

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ ZÂVİYELERİ

(1299-1389)

BÜŞRA BAĞCI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUSTAFA AKKUŞ

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra BAĞCI		
	Numarası	19810501005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
Tezin Adı	OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ ZÂVİYELERİ (1299-1389)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Büşra BAĞCI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra BAĞCI		
	Numarası	19810501005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ		
Tezin Adı	Osmanlı Kuruluş Dönemi Zâviyeleri (1299-1389)			

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli kurumlarından biri olan zâviyeler, İslâm Devletleri'nin mühim müesseselerinden birini teşkil etmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli hizmetleri olan bu kurumlar Türkiye Selçukluları, Beylikler ve Osmanlılar döneminde vakıf sistemi ile birlikte Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmışlardır. Osmanlı beyliğinin kurulduğu ilk dönemlerden itibaren yaşadıkları coğrafyada pek çok zâviye açılmış ve bu yapılar vakıflar ile desteklenmiştir. Ayrıca Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminde inşa edilen zâviyelere de müdahale edilmemiş, hatta bu yapıların bölgede faaliyet sürdürmesini sağlamak için gerekli destek sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde inşa edilmeye başlanan zâviyeler özellikle Osman ve Orhan Bey döneminde zirveye ulaşmış ve şehirler ile kırsal mekânlar bu yapılar ile süslenmiştir. Bu dönemde zâviye mensuplarına geniş haklar verilmiş, köy, çiftlik, mezraa, bağ ve bahçeler bağışlanarak zâviyelerin faaliyetlerini sürdürmesine yardımcı olmuşlardır. İlerleyen dönemlerde devlet tarafından zâviyelere görevliler atanmış, bu yapıların faaliyetleri resmi kurumlar tarafından takip altına alınmıştır. Osmanlı kuruluş sürecinde yer alan zâviyeleri ele aldığımız çalışmamızda öncelikli olarak zâviyeler hakkında bilgi verilmiş, akabinde devrin sultanları olan Osman, Orhan ve I. Murad dönemindeki zâviyeler incelenmiştir. Ardından bu zâviyelerin Osmanlı Devleti üzerindeki sosyal, siyasi, ekonomik, askerî ve dinî faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, zâviye, vakıf, İslâm, Anadolu

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Büşra BAĞCI		
	Student Number	19810501005		
	Department	Department of History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☒	
	Supervisor	Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Lodges During the Founding Period of Ottoman Empire (1299-1389)			

Lodges, one of the important institutions of Islamic culture and civilization, have constituted one of the important institutions of the Islamic States. These institutions, which had important services in the process of Turkification and Islamization of Anatolia, spread to the most remote corners of Anatolia with the foundation system during the period of the Seljuks of Turkey, the Principalities and the Ottomans. Since the first periods of the establishment of the Ottoman principality, many lodges have been opened in the geography they live in and these structures have been supported by foundations. In addition, the zawiya built during the period of the Seljuks and Principalities of Turkey were not interfered with, and even the necessary support was provided to ensure that these structures continued to operate in the region.

The lodges, which started to be built in various parts of the Ottoman Empire, reached their peak especially during the reign of Osman and Orhan Bey, and cities and rural places were decorated with these structures. During this period, the members of the lodges were given wide rights, and villages, farms, hamlets, vineyards and gardens were donated and helped the lodges to continue their activities. In the following periods, officials were appointed to the lodges by the state, and the activities of these structures were monitored by official institutions. In our study, in which we discussed the zawiya in the Ottoman establishment process, first of all, information was given about the zawiya, and then the lodges during the reign of Osman, Orhan and Murad I, the sultans of the period, were examined. Then, the social, political, economic, military and religious activities of these lodges on the Ottoman state were discussed.

Keywords: Ottoman, Zâviye, Foundation, İslam, Anatolia.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	ix
Ön Söz	xi
GİRİŞ	1
A) Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Önemi	2
B) Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	2
Araştırmanın Yöntemi	2
Araştırmanın Kapsamı	3
C) Araştırmanın Kaynakları	4
1. Arşiv Kaynakları	4
Tahrir Defterleri	4
A. Kuyud-u Kadime Tahrir Defterleri	5
KKA. TD 49 Numaralı Tahrir Defteri	5
KKA. TD 80 Numaralı Tahrir Defteri	5
KKA. TD 541 Numaralı Tahrir Defteri	5
KKA. TD 547 Numaralı Tahrir Defteri	6
KKA. TD 568 Numaralı Tahrir Defteri	6
KKA. TD 570 Numaralı Tahrir Defteri	6
KKA. TD 579 Numaralı Tahrir Defteri	7
KKA. TD 580 Numaralı Tahrir Defteri	7
KKA. TD 585 Numaralı Tahrir Defteri	7
B. Maliyeden Müdevver Defterler	8
BOA. MAD. 27 Numaralı Defter	8
BOA. MAD. 16016 Numaralı Defter	8
BOA. MAD. 18333 Numaralı Defter	8
2. Temel Kaynaklar	9
A. Osmanlı Vekayinâmeleri	9
1. Âşıkpaşazâde (1393–1481), <i>Tevârih-i Âl-i Osmân (Âşıkpaşazâde Tarihi)</i>	9
2. Neşrî (ö.1520), <i>Cihannümâ</i>	10
3. Oruç Bey, <i>Oruç Bey Tarihi</i>	11
4. Gelibolulu Mustafâ Âlî (1541–1599), <i>Künhü'l-Ahbâr</i>	11
5. Kemalpaşazâde (1468–1534), <i>Tevârih-i Âl-i Osmân</i>	12
6. Hoca Sâdeddin Efendi (1536–1539), <i>Tâcü't-Tevârih</i>	13
7. Taşköprülüzâde, <i>Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye</i>	14
B. Seyehatnâmeler	15
Hacı Kâsım el-Bağdâdî, <i>Seyahatnâme</i>	15
İbn Battûta, <i>Seyahatnâme</i>	16
Şihâbüddîn Fazlillâh el-Ömerî, <i>Mesâlikü'l-Ebsâr</i>	16
Evliya Çelebi (1611–1682), <i>Seyahatnâme</i>	17
3. Araştırma Eserleri	18

D) Osmanlı Kuruluş Sürecine Kadar Zâviyeler.....	20
1. Zâviyeler.....	20
2. Zâviyelerin Kuruluşu ve İdaresi	24
3. Osmanlı'ya Kadar Anadolu'daki Zâviyeler.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN BEY DÖNEMİ: KURULUŞ DÖNEMİNDEKİ İLK ZÂVİYELER

1. OSMAN BEY DÖNEMİNDEKİ ZÂVİYELER	31
1.1. Söğüt'teki Zâviyeler	34
1.1.1. Ahî İsmail Zâviyesi.....	36
1.1.2. Şeyh Süleyman Zâviyesi.....	37
1.1.3. Şeyh Selman Zâviyesi.....	38
1.1.4. Akbaş Derviş Zâviyesi.....	39
1.1.5. İsa Sofu Zâviyesi	39
1.1.6. Ada Şeyh Zâviyesi	40
1.2. Eskişehir'deki Zâviyeler	41
1.2.1. Takıyyüddin Baba Zâviyesi	44
1.2.2. Beştaş Zâviyesi	45
1.2.3. Kutlu Ali Zâviyesi	48
1.2.4. Ahî Yeni-Ahî Mustafa Zâviyesi	49
1.2.5. Elvan Şeyh Zâviyesi	49
1.2.6. Ahî Mahmud Zâviyesi	51
1.2.7. İsa Şeyh/Şeyh İsa Zâviyesi	53
1.2.8. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Zâviyesi	54
1.2.9. Güzel Abdal Zâviyesi	56
1.2.10. Abdülkadir Derviş Zâviyesi.....	56
1.2.11. Akdoğan Zâviyesi	56
1.3. Bilecik'teki Zâviyeler	58
1.3.1.Şeyh Edebâli Zâviyesi	60
1.3.2. Ferraş Murad Zâviyesi	63
1.3.3.Ahî Yunus Zâviyesi	66
1.3.4. Derviş Abdurrahman Zâviyesi.....	66
1.3.5. Burçaklı Zâviyesi.....	67
1.3.6. Yarasa Baba Zâviyesi	67
1.3.7. İshak Fakih/Şeyh İshak Zâviyesi	68
1.3.8. Köse Mihâl Bey Zâviyesi	70
1.3.9. Zekeriya Baba Zâviyesi	71
1.3.10. Mevlânâ Osman Fakih Zâviyesi	72
1.4. İnönü'deki Zâviyeler.....	73
1.4.1. Kumral Abdal Zâviyesi.....	75
1.4.2.Tur Ali/Dur Ali Baba Zâviyesi	78
1.4.3. Osman Baba Zâviyesi	79
1.4.4. Murad Baba Zâviyesi.....	80
1.4.5. Tigan Abdal Zâviyesi.....	80
1.4.6. Seydi Süleyman Baba Zâviyesi	81
1.4.7. Aluca Şeyh Zâviyesi	81
1.4.8.Kılağuz Şeyh Zâviyesi	82

1.4.9. Ahî Hoca Zâviyesi	84
1.4.10. Şeyh İshak Zâviyesi	85
1.4.11. Bahşayış Şeyh Zâviyesi	85
1.4.12. Seydi Ali Zâviyesi	87
1.5.Osman Bey Dönemindeki Zâviyelerin Özellikleri	87

İKİNCİ BÖLÜM

ORHAN BEY DÖNEMİ: ZÂVİYELERİN VAKIFLARA DÖNÜŞÜM SÜRECİ (1326-1362)

2. ORHAN BEY DÖNEMİ ZÂVİYELERİ	90
2.1. Bursa'daki Zâviyeler.....	98
2.1.1.Bursa Orhan İmaret Zâviyesi	103
2.1.2. Mihaliç Bey Zâviyesi.....	109
2.1.3. Esemen Dede Zâviyesi.....	112
2.1.4. İzzeddin Zâviyesi	113
2.1.5. Abdal Mûsâ Zâviyesi	114
2.1.6.Abdal Murad Zâviyesi	115
2.1.7.Ertuğrul Gazi Zâviyesi.....	120
2.1.8.Ahî Şemseddin Zâviyesi	122
2.1.9.Ahî Hasan Zâviyesi.....	124
2.1.10. Lala Şâhin Paşa Zâviyesi	125
2.1.11.Osman Gazi Oğlu Alâeddin Paşa Zâviyesi.....	129
2.1.12. Hamza Bey Zâviyesi	132
2.2. İnegöl ve Yenişehir'deki Zâviyeler	134
2.2.1. İnegöl'deki Zâviyeler.....	134
2.2.1.1. Geyikli Baba Zâviyesi	137
2.2.1.2.Ahî Yusuf Zâviyesi	141
2.2.2.Yenişehir'deki Zâviyeler	146
2.2.2.1. Esenli Şeyh Zâviyesi.....	148
2.2.2.2.Postinpûş Baba Zâviyesi	149
2.2.2.3.Sartıoğlu Zâviyesi	154
2.2.2.4. Sükkerim Baba Zâviyesi	155
2.2.2.5.Yarhisar Ermeni Baba Zâviyesi.....	156
2.3.Eskişehir'deki Zâviyeler	156
2.3.1.Ahî Kılıç/Ahî Kılınç Zâviyesi.....	156
2.3.2.Ahî Paşa Zâviyesi	157
2.3.3.Ahî Salih Zâviyesi	158
2.3.4.Mestan Şeyh Zâviyesi	159
2.3.5.Mehmed Şeyh Zâviyesi	159
2.3.6.Kara Mustafa Zâviyesi.....	159
2.4.Bilecik, Sakarya ve Kocaeli'nde Yer Alan Zâviyeler.....	160
2.4.1. Bilecik'teki Zâviyeler	160
2.4.1.1.Sarı/Saru Baba Zâviyesi.....	160
2.4.1.2.Çağırğan Zâviyesi	161
2.4.1.3.Avdancık Köyü Zâviyesi	162
2.4.2. Sakarya'daki Zâviyeler	162
2.4.2.1. Mecece'de Orhan Gazi Zâviyesi	162

2.4.2.2. Ahî İlyas Zâviyesi.....	164
2.4.3. İzmit/Kocaeli'ndeki Zâviyeler.....	165
2.4.3.1. Hacı Camaza/Cakra/Cak/Çaka/Çakra Zâviyesi.....	167
2.4.3.2. Akça Koca Oğlu İlyas Bey Zâviyesi.....	168
2.5. İznik'teki Zâviyeler.....	171
2.5.1. Ahî Ardıcık Zâviyesi.....	174
2.5.2. Sölöz'de Orhan Gazi Cami ve Zâviyesi.....	175
2.5.3. Karaoğlan Zâviyesi.....	175
2.5.4. Hüsam Bey Zâviyesi.....	178
2.5.5. Çarıkcı Zâviyesi.....	179
2.5.6. Sarıca Subaşı/Savcı Subaşı Zâviyesi.....	179
2.5.7. Ahî Savcı Zâviyesi.....	180
2.5.8. Kemer Abdal Zâviyesi.....	180
2.5.9. Halil Şeyh Zâviyesi.....	180
2.5.10. Ahî Hunân Zâviyesi.....	180
2.5.11. Gürle Zâviyesi.....	181
2.6. Bolu Sancağındaki Zâviyeler.....	181
2.6.1. Şeyh Şirin Zâviyesi.....	182
2.6.2. Tur Ali Şeyhoğlu Şeyh Eynebeyi/İnebeyi Zâviyesi.....	183
2.6.3. Ahî Sevindik Zâviyesi.....	183
2.6.4. Çiledar Şeyh Zâviyesi.....	184
2.6.5. Abdal Şeyh (Abdu'r-Rezzak) Zâviyesi.....	184
2.6.6. Özü Şeyh Zâviyesi.....	184
2.6.7. Âdil Şeyh Zâviyesi.....	185
2.6.8. Ali Şeyh Zâviyesi.....	185
2.6.9. Er Beyi Zâviyesi.....	186
2.6.10. Kurt Şeyh Zâviyesi.....	186
2.6.11. Ümid Şeyh Zâviyesi.....	186
2.7. Karasi Sancağı, Ankara ve Gelibolu'ndaki Zâviyeler.....	187
2.7.1. Karasi Sancağı'ndaki Zâviyeler.....	187
2.7.1.1. Balım Sultan (Kazan Ağa) Zâviyesi.....	190
2.7.1.2. Ahî Sinan Zâviyesi.....	191
2.7.1.3. Gömeç Zâviyesi.....	191
2.7.2. Ankara'daki Zâviyeler.....	192
2.7.2.1. Ahî Bayezid Zâviyesi.....	197
2.7.2.2. Ahî Şerafeddin Zâviyesi.....	198
2.7.3. Gelibolu'daki Zâviyeler.....	200
2.7.3.1. Süleyman Paşa Zâviyesi.....	202
2.7.3.2. Ahî Yunus Zâviyesi.....	208
2.8. Orhan Bey Dönemi Zâviyeler ve Vakıflara Dönüştürülmesi.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MURAD DÖNEMİ: ZÂVİYELERİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİ (1362-1389)

3. I. MURAD DÖNEMİ ZÂVİYELERİ.....	214
3.1. Bursa'daki Zâviyeler.....	217
3.1.1. Bursa Hudâvendigâr Tabhâne-Zâviyesi.....	217

3.1.2.Nilüfer Hatun Zâviyesi	224
3.1.3.Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Zâviyesi.....	227
3.1.4.Seyyid Nasır Zâviyesi	227
3.1.5.Elvan Seydi Zâviyesi	230
3.1.6.Baba Şemseddin bin Pir Gaybe'l-Kalenderî Zâviyesi	232
3.1.7. Şahin (Şahan) Baba Zâviyesi	234
3.1.8.Runguş Zâviyesi	236
3.1.9.Kızıl Murad Zâviyesi	237
3.1.10.Yegan Reyhan Paşa Zâviyesi.....	238
3.1.11.Akbıyık Zâviyesi.....	240
3.2.Trakya'daki Zâviyeler.....	243
3.2.1. Abdal Cüneyd Zâviyesi	243
3.2.2.Timurhan Şeyh Zâviyesi	244
3.2.3. Malkara'daki Ahî Mûsâ Zâviyesi	246
3.2.4.Yegân Reis Zâviyesi	247
3.2.5.Ezine Abdurrahman Gazi Zâviyesi.....	249
3.2.6.Gittigiran Zâviyesi (Küştigirân Zâviyesi) / Pehlivan Cemâleddin Tekkesi....	251
3.3.Diğer Zâviyeler	255
3.3.1. İznik'teki Zâviyeler.....	255
3.3.1.1.Yâkub Çelebi Zâviyesi.....	255
3.3.1.2.Balaban Bey Zâviyesi	258
3.3.2. Karesi Topraklarındaki Zâviyeler	259
3.3.2.1. Ahî Mustafa Zâviyesi.....	259
3.3.2.2.İne Bey Zâviyesi	260
3.3.3. Ankara'daki Zâviyeler	265
3.3.3.1.Ahî Elvan Zâviyesi	265
3.3.3.2.Ahî Selman Zâviyesi.....	268
3.4.I. Murad Dönemi Zâviyelerinin Değerlendirilmesi	270

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNDE YER ALAN ZÂVİYELERİN FONKSİYONLARI

4.1. Zâviyelerin Dinî Fonksiyonları.....	272
4.2. Zâviyelerin Siyasî Fonksiyonları	277
4.3. Osmanlı Kuruluş Döneminde Zâviyelerin İskân Faaliyetlerindeki Rolü	279
4.4. Zâviyelerin İktisadî Fonksiyonları.....	283
4.5. Zâviyelerin Eğitim Fonksiyonları	286
4.6. Zâviyelerin Askerî Fonksiyonları	288
4.7. Zâviyelerin İçtimaî Fonksiyonları	291
SONUÇ	295
Kaynakça	297
1. Arşiv Kaynakları.....	297
2. Temel Kaynaklar ve Araştırma Eserleri	298

KISALTMALAR

- A. {DVNSMHM. d...: Bab-1 Asafî Mühimme Defterleri
A. } MKT.UM.: Sadaret Umum Vilayat Evrakı
AE. SABH. I. : Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Devri
A.E.SAMD. III: Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Devri
AE. SMHD. I: Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Mahmud Devri
AE. SMST. III: Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Devri
AE. SOSM. III: Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman Devri
AE. MÇLB: Ali Emîrî Tasnifi Musâ Çelebi
b. : bin, ibn
BEO: Bâbîâli Evrak Odası Evrakı
BOA : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bkz. : bakınız
BŞS.: Bursa Şer'iyeye Sicilleri
C.: Cilt
C. EV.: Cevdet Evkaf
C. BH.: Cevdet-Bahriye
C. BLD.: Cevdet- Belediye
C. MF.: Cevdet-Maarif
çev. : çeviren
der. : derleyen
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DH. MKT.: Dahiliye Mektubi Kalemi
ed. : editör
EV. d.: Evkaf Defteri
EV. HMH.d...: Evkaf Hameyn Muhasebesi Defterleri
H.: Hicri
HAT. : Hatt-ı Hümâyûn
HD. : Hurufat Defterleri
haz : hazırlayan
İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İE. EV. : İbnülemin Evkaf
İng. : İngilizce

KK.: Kamil Kepeci
KKA : Kuyud-ı Kadime Arşivi
M.: Miladi
MAD : Maliyeden Müdevver Defterler
MD : Mühimme Defterleri
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MŞH. ŞSC. d. : Meşihat Şer‘iyye Sicilleri Defterleri
MF. İBT.: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî
MVL: Meclis-i Vala
nşr. : neşreden
nr. : numara
öl. : ölümü
s. : sayfa
S. : Sayı
Ş.D. : Şûra-yı Devlet Evrakı
TD : Tahrir Defteri
THİTM : Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
TOEM : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
trc. : tercüme
TS. MA. d.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter
TS. MA. e.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak
TTK: Türk Tarih Kurumu
VD : Vakıflar Dergisi
vd. : ve devamı, ve diğerleri
VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü
yay. : yayınlayan

Ön Söz

Zâviye, tarikat mensubu dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, âyende ve revendeye (gelip geçen yolcular) karşılıksız yiyecek, içecek ve barınacak yer sağlanan, yerleşim merkezleri ile yol üzerinde bulunan mekânlar olarak ifade edilmektedir. İslâm dünyasında kültür ve sosyal hayatta tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü kurumlar olarak bilinen zâviyeler; İslâm ahlakının, tasavvuf ilminin öğretildiği ve uygulandığı kurumlar arasında yer almıştır. Bu kurumlar dini eğitim ve öğretimin yanı sıra siyasî, sosyal ve ekonomik alanda birçok misyonu yerine getirmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde kurulan bu yapılar Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de her bölgede faaliyet göstermiştir. Orta Anadolu'da küçük bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti zâviyeler vasıtasıyla siyasî, askerî, ekonomik, dinî ve içtimaî alanda pek çok vazifeyi bu kurumlar aracılığıyla yürütmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin küçük bir beylikten muazzam bir cihan devletine dönüşme sürecini sadece siyasî ve askerî olaylara bağlamanın yanlış olduğu görülmektedir. Zira bir devletin teşekkülünde içtimaî ve iktisadî faktörlerde büyük önem taşımaktadır. Ancak geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmalarda siyasî tarih odaklı bir tarih anlayışı benimsenmiş ve bu perspektif üzerinden tarih anlatımı yapılmıştır. Buna bağlı olarak yaşanan olay ve olgularda siyasî olarak değerlendirilmiştir.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar ile söz konusu tarih yazımında bazı değişimler yaşanmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve dinî faktörlere bağlı olarak nasıl kurulduğunu değerlendirmemiz gerektiğini ifade eden anlatımlarda tarihimizde yerini almıştır. Söz konusu tarih anlayışına göre; içtimaî ve iktisadî tarihin ağırlık kazanması ile Osmanlı devletinde bulunan bazı müesseselerin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde inşa edilmiş veya daha önceden varlığı bilinen cami, medrese, han, hamam, derbent, tekke ve zâviyelerin devlet için ne derece müspet rol oynadıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar adından sıkça söz ettiren ve değerlendirmemize esas olan yapılardan biri de zâviyeler olmuştur. Nitekim Osmanlı beyliğinin teşekkülü sürecinde kurulmaya başlanan ve beyler tarafından da desteklenen bu yapılar mezkûr dönemde pek çok faaliyette bulunmuşlardır. Fakat

günümüze kadar bu konuda yapılan çalışmalar parçalar halinde olup bir bütün olarak ele alınmamıştır. Ayrıca zâviyeler hakkında çalışmalar yapan araştırmacılar tahrir defterlerinden ve Osmanlı arşiv belgelerinden elde ettikleri bilgiler eşliğinde zâviyelerin belli özelliklerine değinmişler ve bu yapılar hakkında belirli zamanlara ait kısıtlı bilgiler vermişlerdir. Bunların yanı sıra Osmanlı kuruluş sürecini kapsayan (1299-1389) XIII. ve XIV. yüzyıla ait zâviyeler hakkında yapılan çalışmalar ise oldukça azdır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna etki eden, asırlar boyu ülkenin dört bir tarafında farklı misyonlar üstlenen bu zâviyeler araştırma konumuzun adını teşkil etmiştir.

Bu çalışma ile Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan zâviyelerin devleti nasıl etkilediği, ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve kuruluş sürecindeki misyonlarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle Osmanlı kuruluş coğrafyasında (İznik, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Sakarya, İzmit, Balıkesir, Bolu, Kocaeli, Edirne) bulunan zâviyelerin sosyal ve ekonomik yapısı tezin ana konusunu teşkil etmektedir. Hazırlamış olduğumuz tezin amacı sınırları gösterilmiş mezkûr bölgelerde yer alan zâviyelerin durumları hakkında kaynakların elverdiği ölçüde her bakımdan derinlemesine tahlil etmektir.

Çalışmamız 4 ana bölümde ele alınmıştır. Araştırmamıza kapsam, yöntem, amaç ve önemini ele alarak başladığımız giriş bölümünde zâviye kavramı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecine kadar bölgede varlığını sürdürmüş olan zâviyelere dair bazı bilgelere yer verilmiştir. Birinci bölümde Osman Bey döneminde bölgede kurulan zâviyeler hakkında bilgiler aktarılmıştır. Kuruluş sürecinde Osmanlı coğrafyasında yer alan veya bu dönemde şeyh, abdal, fakih, mutasavvıf ve önemli devlet adamları tarafından kurulan zâviyeleri ve bu yapıların beyliğe katkıları incelenmiştir.

Bir sonraki bölümde ise Orhan Bey döneminde artarak devam eden zâviyeler hakkında malumat verilmiştir. Bu konu ile ilgili Bursa'dan başlayarak İnegöl, Yarhisar, Yenişehir, Ermenipazarı (Pazaryeri), Gölpaazarı, Söğüt, Geyve, Göynük, Gebze, İznik, İzmit, Karesi Sancağı, Bolu Sancağı, Mudurnu, Gerede, Sivrihisar, Eskişehir, İnönü, Ankara ve Gelibolu'da inşa edilen veya daha öncesinde bu topraklarda bulunan zâviyelere dair bilgi verilmiştir. Bahsi geçen mahallerde Orhan

Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından inşa edilmiş veya vakıflarla desteklenmiş zâviyelere de yer verilmiştir.

Zâviyelerin kurumsallaşma sürecini ele aldığımız üçüncü bölümümüzde ise hem mevcut Osmanlı topraklarında inşa edilen zâviyeler, hem de Avrupa yakasına yapılan seferler sonucu bölgede açılan zâviyeler incelemeye tabii tutulmuştur. Son bölümde ise zâviyelerin sosyal, siyasî, ekonomik ve dinî fonksiyonları ele alınmıştır. Bu bölümde zâviyelerden edindiğimiz bilgilere göre mezkûr yapıların Osmanlı devletinin kuruluş sürecindeki etkilerine değinilmiştir.

Bu tezin oluşmasında büyük yardım ve teşviklerini gördüğüm, yapıcı eleştirileri, tavsiyeleri ve yönlendirmeleri ile akademik hayatta ilerlememi sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Akkuş'a teşekkürü borç bilirim. Tahrir defterlerin okunması esnasında yardımlarını esirgemeyen, önerileri ve tavsiyeleri ile tezin son şeklini almasında önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. İsmail Kıvrım hocama müteşekkirim. Ayrıca bu çalışmamın ortaya konmasında her türlü yardımlarını esirgemeyen, değerlendirmeleri ve yorumları ile tezin teşekkül etmesinde emeği geçen Prof. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen, Prof. Dr. Bekir Biçer, Prof. Dr. Yahya Başkan, Doç. Dr. Hasan Ali Polat hocalarıma ayrı ayrı şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması sürecinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 Öncelikli Alan Doktora Bursu Programı kapsamında desteklerde bulunan Yükseköğretim Kurulu'na teşekkür ederim.

Büşra BAĞCI

Mayıs 2024

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın Konusu

Bir devletin siyasî tarihini bilmek kadar, o devleti oluşturan kurumları bilmekte önemlidir. Ancak tarih anlayışımızda siyasî tarih ön plana çıkmış, sosyal-kültür tarihçiliği ve kurumlar ihmal edilmiştir. Bu durum Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçık gibi tarihçilerimizin Braudel ekolünü benimsemesiyle kısmen değişikliğe uğramıştır. Ancak istenilen düzeyde olmamış, siyasî tarih odaklı tarihçilik anlayışı yaygınlığını devam ettirmiştir. Bizde bu alandaki eksikliği dikkate alarak; dinî, sosyal, ekonomik yönleri ele alan Osmanlı kuruluş sürecinde önemli misyonlar yüklenen zâviyeler üzerinde çalışmalarda bulunmayı amaç edindik. Zâviye kurumu hakkında bilgi vererek başladığımız giriş bölümünde Osmanlı kuruluş sürecine kadar zâviyeler hakkında malumat verilmiştir.

Araştırmamızın birinci bölümünde Osmanlı kuruluş sürecini teşkil eden Osman Bey dönemindeki zâviyeler incelemeye tabii tutulmuştur. Bu bağlamda; Osman Bey dönemi siyasî tarihi hakkında kısa bir bilgi verilerek mevcut zâviyeler hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Ardından Osman Bey döneminde beyliğin sınırlarında bulunan “kadimden” kelimesi ile tabir edilen Selçuklular ve Beylikler devrinde inşa edilmiş zâviyeler ve Osmanlılar zamanında kurulmuş zâviyelere yer verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümü, Orhan Bey dönemindeki zâviyelere tahsis edilmiştir. Bu kısımda dönemin önemli simalarından olan Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa tarafından inşa edilmiş veya desteklenmiş zâviyeler de ele alınmıştır. Üçüncü bölümün konusunu ise I. Murad döneminde Osmanlı devleti sınırlarında kurulmuş zâviyeler ve bu dönemde Balkanlara yapılan fetihlere paralel inşa edilmiş zâviyeler oluşturmaktadır. Son bölümde ise tezimizde ele aldığımız zâviyelerin; siyasî, dinî, ekonomik, sosyal, askerî ve eğitim fonksiyonlarına değinilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada XIV. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasında hâkim olan dinî yapı, tasavvufî gruplar ve zâviyeler hakkında bilgi verilmesi amaç edinilmiştir. Ayrıca bu dönemlerde bulunan zâviyelerin misyonu, fonksiyonu,

kullanış amaçları, bulunduğu mekânlar ve vakfiyeleri hakkında bilgi verilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde zâviyelerin faaliyetleri, önemi ve fonksiyonları hakkında malumat verilmesiyle birlikte Osmanlıların kuruluş sürecinde zâviyelerin devlet üzerindeki müspet rollerinin öneminin ortaya konmasını amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Osmanlı kronikleri, tahrir defterleri, mühimme defterleri, arşiv vesikaları, vakfiyeler ve pek çok araştırma kaynağının tarama, tasnif, tetkik ve tahlil edilmesi ile hazırlanmış olduğumuz bu çalışmanın Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Müesseseleri Tarihi açısından önemli görmekte ve bilime büyük bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Çalışmamız XIV. Yüzyıldaki zâviyelerin durumları, özellikleri, faaliyetleri ve İslam'a sunduğu hizmetler hakkında bilgi vermesinden dolayı büyük önem taşımaktadır. Zâviyeler hakkında Ömer Lütfi Barkan, Ahmet Yaşar Ocak gibi hocaların dışında bu konuya dair pek fazla çalışma yapılmamıştır.

Zâviyeler konusunda toplu bir şekilde çalışmanın bulunmayışı tezimizin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Osmanlı kuruluş sürecini zâviyeler üzerinden inceleyerek, mezkûr döneme dair farklı bir değerlendirmede bulunarak, araştırmacılara ve okuyuculara muhtelif bir perspektif (açı) sunacağı ve yapılan araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim bahsi geçen dönemlerde zâviyeler sadece ibadet, tâat, zikir, vird ve sohbet merkezleri olarak işlev görmemiş, sosyal hayatın bütün gereksinimlerini bir bütün olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Zâviye dervişleri içinde yaşadıkları toplumun medeniyet öncüleri, sanat ve meslek erbâbı konumunda bulunmuşlardır.

B) Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın Yöntemi

Hazırlanmış olduğumuz çalışmamızda genel olarak kütüphanelerden, arşiv kayıtlarından, tahrir defterlerinden ve vakıf belgelerinden faydalanmaya çalıştık. Ayrıca internet üzerinde çalışmalardan bulunarak tezimize katkı sağladık. Ulusal tez merkezindeki tezlerden ve makalelerden yararlandık. Bu kaynaklara ek olarak konuyla ilgili yapılan sempozyum bildirimlerinden ve kongre metinlerinden yararlanmaya çalıştık. Menâkıbnâmelerden, Osmanlı Kroniklerinden, Osmanlı

tarihlerinden, Seyahatnâmelerden, Vakfiyelerden, Şer'îye Sicillerinden, Şehir tarihlerinden, Kadı Sicillerinden ve vakıf defterlerinden istifade etmeye çalıştık. Ardından elde ettiğimiz kaynakları belli bir sistematik üzere sıkı bir şekilde tahlil ettikten sonra, okumalarımızı önceden oluşturduğumuz fişlerimize kaydettik. Daha sonra kayıt altına aldığımız bilgileri; tarama tasnif, tahlil, tenkit ve terkip gibi tarih biliminin araştırma yöntemlerini uygulayarak yazıya geçirdik.

Araştırmanın Kapsamı

Tezimiz toplamda dört bölümden müteşekkil olup, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden I. Murad dönemine kadar Osmanlı topraklarında mevcut olan zâviyeleri ve bizzat bahsi geçen hükümdarların dönemlerinde inşa edilmiş zâviyeleri kapsamaktadır. Bu konuda tarihsel bir çizgide ilerleyebilmek için zaman aralığını 1289-1399 yılları olarak belirledik. Bahsi geçen kuruluşları tespit ederken öncelikle Osmanlıların ilk ortaya çıktıkları sahayı ve fetihlerle ele geçirdikleri bölgeleri incelemeye başladık.

Çalışmamızda kuruluş açısından büyük önem arz ettiğini düşündüğümüz; Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murad dönemi zâviyeleri üzerinde çalışmalarda bulunduk. Osman Bey döneminde; Söğüt, Eskişehir, Karacahisar, İnönü, Sultanönü, Bilecik, Yarhisar, Gölpazarı, Ermenipazarı, Yenişehir ve Sakarya coğrafyalarını; Orhan Bey dönemi için, Bursa, İnegöl, Yarhisar, Yenişehir, Ermenipazarı, Gölpazarı, Söğüt, Gevye, Göynük, Gebze, İznik, Bolu, Gerede, Bolayır, Kocaeli ve Karesi Beyliği toprakları; I.Murad döneminde ise Bursa, Gelibolu, Malkara, Karacabey, İnegöl, İznik, Yarhisar, Edirne ve Ankara bölgelerindeki zâviyeler incelemeye tabi tutulmuştur. Osmanlı fetihleri sonrasında az bir dönem Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış topraklar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca hazırlamış olduğumuz çalışmamızda; özellikle sultanlar ve hânedan üyeleri tarafından zâviyelerin gelişmesine bağlı olarak inşa edilmiş imaretlere yer verilmiştir.

C) Araştırmanın Kaynakları

1. Arşiv Kaynakları

A. Tahrir Defterleri

Tahrir kelimesi “yazma, kaydetme, deftere geçirme, kaleme alma” anlamlarına gelmekte olup¹ Osmanlı Devleti’nde, vergileri ve vergi nüfusunu belirlemek için mevcut nüfus ve ekonomik kaynakların devlet tarafından kayıt altına alınması manasına gelmekteydi. Osmanlı Devleti’nde yeni fethedilen yerlerde köy, mezra gibi yerleşim alanları ile tarım alanları tespit edilip bunların mülk, tımar, vakıf olarak belirlenip kayıt altına alınırdı. Osmanlı Devleti’nin idarî, iktisadî ve sosyal yapısını ortaya koyan tahrir defterlerinin ilk ne zaman tutulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat en eski defterin 1431 tarihli olması, Osmanlı Devleti’nde tahrir uygulamasının XIV. yüzyılda mevcut olduğunu bizlere göstermektedir. Osmanlılarda tahrir geleneğinin XIV. yüzyılda uygulandığı bilinse de bu geleneğin köklerinin daha eskilere dayandığı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur².

Osmanlı’nın içtimaî ve iktisadî hayatına dair mühim bilgiler içeren tahrir defterlerinden Osmanlı kuruluş sürecinde yer alan zâviyelerin isimlerini, yerlerini tespit etmek ve bu yapılara dair ayrıntılı bilgi edinme hususunda faydalanılmıştır. Ayrıca zâviyelerin gelirleri ve giderleri ile zâviyede vazifelendirilen görevlilere dair bilgiler de kayıt altına alınmıştır. Tahrir defterleri zâviyelerin sosyal, ekonomik ve dinî alana katkılarını tespit etme noktasında da büyük önem arz etmiştir.

Osmanlı arşivlerinde farklı fonlarda bulunan muhtelif belgeler de çalışmamızda yer almıştır. Bunlar içinde, meşihat kayıtlarını içeren Şer’iyye Sicilleri, Vakıf kayıtları, İbnülemin, Muallim Cevdet ve Ali Emiri tasnifinde bulunan pek çok belge tahrir defterlerindeki veriler ile karşılaştırılarak kullanılmıştır. Böylece zâviyelerin son dönemlerine kadar bölgedeki varlıkları, misyonları ve faaliyetleri takip edilmiştir.

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2012, s. 383; Mehmet Öz, “Tahrir”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 425-429.

² Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S.22, 1991, s. 429-439.

1. Kuyud-u Kadime Tahrir Defterleri

KKA. TD 49 Numaralı Tahrir Defteri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde yer almaktadır. H. 1034/M. 1624/1625 tarihli Kocaeli, İzniç, İzniçmid ve Gebze'ye ait mühim bilgiler içeren mufassal tahrir defteridir. Kocaeli Mufassal defter olarak geçen bu defter ebru ile süslenmiş olup 16x47 ebadındadır. 301 varaktan oluşmaktadır. Kocaeli'nde yer alan İlyas Bey Zâviyesi hakkında bilgi edinmede başvurduğumuz defterlerden biridir. Zâviyeye bağlı köyler ve bu yerlerde yaşayan kişiler hakkında önemli malumat edinilmiştir.

KKA. TD 80 Numaralı Tahrir Defteri

Ankara Tapu Kadastro Genel müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde muhafaza edilmektedir. H. 982/ M. 1574 tarihli mufassal tahrir defteridir. 16x22 ebadında olan defter 223 varaktan oluşmaktadır. Yarhisar, Gölpazarı, Göynük, Yenice-i Taraklı, Geyve ve Akyazı mevkiileri hakkındaki bilgileri içermektedir. Tezimizde yer alan Yarhisar Ermeni Baba Zâviyesi'ne vakfedilen yerler ve mutasarrıflar hakkında bu defterden istifade edilmiştir.

KKA. TD 541 Numaralı Tahrir Defteri

Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 541 numara ile kayıtlı, H.983/M.1576 tarihli Sultanönü Sancağı mufassal evkaf tahrir defteridir. Defter 14x40 boyutlarında olup, varak usulü ile numaralandırılmış ve toplamda 70 varaktan oluşmuştur. Söz konusu defterde kazalara ait bölüme geçmeden önce defterin ilk sayfalarında "Evkaf-ı Hazret-i Veziriazam Mehmed Paşa" kaydı olup adı geçen Mehmed Paşa'nın Lefke ve Söğüd arasında bulunan evkafına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kaydın akabinde Sultanönü Sancağı'nda bulunan; Eskişehir, Karacaşehir, Seyyidgazi, İnönü, Bilecik ve Günyüzü'deki vakıflara ait kayıtlar yer almaktadır. Tezimizde çok fazla yararlandığımız bu defterde birinci bölümde yer alan Ahî İsmail Zâviyesi, Şeyh Süleyman Zâviyesi, Takiyüddin Baba Zâviyesi, Beştâş Zâviyesi, Kutlu Ali Zâviyesi, Elvan Şeyh Zâviyesi, Ahî Mahmud Zâviyesi, Şeyh Şehabeddin Sühreverdi Zâviyesi, Güzel Abdal Zâviyesi, Abdülkadir Derviş Zâviyesi, Şeyh Edebâli Zâviyesi, Ferrâş Murad Zâviyesi, Ahî Yunus Zâviyesi,

Burçaklı Zâviyesi, Yarasa Baba Zâviyesi, Kumral Abdal Zâviyesi, Tur Ali Baba Zâviyesi, Osman Baba Zâviyesi, Tigan Abdal Zâviyesi, Seydi Süleyman Baba Zâviyesi, Aluca Şeyh Zâviyesi, Kılağuz Şeyh Zâviyesi, Bahşayış Şeyh Zâviyesi, Seydi Ali Zâviyesi, Mehmet Şeyh Zâviyesi, Kara Mustafa Zâviyesi hakkında verilen bilgilerden istifade ettik.

KKA. TD 547 Numaralı Tahrir Defteri

Kuyûd-u Kadîme Arşiv kayıtlarında yer almaktadır. Defterin başında II. Selim'e ait bir tuğra ve Arapça mukaddime olmakla beraber eksik olduğu bilinmektedir. Tarih ve kâtibin isminin yazıldığı bölüm mevcut değildir. Defterdeki ifadelerden II. Selim devrine ait olduğu ve tahrir emininin Câmesb adlı şahıs olduğu anlaşılmaktadır. H.982/M.1574 yılına ait tahrir defteri 14x40,5 ebatında olup, 259 varaktan oluşmaktadır. Defterde daha sonraki tarihlere ait oldukça fazla derkenar, pusula veya visâle bulunmaktadır. Bolu Gerede, Mengen, Yenice, Konrapa, Mudurnu, Dodurga, Çağa gibi yerlerin tahrir kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bolu sancağında yer alan zâviyeler hakkında bilgi edinmemiz hususunda bize önemli veriler sunmuştur.

KKA. TD 568 Numaralı Tahrir Defteri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kuyud-u Kadime Arşivi 568 numarada kayıtlı olan bu defter II. Selim'in son yıllarında yapılan tahrir kayıtlarını ihtiva etmektedir. 1574 yılında tamamlanan defterin başında II. Selim'in tuğrası ile bir medhal bulunmaktadır. Bu defteri emin Mustafa bin Ahmed ile kâtip Piyale bin Abdullah yazmışlardır. 13x37,5 ebatında olan defter 126 sayfadan oluşmaktadır. Balıkesir, Bigadiç, Edremit, Manyas gibi yerlerden oluşan Karesi topraklarına ait tahrir kayıtlarını içermektedir. Tezimizde Ahî Mustafa Zâviyesi hakkında bilgi edinme hususunda yararlanılmıştır.

KKA. TD 570 Numaralı Tahrir Defteri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kuyud-u Kadime Arşivi 570 numarada kayıtlı olan defter Hudâvendigâr Livası Bursa Selâtin Evkâf Defteri'dir. Defterin başlangıcında III. Murad'ın tuğrası yer almaktadır. 13,5x38 ebadında olan defterin tarihi 981/1573 olarak verilmektedir. Orhan Bey dönemi Bursa'daki Alâeddin Bey

Zâviye'si, İnegöl'deki Geyikli Baba Zâviyesi, Yenişehir'deki Postinpûş Baba Zâviyesi ve I. Murad dönemindeki; Baba Şemseddin bin Pir Gaybe'l-Kalenderî Zâviyesi, Şahin Baba Zâviyesi ile Akbıyık Zâviyesi hakkında bilgi edinme hususunda bu tahrir defterinden istifade edilmiştir.

KKA. TD 579 Numaralı Tahrir Defteri

H.969/1562 tarihli Kocaeli Evkaf defteridir. 13,5x40 ebadındaki bu defter 146 sayfadan oluşmaktadır. Kuyud-u Kadime arşivinde yer alan bu defterin içinde Kocaeli, İznik, Gebze, İznikmid, Yalakabad ve Kandıra gibi yerlere ait tahrir kayıtları yer almaktadır. Tezimiz açısından Kocaeli'deki zâviyelere önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Çalışmamızda bu defterin İznik'teki; Hacı Çaka Zâviyesi, Ahî Ardıcık Zâviyesi, Yâkub Çelebi Zâviyesi ve Gebze'deki İlyas Bey Zâviyesi'ne dair elde edilen verilerden istifade edilmiştir.

KKA. TD 580 Numaralı Tahrir Defteri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşiv'inde yer alan bu defter Evkaf-ı Ammi Liva-i Hudâvendigâr Evkaf Defteri olarak kayıtlara geçmiştir. Defterde Hudâvendigâr Livasında bulunan; Bursa, Yenişehir, İnegöl, Beypazarı, Sivrihisar, Kite, Tuzla, Tophisar, Mihaliç, Uluabad (Ulubad), Aydıncık, Gönen ve Kirmasti gibi yerlere ait vakıf kayıtlarına ait bilgiler bulunmaktadır. 216 varaktan oluşan bu defterde Bursa ve çevresindeki zâviyeleri tespit etme ve bu yapılar hakkında bilgi verme hususunda yararlanılmıştır.

KKA. TD 585 Numaralı Tahrir Defteri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşiv'inde yer alan bu defter Evkaf-ı Ammi Liva-i Hudâvendigâr Evkaf Defteri olarak kayıtlara geçmiştir. 206 varaktan oluşan bu defterde Hudâvendigâr Livasına bağlı, Kepsud, Atranos, Akyazı, Söğüt, Ermenipazarı, Yarhisar, İnegöl, Domaniç, Akhisar, Beypazarı, Mihaliçcik, Geyve, Göynük ve Yenice-i Taraklı'ya ait resmi kayıtlar yer almaktadır. Tezimizde en çok faydalandığımız defterler arasında yer alan bu çalışmada; Söğüt, Bilecik ve Bursa'daki vakıf kayıtlarına dair önemli veriler elde edilmiştir.

2. Maliyeden Müdevver Defterler

BOA. MAD. 27 Numaralı Defter

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver 27 numarada kayıtlı defterdir. 34x12 ebatındaki bu defter 114 sayfadan oluşmaktadır. 1531 yılına ait olan bu defterde Sultanönü Livasına bağlı Karacaşehir, Eskişehir, Seyyidgazi, Günyüzü, İnönü, Bozöyük nahiyelerine bağlı yerlerde bulunan zâviyelerin tespit edilmesi ve bu yapılar hakkında bilgi sahibi olma hususunda yararlanılmıştır.

BOA. MAD. 16016 Numaralı Defter

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver 16016 Numaralı Defter H.830/M.1427 tarihli evkaf defteridir. 11,5x30 ebadında olan bu defter toplamda 24 sayfadan oluşmaktadır. Yarhisar ve İnegöl havalisindeki vakıf köylerin mezraaları, mutasarrıfları, vakıf dâhilinde görev alan kişilerin isimleri ve mezkûr bölgede bulunan mescid, zâviye, medrese ve imaret vakıflarına ait bilgileri ihtiva etmektedir. Çalışmamızda Bilecik'de bulunan zâviyeleri tespit etmede, bu zâviyelere bağışlanan vakıf kayıtları hakkında bilgi edinme hususunda istifade edilmiştir.

BOA. MAD. 18333 Numaralı Defter

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan H. 928 veya 930 tarihli MAD. 18333 numaralı defter, Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk dönemlerinde kayıt altına alınmış bir defterdir. Eskişehir ve çevresinde bulunan yerlerin kayıtlarını içeren bu defterde Şeyh Süleyman Zâviyesi, Beştaş Zâviyesi, Kutlu Ali Zâviyesi, Ahî Mahmud Zâviyesi, Şeyh Şehabeddin Zâviyesi, Akdoğan Zâviyesi, Seydi Abdullah Zâviyesi, Balluca Zâviyesi, Ferraş Murad Zâviyesi, Kılağuz Zâviyesi, Hacı Nasreddin Zâviyesi hakkında yer alan bilgilerden istifade ettik. Çalışmamızda bu defterden mezkûr zâviyelerin vakıfları, hükümdarlar tarafından vakfedilen köylere tahsis olunan mutasarrıflar, köylerden, mezraalardan elde edilen hâsıllar, buldukları bölgede ziraat yaptıkları ürünler ve vergileri hakkında bilgiler elde etme hususunda faydalandık.

Bu defterlerin yanı sıra Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına bağlı bu yapılara bağlı olan tarla, arazi, çiftlik, bağ, bahçe, değirmen ve bu yapılara ait vakıf kayıtlarını

içeren BOA. MAD. 9771 Numaralı Defterde, Bektaşî zâviyelerinin son dönemlerdeki durumu hakkında bilgi vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. BOA. KK. 3358 Numaralı Defter ise Sultanönü'nde yer alan zâviyeler hakkında verdiği mühim bilgilerle tezimize kaynaklık etmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir kayıtlarında yer alan Anadolu Eyaletine bağlı sancakların nüfus ve hâsılatını ihtiva eden 166, 438 ve 453 numaralı defterlerde tezimizde sıkça başvurduğumuz çalışmalar arasında yer almıştır.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız defterlerden başka belli döneme ait zâviyeler hakkında önemli bilgiler edindiğimiz BOA, EV. d.15498, BOA. EV. d 17119, BOA. EV. d 17148, BOA. EV. d 18215, BOA. EV. d. 19396 Numaralı Defterler tezimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu bu çalışmalardan BOA. EV. d.15498 numaralı defterde; 1855 yılı Kütahya Sancağı ve kazalarında bulunan zâviye vakıflarının hasılat ve muhasebe kayıtlarına dair bilgi edinilmektedir. BOA. EV. d 17119 kayıta ise 1860 yılına ait Kütahya ve kazalarında bulunan tekke ve zâviyelerin âşârlarının ihale kayıtları hakkında verilen bilgiler tezimiz açısından büyük öneme sahip olmuştur. BOA. EV. d 18215 numaralı evkaf defterinin kayıtlarında ise 1863 yılı Kütahya dahilinde bulunan Eskişehir'deki zâviyelerin varidat ve masrafları yer almaktadır. BOA. EV. d. 19396 Numaralı Defterlerde ise 1867 yılına ait Evkafı Hümayun Nezaretine bağlı Kütahya sancağı dahilinde bulunan vakıfların varidat ve masraf muhasebelerinin kayıtları bulunmaktadır.

2. Temel Kaynaklar

A. Osmanlı Vekayinâmeleri

1. Âşıkpaşazâde (1393–1481), *Tevârîh-i Âl-i Osmân (Âşıkpaşazâde Tarihi)*

Asıl adı Derviş Ahmed olan müellif³, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde yaşamış, I. Mehmed, II. Murad ve II. Mehmed'in fetihlerine iştirak etmiştir. İstanbul'un fethine de katılmış olan müellif akabinde İstanbul'a

³ Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.6.

yerleşmiş *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adı verilen eseri kaleme almıştır. Âşıkpaşazâde Osmanlı tarihini anlatan eserinde Osmanlıların kuruluşundan II. Mehmed devrinin bitişine kadar olan olayları konu edinmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıl tarihi için mühim bir yapıt olan bu “menkıbe” tarzındaki eser nesir (düzyazı) olarak yazılmış ilk Osmanlı tarihi olup, tamamen Osmanlıları anlatan ilk Türkçe kaynaktır. Müellif eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan abdallar, ahîler ve gazilerden bahsetmiş, bu grupların Osmanlı Devleti üzerindeki etki ve nüfuzlarına dikkat çekmiştir⁵. Eser bilhassa Osmanlı Devleti'nin kuruluş sırasında faaliyet gösteren dinî ve içtimaî zümreler ve bunları oluşturan mutasavvıflar, şeyhler, dervişler, fakihler, akıncı beyleri ve ahîler hakkında önemli bilgiler içermesi sebebiyle çalışmamız açısından temel kaynak niteliği taşımaktadır. Osmanlı kuruluş coğrafyası üzerinde teşekkül etmiş zâviyelerin isimlerinin belirlenmesinde, bu yapıların hakkında bilgi edinmede başvurduğumuz mühim eserlerden biridir. Ayrıca mezkûr dönemde zâviyelerin Osmanlı Devleti üzerindeki faaliyetleri, konumları, işlevlerine dair verdiği bilgiler çalışmamızda sıkça kullanılmıştır.

2. Neşrî (ö.1520), *Cihannümâ*

II. Bayezid devri ilim adamlarından Müderris Mevlânâ Mehmed Neşrî tarafından *Kitâb-ı Cihannümâ* adı altında telif edilmiş ve H. 898/M. 1492 yılında tamamlanmıştır. “*Neşrî Tarihi*” adı ile meşhur olan bu eser, XIV. ve XV. yüzyıl Osmanlı tarihi olayları hakkında, çağdaş diğer yazma Osmanlı tarihlerine göre daha tafsilâtlı ve muhtelif bilgi verdiği bilinmektedir⁶. Eser genel bir dünya tarihi niteliğinde olup 6 kısımdan oluşur. Son kısmı Osmanlı tarihi ağırlıklı olan bu çalışma 1485 yılına kadar meydana gelen olayları anlatır. Fakat bu yapıtın yalnızca Osmanlıları konu eden bölümü elimizde kalmıştır. Muhtelif kaynaklardan yapılmış bir derleme niteliğindeki bu eserde Neşrî, *Âşıkpaşazâde Tarih*'inden iktibaslar yapmıştır. Ancak Âşıkpaşazâde'ye göre daha mufassal bir yapıya sahiptir. Neşrî'de bazı eserlerde bulunmayan muhtelif bilgilere de rastlanır. Müellif bazı olayları ve

⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz, M.A.Yekta Saraç, İstanbul 2003.

⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.298, 571.

⁶ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s.IX.

kişileri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca müellif bu eseri kaleme alırken gerek Âşıkpaşazâde gerek diğer Osmanlı kaynaklarını kullanmasının yanı sıra, farklı bir takım kaynaklara, hususiyle birçok takvimlere müracaat edip bunlardan mühim kayıtlar nakl etmesinin yanında şahidi olduğu vak'a veya hâdisâtı muhtelif malumat ile takviye ederek ele alması eserin önemini ortaya koymaktadır⁷. Neşri'nin *Cihannümâ*'sı kendinden sonraki tarihçilere kaynaklık etmesi açısından önemlidir ve XV. asır için en önemli kaynaklar arasındadır.

Neşri'nin eseri Osmanlı kuruluş dönemine dair en ayrıntılı bilgi veren kaynaklardan biridir. Bu nedenle çalışmamız esnasında sıkça başvurduğumuz temel kaynaklar arasında yer almıştır. Bu eser Osmanlı sultanları çevresindeki derviş ve şeyhlerin biyografileri ve faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde incelemesi bakımından bizim için önem taşımaktadır. Tezimiz açısından Osmanlı siyasî, sosyal ve ekonomik tarihi hakkında ayrıntılı malumat içermesi hususunda büyük öneme sahiptir.

3. Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*

Oruç Bey tarihinin başında verdiği bilgilere göre; müellif Edirneli olup, babası kazzâz (ipekçi) kendisi de kâtip idi. Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrinde yaşamıştır. Hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı kuruluş dönemi önemli kaynaklardan biri olan bu eserde olaylar kısa ve kesin olarak anlatılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kısa bir tarihi anlatımından sonra Osmanlı Devleti hakkında bilgi vermeye başlamış ve II. Bayezid'in saltanatının ilk yıllarına kadar ki dönemi eserinde anlatmıştır⁸.

Oruç Bey'in, Osmanlı tarihini kaleme aldığı bu eser siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik tarihi anlatması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca eserde Anadolu Abdalları, şeyhler, mutasavvıflar ve dervişlere yer verilmesi tezimize olumlu yönde katkı sağlamıştır.

4. Gelibolulu Mustafa Âlî (1541–1599), *Kühü'l-Ahbâr*

Tarihçi, şair ve birçok sayıda eser vermiş olan Osmanlı müellifi Gelibolulu Mustafa Âlî Nisan 1541'de Gelibolu'da doğmuştur. II. Selim, Kanûnî, III. Murad ve

⁷ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Neşri", *İA*, C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s.215.

⁸ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Baskıya Hazırlayan: Atsız, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1972.

III. Mehmed gibi dört padişaha hizmet etmiş, devrin ünlü tarihçileri arasında yer almıştır. Çeşitli devlet kademelerinde ve ülkenin muhtelif yerlerinde divan kâtipliği, tımar defterdarlığı, defterdarlık, sancak beyliği yapmıştır. Elliden fazla kitap, risale ve şerh mahiyetinde eserler yazmıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî vazifesi icabı, Osmanlı Devleti'nin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar birçok yerinde bulunmuş, bu durum ona devleti yakından tanıma imkânı vermiştir⁹.

Müellifin en önemli eseri *Künhü'l - Ahbâr* adlı dört ciltlik bir tarihtir. Eser, yalnızca bir Osmanlı tarihi değil, sırasıyla Peygamberler Tarihi, İslam Tarihi, Türk ve Moğol Tarihi ve Osmanlı Tarihi bölümlerini ihtiva eden bir genel tarihtir. Eser yaratılıştan başlar, müellifin yaşadığı döneme kadar gelmektedir¹⁰.

Yazar her sultanın hayatını anlattıktan sonra, onun devrinde yetişen ekâbir, devlet adamı, bilgin, meşâyih ve şairlerin hal tercümelere ile bunların çalışmaları ve eserlerine dair çok kıymetli bilgiler vermiştir. Ayrıca yazar yukarıda zikrettiğimiz gruplar hakkında eserin son kısmında da bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Müellif bu yönüyle diğer tarihçilerden ayrılmış ve esere farklı bir nitelik kazandırmıştır. Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda Osman, Orhan ve I. Murad dönemi meşâyih ve ulemâsı hakkında verilen bilgilerden istifade ettik.

5. Kemalpaşazâde (1468–1534), *Tevârîh-i Âl-i Osmân*

Osmanlı Devleti'nde yetişmiş âlim ve müverrihlerden biri olup, 873 (1468/1469) yılında Tokat'ta doğmuştur. Asıl adı Şemseddin Ahmed bin Süleyman olan müellifin ismi, dedesi Kemal Paşa'ya izafeten, Kemalpaşazâde adıyla meşhur olmuştur¹¹. II. Bayezid döneminde adı duyulmaya başlayan İbn Kemal sultanın yanında savaflara katılmış, Yavuz ve Kânûnî döneminde şöhretinin zirvesine ulaşmıştır¹².

Kemalpaşazâde, II. Bayezid'in isteğiyle eserini yazmıştır. Sultan herkesin anlayabilmesi için Türkçe yazmasını emretmiştir. Ancak Farsça ve Arapça ibareleri

⁹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, Hazırlayanlar: Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, C.I, Birinci Kısım, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s.XIV, XV, XVI, XVII, XVIII.

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Künhü'l-Ahbâr I*, s.XXVI, XXVII,

¹¹ İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-zâde", *İA*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.561.

¹² Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *DİA*, C.25, Ankara 2022, s.238-240.

kullanmaktan kurtulamamıştır. Osman Gazi'den başlayıp her sultana ayrı bir defter tahsis etmek üzere sekiz defter yazmış, sultana sunmuştur. Daha sonra bu defterlerin ikinci bölümünü Kânûnî'nin emriyle yazmakla görevlendirilen İbn Kemal, böylece II. Bayezid, Yavuz ve Kânûnî'ye bir tane olmak üzere toplam on defterlik *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ını tamamlamıştır. Bunların bugüne kadar orijinal nüshaları bulunamamıştır. İlk yedi defter kuruluştan II. Bayezid dönemine kadar olan kısmı ihtiva eder. Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda Osmanlı kuruluş döneminin ele alındığı I. ve II. defterlerden istifade ettik. Bu iki defter Osman ve Orhan Beyler dönemindeki içtimaî ve dinî teşekkülleri ile dönemin şeyh, derviş ve tarikat erbabına mensup kişileri anlatması bakımından bizim için büyük önem arz etmektedir.

6. Hoca Sâdeddin Efendi (1536–1539), *Tâcü't-Tevârih*

Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi olan Hoca Sâdeddin Efendi 943'te (1536-37) İstanbul'da doğmuştur. Dedesi Şah İsmâil'e intisap etmişken Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından İranlı âlim ve sanatçılardan oluşan bir grup ile Tebriz'den İstanbul'a getirilmiştir. İsfahanlı Hâfız Muhammed adıyla bilinen dedesi Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır seferine de katılmıştır. Babası da Sultan Selim'in sevdiği, değer verdiği nedimlerinde Hasan Can Çelebi adlı bir zattır. Sâdeddin Efendi, babasının saray çevresindeki etkisi sebebiyle daha küçük yaşta iken iyi bir tahsil görmüş; sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi'den ve devrin ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. İstanbul ve Bursa şehirlerinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Hoca Sâdeddin Efendi, çeyrek yüzyıla yakın ilmiye mesleği yanında idarî ve siyasî işlerde de söz sahibi olmuştur¹³.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden başlayarak Yavuz Sultan Selim devrinin sona ermesine (1520) kadarki dönemi eserinde anlatmıştır. Eserin birinci cildinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Yıldırım Bayezid'in ölümüne kadar, ikinci cilt Fetret devrinden, Sultan II. Murad'ın ölümüne, Fâtih'in cülusu ve İstanbul'un fethine kadar, üçüncü cilt, Fâtih Sultan Mehmed ve oğlu II. Bayezid devirleri, dördüncü cilt Yavuz Sultan Selim devri dönemi anlatılmıştır. Beşinci cilt

¹³ Şerâfeddin Turan, "Sa'd-ed-din", *İA*, X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.27-32; Şerafettin Turan, "Sâdeddin Efendi", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s.196, 197.

Tâcü't-Tevârih'in Hatime bölümünü yani, biyografya kısmı ile ek olarak Selimnâme'yi içine almak üzere beş cilt halinde düşünülmüştür¹⁴.

Müellifin bu önemli eseri diğer Osmanlı kroniklerine göre siyasî ve sosyal olayları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca yazarın dili diğer müelliflere nazaran daha akıcı ve kolaydır. Bu durum çalışmamız esnasında konuyu anlayıp, değerlendirmede bizlere kolaylık sağlamıştır. Tezimizde kullandığımız temel kaynaklardan birini teşkil eden bu eserin Osmanlı kuruluş döneminin anlatıldığı 1. Ciltten ve hatime bölümü olarak bilinen Osmanlı Sultanları döneminde yaşamış önemli zatların biyograflarının ele alındığı 5. Ciltlerden istifade ettik. Yazarın son bölümde ele aldığı birçok, şeyh, derviş, mutasavvıf, bilgin ve ahî mensupları çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan zâviyeler bizzat bu şahıslar eliyle ya da bu şahıslara mensup kişiler tarafından kurulmuştur.

7. Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*

Osmanlıların yükseliş devrinin önemli ilim adamlarından Taşköprülüzâde (ö. 969/1561), İslâmî ilimlerde temayüz etmiş ve önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş saygın bir aileye mensuptur. Kelâm, fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimleri tahsil etmiş olan müellif pek çok devlet hizmetinde görev almış, akabinde ilim hayatına geri dönerek medreselerinde müderrislik yapmıştır¹⁵.

Müellifin Osmanlı âlim ve şeyhlerine dair kaleme aldığı yapıtı, Osmanlı'nın kuruluşundan Taşköprülüzâde'nin yaşadığı yıllara kadar dinî ve ilmî alanda eser vermiş, yaşadıkları döneme önemli katkıları olmuş şahsiyetlerin hayatlarını anlatmaktadır. Böylece o vakte kadar kimsenin ele almadığı bir konuda kalem oynatmıştır¹⁶.

¹⁴ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.XII.

¹⁵ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, Editör: Derya Örs, Haz.: Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.11.

¹⁶ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.11.

On tabakadan oluşan bu eserde birinci tabakada Osman Bey döneminden başlanarak son bölümde Kanûnî Sultan Süleyman dönemi ele alınmıştır. Osman, Orhan ve I. Murad döneminde yaşamış tezimize dayanak teşkil eden önemli zatların biyografilerinden faydalanılmıştır.

B. Seyehatnâmeler

Hacı Kâsım el-Bağdâdî, *Seyahatnâme*

Abdülkâdir-i Geylânî'nin yakın akrabalarından olup oldukça uzun bir ömür sürmüş olan Hacı Kâsım el-Bağdâdî¹⁷, Şeyh'in torunu Abdürrezzâk Geylânî'den icâzet alarak Bağdat'ta irşada başladığı 646/1248 yılından vefat edeceği 750/1350 yılına kadar Irak, Mısır ve Anadolu coğrafyasındaki birçok yeri ziyaret etmiştir. Ziyareti esnasında gözlemlediği tüm beldeleri ve yaşadığı ilginç olayları, yazdığı muhtasar *Seyahatnâme*'sinde anlatmıştır. XIII.-XIV. yüzyıl İslâm ve tasavvuf tarihine ilişkin mühim bilgiler içeren bu eser, günümüze biri orijinal, diğeri istinsah olan ikisi yazma, biri rulo şeklinde toplam üç nüsha şeklinde ulaşmıştır¹⁸.

Hacı Kâsım el-Bağdâdî, Suriye ve Mısır'da bir yıldan fazla bir süre kaldıktan sonra oğlu Muhammed'le birlikte Cemâziyelâhir 724 / Haziran 1324'te Bursa şehrine uğrayarak Sultan Orhan'ın yanına gelmiş; burada özellikle Bursa Sarayı'nın fiziksel görünümü ve ilk Osmanlı bürokrasisinin teşekkülüne ilişkin ilginç ayrıntıları aktarmıştır. Dönemin sultanı Orhan Bey'in özelliklerine dair önemli bilgiler vermiştir. Orhan Bey ile ilk karşılaştığı gün gördüklerini ve yaşadıklarını, özellikle vedalaştığı anlardaki izlenim ve hatıralarını eserine gün, ay ve yılı ile birlikte dikkatli bir şekilde kaydetmiştir. Ayrıca Bursa'nın 1322 yılında fethedildiğine dair önemli bilgiler vermiştir¹⁹. Tezimizde seyyahın Bursa şehri ve Orhan Bey hakkındaki gözlemlerinden yararlandık. Ayrıca seyyahın Bursa'nın fetih yılına dair verdiği bilgiden istifade ettik. Seyahatnâmenin esas hali elimizde mevcut olmadığı için

¹⁷ Bu seyahatnâme hakkında yapılan çalışma için bkz. Ferzende İdiz, "Arvâsî Şeyhlerinin Anadolu'ya Gelen İlk Ceddi: Şeyh Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhatnâme Adlı Eseri'nin Kayıp Olan Orijinal Nüshası", *Sufiyye Dergisi*, S.14, 2023, s.237-256.

¹⁸ Hakan Yılmaz, "Osmanlı Kuruluş Devrini "Seyâhat-nâme"lerden Okumak", *Şiraze Kitap Kültürü Dergisi*, XII (Temmuz-Ağustos 2022), s.71.

¹⁹ Yılmaz, "Osmanlı Kuruluş Devrini "Seyâhat-nâme"lerden Okumak", s.71.

Osmanlı Devleti ile ilgili seyyahın tasvir ve betimlerini, Hakan Yılmaz'ın hazırlamış olduğu çalışmaları kullanarak tezimize katkı sağladık²⁰.

İbn Battûta, *Seyahatnâme*

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait önemli çalışmalardan biri de *İbn Battûta Seyahatnâmesidir*. İbn Battûta, Fas'ın Tanca kentinde 1304 yılında doğmuş, 1369 yılında ölmüştür. *İbn Battûta Seyahatnamesi* olarak bilenen eser birçok dile çevrilmiş, neşredilmiş ve Türkçe tercümesi yapılmıştır²¹. Anadolu coğrafyası için mühim bir çalışma olan bu eserde; müellif gezmiş olduğu Anadolu şehirleri hakkında siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve fikrî bilgiler vermektedir. İbn Battûta bilhassa Anadolu, Kırım, Balkanlar, İran, Türkistan ve Hindistan'da yapmış olduğu seyahatlerde birçok sünnî ve heterodoks zümrelerle karşılaşmış, bunların içerisine girmiş, görüşmüş ve tartışmıştır.

Anadolu'nun 1330'lu yılları hakkında en kapsamlı bilgiyi veren bu eser, Osmanlı Devleti'nin sosyo-iktisadî vaziyeti hakkında geniş bilgiler içermektedir. Müellif eserinde Ahîler ve bunların faaliyetleri, teşkilatları, zâviyeleri ve bu arada siyasî ve askerî konumları hakkında geniş bilgi sunmakta, Anadolu'daki etnik ve dinî farklılıklara sık sık temas etmektedir. Misafir olarak kaldığı Ahî zâviyesinden de övgüyle bahsetmiş ve bunların Türkmenlerin yaşadığı her yerde bulduklarını ifade etmiştir. Biz bu eserden Osman ve Orhan Bey döneminde Osmanlı coğrafyasında yaşamış ahîler hakkında bilgi edinmede ve ahîlerin zâviyelerine dair mufassal bilgiler elde etme konusunda çalışmamızın birçok bölümünde istifade ettik.

Şihâbüddîn Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*

Ömerî (ö. 749/1349) Memlükler dönemi devlet adamı, edip, tarih ve coğrafya âlimidir. 3 Şevval 700'de (11 Haziran 1301) Dımaşk'ta doğmuştur²². Kahire, İskenderiye ve Hicaz'da aldığı eğitimler ile kendisini güzel bir şekilde yetiştiren Ömerî dönemin önemli âlimlerinden biri haline gelmiştir. Müellifin kaleme aldığı *Mesâlikü'l-epsâr* genelde sadece tarih ve coğrafya bilimlerini içermekte olup, sadece

²⁰ Hakan Yılmaz, "Seyâhat-nâme'sinin Orijinal Nüshasına Göre Hacı Kâsım el-Bağdâdî'nin Bursa Seyahati (724-725/1324)", *Bursa Günlüğü*, S.X (Eylül-Ekim-Kasım 2020), s. 86-96.

²¹ Ebu Abdulah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar, A. Said Aykut, İstanbul 2004.

²² Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s.483.

nakle dayanmayıp müellifin bizzat içinde bulunduğu dönemi yaşayarak anlatması onu birinci derecede kaynak eser durumuna getirmiştir²³.

Orhan Bey döneminde Osmanlı topraklarını ziyaret eden Ömerî eserinde Sultan'ın Bizans imparatorları ile savaşları, toplam asker sayısı, beyliğinin başkenti Bursa kenti, devletin ekonomik gücü ve sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca daha sonra Osmanlı topraklarına dâhil edilen Balıkesir, Geyve, Ankara ve Bolu şehrine dair mühim bilgiler sunmaktadır²⁴. Bizde bu çalışmamızda Orhan Bey dönemine ait verilen bilgilerden ve Osmanlı şehirlerinin hakkında verilen malumattan istifade etmeye çalıştık.

Evliya Çelebi (1611–1682), *Seyahatnâme*

Eserindeki bilgilere göre 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tam adı bilinmemekle birlikte Evliya Çelebi adı ile meşhur olmuştur. Kırk yıldan fazla bir süre pek çok Osmanlı şehrini ziyaret eden seyyah, tarihimizde türüne az rastlanan güzel bir seyahatnâme yazmış ve bu eseriyle âdetâ bütünleşmiştir²⁵. Seyyahın gezip gördüğü mahalleri ve müşahade ettiği olayları konu alan seyahatnâmesi tarihimiz için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eser Evliya Çelebi'nin 1630'lu yıllardan 1681'e kadar Osmanlı topraklarına ve muhtelif devletlere yaptığı yolculukları anlatır²⁶.

Seyyahın menkıbevî bir üslupla kaleme aldığı bu eser; dönemin tarihi, coğrafi, edebî, siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve tasavvufî açıdan bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Osmanlılar devrinde çeşitli bölgelerde yaşamış pek çok abdal, şeyh, mutasavvıf ve mütefekkirler hakkında verdiği mufassal bilgiler çalışmamız açısından büyük önem teşkil etmektedir. Seyahatnâme sayesinde Osmanlı kuruluş coğrafyasında yer alan zâviyelerin XVII. yüzyıldaki durumlarına dair mühim bilgiler elde etmekteyiz.

²³ Eymen Fuâd Seyyid, "Mesâlikü'l-Ebsâr", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s.265.

²⁴ Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.164, 165, 167.

²⁵ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.529.

²⁶ Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.16.

3. Araştırma Eserleri

Osmanlı kuruluş döneminde inşa edilen veya daha önceki dönemde var olan zâviyeler hakkında müstakil bir çalışmanın olmaması çalışma esnasında pek çok araştırma kaynağının da gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Zâviyeler başlığına bağlı olarak Tarih ve Sanat Tarihi alanında birçok kitap, ansiklopedi ve makaleler okunarak dönem hakkında ve Osmanlı müesseselerinin en önemli kurumlarından biri olan zâviyeler hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

Çalışmamız açısından öncelikle Osmanlı kuruluş sürecindeki gerek din ve inanışlara bağlı olarak gerekse farklı amaçlara bağlı olarak inşa edilmiş zâviyeler hakkında bilgi sahibi olmamız büyük önem kazanmaktadır. Bu nedenle temel kaynakların yanında bu konuda yapılan birçok çalışmadan özellikle Ömer Lütfi Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri”²⁷, Ahmet Yaşar Ocak’ın, “Zaviyeler”²⁸, adlı makalelerden istifade ettik. Ayrıca bahsi geçen yazarların mezkûr konuda kaleme almış olduğu diğer yazıları da dikkatli bir şekilde okuyup değerlendirmelerde bulunduk. Bu çalışmaların yanı sıra dinî-tasavvufî eserlerde tezimiz için önemli bir yer teşkil etmiştir. Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Kara, Sezai Sevim, Hasan Basri Öcalan, Haşim Şahin gibi yazarların makale ve kitapları çalışmamız için büyük öneme sahip olmuştur.

Çalışmamızda tarihi eserlerin yanı sıra şehir tarihleri ve yerel ansiklopedilerden de önemli bilgiler edindik. Bu konuda Bursa şehri için Kâmil Kepecioğlu’nun *Bursa Kütüğü* başucu kaynağımız olmuş ve tezin yazımı esnasında ya da okumalarımız sırasında Bursa şehrine dair bilmediğimiz ne varsa bu eserden faydalanarak öğrenme imkânı bulduk ve tezimizin birçok yerinde bu eseri kaynak olarak kullandık. Ayrıca Bursa şehrine dair Kâzım Baykal’ın *Bursa ve Anıtları*²⁹ eserinden istifade ettik. Edirne şehri için Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*,

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD*, II, Ankara 1942.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C.XII, Mars Matbaası, Ankara 1978, s.247-269.

²⁹ Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 3. Baskı, Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları, İstanbul 1993.

20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si³⁰, Rıfki Melül Meriç'in, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*³¹'ki çalışmalarından yararlandık.

Araştırmalarımız sırasında kendi sahamızın dışında yer alan Sanat tarihi çalışmalarında da sıklıkla istifade edip, üzerinde çalıştığımız zâviyelerin pek çoğu hakkında önemli bilgiler edindik. Hakeza bu dönem hakkında hazırlanmış birçok sanat tarihi çalışmaları dikkatli bir şekilde incelenip okunarak çalışmamıza dâhil edilmiştir. Bu amaçla Sanat tarihimizin değerli hocalarından Ekrem Hakkı Ayverdi'nin “Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî”³², “Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri”³³ adlı makaleleri ve *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe'i Osmanlı Mimârisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdevendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*³⁴ adlı eseri; Oktay Aslanapa'nın *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl), Osmanlı Devri Mimârîsi*³⁵ adlı kitabı, Sedat Çetintaş'ın, *Türk Mimari Anıtları - Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazid I. Binaları*³⁶ isimli yapıtı, Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*³⁷ adlı eseri, Doğan Kuban'ın, “Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye”, *Osmanlı Mimârîsi*³⁸, adlı kitabı; Erol Altınsapan'ın, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimârîsi)*³⁹ doktora tezi, Hasan Yılmazyaşar'ın, *Bursa'dan*

³⁰ Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, (Haz: N. Adıgüzel ve R.Gündoğdu) Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.

³¹ Rıfki Melül Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, 1. Ciltten Ayrı Basım, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, 1. Baskı, İstanbul 1963.

³² Ekrem Hakkı Ayverdi, “Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.IV, 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s.115-201.

³³ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri”, *Vakıflar Dergisi*, VII, 1968, s.19-28.

³⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe'i Osmanlı Mimârisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdevendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, C.I, İstanbul 1972.

³⁵ Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş., Ankara 1977.

³⁶ Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları - Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazid I. Binaları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

³⁷ Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

³⁸ Doğan Kuban, “Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye”, *Osmanlı Mimârîsi*, Yem Yayın, İstanbul 2007.

³⁹ Erol Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimârîsi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1997.

*Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*⁴⁰ adlı doktora tezi sık başvurup değerlendirdiğimiz kaynaklar arasında olmuşlardır.

Osmanlı kuruluş sürecinde etkin olan gruplardan biri de ahîlik olmuştur. Ahîlik teşkilatı ilk olarak Türkiye Selçuklu Devleti döneminde ortaya çıkmış ve daha sonra teşkilatlanıp farklı bölgelerde yer almaya başlamışlardır. XIV. Yüzyılda Ahîliğin etkin olduğu yerlerden biri de Osmanlı toprakları olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde pek çok ahî zâviyesi kurulmuştur. Ahîlerin bu bölgedeki faaliyetleri ve zâviyeleri için Ahîlik ansiklopedisinin maddeleri ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Akabinde elde edilen bilgiler diğer çalışmalar ile birlikte değerlendirilip yazıya dökülmüştür. Ahîlik konusunda, Halime Doğru'nun, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*⁴¹ kitabı; Mehmet Ali Hacıgökmen'in, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*⁴² adlı kitabından istifade edilmiştir.

D) Osmanlı Kuruluş Sürecine Kadar Zâviyeler

1. Zâviyeler

Geçmişten günümüze kadar dergâh, ribât, hankah, buk'a ve âsitâne gibi farklı isimlerle anılmış olan zâviyeler; İslâm anlayışının, tasavvufun öğretildiği ve uygulandığı kurumlar içerisinde yer almıştır. Zâviye, dervişlerin bir şeyhin liderliğinde birlikte yaşadıkları, gelip geçen yolculara karşılıksız yiyecek, içecek ve barınmak için yer temin edilen, yerleşim yerleri ile yol üzerinde bulunan mekânlarda kurulan yapılar olarak ifade edilmiştir⁴³. Terim ifade olarak ise zâviye; hücre, küçük oda, tekkelerin biraz küçüğü olup şehirlerin dışında inşa edilen, tarikat mensuplarının yaşamını idame ettiği, ibadetlerini yaptıkları yer anlamında kullanılmaktadır. Arşiv vesikalarında, aralarında hiçbir ayırım gözetilmeksizin “tekke, zâviye, hankah ve dergâh” gibi yapıların birbirlerinin yerine kullanıldığı bilinmektedir⁴⁴. Ekrem Hakkı

⁴⁰ Hasan Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Doktora Tezi, Eskişehir 2017.

⁴¹ Halime Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.

⁴² Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya 2011.

⁴³ Ocak, “Zaviyeler”, s.248.

⁴⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2003, s.648.

Ayverdi; hankah, dergâh, âsitâne gibi tekke yapılarının tarifini yaparken “Zâviye ise bizde bunların en küçüğüdür” diyerek zâviyeyi tekke yapıları içinde en küçük şube olarak vasıflandırmıştır⁴⁵. *Kâmus-ı Türkî*’de köşe, bucak manalarının yanı sıra bir zahidin ibadetle meşgul olmak için çekildiği tenhâhâne veya kulübe, küçük tekke veya hankah olarak iki anlamda tarif edilmiştir⁴⁶. Zâviye kelimesi Türk devletlerinde XI. yüzyıldan itibaren dinî-tasavvufî müesseseler için kullanılan isim olarak tekke, hankah, dergâh ve âsitâne gibi farklı şekillerde söylenişe tabi tutulmuştur. Bu isimlerden âsitâne, tekke ve dergâh sözcüklerini, sadece Selçuklular ve Osmanlılar’ın kullandığı bilinmektedir. Zâviyeler tasavvufî yapılar olduğu için tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkıp gelişmesine bağlı olarak yaygınlaşmışlardır⁴⁷. Ahmet Işık Doğan hazırlamış olduğu doktora tezinde tekke-zâviye ayırımına dikkat çekmiş ve bu konuya dair şu önemli bilgileri bizlerle paylaşmıştır. Buna göre; *Tekke’de ilgili olduğu tarikate bağlı birden fazla çok sayıda Baba ve Derviş belirli bir disiplin sistemi içinde bir arada yaşarlar. Tekke bu anlamda, tarikatın öğretisinin aktarıldığı, geleneklerinin sürdürüldüğü bir eğitim veya yetiştirme kurumudur. Sürekli veya geçici olarak Tekke’ye devam eden kişinin aile yaşamı Tekke dışında kalır. Halbuki zâviye tek bir kişinin yönetiminde, aynı zamanda ailesinin, yakınlarının ve müridlerinin “ikâmetgâhi” niteliğinde bir yapıdır. Nitekim Anadolu-Türk topraklarında zâviye olarak kurulmuş olan yapılarda daima bir Şeyh’in tüm aile fertleriyle birlikte yaşadığı, zâviyenin ilk kurucusunun ölümü halinde yönetimin varsa erkek (veya kız) çocuklarınca, yoksa kendi soyundan gelen kimselerce devralındığı görülmektedir. Zâviyelere devletçe bağlanmış olan arazi ve mülk kuşaktan kuşağa geçmektedir. Yani zâviye, hem mülkiyet açısından, hem de yönetim açısından “özerk” bir kuruluştur⁴⁸* ifadelerine yer vermiştir.

Ahmet Yaşar Ocak ise zâviyelerin Osmanlı İmparatorluğu’nda şu üç müesseseyi kapsadığını ifade etmiştir:

⁴⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, s.88.

⁴⁶ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2012, s.680.

⁴⁷ Saim Savaş, “Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.461.

⁴⁸ Doğan, *Osmanlı Mimarîsinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, s.168, 169.

1-Herhangi bir tarikata ait olup içinde dervişlerin yaşamını sürdürdüğü ve gelip geçen yolcuların ücretsiz konuk edildiği yapılar olarak tarif etmiştir. Bu manada zâviyenin Orta Çağ İslâm devletlerinden hiç bir farkı yoktur. Şehir, kasaba ve köyde veya farklı mühitlerde yollar üzerinde bulunan yapıların hepsi zâviye olarak nitelendirilmektedir. Fakat XV. yüzyıldan itibaren şehirlerdeki muhteşem mimari anlayışa sahip zâviyelere “imaret” de denmeye başlandığı görülmektedir. Bu tarz yapıları inşa ettirenler genellikle devlet adamlarıdır. Meselâ, Bursa’da Murad Hudâvendigâr İmareti, Bolayır’daki Süleyman Paşa İmareti, Edirne’deki Gâzi Mihal İmareti anıtsal çaptaki zâviyelerdir⁴⁹. İmaret’in büyük zâviyeler için kullanılmasına karşılık “zâviye” sözcüğü de muhtemelen XV.-XVI. yüzyıllardan başlayarak gittikçe, kırsal ve kentsel alanlardaki küçük tekkeleri belirtmek için kullanılmıştır.

2- Şehirlerde mescid, medrese, hamam vs. gibi mimarî yapıları bir araya getiren külliye için de yine “zâviye” kelimesi kullanılmaktaydı. Aynı zamanda “imaret” ismi verildiği de oluyor ve bu yapılarda yolcular ağırlanıyordu⁵⁰.

3-Zor geçitlerde, derbendlerde ve yol üzerlerinde yolculara bir sığınak-barınak niteliğinde olan yiyecek, içecek ve yatacak yer temin eden küçük misafirhanelere de “zâviye” adı verilmekteydi. Bu yapıların kuruldukları ilk dönemde tasavvufî bir kimliğe sahip olduğu, zamanla bu özelliğini kaybederek sadece birer misafirhâne durumuna geçtiği zâviyeler olduğu da düşünülebilir⁵¹.

Erol Altınsapan ise XV. ve XVI. yüzyıllarda zâviye teriminin giderek kırsal kesime doğru çekildiğini ifade etmiştir. Ayrıca kırsal kesimde köylerde ve yol kavşaklarında bulunan yapılara zâviye denilmeye devam edildiğini, kentlerdeki zâviyeler ise anıtsal yapılar haline gelerek “imaret” adını aldığını belirtmiştir⁵².

⁴⁹ Semavi Eyice, İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, 1963, s.3-31.

⁵⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s. 87-88, 535.

⁵¹ Ocak, “Zaviyeler”, s.250.

⁵² Erol Altınsapan, “Ortaçağda Anadolu’da Türk Döneminde Belli Başlı Dini Oluşumlar (Tarikatlar)”, *Anadolu’da Tarikat Yapılarına Bakış (13-15. yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, s.22.

Zâviyenin tarihi temellerini Budha öncesi asırlarda ihtiyar Brahmanların köy ve şehirden çıkararak ormana çekilip kendi kulübelerinde inzivaya çekilmeleri⁵³ geleneğine kadar indiren kesimler bulunmaktadır⁵⁴. İslâm tarihinde önemli bir mevkiide yer alan tekke, zâviye ve hankahların ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat H.II (M. VIII) asırda Kûfe’li Ebû Hâşim Osman b. Şerik’in Şam yakınlarında Remle denilen bir yerde ilk zâviyeyi kurduğu kabul edilmektedir⁵⁵. Kaynaklarda o döneme kadar tasavvuf ehlinin muayyen ve özel bir mekânda birlikte yaşadıklarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Mutasavvıfların ve müridlerin bazı zamanlarda evlerinde toplanıp sohbetlerde ve ortak ibadetlerde buldukları bilinmektedir⁵⁶.

Zâviyelerin lideri konumunda bulunan derviş ve şeyhler; buldukları yerlerin en ücra köşelerine kadar faaliyetlerini sürdürerek, bölge halkının kitleler halinde tekke ve zâviyelere yönelmelerine zemin hazırlamışlardır. İlerleyen zamanlarda buradaki zâviyelerin faaliyet alanları giderek artmış ve zengin vakıflar sayesinde bu mekânlar; ibadet etme, ilim yayma, konaklama, misafir ağırlama gibi faaliyetleri içinde barındıran çok yönlü birer merkez haline gelmiştir. Bu zâviyelerde kalan dervişler, zengin vakıflar sayesinde dünyevi hiçbir kaygıları olmadan, kendilerini tamamen Allah’a adayarak dinî ve tasavvufî faaliyetler içerisine girmişlerdir⁵⁷.

Zâviyelerin, talim-terbiyeden, irşattan iskâna, tebliğden ticarete ve istihbarata kadar oldukça geniş bir sahada, pek çok önemli misyonunun bulunduğu bilinmektedir. Her şeyden önce dinî-tasavvufî karakterleri ile belirli bir öğretiyi talim, tatbik ve yayma gayesiyle belli tarikat gereğine uygun bir hayat tarzını etrafında bulunan insanlara anlattıkları muhakkaktır⁵⁸. Ayrıca zâviyeler şeyhlerin manevî nüfuzlarından da faydalanılarak halkın birlik ve beraberliğini sağlamakta

⁵³ Walter Ruben ,“Budhist Vakıflar Hakkında”, Çeviren: Meliha Torkak, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara 1942, s.173.

⁵⁴ Selâmi Sönmez, *Anadolu’daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 1992, s.86.

⁵⁵ Ahmet Yaşar Ocak- Suraiya Faruki, “Zaviye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.468.

⁵⁶ Ocak, “Zaviyeler”, s.247.

⁵⁷ Ocak, “Zaviyeler”, s.251-252.

⁵⁸ Ocak, “Zaviyeler”, s.267.

önemli görevler ifa etmektedir⁵⁹. Bu kurum üyelerilerinin tebliğ ve bunun sonucu olarak islâmlaştırma faaliyetlerinde buldukları da bilinmektedir. Bu bağlamda gayr-ı müslimlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kurulmuş olan zâviyeler hayli dikkat çekicidir⁶⁰.

2. Zâviyelerin Kuruluşu ve İdaresi

Zâviyeler, buldukları zaman ve mekânın gerektirdiği sosyal, ekonomik ve dinî şartlara bağlı olarak dînî-tasavvufî fikirlerin yayılması ve yaşanması amacıyla kurulan müesseselerdir. Bu amaçla asli görevleri, Kuzey Afrika ve Anadolu gibi, ilk devirlerde yeni ele geçirilen topraklarda İslâmiyeti yaymakla birlikte bölgenin iskânını sağlamakta amaç edinilmiştir. Bu sebeple şehirlerde, köylerde, kasabalarda ve daha çok yollar üzerinde gayr-i meskûn yerlerde kurulmuşlardır. Bununla birlikte ahîlerin, sultanların, devlet adamların, din adamlarının ve heterodoks zümreye mensup olan baba, dede unvanlı şahıslarında buldukları bölgelerde zâviyeler kurdukları bilinmektedir. Herhangi bir tasavvufî zümreye bağlı bir derviş, yanında belli sayıdaki müridiyle bahsi geçen yerlerde zâviyesini açmaktadır. Bunun için gerekli olan yerler derviş tarafından ya bizzat temin edilmekte ya da o yerin sultanı, devlet adamı, zenginleri tarafından bağışlanmaktadır. Ayrıca kurulan zâviyeye eğer şehirde ise masraflarını karşılamak üzere belli bir miktarda arsa ve emlâkın geliri vakfedilmekte veya devlet hazinesinden bir ücret ayrılmaktadır⁶¹. Ancak köylerde ve yol üzerinde kurulan zâviyelerde ise durum şehirlerde inşa edilen zâviyelerden farklı nitelik göstermektedir. Nitekim bu bölgelerde kurulan zâviyeler tıpkı orta çağ manastırlarındaki gibi masraflarını kendi üretim imkanlarıyla karşılayarak kurulmuştur. Bu zâviyelerin etrafında tarlalar, bahçeler, bağlar ve değirmenler inşa edilmiş, hayvancılık faaliyetleri yapılmıştır. Böylece dervişler hem kendi ihtiyaçlarını, hem de gelip geçen yolcuların gereksinimlerini bizzat kendi çabalarıyla karşılamışlardır⁶².

⁵⁹ Ocak- Faruki, “Zaviye”, s.471.

⁶⁰ Ahmet Güneş, “16. Yüzyılda İznik'te Zaviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, S.36, 2004, s.130.

⁶¹ Ocak, “Zaviyeler”, s.262.

⁶² Ocak, “Zaviyeler”, s.262.

Şeyhler tarafından açılan bu zâviyelerin genellikle iki tarzda kurulduğu bilinmektedir. Buna göre birincisi önceleri gayri müslim ahali tarafından meskûn olduğu halde boşalan köy ve kasabalarda kurulan zâviyelerdir. Bu kısımda şeyhler buldukları bölgede eskiden mevcut, terkedilmiş kilise ve manastırları zâviyeye çeviriyorlardı. Böylece, terkedilmiş bu yerlerde yeniden imar ve iskâna açılmış oluyordu. İkinci durumda ise ıssız yol yakınında ve yerleşmeye uygun yerlerde zâviyeler inşa ediliyordu. Mezkûr bölgelere açılan bu zâviyeler hem ilk yerleşme tohumlarını atmış oluyorlar, hem de bölgede derbent teşkilatını vazifesini görüyorlardı. Zamanla bu zâviyelerin etrafında yeni yerleşme merkezleri oluşarak pek çok mahalle, köy, kasaba ve şehir kurulmuştur⁶³.

Bahsi geçen yapılar Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı döneminde zâviyelerin kurucuları tarafından idare edilmekteydi. Onların ölümü sonrasında ise o aileye mensup erkek evlatlardan biri zâviyeyi yönetme görevini üstlenirdi. Eğer erkek çocukları yoksa o ailenin akrabalarından biri zâviyeyi yönetirdi. Bazı durumlarda ise zâviye yöneticisinin kızınının da yönetimde görev aldığı görülmektedir. Zâviyelerin idaresinde uygulanan bu prensiplerin doğruluğunu arşiv vesikalarında yer alan pek çok kayıt teyit etmektedir. Zâviye şeyhlerinin çoğu eskiden o zâviyeleri kurmuş olanların evlâtları elinde evlâtlık vakıf olarak bulunmakla beraber, zamanla evlât çocuksuz bir halde vefat edince veya şeyhlerin bazı yolsuzlukları meydana gelince, onların yerine devlet tarafından başka kişilerin atandığı bilinmektedir. Böylece vakfın evlâtlık vakıf şeklinden çıkarak bir âmme vakfı haline dönüştüğü bilinmektedir. Nitekim bazı vakıflarda “*Hakimü’l-vakit, her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh naspeder*” kaydı konmuş bulunmaktadır⁶⁴. Zâviyelere devletçe bağışlanmış olan arazi ve mülk de kuşaktan kuşağa geçmekteydi⁶⁵.

Bazı topraklar vaktiyle yurtluk olarak verilmiş olup, ailenin ortak malı olarak görülmüştür. Bu sebeple evlâtlık vakıf halinde idare edilen zâviyelerde meşihat

⁶³ Ocak, “Zaviyeler”, s.262; Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, s.279-386.

⁶⁴ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, C.I, Haz. Ömer Lütfi Barkan – Enver Meriçli, Ankara 1988, s.143.

⁶⁵ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Târikat Yapıları, Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, s.169.

“*Ber-veçh-i iştirak*” tasarruf edilmektedir. Ancak birçok durumlarda “*iştirak merfû’ olmağın*” ifadesi ile berat hak sahiplerinden sadece birine verilmektedir. Bazı vakıflarda iştirak usulü tamamıyla kaldırılıp bu zâviyelere “*Tarikatları üzere kim şeyh ve seccade-nişin olur ise*” yalnız onların nazır olması emredilmiştir. Bu yapılar bazen aynı tarikata mensup diğer eski zâviyelerin bir şubesi durumunda olduğu için yeni zâviyelerin şeyhi ana zâviyedeki dervişlerin aslahı şeklinde zikredilmektedir⁶⁶. Ancak Osmanlıların yükselişe geçmesiyle birlikte, özellikle XVI. Yüzyıldan sonra, zâviyelerin ve tekkelerin ilk kuruluş amaçlarından saparak, yozlaşmaları sonucu, şeyhlik makamının bir devlet memuriyeti niteliğine dönüşmesi ve merkez hükümetin bu kuruluşları denetimi altına alması durumunu ortaya çıkarmıştır⁶⁷.

3. Osmanlı’ya Kadar Anadolu’daki Zâviyeler

Zâviyelerin Anadolu topraklarında ilk olarak hangi tarihte ortaya çıktığına dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte savaşlar ve fetihler sonucunda özellikle batı yönlü bir gelişme gösterdikleri bilinmektedir. Zâviyelerin bu gelişme süreci, hem fetihleri beslemiş hem de Anadolu’nun iskân politikası sonucunda Müslümanlaşması ve Türkleşmesi süreçlerini hızlandırmıştır⁶⁸. Gerek olağanüstü zamanlarda toplum üzerinde etkisi bulunan şeyhlerin desteğini almaya çalışan hükümdarların destek vermeleri, gerekse de halkın savaş zamanları maddi ve mânevî yaralarını sarmak için bu kurumlara yönelmesiyle birlikte kısa zaman içinde tekke ve zâviyelerin sayılarında artış olmuştur. Zamanla etki ve nüfuzları artan zâviyeler İslâm dünyasında hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur⁶⁹.

Zâviyelerin İslâm âleminde yaygınlaşmasıyla birlikte, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde birçok tekke, zâviye ve hankahın hizmet ettiği görülmektedir. Bu kurumlar, ilk zamanlarda buldukları mevkiilerde bir iskân unsuru olmuşlar ve İslâmiyet’in yayılmasında önemli katkı sağlamışlardır. XIII. yüzyılın başlarında vuku bulan Moğol istilası sebebiyle Anadolu, muhtelif tasavvuf gruplarına ait sünî veya

⁶⁶ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.143.

⁶⁷ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Târikat Yapıları, Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, s.312-313, 218. Dipnot.

⁶⁸ Zekeriya Işık, “Hasan Balım Sultan Zaviyesinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi”, *Turkish Studies*, S.13/3 2018, s.318.

⁶⁹ İrfan Aladağ, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devrinde Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri” *Akademik Matbuat*, C.2, S.2, 2018, s.11-12.

bâtînî derviş ve şeyhlerin sığınağı olmuştur⁷⁰. Muhtelif ülkelerden Anadolu'ya göç eden bu grupların burayı seçmesinde Anadolu'nun yerleşmeye müsait bir mekân olmasının yanı sıra, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının güzel davranışları da etkili olmuştur. Böylece Anadolu toprakları, Moğol işgalinden kaçanlar için elverişli ve güvenli bir barınak olarak kabul edilmiştir⁷¹. XIII. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelen sünnî ve bâtînî tasavvufî gruplar, beraberindeki kişiler ile birlikte boş ve sakin yerlere giderek, zâviyeler kurmuşlardır⁷². Bu kişiler zâviyenin etrafında ziraat ve hayvancılık yaparak yaşelerini sağlamışlardır⁷³.

Anadolu coğrafyasına gelen mezkûr grupların her biri geldikleri coğrafyanın inanç, kültür ve düşünce yapılarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Böylece XIII. Yüzyıl Anadolu, muhtelif tasavvuf akımların, fikir, düşünce ve görüşlerin karışıp, kaynaşması sonucu zengin bir tasavvufî ikliminin oluştuğu bir mekân haline gelmiştir. Türkiye Selçuklu hükümdarları da Büyük Selçuklular gibi sünnîlik mezhebini kabul ettikleri için Anadolu'nun büyük şehirleri sünnî tasavvufu anlatan zâviyelerle dolmuştur⁷⁴. Buna mukabil yol üzerlerinde, kırsal mekânlarda ve özellikle göçebelerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde heterodoks dervişlerin inşa ettiği zâviyelerin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle bu dönemde Kübrevîlik, Sühreverdîlik, Mevlevîlik, Kalenderîlik ve Kâzerûnîlik gibi tarikatlara bağlı şeyhler, Konya⁷⁵, Tokat, Kayseri ve Sivas şehirlerine yerleşerek zâviyeler açmışlardır⁷⁶. Bu süreçte Türkiye Selçuklu hükümdarları, vezirler ve devlet adamları şeyhlere büyük ilgi ve ihtimam göstermiş, onlar için dergâh, zâviye ve hankahlar inşa ederek vakıflarla desteklemişlerdir. Ayrıca bu zâviyelerin başına toplum nezdinde sözü geçen şeyhleri getirerek, dinî ve tasavvufî hayatın devamlı canlı kalmasını

⁷⁰ Ocak, "Zaviyeler", s.254.

⁷¹ Anadolu'ya yapılan göçler hakkında bkz. M.Halil Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s.168 vd.

⁷² Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s.168 v.d.

⁷³ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolanizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler istila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", s.290.

⁷⁴ Bizzat devlet adamları tarafından yaptırılan zâviyeler de mevcuttu. Hükümet eliyle atanan şeyhlerin görevleri, zikir ve fikre devam etmekle beraber, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak ve devletin bekası için dua etmektir (Bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme, Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958, s.66, vesika 47).

⁷⁵ Konya'daki zâviyeler hakkında bilgi edinmek için bkz: Büşra Bağcı, "Selçuklu ve Beylikler Dönemi Konya Zâviye Vakıfları", *Konya Kitabı XVIII Konya Vakıfları*, Editörler: Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, C.I, Konya 2021, s.339-361.

⁷⁶ Ocak- Faruki, "Zaviye", s.470.

sağlamışlardır⁷⁷. Bu şeyhler genel olarak, gelen dervişlere ve yolculara yeme, içme ve konaklama hizmetleri ile o bölgenin ilim ve tasavvufi yaşamına yön verme gibi önemli vazifeler ile görevlendirilmiştir⁷⁸. Büyük şehir ve kasabalar dışında taşrada köy ve göç yollarında varlığını sürdüren birçok zâviyeler de kurulmuştur. Bu zâviyelerin başındaki şeyhler genellikle düzenli bir eğitim almamış kişilerden oluşmuştur. Bu kişiler Müslümanlığın yanı sıra eski Türk kültürünü dinî ve tasavvufî hayata çok iyi yansıtmışlardır⁷⁹. Bazıları bizzat hükümet tarafından tayin edilen şeyhlerin görevleri ibadetlere devam etmek, gelen yolcu ve dervişlerle ilgilenmek ve devlet için duada bulunmaktı. Ayrıca bu zatlara devlet tarafından belirli bir miktarda maaş da verilmekteydi⁸⁰.

Anadolu'da tarikat zâviyelerinin yanı sıra özellikle şehirlerde Ahî zâviyeleri de yaygınlaşmıştır. Türkiye Selçukluları Devleti'nde Ahîlerin açmış olduğu ilk zâviyeler XIII. yüzyılın ilk dönemlerinde görülmeye başlamıştır. Bu zâviyeler Anadolu'ya gelen Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî ve Ahî Evren tarafından kurulmuştur. Bahsi geçen dervişlerin fikirleri birçok insan tarafından benimsenmesi ile birlikte kısa süre içinde, Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarına da Ahî Zâviyeleri açılmıştır⁸¹. Köprülü, ahîlik teşkilatının yalnız şehirlerde değil, köylerde ve uçlarda da mevcut olduğunu, XIII'üncü asırda bütün İslâm dünyasını kaplayan sûfi tarikatları teşkilâtını taklîden yapılmış toplantı mahalleri ve zâviyeleri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca devlet adamlarından, zengin tâcirlere, şeyhlere, âlimlere, hırfet erbabına, hatta işsiz güçsüz kişilere kadar her türlü sosyal tabakalara mensup insanların bu teşkilâta dâhil olduğunu rivayet etmiştir⁸².

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bir uç beyi olarak ortaya çıkan Osmanlılar, topraklarını genişletmek amacıyla fetih hareketlerini genel olarak batıya yani Bizans üzerine yapma politikasını benimsemiştir. Osmanlı beyleri cihad

⁷⁷ Kadir Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 2014, s.16.

⁷⁸ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, C.40, İstanbul 2011, s.369.

⁷⁹ Ocak, "Zaviyeler", s.255.

⁸⁰ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.50.

⁸¹ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler", *Türkler*, VII, Ankara 2002, s.320-326.

⁸² Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991, s.64.

anlayışını hayata geçirmek için, bu bölgeye önceden yerleşmiş olan şeyh ve dervişlerin halk nezdindeki nüfuzlarından ve savaşçı özelliklerinden faydalanma yoluna gitmişleridir. Bu amaç doğrultusunda buradaki dervişlere fazlaca tölans gösterilmiş, onlar için tekke ve zâviyeler kurulmuş, bu kurumların bazıları vergiden muaf tutulmuştur⁸³. Osmanlı sultanları bir taraftan şeyh ve dervişlere müsamaha gösterirken diğer taraftan da onların faaliyetlerini denetlemekten geri kalmamıştır. Osmanlı beylerinin, şeyh ve dervişlere yönelik izlemiş oldukları bu politika toplumunun birlik ve bütünlüğünün sağlanmasına, fethedilen yerlerdeki Müslüman halkın yeni düzene uyum sağlamalarına imkân hazırlamış ve iskân politikasının kusursuz bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırmıştır⁸⁴. Buna bağlı olarak, Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murad'ın pek çok yerde tasavvuf erbabı için zâviye inşa ettirdikleri bilinmektedir⁸⁵. Ancak devlet otoritesinin güç kazanmasıyla birlikte zâviyeler eski ihtişamını kaybetmiştir. Nitekim XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet otoritesinin istikrar kazanarak merkezileşmesiyle ilk dönemlerde zâviyelere verilen imtiyazlar yavaş yavaş sınırlandırılmaya başlanılmıştır⁸⁶. Hatta II. Mehmed bazı zâviyelerin vakıflarını tımara çevirmiştir. Bu sırada XVI. yy'dan itibaren zâviyeler, ticaret ve ulaşım yolları üzerindeki misafirhaneleri de ifade etmeye başlamıştır. Aynı asırda stratejik bölgelerde yoğun olarak zâviyelerin kurulduğu bilinmektedir⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin Cihan devletine dönüşmesiyle birlikte zâviyelerinde eski önem ve etkileri kalmamıştır. Nitekim I. Süleyman döneminden önce bazı zâviye şeyhlerinin angaryaya tabi tutulduğu bile kayıtlara geçmiştir⁸⁸. XVI. yüzyıl ve özellikle XVII. yüzyıllarda zâviyelerin işleyişinde bazı bozulmaların meydana geldiği bilinmektedir⁸⁹. Bazı şeyhlerin zâviye vakıflarını

⁸³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.61.

⁸⁴ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Tekke-Devlet Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara 1989, s.20.

⁸⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.293; Ocak- Faruki, "Zaviye", s.471, 472.

⁸⁶ Ocak- Faruki, "Zaviye", s.471; Güneş, 16. Yüzyılda İznik'te Zaviyeler ve Gelir Paylaşımı, s.130.

⁸⁷ Ocak, "Zaviyeler", s.258; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.156.

⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Esasları*, İstanbul 1943, s.45.

⁸⁹ Zâviyelerin işleyişi hakkında bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.302-304.

kötüye kullanmaları, şeyhler arasında yaşanan rekabet ve anlaşmazlık olayları gibi durumlar bu bozukluklardan bazılarıdır⁹⁰.

⁹⁰ Ocak, "Zaviyeler", s.258.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN BEY DÖNEMİ: KURULUŞ DÖNEMİNDEKİ İLK ZÂVİYELER

1. OSMAN BEY DÖNEMİNDEKİ ZÂVİYELER

İlk Osmanlı kroniklerine göre Osman Bey, Anadolu'ya gelip Söğüt'e yerleşen Ertuğrul Bey'in oğludur⁹¹. Osmanlı kaynaklarında Osman Gazi'nin; Gündüz ve Savcı⁹² (Sarunatı⁹³, Saruyatı⁹⁴, Sarı Bali⁹⁵, Saru Bali⁹⁶) isimleriyle anılan iki kardeşi olduğu rivayet edilmektedir⁹⁷. Oruç Bey, Osman Bey'in H. 658/ M.1259-1260 yılında Anadolu'da doğduğunu rivayet etmektedir⁹⁸. Müneccimbaşı, Osman Bey'in H.657/M.1258-1259 senesinde Söğüt'te doğduğunu belirtmiştir⁹⁹. Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, Osman Bey'in doğum tarihinin H.657/M.1259 senesi olduğunu ve Rum vilayetinde doğduğunu nakletmektedir¹⁰⁰. Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan ise *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı eserinde Osman Gazi'nin yaklaşık hicretin 657 yılında dünyaya geldiğini ifade etmektedir¹⁰¹. Neşrî'nin eserinde belirttiğine göre; Osman Gazi dindar, salih bir Müslüman, dürüst ve adaletli vasıflara sahip bir insandı, kimsesizlere, fakirlere ve yoksullara yardım ederdi¹⁰².

Osman Gazi, Şeyh Edebâli'nin kızı Rabia Bala Hatun ve Molla Ömer Hattab bin Ebu'l-Kasım'ın kızı Malhun Hatun ile evlilik yapmıştır. Bu evliliklerinden Orhan

⁹¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.55; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.22; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.40; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.71; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.28.

⁹² Aşık Paşa-zade, Ahmed Aşiki: *Tevarih-i Al-i Osman*, Yay. Nihal Atsız, İstanbul 1949, s.93; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.55; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çev. İsmail Erünsal, C.I., Kervan Kitapçılık, s.54.

⁹³ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.22.

⁹⁴ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.71.

⁹⁵ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.40.

⁹⁶ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.54.

⁹⁷ Aşık Paşa-zade, Ahmed Aşiki: *Tevarih-i Al-i Osman*, s.93; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.55; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.22; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.40; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.71; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.54; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.28.

⁹⁸ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.22.

⁹⁹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.69.

¹⁰⁰ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.41.

¹⁰¹ Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, Sadeleştiren: Kırzioğlu Fahrettin, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s.395.

¹⁰² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.73.

Bey, Alâeddin Ali Paşa (Ali Erden)¹⁰³, Hamid Bey, Savcı Bey, Pazarlı/Pazarlı Bey, Melik (Arslan Murad) Bey ve Çoban Bey adlarında 7 erkek çocuğu ve Fatma Hatun isminde bir kızı dünyaya gelmiştir¹⁰⁴. Doğum tarihini 1258 veya 1259 yılı olarak kabul ettiğimiz zaman Osman Bey'in 1326 yılı veya 1327 yılında ölmüş olabileceği muhtemeldir.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak bilinen Osman Bey, babası Ertuğrul'dan devraldığı beylik liderliğinde başlangıçtan itibaren fetih politikasını gazâ ve istimâlet olarak belirlemiş, bu amaçla özellikle Bizans Devleti'ne akınlarda bulunmuştur. Kısa bir süre sonra etrafında birçok insanı birleştiren Osman Bey, kendi adıyla anılacak ve daha sonra büyük bir Cihan Devleti'ne dönüşecek olan Osmanlı Beyliği'ni kurmuştur. Osman Bey, beyliğin ilk dönemlerinde gerek yaşadıkları coğrafyada gerekse feth ettikleri bölgede dinî, hukukî ve sosyal hayatı düzenleyici olarak şeyhler, mutasavvıflar, abdallar, fakihler, akıncılar ve ahîlerden yararlanmıştır. İlk Osmanlı beyleri Osman, Orhan ve I. Murad tarafından bahsi geçen gruplara tahsis edilen birçok vakıf köy, tekke, zâviye ve çiftliğin tahrir defterleri kayıtlarında adının bulunması bu grupların ilk dönemlerdeki etkinliğine dikkat çekmektedir¹⁰⁵.

Osmanlılar fetih ve gazâ anlayışı ile ortaya çıkmış, sınırdaki akıncı beyler ve alplerin faaliyetleri ile güç kazanmışlardır. Osmanlıların ilk ortaya çıkışlarından itibaren temel hedefleri Gayrimüslim komşularla mücadele etmek olmuş ve bu durum uzun bir süre devam etmiştir¹⁰⁶. O dönemin şartlarını göz önüne aldığımız zaman Osmanlı Devleti'nin hayatta kalması için böyle bir mücadele zorunlu görünmekteydi. Nitekim güçlü bir Bizans Devleti'nin varlığı her zaman Osmanlılar için bir tehdit oluşturmaktaydı. Osman Gazi, Osmanlı Beyliği'nin teşekkül ettiği ilk dönemlerde Eskişehir bölgesinde ikamet etmekteydi. Osman Bey, Harmankaya hâkimi Köse Mihal'in de yardımıyla 1287 yılında Kulaca Hisar'ı (İnegöl'ün

¹⁰³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 75, 93, 94, 97; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.147, 149, 153, 155; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, Haz: Vahid Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.18; Şevkiye İnalçık, "İbn Hacer'de Osmanlılar'a Dair Haberler", *DTCFD*, VI/3 (1948), s. 192 vd; Abdülkadir Özcan, "Alâeddin Bey", *DİA*, II, İstanbul 1989, s.320.

¹⁰⁴ Vedat Turğut, "Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 4, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s.67-80.

¹⁰⁵ Halil İnalçık, "Osman I", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s.446.

¹⁰⁶ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yayınları, İstanbul 1995, s.11.

kazasıdır) ve 1289 yılında ise küffardan Karacahisar¹⁰⁷ adlı kaleyi almıştır¹⁰⁸. Bu fetihten sonra Osman Bey; Sorkun, Mudurnu, Göynük ve Tarakçı Yenice'sini fethetmiştir¹⁰⁹. Köse Mihal'in yardımıyla, Bilecik tekfurunun da itaat etmesi sağlanmıştır. Ancak bir müddet sonra Bilecik tekfuru itaatini bozarak, civardaki tekfurlarla anlaşmış ve Osman Gazi'yi ortadan kaldırmak için tuzak kurmuştur. Fakat yaşanan gelişmelerden haberdar olan Köse Mihal, Osman Gazi'ye kendisi için kurulan tuzağı haber vermiştir. Bunun üzerine Osman Bey düşman kuvvetlerine karşı sefere çıkıp, Yarhisar'a gitmiştir. Neticede rivayetlere göre belirtilen tarihlerin birinde 1297/1298/1299 Bilecik ve Yarhisar fethedilmiştir¹¹⁰. Bu hadiselerin ardından Osman Gazi 698/1298-1299 veya 699/1299-1300 yılında İnegöl, Yenişehir ve yakınındaki Köprü Hisarını, Yund Hisarını ve İnönü'yü fethetmiştir¹¹¹. Fethettiği bu bölgelerde islâmi kurallara uygun olarak pek çok cami, tekke, zâviye ve imaret inşa etmiştir. Ayrıca Osman Bey'in kendisinin de Türk Müsüman bir toprak olarak kabul edebileceğimiz Söğüt'te doğmasını göz önüne aldığımız zaman Osman Bey'in de gençliğinde de zâviye ve tekke kurumları ile hayatını iç içe sürdürmüş olabileceği düşünülebilir.

Osman Bey ilerleyen zamanlarda Bilecik¹¹², İnegöl, Yarhisar, Yenişehir, İznik ve Köprühisar¹¹³ bölgelerini ele geçirmiştir. Bunun üzerine Bursa tekfuru, Adranos Tekfuru, Batros Tekfuru, Kestel Tekfuru ve Kite Tekfuru ittifak edip Osman Gazi'nin birliklerine saldırmışlardır¹¹⁴. Osman Gazi bu saldırılara karşılık tekfurlarla çetin bir mücadeleye girmiş ve ardından Ulubat'ı fethetmiştir. Bunun üzerine Tekfurların bazıları antlaşma yaparak sulh sağlamaya çalışmışlardır. Osman Bey bu olaylar sonrasında Bursa'yı da kuşatmış ve Yenişehir'e gelerek bu bölgeyi - Oruç Bey'in ifadesine göre- adalet ve inşafı ele geçirmiştir¹¹⁵. Böylece 1288-1299 yıllarında Osman Bey, Selçuklu sultanına haraç ödeyen yerel tekfurları (Göynük,

¹⁰⁷ Âşıkpaşazâde, Karacahisar'ın fethinin H.687/M.1288 yılında olduğunu ifade etmektedir. (Bkz. Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.61-62.

¹⁰⁸ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.85-87; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.64.

¹⁰⁹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.89, 91; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.65-66.

¹¹⁰ Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.67-68; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.33, 34, 35, 36.

¹¹¹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.68.

¹¹² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.97, 99, 101; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.57.

¹¹³ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.93; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.29.

¹¹⁴ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.38, 39, 40.

¹¹⁵ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.30-31.

Gölpazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar tekfurları) ortadan kaldırmış, daha sonra Bitinya'da Bizans imparatorluk topraklarına karşı sefere çıkmıştır¹¹⁶. Ardından Osman Bey, Bizans topraklarına yönelttiği taarruzlarına hız kesmeden devam ederek; Yenice, Geyve, Lüblüce, Çadırılık ve Akhisar bölgesini ele geçirmiştir¹¹⁷. Osman Bey vefat ettiği zaman Osmanlı Beyliği, Eskişehir ve Bursa arasındaki topraklarda hüküm sürüyor ve Doğu Roma İmparatorluğu'na ait İznik ve Bursa'yı kuşatma altında tutuyordu.

Osman Bey kılıçla ele geçirilen bu bölgelerde hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve nüfuzunu ortaya koymak için; Eskişehir, Karacahisar, İnönü, Sultanönü, Söğüt, Geyve, Yarhisar, Gölpazarı, Ermenipazarı, Bilecik, Yenişehir ve İnegöl'de pek çok tekke, zâviye ve imaretin açılmasına müsaade etmiştir. Bununla birlikte eskiden bu topraklarda mevcut bulunan zâviyelerin faaliyetlerine de izin vermiştir. Ayrıca bölgede bulunan pek çok zâviyeye vakıflar tahsis ederek, uzun yıllar bu yapıların bölgede ma'mur ve meskûn kalmasına yardım etmiştir.

1.1. Söğüt'teki Zâviyeler

Bilecik iline bağlı bir yer olan Söğüt, aynı isimli derenin tepelik bir çevre ile kuşatılan küçük bir ovaya açıldığı yerde, deniz seviyesinden 650 m yükseklikte kurulmuştur¹¹⁸. Söğüt'ün bir yerleşme yeri olarak ne zaman ortaya çıktığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eskiçağ'da orduların geçtiği güzergâh üzerinde bulunan Söğüt, Bitinya bölgesinin içinde yer almaktadır¹¹⁹.

Söğüt'ün Türkler tarafından bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlaması Osmanlıların kuruluş sürecinin yaşandığı dönemlere tekabül etmektedir. Buna dair ilk Osmanlı müelliflerinin ortak rivayetlerinden biri, Kayı aşiretinin beyi olan Ertuğrul Gazi'nin Karacahisar'ın kuşatması sırasındaki başarısı ile Selçuklu Sultanı Alâeddin'i etkilemesi ve Ertuğrul Gazi'ye kışlak olarak Söğüt vadisini ve yaylak olarak da Domaniç dağlarını tahsis etmesidir. Tarihi kaynakların rivayet ettiğine göre; İznik İmparatorluğu ile Selçuklu sınırında sürekli çarpışmalar yaşanması üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubad 1230 yılında bir ordu ile Sultanönü civarına

¹¹⁶ İnalçık, "Osman I", s.448.

¹¹⁷ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.41, 42, 43, 44, 45.

¹¹⁸ Besim Darkot, "Söğüt", *İA*, X, MEB, İstanbul 1967, s.761.

¹¹⁹ İlhan Şahin, "Söğüt", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.389.

gelmiş, bu sırada ordusuyla beraber yanında yer alan Ertuğrul Gazi'yi öncü kuvvetlerine komutan yapmıştır. Ertuğrul Gazi, Rum ordusu üzerine saldırıya geçince İmparator Theodor Laskaris'in Rumeli'den yardımcı çağırdığı Aktav Tatarlarıyla karşılaşmıştır. Ertuğrul Gazi, Yenişehir ovasında üç gün devam eden şiddetli çarpışmaların ardından düşmanı mağlup etmiş ve pek çok ganimeti almıştır. Karacahisar'ı ve akabinde Söğüt'ü zapteden Ertuğrul Gazi, Bilecik Tekfurunu da vergiye bağlamıştır. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, Ertuğrul Bey'in bu yardımına karşılık Ertuğrul Bey'e Söğüt'ü yurtluk olarak vermiştir. Böylece Domaniç dağları Kayıların yaylağı, Söğüt ise kışlağı olmuştur¹²⁰. Bu konuya dair farklı bir rivayet ise Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu Devleti sınır boylarında uç beyi olarak hareket ederken bu bölgeye gelmesi ve yerel Bizans kuvvetleriyle savaşıp Söğüt'ü ele geçirmesi olayıdır¹²¹.

Osmanlı tarihi açısından Söğüt, dünyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin küçük bir topluluktan büyük bir güce dönüşmesindeki ilk nüveyi teşkil etmektedir. Zira Kayı boyuna mensup Osmanlı Beyliği ilk olarak istiklal ateşini burada yakmış ve çevresinde bulunan pek çok düşmana karşı çetin bir var olma mücadelesini bu bölgeden başlatmıştır. Ayrıca Osman Bey burada babasının yerine beyliğin başına geçerek çevrelerinde bulunan gayrimüslimler ile mücadeleye başlamıştır¹²².

Ertuğrul Gazi zamanında beyliğin merkezi olan Söğüt, I. Osman devrinde bağımsızlığını kazanan devletin başkenti durumuna gelmiştir (1299). Bu dönemde Söğüt'te bastırılan sikke de yeni devletin kuruluşunu teyit etmiştir 699/1299-1300¹²³. Ancak Osman Gazi'nin XIV. yüzyıl başlarında batıda Bizanslılar üzerine yaptığı seferler, akabinde oğlu Orhan Bey döneminde Bursa'nın fethi gibi nedenler,

¹²⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.62-69; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.37; İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, I. Defter, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, T.T.K. Ankara 1970, s.43-50; Darkot, "Söğüt", s.762.

¹²¹ Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman*, Düzenleyen: Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s.8; Şükrullah, *Behcetü'ttevârih*, Düzenleyen ve çev. N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s.52; Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, s.394; Şahin, "Söğüt", s.389.

¹²² Aşık Paşa-zade, Ahmed Aşiki: *Tevarih-i Al-i Osman*, s.93-94.

¹²³ Hakan Yılmaz, "Osman Gâzi'nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi", *Âb-ı Hayât'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, ed.: Ozan Kolbaş-Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.782.

Söğüt'ün giderek idarî ve siyasî bakımdan arka planda kalmasına yol açmıştır¹²⁴. Özellikle artan fetihlere paralel olarak Orhan Gazi devrinde Söğüt ve çevresi sınır kenti olmaktan çıkmış ve askerî önemini yitirmiştir¹²⁵.

1.1.1. Ahî İsmail Zâviyesi

Bilecik'te Söğüt'e bağlı Büyükküre köyünde kurulmuştur. Zâviyenin kuruluş tarihi ve bânisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Vakfın kadimden oluşu, zâviyenin kuruluşunun Osman Gazi veya daha önceki dönemlerde olabileceğini ortaya koymaktadır. XV. asırda Ahî soyundan Osman tasarrufundadır¹²⁶. Bilecik'in Büyükküre Köyü'nde bir çiftlik yerin kadimden vakfiyet üzere tasarruf olduğu, Ahî İsmail neslinden Osman'ın mutasarrıf olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca Ahî İsmail Zâviyesi'ne, Güreğ-i Kebir (Büyükküre) olarak bilinen ve diğer adı Aşağı Karye şeklinde tesmiye edilen yerde 700 akçe hâsılı olan bir çiftlik vakfedilmiştir. Ahî İsmail Zâviyesi vakfı 1653 yılında zâviyenin ortadan kalkmasıyla Havâss-ı Hümâyun'a ilhak olunmuştur¹²⁷.

Ancak bir süre sonra Ahî İsmail Zâviyesi'nin yeniden hizmete açıldığı veya bu yapıya nispetle yeni bir zâviyenin kurulmuş olduğu bilinmektedir. Nitekim iki yüz yıl sonraki vakıf kayıtlarında Ahî İsmail Zâviyesi'nin 1860 yılında Bilecik'te ihale edilen zâviye vakıfları arasında yer aldığı bilgisine ulaşılmıştır. Buna göre Ahî İsmail Zâviyesi Aşağı Karye ile listede yer almış 520 âşâr bedeli tayin edilmiştir¹²⁸. 1862-1863 yılında muhasebeleri görülen Bilecik zâviye vakıflarından Güreğ-i Kebir nam-ı diğer Aşağı Karye'de Ahî İsmail Zâviyesi'nin mutasarrıfı Hacı Ali olup, 1000 gelirlik akçeden, 360 vazifelere 640 masraflara harcanmıştır¹²⁹. Bu tarihten sonra Ahî İsmail Zâviyesi hakkında herhangi bir bilgi kayıtlara geçmemiştir. Muhtemelen zâviye yıkılmış veya kapatılmıştır.

¹²⁴ Şahin, "Söğüt", s.389-390.

¹²⁵ Jülide Berkün, *XVI. Yüzyılda Söğüt ve Domaniç Kazaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1994, s.IV.

¹²⁶ Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s.51-52.

¹²⁷ KKA. TD 541, s. 52a.

¹²⁸ BOA. EV. d. 17119, s. 8a.

¹²⁹ BOA. EV. d. 18215, s. 2a.

1.1.2. Şeyh Süleyman Zâviyesi

Şeyh Süleyman Zâviyesi, Eskişehir'e bağlı İtburnu köyünde bulunmaktadır. Söğüt'e bağlı İncepelid mezraasında Şeyh Süleyman'ın bir çiftlik yeri Osman Bey ve Orhan Bey'den vakıf olup Ali Şeyh tasarruf edermiş. Ali Şeyh'ten sonra Ali Şeyh'in oğlu Mehmed ve kardeşi Osman mutasarrıf olmuşlardır. Akabinde Mehmed oğlu Mustafa ve Yabaneri Aydın'a sadaka olunmuştur. Yabaneri Aydın'ın ölümü üzerine onun hissesi oğlu Mehmed'e verilmiştir. Mehmed'den sonra Osman'ın oğlu İvaz, Mehmed ve Mustafa ile bi'l-iştirak tasarruf etmişlerdir. İsa, Mahmud ve İvaz vakfa tasarruf eden son kişiler olarak kayıt edilmişlerdir. Hâsılı 450 akçe mukayyedir¹³⁰.

29 Zilhicce 930/ 28 Ekim 1524 tarihli Maliyeden Müdevver defterde zâviyenin faal olduğu bilinmekle birlikte Eskişehir'e bağlı İtburnu köyünde bir çiftlik yer vakıf olarak verilmiştir. *Kadîmden vakfiyet üzere selâtîn-i mâziye ahkâmı* bulunan bu yerde Elvan Şeyh isimli bir kişinin mutasarrıf olduğu belirtilmiştir. Ancak bu çiftlikte diğer pek çok yerde olduğu gibi II. Mehmed döneminde mensuh olup, timara verilmiştir. Fakat Bayezid Han hükümdarlığı döneminde vakfiyeti mukarrer edip, Elvan Şeyh'e *hükûm-i şerîf virmiş deyü kayd olunmuş*'tur. Mezkûr zâviyenin Tahrir defterlerine kayıt altına alındığı sırada ise dönemin sultanının mukarrernâmesiyle Bektemur adlı şahsın mutasarrıf olduğu bildirilmiştir¹³¹.

1524 tarihli Maliyeden Müdevver defterde zâviyenin faal olduğu bilinmekle birlikte bu dönemde 22 Müslüman ismi ve 200 akçe hâsılın bulunduğu kayıtlara geçmiştir¹³². *1576 Yılı Tahrir Defteri*'nde ise 3 Müslüman isminin bulunduğu ve hâsılın *'ani'l-galle ve gayruhu* 250 akçe olduğu belirtilmiştir¹³³. Söz konusu zâviyesi'nin XIX. yüzyıla kadar varlığını muhafaza ettiği bilinmekle birlikte 1276/1860 tarihli vakıf defterine göre; Şeyh Süleyman Zâviyesi Vakfı'nın mahlûl olduğu kaydedilmiştir¹³⁴. Bu kayıtların haricinde zâviyenin akıbeti hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

¹³⁰ BOA. TD 453, s.229a; KKA. TD 585, s.280a.

¹³¹ BOA. MAD. 18333, s.6.

¹³² BOA. MAD. 18333, s.6.

¹³³ KKA. TD 541, s. 24b.

¹³⁴ BOA. EV. d. 17148, s. 2a.

Şeyh Süleyman Zâviyesi'nin, Eskişehir de yer almasını ve “Şeyh” unvanına sahip bir kişinin adı ile anılmasını dikkate aldığımız zaman bu zâviyenin sünî anlayışa mensup kişiler tarafından inşa edilmiş olduğu ve bu kişiler tarafından kullanılmış olabileceği söylenebilir.

1.1.3. Şeyh Selman Zâviyesi

Şeyh Selman Zâviyesi, Söğüt'te kurulmuş olup, inşa tarihi belli değildir. Zâviyeye adı verilen şahıs Osman Bey dönemi ulemâsı içerisinde yer almaktadır. Ancak hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dervîş Ahmed B. Şeyh Yahyâ B. Şeyh Selmân B. Balı (Alî?) Aşık Paşa B. Muhlis Baba B. Baba İlyâs (Âşıkpaşazâde) şecere kayıtlarından Şeyh Selman'ın, Dervîş Ahmed'in atalarından olduğu düşünülebilir¹³⁵. Tarihi kayıtlardan bu zâviyenin varlığına dair bilgi sahibi olmaktayız. Deftere sonradan ilave edilmiş bir zâviye hücceti, Osman Bey devri ulemâsından olduğu tahmin edilen Şeyh Selman'ın zâviyesi ile defterde kayıtlı İnce Pelit köyündeki vakıf arazinin hudutlarını vermektedir. Vakıf arazisine 1121 (1709) yılında defter-i hâkânî kâtiblerinden Mehmed Hıfzı torunu Ali oğlu Hüseyin Efendi “*Zeametim toprağumdandır*” diye Şeyh Selman Zâviyesi vakfına müdahale edince zâviye mütevellileri Ebubekir b . Receb ve Ali b . Bayram'ın itirazı üzerine yapılan tahkikat sonunda hüccette adları yazılı birçok şahidin ifadesi alınarak 19 Aralık 1711 (9 Zilkade 1123) tarihinde İnce Pelit köyündeki çiftliğin zâviye vakfı olduğuna karar verilmiştir¹³⁶.

Aynı yüzyıla ait farklı bir kayıttan da zâviye evkafı mütevellisinin işlerine dışarıdan bir müdahalenin söz konusu olduğu bilinmektedir. Buna göre; H. 1 Muharrem 1144- M. 6 Temmuz 1731 tarihli bir belgede Söğüt kazasına tabii İnce Pelit Karyesi'ndeki Şeyh Selman Zâviyesi Evkafı'nın mütevellisi Mehmed halifenin dışarıdan başkalarının müdahale etmemesine dair Kütahya mütesellimine yazılan hükmü yer almaktadır¹³⁷. Bu belgelerden başka mezkûr zâviye hakkında bilgi bulunmamaktadır. Her iki kayıttan da anlaşılacağı üzere bu zâviyeye dışarıdan

¹³⁵ Fransız Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.38.

¹³⁶ KKA. TD 585, s. 280. Refet Yinanç, “Söğüt Vakıfları”, *Journal of Economy Culture and Society*, S.22-55, 1988, s.57.

¹³⁷ BOA. A.E.SMHD.I.. 151-11304.

müdahalenin söz konusu olduğu ve her iki durumda da zâviye mütevellilerinin bu durumdan rahatsızlık yaşadığı söylenebilir.

1.1.4. Akbaş Derviş Zâviyesi

Akbaş Derviş, Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemi mutasavvıflarından olup, birçok fethe iştirak etmiştir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır¹³⁸. Gazi Orhan Bey Vakfiyesi vakıf kayıtlarında şahitler kısmında Akbaş ismi de zikredilmektedir. Vakfiyedeki bilgiye göre bu zat Osman Bey'in yeğenidir¹³⁹. Osman Bey tarafından sevilen ve değer verilen bu şahsa Söğüt derbendinde Sekizpınarı demekle bilinen mahalde bir çiftlik yer Akbaş Derviş'e Osman Bey'den vakıf olarak verilmiş ve selatını maziyeden nişanları bulunduğu belirtilmiştir¹⁴⁰. Akbaş Derviş'in sefer ve gazâlardaki yardım ve desteklerine karşılık Orhan Gazi de Kandıra vilayetini tahsis etmiştir¹⁴¹. Akbaş Derviş muhtemelen bu bölgede birçok dervişin yaptığı gibi bir zâviye inşa etmiştir. Nitekim tahrir kayıtlarında yer alan bilgilere göre Akbaş Derviş adlı bir zâviyenin varlığı bilinmektedir. Mezkûr kayda göre bu zâviye “*Akbaş Derviş'e ve evladına da vakıf olup, harap ve gayr-ı mamur olduktan sonra Salih'e sadaka olunmuştur. Hâsılı 40 akçedir*”¹⁴².

1.1.5. İsa Sofu Zâviyesi

İsa Bey, İsa Dede, Ese Dede ve İsa Sofi gibi adlarla anılan bu zat yöre halkı tarafından Ertuğrul Gazi'nin silah arkadaşı olarak bilinmekte ve günümüze kadar bu bilgi nesilden nesile aktarılmaktadır¹⁴³. Ancak Osmanlı kaynaklarında bu bilgiyi teyit edecek herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahsi geçen zata dair vakıf kayıtlarından ve yapılan diğer çalışmalardan eski adıyla Gökçeviran yeni ismiyle Borçak köyünde bir türbesi olduğu bilinmektedir. Söğüt'e 5 km mesafede dağlar arasında yer almakta olan köyün karşısındaki dik yamaçta bulunan bu türbenin halk

¹³⁸ Sezai Sevim, “İlk Osmanlı Vakayinamelerinde Sultanlar ve Dervişler”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Birinci Basım, Bursa 2005, s.311.

¹³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Belleten*, C.V, S.19, Ankara 1941, s.285.

¹⁴⁰ BOA. TD 453, s. 231b.

¹⁴¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.96, s.363; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.153.

¹⁴² BOA. TD 453, s. 231b; KKA. TD 585, s. 284a.

¹⁴³ Nurfeddin Kahraman, Refik Arıkan, Mehmet Can Çetin, “İsa Sofi Türbesi: Tezyinatı ve Türklerin İslamlaşma Süreci Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, İstanbul 2019, s.125.

arasında ermiş kişi olarak tanınan “İsa Dede” isimli birine ait olduğu, fakat ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir¹⁴⁴. Söğüt’te Osmanlıların ilk devrinden kaldığı düşünülen bu yapının çevresinde ve yakınlarında İsa Sofu isimli bir de zâviye bulunmaktadır. Zâviyenin inşa tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte muhtemelen Türkiye Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde veya Osmanlı Beyliği’nin kuruluş sürecinde inşa edilmiştir.

XVI. Yüzyıl kayıtlarında yer alan bilgiye göre; Söğüt’e bağlı Gökçeviran mezrasında bulunan İsa Sofu Zâviyesi, Osman Bey ve I. Murad tarafından muaf ve müselleme tutulmuş, kendisinden sonra evladından Sofu Hasan oğlu Davud ve kardeşi Sevindik de muaf ve müselleme olmuşlardır. Davud ve Sevindik elindeki nişan-ı hümayunda “*Namaz yerinden doğancı deresine ve sivrice tepeye varıncaya kadar vakf ettim*” ibaresinin geçtiği belirtilmektedir. Sevindik oğlu Halil ve Hasan’ın mutasarrıfı olduğu vakfı son olarak Ali, Musa Fakih, Hüseyin, Ahmed ve Hasan tasarruf etmişlerdir. Orhan Bey, I. Murad, Çelebi Sultan Mehmed tarafından nişanları yenilenen vakfın hâsılı 200 akçe olarak belirlenmiştir¹⁴⁵. Osman Bey döneminden itibaren pek çok sultan tarafından vakıflar ile desteklenen bu zâviyenin devlet tarafından ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Ancak daha sonraki kayıtlarda bu zâviyeye dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.1.6. Ada Şeyh Zâviyesi

Sultan Süleyman devri 1049 numaralı *Bursa Evkaf defteri* kayıtlarından Söğüt nahiyesinde Ada Şeyh Zâviyesi’nin mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır. Osman Bey tarafından Koz ağacı köyü vakıf olarak bağışlanmıştır. Ada Şeyh’in şahsiyeti hakkında bilgi bulunmamakla birlikte vakıf kayıtlarından Mahmud isimli bir oğlu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Kirmasti defteri kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre zâviyenin yönetim ve idaresinin evlâdiyetle meşrut (vakıf) [Babadan oğula kalmak şartı ile yapılan (vakıf)] bir şekilde icra edildiği bilinmektedir. Buna göre; Kirmasti defteri kayıtlarından Kanûnî döneminde “*Ada Şeyh oğlu Mahmud Şeyh oğlu Şeyh Mehmed tasarruf ider deyü naklolunmuş*” ibaresi yer almaktadır.

¹⁴⁴ *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II (Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s.99.

¹⁴⁵ BOA. TD 453, s. 230a; KKA. TD 585, s. 282a.

Defteri Kõhne kayıtlarının yazıya geçirildiği dönemde Ada Şeyh Zâviye'sinde Şeyh Mehmed'in şeyh olduğu ve zikrolan köyü vakfiyet üzere tasarruf ettiği bilgisi ve “âyende ve revendeye hizmet ede deyü ellerinde padişahımız mukarrernâmesi var deyü kaydolanmuş” ifadesi kayıtlara geçmiştir. Daha sonraki dönemde sultanın nişanı hümayunu ile Mü'min Dede namında bir kişi Ada Şeyh Zâviyesi'ne mutasarrıf olmuştur¹⁴⁶.

1.2. Eskişehir'deki Zâviyeler

İç Anadolu coğrafyasında önemli bir yere sahip olan Eskişehir, Sarısu Deresi'nin geçtiği geniş ovanın güneybatısında yer almaktadır¹⁴⁷. Şehrin konumu, İç Anadolu'ya uzanan tarihî yolların kesiştiği yer olmasının yanı sıra, bölgenin İstanbul'a açılan kapısı olma özelliğininide taşımaktadır. Ancak bu durum şehir için bir dezavantaj oluşturmuştur. Nitekim farklı devletler tarafından askerî bir alan olarak kullanılmasından dolayı XVII. yüzyıldan sonra gelişme gösterebilmiştir¹⁴⁸. Bölgenin tarihsel süreci incelendiğinde Türk hâkimiyeti öncesinde sırasıyla Hitit, Frig, Lidyalılar, Pers, Büyük İskender, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetlerine girdiği bilinmektedir¹⁴⁹. İlk çağlarda eski ismi Dorylaion, Arap kaynaklarında ise “Durûlye, Derveliye”¹⁵⁰ şeklinde anılan şehir İslam devletlerinin de fetih bölgelerinden biri olmuştur. Nitekim ilk fetih 708'de Emevî Halifesi I. Velîd zamanında Mesleme b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirilmiştir. 778 yılında ise Hasan b. Kahtabe şehrin yakınlarına kadar gelmiştir¹⁵¹.

Anadolu'da önemli bir konumda bulunan Eskişehir şehri Türk komutanlarının da akın yerlerinden biri olmuştur. Nitekim IX ve X. Yüzyıllarda Selçuklu beyleri, Bizans İmparatorluğu topraklarına hücum ederek, Eskişehir'i zapt etmiş, ganimet ve

¹⁴⁶ Barkan “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, s.353.

¹⁴⁷ Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecen, “Eskişehir”, *DİA*, XI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 398.

¹⁴⁸ Oğuzoğlu-Emecen, “Eskişehir”, s.398.

¹⁴⁹ Metin Menekşe, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir'de Sosyal ve Ekonomik Açından Meslekler”, *Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, Kasım 2013, s.195-196.

¹⁵⁰ Oğuzoğlu-Emecen, “Eskişehir”, s.398.

¹⁵¹ Besim Darkot, “Eskişehir”, *İA.*, IV, MEB, İstanbul 1964, s.385; Oğuzoğlu-Emecen, “Eskişehir”, s.398; Komisyon, “Eskişehir”, *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını*, 1-11, C.4, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.2814-2944.

esir ile dönmüşlerdir¹⁵². Emevî ve Abbâsî döneminden beri meydana gelen mütemadi gazâlar sebebiyle ahali çok azalmış olan Orta Anadolu'daki köylerin çoğu Türkler tarafından yeniden kurulmuştur. Böylece Orta Anadolu'da yavaş yavaş İslâmlaşma ve Türkleşme faaliyeti başlamıştır¹⁵³. Malazgirt savaşı sonrası Eskişehir'in bazı yerleri kısmen Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Nitekim 1080 yılında Bizans İmparatoru'nun Anadolu'ya sefer düzenlediği sırada Süleyman Şah'ın, Eskişehir havalisinde bulunduğu belirtilmektedir¹⁵⁴. Ancak Haçlı seferleri sebebiyle Eskişehir ve çevresi bir süre sonra Türklerin hâkimiyetinden çıkmıştır¹⁵⁵.

Selçuklular'ın bölgeden ayrılmasının akabinde şehir tekrar Bizans yönetimi altına girmiştir. Ancak Türkmen gruplar şehrin çevresinde yerleşmeyi sürdürmüşler ve I. Haçlı Seferinin intikamını almışlardır¹⁵⁶. Böylece 25 Ekim 1147'de I. Mesud II. Haçlı Seferi başında bulunan Alman İmparatorunu Dorylaion'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır¹⁵⁷. Türkmenlerin bölgedeki varlığı Bizans-Selçuklu hududunda gerginliğe sebep olmuş ve her iki devlet arasında yeni bir savaş vuku bulmuştur. Tarihte Miryokefalon savaşı (1176) adıyla tesmiye edilen bu muharebede Bizans kuvvetleri mağlup edilmiş ve bu savaşın akabinde Selçuklular; Uluborlu, Kütahya, Eskişehir ve çevresini ele geçirerek Selçuklu sınırları içine almıştır¹⁵⁸.

Eskişehir'in Selçuklu hâkimiyetine bağlı olduğu dönemde II. Kılıcarşan, devleti hanedan mensuplarının, yani hükümdar oğullarının ortak malı sayan eski Türk feodal devlet anlayışına göre ülkeyi on bir oğlu arasında paylaşmış ve onları buralara melik olarak atamıştır (1186). II. Kılıcarşan bu paylaşma sırasında Eskişehir şehrini Muhyiddin Mesud'a vererek onu bu bölgeyi yönetmekle görevlendirmiştir. II. Rükneddin Süleymanşah, Selçuklu tahtına geçtikten sonra,

¹⁵² Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s.21.

¹⁵³ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s.181.

¹⁵⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s.61; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.423.

¹⁵⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, C.I, Çev: Fikret İşıltan, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.140-144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.100, 101, 102, 103; Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.431.

¹⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.104, 105, 106.

¹⁵⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.440; Darkot, "Eskişehir", s.385; Halime Doğru, "Mahruse-i Sultanyüki'nden Eskişehir'e", *Kebikeç*, S.15, Ankara 2003, s.51

¹⁵⁸ Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.445; Darkot, "Eskişehir", s.385.

birliği sağlamak için kardeşi Muhyiddin'in elinden Eskişehir ve uç bölgelerini almıştır¹⁵⁹.

Eskişehir, Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine girdiği sırada Moğollar'ın saldırılarından kaçan yüzlerce Türkmen'in başlıca yerleşim sahasını oluşturmuştur. Sultanöyüğü-Kütahya bölgesinde 1261 yılına doğru 200.000 çadırlık Türkmen grupları yerleşmişti¹⁶⁰. Eskişehir çevresinde kalabalık Türkmen topluluğunun bulunuşu kısa bir süre içinde Osmanlılar'ın doğuşuna katkı sağlamış ve bu mevkiî onların ilk faaliyet sahalarını teşkil etmiştir.

Osmanlı kroniklerinde Osman Bey döneminde Eskişehir'in Hamam semtinde Pazar kurulduğu bilgisi yer almaktadır. Hatta Eskişehir'in çevresinde yaşıyan gayri müslimlerin de bu pazardan alışveriş yaptıkları bilinmektedir. Eserde anlatılan bilgilere göre; Osman Bey'in pazara gelen müşterilere adaletle davrandığı ve buraya gelen hiçbir halk arasında ayırım yapmadığı bilinmektedir. Bu nedenle Bilecik gayrimüslim halkın eşleri bile Eskişehir pazarına gelirler, alışveriş yaparlar ve işlerini güvenlik içinde görüp giderlerdi¹⁶¹.

Neşrî, Eskişehir bölgesinde Sultan Alâeddin'in Sultanönü'nde ve İnönü'nde naibleri olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu bölgeye gelen Osman Gazi'nin bu kişilerle iyi geçindiğini ifade etmiştir. Bir başka rivayette ise Ertuğrul Bey'in liderliğinde toplanan Osmanlı Beyliği Söğüt bölgesinden hareketle çevrelerinde bulunan bölgelere fetih ve gazâ harektelerinde bulunduğu bilgisi verilmektedir. Osman Bey ve beraberindeki kuvvetler bu fetihler sırasında Eskişehir bölgesini de ele geçirmişlerdi¹⁶². Eserin farklı bir yerinde ise “*Osman Gazi Karaca-Hisar'ı feth idüb Eski-Şehir'i mâlik oldı*” ifadesine yer verilmiştir¹⁶³. Ayrıca Eskişehir'de cami yapılıp minber konduğu, Osman Bey adına ilk cuma hutbesinin Karacahisar'da ve bayram hutbesinin de Eskişehir'de okunduđu¹⁶⁴şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Karacahisar fethinin akabinde Eskişehir ve çevresinin Türk hâkimiyetine girdiği görölmektedir.

¹⁵⁹ Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.446, 450.

¹⁶⁰ Oğuzoğlu-Emecen, “Eskişehir”, s.399.

¹⁶¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.64, s.331, 332; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.89.

¹⁶² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.73, 77.

¹⁶³ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.87.

¹⁶⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.72, 340.

Karacahisar'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte bir süre sonra Germiyan Beyliği'nden ve civar bölgelerden gelen insanlar, Osman Gazi'den kalacak yer istemişlerdir. Osman Gazi de onlara Karacahisar'da kalmaları için boş evlerden vermiş ve yerleşim, kısa zamanda tamamlanmıştır¹⁶⁵. Osman Bey'in Karacahisar'ı fethetmesi, hem Eskişehir hem de Osmanlı Beyliği açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Nitekim yeni bir devletin temellerinin atılmaya başlandığı bu dönemde Osman Bey'in Eskişehir'i daha bayındır hale getirmek için vermiş olduğu uğraşlar şehrin demografik yapısı ve ekonomik yaşamı üzerinde olumlu bir katkı sağlamıştır.

Orhan Gazi'nin, beyliğin başına geçmesi ve fetihlerin artmasıyla birlikte Eskişehir, küçük bir şehir olmaktan çıkmış idarî ve kültürel merkez haline gelmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nin batıya ve Balkanlara yönelmesi üzerine bölgedeki siyasî etkinlik azalmıştır. Bununla beraber, Şeyh Edebâli'nin başlattığı Ahîlik anlayışına bağlı olarak Ede (Edebâli) Zâviyesi, Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Zâviyesi, Seyyid Abdullah Zâviyesi, Ahî Mehmed Zâviyesi, Ak Doğan Zâviyesi, Ahî Ömer Zâviyesi, Gül Dede Zâviyesi, Hacı Nasreddin Zâviyesi, Ahî Mahmud Zâviyesi gibi pek çok yapıların inşa edilmesi şehrin kültürel yapısına önemli katkılarda bulunmuştur¹⁶⁶.

1.2.1. Takıyyüddin Baba Zâviyesi

Eskişehir merkez ilçeye bağlı Ortaca Köyü'nde Takıyyüddin Baba adlı bir şahsın yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu kişinin hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sanat tarihi çalışmalarından XIV. asra tarihlendirilmiş Takıyyüddin Baba/Takreddin Baba'ya ait bir türbenin bulunması da bu zatın Eskişehir'de yaşadığını doğrulamaktadır¹⁶⁷. Bu zatın Eskişehir şehrinde kendi ismiyle tesmiye edilen bir zâviyesinin de bulunduğu bilinmektedir. Ancak zâviyenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.

Uzun yıllar varlığını devam ettirdiğini bildiğimiz Takıyyüddin Baba Zâviyesi ile ilgili tahrir kayıtlarından bazı bilgiler edinmekteyiz. Buna göre; Rumbeyler

¹⁶⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.60-61.

¹⁶⁶ Oğuzoğlu, Emecen, "Eskişehir", s. 399.

¹⁶⁷ Cem Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2020, s.120.

köyünde 1000 akçe hâsıla sahip olan zâviyenin, Bali ve Murad Şeyh, Sultan Mehmed nişanı ile mutasarrıf iken mensuh olup, timara verildiği ifade edilmektedir. Ancak daha sonra yeniden Takıyyüddin Baba evladına tevcih edilen köyde 5 vakıf gulamının yanı sıra bir nimçift, 11'er bennâk ve mücerred ile bir zâviyedardan müteşekkil 28 nefer mütemekkinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Zâviyeye en son olarak Baba'nın evladından Hüsam ve Hamza Bali Derviş mutasarrıf olmuşlardır¹⁶⁸. Bektaşî tekkeleri hakkında mühim vesikaları içeren *Vesâik-i Bektaşiyân* adlı eserde; Karacaşehir kazasına tabi Ortaca isimli karyede bulunan Takıyyüddin Baba Zâviyesi'nde yevmi yarım akçe vazîfe-i muayyene ile zâviyedarı olan Mehmed Dede'nin vefat etmesi üzerine erbâb-ı istihkaktan merhumun oğlu Derviş Ali'ye bu görevin verilmesi hakkında bir kayıt bulunmaktadır. Ancak bu kaydın tarihi hakkında eserde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır¹⁶⁹.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde ise zâviyenin eski önemini kaybettiği ve Karacahisar'da gelirlerinin ihale edildiği bilgisi yer almaktadır. 1860 yılında Karacahisar'da gelirleri ihale edilen Takıyyüddin Baba Zâviyesi için Ortaca köyü ihale edilmiş ve âşâr bedeli olarak 1.000 kuruş olarak gösterilmiştir¹⁷⁰.

Vakıf kayıtlardan ve mezkûr konuda yapılan çalışmalardan bu zâviyeninde Bektaşîliğe mensup olduğu veya daha sonraki dönemlerde kasıtlı ya da zoraki bir şekilde Bektaşîliğe geçtiği bilinmektedir. Nitekim 1826 yılında Bektaşî zâviyelerinin kapatılması sürecinde Takıyyüddin Baba Zâviyesi'nin (Tekkesi) faaliyetlerindeki son verilmişti. Bektaşî tekkelerinin yeniden hizmete açılması ile birlikte mezkûr yapıda kullanıma sunulmuştur¹⁷¹.

1.2.2. Beştaş Zâviyesi

Eskişehir'e 25 km. uzaklıkta olup kentin kuzeybatısında uzanan Beşkardeş dağları üzerinde yer almış, Türkiye Selçuklu Devleti zamanında uçta kurulmuş bir derbent zâviyesidir. Eskişehir'in merkez köylerinden olan Keskin'le İtburun köyü

¹⁶⁸ KKA. TD 541, s. 18a.

¹⁶⁹ *Vesâik-i Bektaşiyân*, Hazırlayanlar: Ayşe Değerli, Eşref Temel, Bekir Şahin, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s.117.

¹⁷⁰ BOA. EV. d, 17119, s.8a.

¹⁷¹ VGMA, nr. 3667, s.88; BOA. C.EV. 235/11717; Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2010, s.279.

arasında yer almış olup, İtburun köyüne kuş uçuşu iki kilometre uzaklıktadır. Arşiv kayıtlarında Karacaşehir kazasının Keskin karyesinde bulunduğu ve adının Beştaş Sultan Zâviyesi olduğu bilgisi verilmektedir¹⁷². Osmanlı fetihleri sırasında, rehberlik hizmeti vermesi bakımından meşhur olan bir zâviyedir.

Tahrir kayıtlarında da ismi geçtiği bilinen Keskin köyündeki Beştaş Zâviyesi'nin; Beştaş oğlu Halil ve Hekim Yusuf'a sadaka olunduğu belirtilmiş, zâviyeye daha sonra Halil'in oğullarından Derviş Paşa'nın ve onun akabinde ise Derviş Paşa evladının tasarruf ettiği bilgisi verilmiştir. Zâviyenin bulunduğu köyde 15 çift, 20 nimçift, 51 mücerred, 2 zâviyedar, 3 vakıf gılmanın aralarında bulunduğu 118 neferin mütemekkin olduğu görülmektedir. Köyün hâsılı 4221 akçeden müteşekkil olup, buğday üretimi ile çift ve bennâk resminden alınan vergiler bu hâsılın ağırlık noktasını teşkil etmektedir¹⁷³.

Beştaş Zâviyesi'nin vakıf toprakları Keskin köyünün arazisi içinde bulunmaktadır. Keskin köyünde 35 hanenin 3710 akçelik hâsılı zâviyeye gelir yazılmıştır. Köyün arazisinden iki çiftlik yer I. Bayezid nişanı ile Beştaş Zâviyesi şeyhinin kızına verilmiştir¹⁷⁴. Fâtih zamanında 1470 yılında düzenlenen vakıf defterinde bu konu kayıtlıdır. XVI. Yüzyıl kayıtlarında Şeyh Mahmud Fakih veledi Yusuf Şeyh yaşlandığı için zâviyenin şeyliğine Halil Fakih veledi Mahmud getirildiği¹⁷⁵. Âyende ve revendeye hizmet ettiği bilinen Beştaş Zâviyesi'nin Kanûnî dönemi kayıtlarında; harcamalarının yüksek olduğu, bu nedenle vakıf mallarına 150 koyun ilave edildiği görülmektedir¹⁷⁶.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeden anlaşıldığına göre zâviye 1801 yılında hâlâ faaliyette idi¹⁷⁷. Beştaş Sultan Zâviyesi vakfı nısf-ı zâviyedarlığının tevcihi ile ilgili bilgilerin yer aldığı bu belgede 1801 yılında zâviye

¹⁷² BOA. C.EV. 302-15357.

¹⁷³ KKA. TD 541, s. 19b.

¹⁷⁴ Beştaş Zaviyesi hakkında bakınız. BOA. KK. 3358, s.5; BOA. TD 438, s.144; BOA. MAD. 18333, s.11.

¹⁷⁵ BOA. KK. 3358, s.5; BOA. TD 438, s.144; BOA. MAD. 27, s.18-19.

¹⁷⁶ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005, s.180.

¹⁷⁷ BOA. C.EV. 302-15357.

şeyhi el-Hac Ebubekir ölünce zâviyedarlık ve vakıf yönetimi oğulları Mehmed ve Osman'a tevcih edilmiştir¹⁷⁸.

Beştaş Zâviyesi'nin hangi tarikata mensup olduğu ile ilgili kesin bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Ancak arşiv kaynaklarında yaptığımız çalışmalar neticesinde bu zâviyenin Hacı Bektâş-ı Velî'ye bağlı Bektaşîlik tarikatına mensup olduğunu anlamaktayız. Nitekim H.29 Cemâziyelâhir 1216/ M. 6 Kasım 1801 tarihli belgede önemli bilgiler yer almaktadır. Mezkur belgenin*Ceddi azizim kutbu'l Arifin kavsi'l vasiliyn Hacı Bektâş-ı Velî kuddissiruhu'l aziz hatıratının memâlik-i mahrûse-i mesâlik padişahı islâmın vaki' tarikat-ı Aliyyesine meşrut müntehî zâviyadar olup medine-i Karacaşehir kazasında Keskin karyesinde vaki' Kutbü'l-Ârifin Beştaş Sultan kuddisurruhu'l azizin zâviyesinde evlâdiyet.....* ifadeleri ile başlaması bu zâviyenin Bektaşîliğe mensup bir zâviye olduğunu doğrulamaktadır¹⁷⁹.

Bektaşî zâviyelerinin kapatıldığı ya da yıkıldığı dönemde bu zâviyenin de yıktırılması yapının bektaşîliğe ait olduğunu doğrular niteliktedir. Bu konuya dair arşiv vesikalarında şu bilgilere yer verilmiştir. Nitekim 1826 yılında II. Mahmud'un emri ile yeniçeri ordusu kaldırılınca yeniçerilerle birlikte yeniçerilerin mensup olduğu Bektaşî dergâhlarının da gözlem altına alındığı, belli başlı büyük dergâhlar dışında kalanların yıktırıldığı dervişlerin ise dağıtıldığı ifade edilmiştir. Bu dönemde yerleşim yerinden uzakta bir derbent zâviyesi olan Beştaş Zâviyesi de Bektaşîlik tarikatı içinde yer aldığı için yıktırılan zâviyeler içerisinde yer almıştır¹⁸⁰.

Bugün Beştaş Zâviyesi'nin bulunduğu yerde zâviye ile ilgili herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Ancak zâviyenin adını almış olabileceği tahmin edilen mermer sütun, sütun başlığı ve alınlıklar çevrede görülebilmektedir. Antik kalıntıların hemen yakınında halk arasında "Derbent" denilen yerde suyu çok bol akan bir çeşme bulunmaktadır¹⁸¹.

¹⁷⁸ BOA. C.EV. 302-15357.

¹⁷⁹ BOA. C.EV. 302-15357.

¹⁸⁰ VGMA, nr. 3667, s.88; Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.181; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.279.

¹⁸¹ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.181.

1.2.3. Kutlu Ali Zâviyesi

Bu zâviyenin ismi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Zâviyenin ismi okunuş farklılıklarına bağlı olarak kaynaklarda “Kıllı Ali”, “Fitillü Ali” ve “Kutlu Ali” şeklinde zikredilmektedir¹⁸². Vakıf defterlerinde Kıllı Ali köyünde bulunduğu kayıtlı olan zâviyenin yeri tespit edilememiştir. Kıllı Ali köyü de bulunmamaktadır. Kayıtlardaki köy isimleri takip edildiğinde köyün Oklubalı köyünün güneyindeki platodaki terk edilmiş köylerden birisi olma ihtimali ortaya çıkmaktadır¹⁸³.

XVI. Yüzyılda Küçük Derviş’in tasarruf ettiği bilinen zâviye etrafında oluşan köyde 22 nefer mütemekkin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Köyde zâviyenin hizmetini gören 10 neferden başka birer sipâhîzâde ve pir-i fani mukayyed olduğu bilinmektedir. Zâviyenin hâsılı 2000 akçedir. Söz konusu zâviyeye Kasım Paşa Vakfı’na bağlı olan bir zemin ve âsiyâb kaydı dolayısıyla da rastlanılmaktadır¹⁸⁴. Fâtih zamanında yapılan değişiklikler ile birlikte zâviyenin vakıfları o sırada devam eden çeşitli vakıflara sadaka olunmuştur. II. Bayezid devrinde dağılan vakıf toprakları tekrar toplanarak Mustafa adındaki kişinin tasarrufuna bırakılmıştır¹⁸⁵. Bir süre sonra Mustafa yaşlandığı için görevi Mesud adlı bir kişiye bırakmış, bu durum kendi rızasıyla bıraktığı belirtilerek tahrir defterlerine işlenmiştir¹⁸⁶.

Arşiv vesikalarından edindiğimiz bilgilere göre; bu zâviyenin tarım ve hayvancılık ile uğraşan kırsal kesimde kurulmuş az gelire sahip kurumlardan biri olduğunu öğrenmekteyiz. Kutlu Ali Zâviyesi ile ilgili 1575 kayıtlarında hububat, meyve-sebze, hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri tespit edilmiştir. Hububata ilişkin nakdi vergi gelirlerinin toplam 6.420 yekûn içerisinde %26.79’u (1.720) ile mühim bir kısmı temsil ettiği, meyve ve sebzelere ait toplam 737 yekûn vergi gelirlerinden %2.71’i (20) yekûn ile çok az vergi geliri verdiği tespit edilmiştir. Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirlerinde ise 959 yekûndan oluşan

¹⁸² Ahmet Güneş, “16. Yüzyılda Osmanlıların Beşiği Eskişehir İle Karacaşehir’de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20 S.31 (2000), s.120, 132.

¹⁸³ Necdet Tunçbilek, “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953, s.198; Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.179.

¹⁸⁴ KKA. TD 541, s. 19a, 20b; BOA. MAD. 27, s. 18; BOA. MAD. 18333, s.2.

¹⁸⁵ BOA. MAD. 27, s. 18; BOA. MAD. 18333, s.2. Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.179.

¹⁸⁶ BOA. TD 438, s. 144; BOA. MAD. 18333, s.2.

bir listede %24.71'i 237 yekûn ile mühim bir kısmını temsil ettiği görülmektedir. XVI. Yüzyıla ait bu kayıtlardan Kutlu Ali Zâviye'sinde genel olarak hububat tarımı yapıldığı, coğrafi konum veya iklime bağlı olarak çok az ya da zâviyeye yetecek miktarda meyve sebze üretimi yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu zâviyede hayvancılığında önemli bir faaliyet olduğu ve çok miktarda küvarenin (arı kovanı) bulunması sebebiyle arıcılığında aktif olarak yapıldığı bilinmektedir¹⁸⁷.

1.2.4. Ahî Yeni-Ahî Mustafa Zâviyesi

Eskişehir'de kurulmuştur. Kadimden bu bölgede var olduğu belirtilmiştir¹⁸⁸. Muhtemelen Türkiye Selçuklu Devleti veya Beylikler döneminde inşa edilmiştir. Kaynaklarda zâviyenin bânisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsmindeki Ahî unvanından dolayı Ahîliğe mensup şahıslardan tarafından kurulmuş olabileceği söylenebilir. Eskişehir'de bir çiftlik yer bu zâviye için vakfedilmiştir. Selâtinin maziye-den ahkamları olup bu zâviyeye ait yerlerde tımara verilmiştir¹⁸⁹.

1.2.5. Elvan Şeyh Zâviyesi

Elvan Şeyh Zâviyesi, Eskişehir'in Karacaşehir Nahiyesi Muttalip Köyü'nde bulunmaktadır¹⁹⁰. Vakıf kayıtlarında bu zâviyenin "kadimden" olduğu ibaresi yer almaktadır. Buna göre Elvan Şeyh Zâviyesi, Osmanlı kuruluş sürecinde ya da öncesinde kurulmuş olabilir. Mezkûr zâviyeye Osman Bey tarafından vakıflar tahsis edilmiştir. Eskişehir de akarının bulunduğu zâviyenin hâsılı belli değildir¹⁹¹. Daha sonraki dönemlerde hakkında pek fazla malumata sahip olamadığımız bu zâviyenin de Osmanlı Devleti vakıf sistemine dâhil edilmiş olabileceği söylenebilir. Nitekim 1531 tarihli vakıf kayıtlarına göre, Elvan Şeyh Zâviyesi'nin vakıf geliri 300 akçe olduğu bildirilmektedir¹⁹².

Eskişehir'in Karacaşehir Nahiyesi'ne bağlı Muttalip Köyü'nde, Elvan Şeyh Zâviyesi'ne ait bir çiftlik yerin verildiği belirtilmiştir. Kadimden vakfiyet üzere merhum Sultan Mehmed Han berâtiyla Latif, Musa ve Mustafa isimli zatların

¹⁸⁷ KKA. TD 541, s. 19a, 42b. Güneş, "16. Yüzyılda Osmanoğullarının Beşiği Eskişehir İle Karacaşehir'de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı", s.132, 134.

¹⁸⁸ KKA. TD 541, s.20a

¹⁸⁹ BOA. MAD. 27, s. 23.

¹⁹⁰ BOA. C.EV. 236-11788; BOA. C.EV. 291-14823; BOA. C.EV. 311-15842.

¹⁹¹ KKA. TD 541, s.20a.

¹⁹² BOA. MAD. 27, s. 35.

mutasarrıf olduğu bu mahal mensuh olup, timara verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Sultan Bayezid Han döneminde yine vakfiyet üzere mukarrer kılınıp, Mustafa adlı bir kişinin tasarrufuna bırakılmıştır. Tahririn yapıldığı dönemlerde ise Elvan adlı bir kişinin mutasarrıf olduğu bilinmektedir¹⁹³. Ardından Sultanın nişanıyla Elvan oğlu Halil Hamza, Nasuh ve Mahmud'un mutasarrıflık görevinde buldukları belirtilmiştir¹⁹⁴. Ayrıca 1576 yılındaki hâsılının 200 akçe olduğu kaydedilmiştir¹⁹⁵.

Elvan Şeyh Zâviyesi'ne ait farklı bir kayıttta ise mezkûr zâviyenin mülklerine ve yönetimine yapılan müdahaleler söz konusu olmuştur. Buna göre; 1714 ve 1832 yıllarında Karacaşehir Muttalip Köyü'ndeki Elvan Şeyh Zâviyesi vakıf arazisine bir müdahale söz konusu olmuş, sorun devlet eliyle çözülmüştür¹⁹⁶. Ancak zâviyeye yapılan bu müdahaleler yukarıda belirtilenler ile son bulmamış ve 1843 yılında söz konusu yapı arşiv kayıtlarında tekrar müdahaleler ile anılmaya başlamıştır. Buna göre H. 18 Şevval 1259 / M.11 Kasım 1843 tarihli belgede Kılağuz ve Elvan Şeyh zâviyelerinin arazilerine, Bayağı köyündeki İsa Şeyh ile Şehiryükü karyesindeki Ahî Mehmed zâviyedarları tarafından yapılan müdahalenin men'ine dair bir belge yer almıştır¹⁹⁷.

1852-1853 yılı kayıtlarında ise Elvan Şeyh Zâviye'sinin mutasarrıfı vefat ettiği ya da sahipsiz olduğu için mahlûl hazine olarak kaydedilmişlerdir. Mahlûl hazine olan zâviyelere ait toprakların tasarruf hakkı Evkâf-ı Hümâyun'a aittir¹⁹⁸. Elvan Şeyh Zâviyesi'nin 1860 yılındaki zâviyedârı Hacı Hatip Efendi olup 1.700 âşâr bedeli bulunmaktadır¹⁹⁹. Eskişehir'de bulunan birçok zâviye vakıflarında uygulandığı gibi 1860 ve 1863 yıllarında Elvan Şeyh Zâviye'sinin gelirleri de ihale edilmiştir²⁰⁰.

Elvan Şeyh Zâviyesi ile ilgili XIX. Yüzyıl kayıtlarında ise; mezkûr zâviye vakfının zâviyedarının şart ve tayin olunan vazifesine kanaat etmeyip vakfın

¹⁹³ BOA. KK. 3358, s.7.

¹⁹⁴ KKA. TD 541, s. 20a.

¹⁹⁵ KKA. TD 541, s. 20a, 25a.

¹⁹⁶ BOA. C.EV. 236-11788; 291-14823.

¹⁹⁷ BOA. C.EV. 311-15842.

¹⁹⁸ BOA. EV. d. 15098, s. 2a.

¹⁹⁹ BOA. EV. d. 17119, s. 6a.

²⁰⁰ BOA. EV. d. 18215, s. 5a.

müstegallâtına da el uzattığından men'ine dair bir kayıt tarihe geçmiştir²⁰¹. Elvan Şeyh Zâviyesi'nin son dönem kayıtları incelendiği zaman bu zâviyenin eski önemini kaybettiği ve vazifelerini tam olarak yerine getiremediği sonucu ortaya çıkmıştır.

1.2.6. Ahî Mahmud Zâviyesi

Ahî Mahmud Zâviyesi 1575-1576 tarihli tahrir defterine göre Eskişehir'e bağlı Şehr-Eyüğü Köyü'nde bulunmaktadır²⁰². Kurucusunun Ahî Mahmud olduğu bilinmektedir. “*Kadîmden üzere tasarruf olunmuş*” ifadesine göre Ahî Mahmud Zâviyesi'nin inşa tarihi Türkiye Selçuklu Dönemi ya da Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına tarihlendirilebilir²⁰³.

Arşiv kayıtlarında Ahî Mahmud Zâviyesi'nin iki çiftlik vakıf yerinin Şehr-Eyüğü'nde olduğu açıklanmıştır²⁰⁴. Ayrıca Odunpazarı'nın eteğinde 23 dönüm tarlanın Ahî Mahmud vakfına ait olduğu belirtilmiştir. Bunlar “kadimden” zâviyelerin vakıfları arasında gösterilmektedir²⁰⁵. Ahî Mahmud Zâviyesi'nin 23 dönüm yeri vakfiyet üzere tasarruf olunmuş, bu yere 1455'de Mehmed adında bir kişi mutasarrıf olmuştur. Fâtih döneminde zâviye şeyhi Ahî Mahmudoğlu Ahmed idi. Fâtih Sultan Mehmed döneminde birçok arazinin tımara çevrilmesi sırasında bu topraklara da el konulmuştur. Ancak II. Bayezid döneminde yaşanan politika gereği Fâtih dönemindeki uygulamalara son verilerek, tımara çevrilen topraklar sahiplerine geri verilmiş, bahsi geçen arazi de zâviyeye iade edilmiştir. Sultan Bayezid'in bu uygulamasından sonra zâviyede Ahmed ve Ahî Mahmud mutasarrıflık görevinde bulunmuştur. Akabinde sırayla Ahmed'in oğlu Mehmed ve Mahmud mutasarrıf olmuşlardır. Bu dönemde zâviyenin toplam geliri 350 akçeden müteşekkildir²⁰⁶. Vakıfların sahibine iade edildiği sırada çiftliğin bir tanesinin “padişah mescidinin imaretine” ayrıldığı açıklanmıştır. İmaret için ayrılmış olan çiftlik, son olarak Hamza Fakih'in elinde bulunuyordu. Zâviye için ayrılan hâsılı 150, imarete ayrılan çiftliğin hâsılı 200 akçeydi²⁰⁷.

²⁰¹ BOA. C.EV. 291-14823.

²⁰² KKD. TD 541, s. 26a.

²⁰³ BOA. MAD. 18333, s.15.

²⁰⁴ BOA. KK. 3358, s.6; BOA. MAD. 27, s.54.

²⁰⁵ BOA. MAD. 27, s.54; BOA. MAD. 18333, s.14.

²⁰⁶ BOA. MAD. 27, s. 35.

²⁰⁷ Doğru, XVI. *Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.122.

Arşiv vesikalardan elde ettiğimiz verilere göre; Ahî Mahmud Zâviyesi'nin XVI. Yüzyılda da aktif olduğu bilinmektedir. Zira 1575 - 1576 tarihinde yapılan tahrirde de kayıtlı olan zâviyeye bu dönemde Recep mutasarrıf olmuştur. Aynı dönemlerde zâviyenin dükkânlarından yıllık 370 akçe olmak üzere toplam 470 akçe geliri bulunmaktadır²⁰⁸. Kanûnî devrinde ise 200 akçe hâsıla padişah beratı ile Abdullah mutasarrıf olmuştur. Bu kimseler aynı zamanda vakıftan sorumludurlar²⁰⁹.

Ahî Mahmud Zâviyesi, Osmanlı Devleti'nde kurulan birçok zâviye gibi kırsal bölgede çiftçilik işleri ile uğraşıp zâviye için gerekli ihtiyaçları kendi el emekleri ile karşılıyor ve üretime destek oluyordu. Ancak bazı dönemlerde gerek hava şartları, gerek doğal afetler sebebiyle yeterli hasılat elde edilemiyordu. Nitekim 1852-1853 yıllarında Ahî Mahmud Zâviyesi'ne ait arazilerin ürünleri çekirgeler tarafından ziyan edildiği için bu yılın gelirleri tahsil edilememiştir²¹⁰.

Ahî Mahmud Zâviye'sine ait bir başka belgede ise zâviyedarlığının mutasarrıflığına dair bilgi verilmektedir. Buna göre H. 17 Cemâziyelevvel 1275/ M. 23 Aralık 1858 tarihli bir belgede Ahî Mahmud Zâviyesi zâviyedarlığının mutasarrıflığının Ali ve Ahmed adlı şahıslarda olduğu bilinmektedir. Ancak bu iki şahsın ölmesi üzerine boş kalan göreve bahsi geçen kişilerin oğulları Ahmed ve Ali Osman üzerlerine iştiraken geçmiştir. Bir süre sonra Ali Osman'ın da ölmesi üzerine onun hissesi de Ahmed'in üzerine tahsis edilmiştir²¹¹.

1860 yılında Ahî Mahmud Zâviyesi de Eskişehir'de gelirleri ihale edilen zâviye vakıfları arasında yer almaktadır. Mezkûr zâviyenin bu dönemde zâviyedarı Mehmed Bey olup 2.000 kuruş âşâr bedeli bulunmaktadır²¹². 1876 - 1877 yıllarında düzenlenen şahsiyet kaydından da zâviyenin bu tarihlerde hâlâ varlığını muhafaza ettiğini görmekteyiz²¹³. 1890 yılında da varlığı bilinen bu zâviyenin zâviyedarlarından Mehmed Arif Efendi vefat edince uhdesindeki yarım hisse,

²⁰⁸ KKA. TD 541, s. 27a.

²⁰⁹ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.122.

²¹⁰ BOA. EV. d. 15098, s.1b.

²¹¹ BOA. C.EV. 254-12966.

²¹² BOA. EV. d. 17119, s. 6a.

²¹³ VGMA, nr. 189, s. 26-27.

oğlunun kaybolması nedeniyle 1890 yılında diğer hissedar Hüseyin Hüsnü Efendi'ye tevcih olunmuştur²¹⁴.

Zâviyenin XIX. yüzyıla ait vakıf kayıtlarının bulunması, bu yüzyılda faal olduğunu göstermektedir. Zâviyenin vakıf akarları arasında Eskişehir'de bir miktar arazi ve Şehr-Eyüğü'nde bir çiftlik yeri vardı²¹⁵. Günümüze kadar varlığını sürdüremeyen Ahî Mahmud Zâviyesi'nin, Yeşil Efendi adıyla anılan türbesi, Odunpazarı Sementi, Dede Mahallesi, Kurşunlu Külliyesi arkasında batı ucunda yer almaktadır²¹⁶.

1.2.7. İsa Şeyh/Şeyh İsa Zâviyesi

İsa Şeyh Zâviyesi, Eskişehir Yapağı Karye'sinde yer almaktadır. Arşiv vesikalarında Yapağılı Zâviyesi şeklinde de geçmektedir²¹⁷. İsa Şeyh Zâviyesi kadimden olup Osman Bey döneminde veya daha önceki dönemlerde kurulmuştur. Bu zâviyenin müntesiplerinin de köyde ekip-biçme işleri ile meşgul olduğu ve zâviye mensuplarının gerekli hâsılatı çiftçilik yaparak sağladıkları söylenebilir. Nitekim 1852-1853 yılında Şeyh İsa Zâviye'sine ait arazilerin ürünleri çekirgeler tarafından zarara uğratıldığı için gelirleri tahsil edilememiştir²¹⁸.

Mezkûr yapının 1860 yılındaki zâviyedârı Mehmed Bey olup, 1.500 kuruş âşâr bedeli ile zâviyenin gelirleri ihale edilmiştir²¹⁹. Hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız bu zâviyenin 1893 yılındaki mutasarrıfı Hüseyin Hüsnü Bin Mehmed'in olduğu arşiv kayıtlarında yer almaktadır²²⁰. Maliye Nezâreti'ne bağlı Muhasebât-ı Atîka Muhasebesi'nde bulunan bir kayda göre; *Eskişehir kazasının muktezasında vakfî mezburun zâviyesi türbeden ibaret olup mevcud ve ma'mur ise de zâviyedarı Eskişehir de bulunmadığından naşi it'am taam edilmediği iş'ar*

²¹⁴ VGMA, nr. 189, s.187.

²¹⁵ Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s.35; M. Murat Öntuğ, "Ahi Mahmut Zaviyesi (Eskişehir)", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.136.

²¹⁶ Selma Manaz, "Yunus Emre'nin Tarikat Sorunu ve Yaşadığı Dönemde Eskişehir Kent Merkezinde Bulunan Zaviyeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.22, S. Özel Sayı, Yıl 2022, s.132.

²¹⁷ BOA. Ş.D. 348-12.

²¹⁸ BOA. EV. d. 15098, s. 1b.

²¹⁹ BOA. EV. d. 17119, s. 6a.

²²⁰ BOA. Ş.D. 348-12.

olunmaktadır ifadesi yer almaktadır ²²¹. Bu kayıtlardan başka İsa Şeyh Zâviyesi ile ilgili herhangi bir bilgi edinilememiştir.

1.2.8. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Zâviyesi

Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Zâviyesi, Eskişehir'in merkezinde kurulmuş dinî ve tasavvufî yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Yapının inşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte XIII. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir. Çünkü zâviyeye ismi verilen meşhur Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî, XIII. Yüzyılda yaşamış ve Nâsır-Lidînillâh (Abbâsî Halifesi) tarafından dönemin Selçuklu Sultanı olan Alâeddin Keykubad'ın tahta geçişini kutlamak ve Sultan'a fütüvvet şalvarını giydirmek için Konya'ya gönderilmiştir²²². Selçuklu döneminin önemli zatlarından biri olarak kabul edilen bu şeyh adına izafeten Eskişehir'de bir zâviye inşa edilmiş ve uzun yıllar bölgede faaliyetlerini sürdürmesine izin verilmiştir. Nitekim XIII. Yüzyılın başlarında kurulduğu düşünülen bu zâviye Osmanlı Devleti döneminde de büyük önem ve itibara sahip olmuş, bu devirde de zâviyenin faaliyetlerini devam etmesine müsaade edilmiştir.

Osmanlı döneminde de Eskişehir'in merkezinde olduğu kayıtlı olan bu yapının biri Eskişehir'de, diğer ikisi Aşan Karaca(?) köyünde olmak üzere; üç çiftlik arazinin zâviyenin tasarrufunda olduğu bilgisi kayıtlara geçmiştir. Kadimden olan bu zâviye muhtemelen Fâtiş Sultan Mehmed döneminde mensuh olup tımara dönüştürülmüş, II. Bayezid zamanında yeniden vakıf statüsü kazanmıştır. Eski tarihli defter kaydında zâviyeyi tasarruf edenin Seferşah olduğu bilgisi verilmiştir. 1524 yılındaki kayıtlarda da zâviyenin vakfı olan Aşan Karaca(?) köyündeki çiftlikleri dört hane işlemekte olduğu belirtilmiştir. Bunlardan ikisi çift, ikisi bennâk vergisi mükellefidir²²³. 1576 tarihli kayda göre Seferşah'tan sonra zâviyenin tasarrufu Hasan Fakih'in yedine bırakılmıştır. Söz konusu tarihte zâviyedarlık vazifesinin ise Hacı Mustafa'nın uhdesinde olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde zâviyeye ait arazileri

²²¹ BOA. Ş.D. 348-12.

²²² İbn Bibi, *El Evâmirü'l-Alâ'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, Haz.: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara 1996, s.248-251.

²²³ BOA. MAD. 27, s.25; BOA. MAD. 18333, s.7.

işlemekte olan hane sayısı beşe çıkmış olup bu aileler vergiden muaf tutulmuşlardır²²⁴.

XVII. Yüzyılda Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmaz iken, XVIII. Yüzyılda zâviyenin faal olduğu bilinmektedir. Nitekim H.29 Safer 1191/M.8 Nisan 1777 tarihli arşiv kaydına göre Eskişehir’de Şeyh Şehâbeddin Efendi Zâviyesi vakfı zâviyedarlığının tevcihi bulunmaktadır²²⁵. XIX. Yüzyıla ait kayıta ise Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi’nin 1852 yılındaki mutasarrıfının Mehmet ve Musa adlı şahısların olduğu belirtilmiştir²²⁶. Bu dönemde zâviyeye vakfedilen topraklarda tarımın olumsuz doğa koşullarından etkilendiği bilinmektedir. Nitekim bölgede yaşanan çekirge felaketi neticesinde, Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi’ne ait arazilerin ürünleri çekirgeler tarafından zarara uğratıldığı ve 1852-1853 yılı gelirleri tahsil edilemediği kayıtlara geçmiştir²²⁷. Yaşanan bu elim hadiseden kısa bir süre sonra 1860 yılında Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi’nin gelirlerinin açık artırma yoluyla satıldığı kaydedilmiştir. Bu dönemde Esseyid Mehmed Efendi’nin zâviyedarlığını yaptığı bu zâviyenin âşâr bedeli 1.000 kuruştur²²⁸. 1863 tarihli muhasebe kaydına göre Mehmed Halife’nin zâviyeye mutasarrıf olduğu bilinmektedir. Mehmed Halife ile görülen muhasebe kaydına göre kendisinin maaşı olan 102,5 akçe ile mutasarrıf payı 410 akçe düşüldükten sonraki 307,5 akçe bakiye zâviyeye kalmıştır²²⁹.

1863 yılında Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi’nin gelirlerinin tekrar ihaleye tabii tutulduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde zâviyenin mutasarrıfı Mehmet adlı bir şahıs olup, 1000 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirin 360 kuruşu vazifeye, 500 taâmiye masrafına 28 kuruşu maaşa, 7 kuruşu muhasebe gelirlerine harcanmıştır. Geriye 105 kuruş kalmıştır²³⁰. Arşiv kayıtlarından XX. yüzyılda da bahsi geçen zâviyenin hâlâ hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi zâviyedarı Seyyid Mehmed Efendi’nin vefatıyla görevi 1907 yılında kızı Meryem Hatun’a verdiği bilgisi kayıtlara geçmiştir. Zâviye bu tarihte hâlâ eski kayıtlarda

²²⁴ KKA. TD 541, s. 21.

²²⁵ BOA. C.EV. 636-32079.

²²⁶ BOA. EV. d. 15098, s. 1b.

²²⁷ BOA. EV. d. 15098, s. 1b.

²²⁸ BOA. EV. d. 17119, s. 6a.

²²⁹ BOA. EV. d. 17742, s. 5.

²³⁰ BOA EV. d. 18215, s. 5a.

belirtilmiş olan Aşan Karaca(?) köyündeki çiftlik arazilerini elinde bulundurmaktadır²³¹.

1.2.9. Güzel Abdal Zâviyesi

Güzel Abdal Zâviyesi, Eskişehir'in Seyyidgazi ilçesi Yukarı Söğüt Karye'sinde kurulmuştur. Zâviyenin inşa tarihi ve bânisi tespit edilememiştir. Söğüt köyünde bir çiftlik yer Güzel Abdal Zâviyesi'ne vakfedilmiş olup, daha sonra Fâtih Sultan Mehmed beratıyla mensuh olarak tımara verilmiştir. Ancak Bayezid Han döneminde tımara çevrilen toprakların eski sahiplerine iade edildiği, söz konusu çiftliğin Derviş İbrahim, Veli ve Hüseyin Hamid Derviş'e sadaka bulunduğu görülmektedir²³². Zâviyenin isminde yer alan "Abdal" kelimesine göre, bu yapının muhtemelen Abdalan grubuna mensup şahıslar tarafından yapılmış veya mezkûr gruplar tarafından kullanılmış olabileceği söylenebilir.

1.2.10. Abdülkadir Derviş Zâviyesi

Abdülkadir Derviş Zâviyesi kadimden olup Osman Bey döneminde veya öncesinde Eskişehir'in muhtemelen Karacaşehir mevkiinde kurulmuştur. Karacaşehir'de bir çiftlik yerin "kadimden" vakfiyet üzere tasarruf edildiği bilinmektedir. Bahsi geçen çiftliğin Fâtih Sultan Mehmed döneminde mensuh dahi olmadığı kaydedilmiştir. Yani bu dönemde birçok zâviyenin topraklarına el konulup, tımara dönüştürülmesine rağmen bu zâviyeye herhangi bir müdahale söz konusu olmamıştır. II. Mehmed'in beratıyla Salih Fakih'in mutasarrıfı olduğu zâviyeye Ahî Salih ve Hacı veladan Ahî Hamza ve nihayet Seyyid Abdülkadir tasarruf etmiştir. Zâviyede 1085 akçe hâsıl ve biri şeyh olmak üzere 5 nefer mukayyed olduğu bilgisi verilmiştir²³³.

1.2.11. Akdoğan Zâviyesi

Akdoğan Zâviyesi, Eskişehir merkezinde XIII. yüzyılın sonlarında veya XIV. Yüzyılın başında kurulmuştur. Arşiv kaydında yer alan "Kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunur" ibaresi bu zâviyenin de Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde veya daha öncesinde kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Fâtih Sutan Mehmed

²³¹ BOA, Ş.D. 183/90.

²³² KKA. TD 541, s. 22b; BOA. MAD. 18333, s.8.

²³³ KKA. TD 541, s. 22b.

döneminde Mehmed Veledi Zeynel Bey vakfın mütevellisi olarak görev yapmıştır. Zâviyeye 80 dönüm yer ve mülk değirmen vakfedilmiştir. Bu dönemlerde Ali ve Kulağız Fakih'in oğlu Hamza'nın tasarrufunda olduğu bilinmektedir²³⁴. II. Bayezid döneminde Hacı Bayram Veledi Hacı Mustafa, Kanûnî zamanında Hacı Bayram ve kardeşi Hızır vakfın 250 akçelik gelirini tasarruf ettikleri bilgisi yer almaktadır. Zâviyeye vakfedilen değirmen II. Bayezid zamanından beri harap durumdadır. Su ile çalışan değirmenler akarsu yataklarının çok yakınında kurulduğu için daima harap olma riski taşımaktadır. Değirmenin yeri belirtilmemiş olmasına rağmen şehrin yakın çevresinden geçen Porsuk (Kütahya Suyu) üzerinde olmalıdır. Kanûnî devri vakıf hâsılı içinde değirmenin hâsılı bulunmadığı göz önüne alınırsa bu dönemde değirmenin herhangi bir onarmaya tabi tutulmadığı söylenebilir²³⁵.

Eskişehir'de bulunan birçok zâviye gibi Akdoğan Zâviyesi de Bektaşî tekkesinin bünyesinde yer almış ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sürecinde faaliyetlerine son verilmiştir. Sultan Abdullah Zâviye'si olarak da bilinen bu yapı bir süre sonra Bektaşî tekkelerinin yeniden açılması ile birlikte halkın hizmetine sunulmuştur²³⁶.

Eskişehir'in "uc" tabir edilen yerde bulunması, fetih ve iskân hareketleri için geçiş noktası üzerinde yer alması nedeniyle kuruluşları Türkiye Selçuklu Devleti dönemine dayanan ve 1925'de tekke-zâviyelerin kapatılmasına kadar geçen sürede faaliyette olan yüzlerce zâviye bulunmaktadır. Vakıf kayıtları içerisinde Eskişehir ve çevresine ait "selâtin-i mâziyeden ve kadimden" tabirleri ile ifade edilen ve kuruluş tarihleri Osman Bey dönemi ve öncesine uzanan çok sayıda zâviye vakfının yer alması bölgenin bu müesseseler açısından önemini ortaya koymaktadır. Eskişehir ve çevresinde yukarıda ayrıntılı bilgilerle anlatmaya çalıştığımız zâviyelerin yanı sıra hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığımız sadece isimlerini bildiğimiz pek çok zâviye bulunmaktadır. Buna göre; Eskişehir merkezde; Seydi Abdullah Zâviyesi²³⁷, Ahî Zeyneddin Zâviyesi/Zâviye-i Çoğanlu²³⁸, Hacı Nasreddin/Ahî Nasreddin

²³⁴ BOA. KK. 3358 s.14; BOA. MAD. 27, s.33; Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, s.214.

²³⁵ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.123.

²³⁶ VGMA, nr. 3656, s.160; VGMA, nr. 3673, s.461.

²³⁷ BOA. KK. 3358, s.14; BOA. MAD. 18333, s. 14.

²³⁸ BOA. MAD. 18333, s. 23; BOA. KK. 3358, s.14.

Zâviyesi/Şeyh Nasreddin Zâviyesi²³⁹, Yusuf Fakih Zâviyesi, Ahî Hatib Baba Zâviyesi, Baba Derviş Zâviyesi, Safa Şeyh Zâviyesi, Ahî Bikari Zâviyesi²⁴⁰, Ahî Şeyh Zâviyesi, İbrahim Dede²⁴¹, Derviş Ali ve Mehmed Fakih Zâviyesi²⁴², Ahd Zâviyesi²⁴³; Eskişehir Karacahisar'a bağlı Kireçlik köyünde Ahî Süleyman Zâviyesi²⁴⁴; Karacahisar'da; Balluca Zâviyesi²⁴⁵ bunlardan bazılarıdır. Adı geçen bu zâviyelerin tam kuruluş tarihi ve bânileri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bahsi geçen bu zâviyelerin Türkiye Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde veya Osmanlı kuruluş sürecinde kurulmuş olabilecekleri söylenebilir.

1.3. Bilecik'teki Zâviyeler

Karasu vadisinde, orta yükseklikte tepeler arasında kurulmuş olan Bilecik şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu hakkında yeterli bir bilgiye bulunmamaktadır²⁴⁶. İlkçağ'larda Frig, Lidya ve Pers hâkimiyeti altında kalan bölge, Bithynia Krallığı'nın Roma İmparatorluğu'na katılması üzerine Romalılar'ın idaresi altına girmiştir. Osmanlılar'ın Söğüt ve çevresine yerleştikleri XIII. yüzyılda Bilecik ve yöresi, Türkmenlerin akın sahasını teşkil eden Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir sınır ve uç bölgesi durumundaydı. Osmanlılar'ın bu uç bölgesinde gazânın liderliğini ellerine geçirdikleri sırada Bilecik, Bizans'ın merkezî idaresinden kopmuştu. Bu dönemde Karacahisar tekfuruyla Bilecik tekfuru Selçuklu Sultanı'na itaat edip haraç verirlerdi²⁴⁷. Mezkûr dönemde Karahisar'la Bilecik illerine zaman zaman saldırılar düzenleyen Tatarlar bulunmaktaydı. Ertuğrul Gazi'nin bölgeye gelişiyle bu yerlerin halkı Tatarlardan korunmuşlar, güven içinde yaşar olmuşlardı. Ertuğrul Gazi vefat edince, Osman Gazi'yi babasının yerine koymuşlar ve ona da aynı muamelede bulunmuşlardır²⁴⁸.

²³⁹ BOA. KK. 3358, s.15; BOA. MAD. 27, s.35.

²⁴⁰ KKA. TD 541, s. 21a-28a; BOA. MAD. 27, s. 36.

²⁴¹ KKA. TD 541, s. 21a-28a.

²⁴² KKA. TD 541, s. 22a.

²⁴³ KKA. TD 541, s. 22a.

²⁴⁴ Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s.50; M. Murat Öntüç, "Ahi Süleyman Zaviyesi (Eskişehir)", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.180.

²⁴⁵ BOA. MAD. 18333, s. 23; BOA. MAD. 27, s. 17.

²⁴⁶ Feridun Emecen, "Bilecik", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.154.

²⁴⁷ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.23; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.65; Mehmet Akif Erdoğan, "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, C.21, İstanbul 1990, s.109.

²⁴⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.55-56.

Osmanlı kroniklerine göre; Bilecik tekfurı ile Osman Gazi arasında eskiden beri dostluk, sevgi, bağlılık ve birlik olup, iki tarafta birbirlerine gönderdikleri hediyelerle aralarındaki muhabbeti güçlendirmekteydiler²⁴⁹. Osmanlı Beyliği yaylaya gittiği vakit eşyalarını Bilecik tekfuruna emanet ederdi²⁵⁰. Bilecik gayrimüslimlerinin Osman Bey'e itimadı çoktu bu nedenle beyliğin isteklerini düzgün bir şekilde yerine getiriyorlardı²⁵¹. Rivayetlere göre; Osman Bey, Eskişehir'de Pazar kurdururdu. Zaman zaman bu pazara çevrede bulunan gayrimüslimlerde gelir buradan işlerini görüp ihtiyaçlarını giderirlerdi. Bilecik halkıda bu pazara gelip alışverişlerini yaparlardı. Bilecik halkı "...Osman Gazi'ye aşırı derecede güvenir ve "Bu Türk bizimle iyi doğruluk ediyor" derlerdi.²⁵²

Osman Gazi, Bilecik halkına pek fazla hürmet gösterir, Bilecik tekfurunu gördüğü yerde ona yakınlık ve dostlukla muamele ederdi²⁵³. Ancak ikili arasında yaşanan bu dostluk havası Osman Bey'in çevre bölgelerde bulunan gayrimüslim topraklarını feth etmesi ve güçlenmesi ile birlikte adeta düşmanlığa dönüştü. Nitekim dost bilinen Bilecik tekfurı, 698 (M.1298/1299) yılı içinde Osman Bey'e tuzak hazırlayarak onu öldürmek istemiştir²⁵⁴. Rivayete göre; Bilecik tekfurı, Yarhisar tekfurunun kızını oğluna gelin alacaktı. Düğün için tüm hazırlıklar yapıldı ve düğüne Osman Bey'de davet edildi. Davetden haberdar olan Osman Bey kendisine kurulan tuzaktan habersiz bütün iyi niyetiyle dost bildiği Bilecik tekfuruna düğüne gitmeden önce sürüyle koyunlar göndermiş ve kendisi geldiği zaman düğün hediyesini de vereceğini bildirmiştir²⁵⁵. Bir süre sonra Osman Bey tekfuruların birleşip kendilerine karşı bir tuzak hazırladığını öğrenmiştir. Bunun üzerine vakit kaybetmeden gerekli hazırlıkları yaparak beraberindeki kuvvetler ile Bilecik bölgesine gelmiştir. Bilecik'te düğün yapıldığı esnada herkes düğüne gittiği zamanda Bilecik hisarına gidip kaleyi feth etmiştir. Böylece namert kafir tekfuruların hazırladığı sinsi plan hezimetle sonuçlanmıştır. Kısacası tekfurular ava giderken avlanmışlardır. Ayrıca Osman Bey'i ortadan kaldırmak yerine gücüne güç katmışlar ve hâkimiyetlerinde

²⁴⁹ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.33.

²⁵⁰ Neşri'de de bu durum aynı şekilde ifade edilmektedir. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.79, 81.

²⁵¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.56.

²⁵² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.64; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.89.

²⁵³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.67.

²⁵⁴ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.33.

²⁵⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.68; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.95-97.

olan toprakları da Osmanlı Beyliği'ne teslim etmek zorunda kalmışlardır²⁵⁶. Pek çok Müslümanın şehit olmasına sebep olan bu olayda hain Tekfur bedelini Osman Bey'in kılıçlarında can vererek ödemiştir. Diğer taraftan Yarhisar Tekfuru'nun kızı da Osmanlı beyliği topraklarına getirilerek Osman Bey'in oğlu Orhan ile evlendirilmiştir²⁵⁷.

1.3.1.Şeyh Edebâli Zâviyesi

Şeyh Edebâli, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yaşamış önemli simalardan biridir. Edebâli'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, bazı Osmanlı kaynakları, Şeyh Edebâli'nin 1326 yılında 125 yaşında vefat ettiğini yazmışlardır²⁵⁸. Neşrî, Taşköprülüzâde ve Bursalı Mehmet Tahir gibi bazı müellifler ise Şeyh Edebâli'nin H.726/1325 yılında 120 yaşında öldüğünü söylemektedirler²⁵⁹. Bu bilgiler doğrultusunda Şeyh Edebâli tahminen 1200/1201 veya 1205/1206 yılında dünyaya gelmiştir. Tarihi kayıtlara göre Şeyh Edebâli'nin, Ahî Şemseddin adında bir kardeşi vardır. Bursa'nın feth edilmesinde görev almıştır²⁶⁰. Şeyh Edebâli, Hanefî fakihî Necmeddin ez-Zâhidî'nin talebesi olmuş, Şam'a giderek usûl, furû', tefsir, hadis ve özellikle fıkıh konusunda eğitim almıştır²⁶¹. Sadreddin Süleyman b. Ebü'l-İz ve Cemâleddin el-Hasrî gibi dönemin tanınmış âlimlerinden dinî ilimleri tahsil etmiştir²⁶².

Şam'dan ülkesine dönünce tasavvufa yönelmiştir²⁶³. Edebâli, Vefâiyye tarikatına mensup olup, bu yol üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı zamanda ahî teşkilâtının reisi olarakta bilinmektedir. Ahî

²⁵⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.69; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.97, 99, 101, 103; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.33, 34, 35, 36.

²⁵⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.69-70; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.103, 105.

²⁵⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.59.

²⁵⁹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.85; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.24; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, Hazırlayanlar: A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, s.211.

²⁶⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.131.

²⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr I*, s.64; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.29; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.24; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s.211.

²⁶² Seyfettin Erşahin, "Türk Hâkimiyet Geleneğinde Bilge Kişi: Osmanlı Hâkimiyetinden Şeyh Edebali Örneği", *İslâmî Araştırmalar*, C.XII, S.3-4 (1999), s. 305.

²⁶³ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.79-80.

şeyhliğinin Edebâli'den sonra kime geçtiği ise bilinmemektedir²⁶⁴. Bilecik'te bir zâviye kurarak halkı irşada başlamıştır. Âşıkpaşazâde zâviyesinin hiç boş kalmadığını, şeyhin gelip geçen fukaranın her türlü ihtiyacını gidermeye çalıştığını, hatta bu maksatla koyun sürüsü bulundurduğunu kaydeder. Ayrıca Şeyh Edebâli'den pek çok keramet görüldüğünü ve bütün halkın ona canı gönülden bağlı olduğunu da ifade etmiştir²⁶⁵. Edebâli, Osman Gazi ile Bilecik'te tanışmış ve onun iltifatlarına mazhar olmuştur. Âlim ve sûfleri çok seven, onları destekleyen Osman Gazi, mübarek günlerde şeyhin zâviyesine giderek dinî ve idarî konularda her zaman onun görüşlerine başvurmuştur²⁶⁶.

Osman Gazi çok sevdiği hocası Şeyh Edebâli'nin zâviyesine Söğüt'te bulunan Kozağacı köyünü vakfetmiştir. *Tahrir Defterleri*'nde verilen bilgiye göre; vakfedilen Kozağacı Köyü'ne Şeyh Ede oğlu Mahmud mutasarrıf olmuştur. Mahmud'dan sonra ise onun oğlu Şeyh Mehmed mutasarrıflık görevine getirilmiştir. Vakfin son mutasarrıfı ise Mü'min Fakih'tir. Bahsi geçen şahıslar zikrolan köyü vakfiyet üzere tasarruf edip, meşihat şartlarını yerine getirerek âyende ve revendeye hizmet etmişlerdir²⁶⁷. Köyde hayvancılık ve tarımdan elde edilen gelir, Şeyh Edebâli'nin yaptırdığı zâviyesine harcanmıştır. Kozağacı Köyü, ilk dönemlerde Şeyh Edebâli neslinden kişilerin tasarrufunda iken, sonraki dönemlerde başka kişilere verildiği anlaşılmaktadır. Tahrir kayıtlarında belirtilen vergilere göre; Edebâli Zâviyesi için vakfedilen köyde sebze, meyve, hububat ve tahıl üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu kayıtlarda "Resm-i kovan" vergisinin bulunmasını dikkate aldığımız zaman bölgede arıcılık faaliyetinin de etkin olduğu söylenebilir²⁶⁸.

Edebâli Zâviyesi'nin Orhan Bey döneminde de nüfuz ve etkinliğini koruduğu bilinmektedir. Nitekim bu dönemde Orhan Bey, Edebâli Zâviyesi vakfı için 28 nefer ile meskûn olan, 1768 akçe hâsılı ile mukayyed olan Kozağacı Köyü'nü 24 nefer ile

²⁶⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.105; Kamil Şahin, "Edebâli", *DİA*, X, İstanbul 1994, s.393.

²⁶⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.57; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.81.83.

²⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kühû'l-Ahbâr I*, s.64; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s.14, 15; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.24; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.46; Şahin, "Edebâli", s.393.

²⁶⁷ KKA. TD 585, s. 283a, 284a; BOA. MAD. 606, s. 11; BOA. MAD. 16016, s. 13; BOA. TD 453, s. 231a; BOA. TD 166, s. 58.

²⁶⁸ KKA. TD 585, s. 283a, 284a; BOA. TD 453, s. 231a.

meskûn olan, 830 akçe hâsılı bulunan Kozca mezrasını ve 70 akçe hâsıla sahip olan 3 kâfir yerini vakfa bağlamıştır. Bundan başka hâsılı 250 akçe olan Avdancık köyünde bir pare yer de Orhan Gazi tarafından vakfedilmiştir²⁶⁹.

Edebâli Zâviyesi için Ferraş Murad tarafından yaptırılan hamamın da vakfedildiği bilgisi bulunmaktadır. Nitekim Bilecik de Ferraş Murad tarafından yaptırılan hamamdan son tahlilde Edebâli Zâviyesi için 720 akçe hâsılı kaydedilmiş olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Bilecik nefsinde âsiyâb, mukâtaa, kasap dükkânı, dükkân ve hane zemin kiralari, bağat gelirlerinden toplam 740 akçe hâsılın mukayyed olduğu belirtilmektedir. Ancak vakfın bu geliri Fâtih döneminde Lülü Paşa Zâviyesi'ne aktarılmıştır. Böylece Bilecik nefsinden elde edilen hâsılâtın toplamda 1920 akçeyi bulduğu görülmektedir²⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde XIX. Yüzyılda bazı zâviyeler açık arttırmaya çıkarılmıştır. Şeyh Edebâli Zâviyesi de bunlardan biridir. Şeyh Edebâli Zâviye vakfının 1860 senesinde 1.500 kuruş olan âşâr bedelinin talibi olmadığı gerekçesiyle ödenmediği kaydedilmiştir²⁷¹. Son dönemlerde yaşanan bu hadiselerle göre; Şeyh Edebâli Zâviye'sinin eski önem ve işlevini giderek kaybettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde inşa edilmiş olan bu zâviye günümüze kadar varlığını muhafaza edememiştir. Bilecik'de Orhan Gazi Cami ile Şeyh Edebâli Türbesi arasında bulunmakla beraber eski fotoğrafında, bir cephede onbeş pencere, bir avlu ve avlunun diğer kenarında yine binalar görülmektedir. Oldukça mühim bir tesis olduğu anlaşılan zâviye tek katlı olup çatı ile örtülüdür²⁷².

Son dönemlerde Osman Bey'in zevcesi Mal Hatun Türbesi yanına bugünkü zâviye yapılmıştır. Eski Bilecik'in kuzeyinde Orhan Cami'nin hemen üst kısmındaki tepe üzerinde bulunan bu mekân aynı zamanda Şeyh Edebâli'ninde Türbesi bulunan zâviye, mescit, türbe ve dergâhtan ibaret bir yapı kompleksi halindedir²⁷³. Bahsi

²⁶⁹ BOA. TD 453, s.231a; KKA. TD 585, s. 283b.

²⁷⁰ KKA. TD 541, s.54b-55a.

²⁷¹ BOA. EV. d 17119, s. 8b.

²⁷² Ayverdi, *İstanbul Mimârî Çağının Menşe' i Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri*, s.8.

²⁷³ Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s.69.

geçen zâviye zaman içinde çeşitli tamir ve onarımlardan geçirilmiş, birtakım eklerle genişletilmiştir. Son olarak ise 1307 (1889-90) yılında II. Abdülhamid tarafından tamir ettirilmiştir. Edebâli Zâviyesi, büyük çoğunluğu tarihe karışmış olan erken Osmanlı dönemine ait ahî zâviyelerinin, günümüze intikal edebilmiş ve özgün tasarımını koruyabilmiş nâdir örneklerinden birini temsil etmektedir²⁷⁴.

1.3.2. Ferraş Murad Zâviyesi

Bilecik'te bulunan zâviyenin ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Ferraş Murad Zâviyesi, Söğüt'e bağlı Çaltı Köyü'nde kurulmuştur²⁷⁵. I. Murad ve Emir Süleyman tarafından verilmiş olan nişan üzerine Çatlı köyünden Mehmed ve İbrahim aynı köyden bir çiftliği tasarruf etmişlerdir. II. Bayezid zamanında ise toplam vakıf geliri 10590 olan akçeyi Mehmed ve İsmail adında kimseler tasarrufta bulunmuştur²⁷⁶. 1523 yılında ise Kanûnî'nin mukarrnamesi ile Veli Veledi Kutbeddin ve Hatun Veledi Seyfeddin mutasarrıf idi. Zâviyenin hâsılı Çaltı, Karaçayır, Alakilise köylerinde bulunan çiftliklerin, 8 kıta zemin, 2 kıta bağ, 1 hamam, 4 bab âsiyâb, 10 bab dükkân ve 1 basmanenin gelirinden oluşuyordu. Kanûnî döneminde Halil adındaki kişi 3901 akçe vakıf hâsılına mutasarrıf idi. Ayrıca Keskin'de 35 hane, 6 mücerred ve 5 pir-i fani, vakfa bağlı idi. İsa Fakih Veledi Tursun Fakih, Mahmut Fakih Veledi Yusuf Şeyh, Hamid Veledi Kara Fakih, Emir Fakih Veledi İsa gibi aile reisleri vakıf arazisinde tarım yapıyor, aynı zamanda zâviyenin hizmetinde bulunuyorlardı. Zâviyenin Eskişehir'de Asarcıklı Cadde üzerinde de bir kıt'a yeri bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün vakıf arazisine sahip olmak için burada oturanlarla mahkemesi devam etmektedir²⁷⁷.

1472²⁷⁸, 1524²⁷⁹, 1530²⁸⁰, 1531²⁸¹ ve 1575²⁸² *Yılı Tahrir Defterleri*'nde Çaltı köyünün Ferraş Murad Zâviye'si için vakfedildiği bilgisi verilmekle birlikte bu

²⁷⁴ M. Baha Tanman, "Edebâli Zâviyesi", *DİA*, X, İstanbul 1994, s.394, 395.

²⁷⁵ Mehmet Topal, Kamil Çolak, "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, S.9, 2015, s.70.

²⁷⁶ BOA. MAD. 18333, s. 10; BOA. KK. 3358, s. 8.

²⁷⁷ BOA. TD 438, s.144; KKA. TD 541, s. 52a; BOA. MAD. 18333, s.10. Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.181-182.

²⁷⁸ BOA. KK. 3358, s. 8.

²⁷⁹ BOA. MAD. 18333, s. 10.

²⁸⁰ BOA. TD 438, s. 144.

köyden elde edilen vergiler ve miktarları da tarihlere göre kaydedilmiştir²⁸³. Buna göre; mezkûr köyde Resm-i Çift, hınta, Şa'îr, mahlut, bağ ve bahçe, Öşr-i piyaz, Öşr-i emrud, Öşr-i keten, Öşr-i bostan, âdet-i ağnâm, Yaylak, bâd-ı hevâ, Deştbanî'den 1531 yılında toplam 1.340 akçe²⁸⁴, 1575 yılında ise toplam 1.909 akçe²⁸⁵ elde edilmiştir. Amme vakfi olarak geçen bu çiftliğin geliri, Bilecik'teki Ferraş Murad Zâviyesi'ne harcanmaktaydı. Köylüler; geleneksel tahıl tarımı ile birlikte, sebze ve meyve üretimi de yapmışlardır. Hayvancılık faaliyetlerinin de yapıldığı anlaşılan köyde, yaylakların bulunduğu kayıtlara geçmiştir²⁸⁶. Eskiden Bilecik'e bağlı olan Çaltı köyü zamanla harap duruma düşmüş, 1165/1752 yılında halkı perişan biçimde dağılmış, hatta köyün sınırları bile bilinmez duruma geldiği anlaşılmaktadır. Yaşanan bu durum üzerine vakıf köyünün sınırları yeniden belirlenmiştir²⁸⁷.

Bahsi geçen zâviyenin gelirleri ile ilgili bir çalışmaya göre; zâviyelere münhasıran, hububata ilişkin nakdi vergi gelirlerinin 6.420 yekûn içerisinde %7.78 oranla ve 500 yekûn ile en azını temsil ettiği, meyve ve sebzelere dair vergi gelirlerinin ise toplamda 737 yekûn ile % 43.96 bir orana sahip 324 yekûn ile çok miktarda geliri olduğu bilinmektedir. Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirlerinde ise toplamda 959 yekûna sahip bir tabloda %25.02'i 240 yekûn ile gelirlerin mühim bir kısmını oluşturduğu görülmektedir²⁸⁸. Buna göre bu zâviyeye ait topraklarda meyve sebze üretiminin çok miktarda yetiştirildiği veya tarım şartlarına uygun bir şekilde yapıldığı buna bağlı olarak ürününün veriminin iyi olduğu söylenebilir. Ayrıca sebze-meyve üretiminde su kaynaklarının yeterli olduğu ve hava koşullarının da bu tür ürünleri yetiştirmeye müsait olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Bilecik'de "kadimden" vakıf olduğu belirtilen zâviyenin kurucusu olan Ferraş Murad'ın, Edebâli Zâviyesi'nde ferraşlık vazifesi gördüğü tahmin edilmektedir.

²⁸¹ BOA. MAD. 27, s. 19.

²⁸² KKA. TD 541, s. 16a, s. 24a.

²⁸³ BOA. MAD. 18333, s. 10; KKA. TD 541, s. 16a, s. 24a.

²⁸⁴ BOA. MAD. 27, s.19.

²⁸⁵ KKA. TD 541, s. 16a, s. 24a.

²⁸⁶ KKA. TD 541, s. 16a, s. 24a; BOA. MAD. 27, s.19.

²⁸⁷ VGMA. nr. 803, s. 113.

²⁸⁸ Güneş, "16. Yüzyılda Osmanogullarının Beşigi Eskişehir İle Karacaşehir'de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı", s.133, 134.

Yapılan bu tahmine göre Ferraş Murad'ın da Vefâiyye tarikatına mensup olduğu düşünülebilir. Söz konusu vakfın, Fâtih döneminde mensuh olduktan sonra mukarrer tutularak eski mütevellî oğlu Mehmed'e tevliyetlik üzere Ahmed adındaki dervişe müştemil sadaka olunduğu kaydedilmiştir. Yusuf ismindeki birinin Mütevellî ve Seyyid Mustafa'nın Şeyh olduğunun kaydedildiği vakfın tevliyetinin Kılıç Bey evladına şart olunduğu da belirtilmektedir. Sultan Murad Han ve Sultan Mehmed Han'dan hükümleri olan Kılıç Bey evladından Cafer veled Murad veled Mehmed arasından Cafer'in mütevellî ve Seyyid Mustafa'nın Şeyh tayin edilmesinden sonra tevliyet, Cafer veled-i Murad'a geçmiştir. Vakfın Bilecik nefsinde 8640 akçe toplam hâsılı mukayyed olup, bunun önemli bölümü hamamdan sağlanmaktadır. Hamamdan elde edilen 5760 akçenin dörtte biri Edebâli Zâviye'sine sarf edilmekteyken, hamamın geliri 5040 akçeye düştükten sonra Edebâli Zâviyesi'nin hissesi 720 akçeye düşmüştür. Vakfın Karaçay, Alakilise ve Güneyce köylerinde hâsılı belirtilmeyen ziraat alanlarının varlığından da bahsedilmektedir²⁸⁹. Eskişehir Nahiyesi'nde hâsılı tesbit edilemeyen 67 nefer ile Halima? köyünde meskûn bir yer ile 350 akçe hâsıl ile mukayyed bir de çiftlik Ferraş Murad Zâviyesi'ne akar olarak kaydedilmiştir²⁹⁰.

Ferraş Murad Zâviyesi ile ilgili arşiv kaynaklarında üç tane belge bulunmaktadır. Mezkûr zâviye ile ilgili ilk kayıt XVII. Yüzyıla ait olup H. 29 Safer 1015/M.6 Temmuz 1606 tarihli belgede Ferraş Murad Zâviyesi zâviyedarlığının Mehmet Fakih'e tevcih edildiği bilgisi verilmektedir²⁹¹. İkinci belge ise H.10 Rebûlevvel 1097 / M.4 Şubat 1686 tarihli olup Bilecik'te Ferraş Murad Zâviyesi'nde bevvâb olan Mustafa'ya Bursa'da vaki Gazi Timurtaş tevliyetinin de tevcihine dair Sadâret buyuruldu²⁹². Son belgede ise Ferraş Murad Zâviyesi vakfı mahsulünden kendilerine meşrut muayyenatı orada cari kile ile vermesi için mütevellîye emir ısdarına dair bir arşiv kaydı yer almaktadır. H. 29 Rebûlevvel 1193/ M.16 Nisan 1779 tarihli bu belgede Ferraş Murad Vakfı'nın bulunduğu ve mahsullerinin olduğu, bu mahsullerin belirli miktarlara göre muhtelif yerlerde

²⁸⁹ KKA. TD 541, s. 53a.

²⁹⁰ KKA. TD 541, s. 16a.

²⁹¹ BOA. C.EV. 447-22631.

²⁹² BOA. TS. MA. e. 276-43.

harcandığı görülmektedir. Ayrıca vakf-ı mezburun mütevellisinin de Keleş Hüseyin Ağa adlı bir kişi olduğu bilgisi yer almaktadır²⁹³.

1.3.3. Ahî Yunus Zâviyesi

Ahî Yunus Zâviyesi, Bilecik'e bağlı Güllüviran/Güniviran/Günüören Köyü'nde kurulmuştur. Son dönemdeki yapılan çalışmalar bahsi geçen köyün Osmanlı Devleti döneminde Ahî Yunus Zâviyesi'ne bağlı "Vakıf Köyü" olarak kurulduğunu ortaya koymaktadır²⁹⁴. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği bilinen zâviye, XV. ve XVI. yüzyıllarda aktif bir durumda idi. Zâviyenin vakıfları arasında Sultan hassı olan bir çiftlik yer vardı²⁹⁵.

Güniviran Köyü'nde bir çiftliğin kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunduğu ve "selâtin-i mâziyeden gelmeleri" bulunduğu belirtilmiştir ki bu ifade, Osman Gazi döneminde kurulmuş bir zâviye olduğunu akla getirmektedir. 800 akçe hâsılı olan vakfa Ahî Yunus evladından Mehmed ve karındaşları Mustafa ve Şaban veled-i Sefer mutasarrıf olmuşlardır²⁹⁶.

1.3.4. Derviş Abdurrahman Zâviyesi

Derviş Abdurrahman Zâviyesi'nin kuruluş tarihi ve bânisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mezkûr zâviye ile ilgili yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz tek bilgi XVI. Yüzyılda tutulan tahrir defterlerindeki bilgilerdir. Söz konusu deftere göre; Bilecik'in Ölükeöz Köyü'nde bir çiftlik yerin kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunduğu ve 250 akçe hâsılı bulunduğu kaydedilmiştir. Tasarruf olunan bu mahalde Derviş Abdurrahman'dan sonra oğlu Derviş Çerağ'ın mutasarrıf olduğu belirtilmektedir. Vakfin kadimden olması, kuruluşunun Osman Gazi ve hatta ondan önceki dönemlere kadar götürülebileceğini göstermektedir²⁹⁷.

²⁹³ BOA. C.EV. 400/20252.

²⁹⁴ <https://www.bilecikolay.com/genel/700-yillik-koy-osmanli-doneminde-bakin-ne-icin-kurulmus-h31173.html>. Erşim Tarihi: 26.05.2022; saat 11:39.

²⁹⁵ Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s.51; M. Murat Öntuğ, "Ahi Yunus Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.210.

²⁹⁶ KKA. TD 541, s. 52a.

²⁹⁷ KKA. TD 541, s. 52a.

1.3.5. Burçaklı Zâviyesi

Bilecik'in Çadırlu Köyü'nde Burçaklı Zâviyesi'ne iki çiftlik yerin kadimden vakıf olduğu ve "selâtin-i maziyyeden hükümleri" bulunduğu belirtilmektedir. Bu ifadelerden vakfın Osman Gazi döneminde kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Ali Derviş ve kardeşlerinin mutasarrıf olarak kaydedildiği vakfın hâsılı 750 akçedir²⁹⁸. Burçaklı Zâviyesi ile ilgili bu kaydın dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. XVI. Yüzyıldan sonra zâviye muhtemelen kapatılmış veya faaliyetlerine son verilmiştir.

1.3.6. Yarasa Baba Zâviyesi

Yarasa Baba Zâviyesi, Bilecik'te yer almakta olup²⁹⁹ hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Zâviyenin isminde yer alan "Baba" ifadesi bu yapının heterodoks şeyhler tarafından kurulmuş olabileceğini veya bu zümreler tarafından kullanılmış olması ihtimalini ortaya koymaktadır. XVI. Yüzyıldaki kayıtlarda yer alan bilgilere göre; Bilecik'te yarım çiftlik miktarı yerin Yarasa Baba'ya vakf olduğu ve ellerinde "selâtin-i maziyyeden hükümleri" olduğu belirtilmektedir. Belgede yer alan "Selâtin-i maziyyeden" ifadesi bu zâviyenin Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. XVI. Yüzyılda Derviş Halil, Derviş Durmuş, İbrahim, Abdurrahman, Seydi Ali ve Ahmed nam oğullarının mutasarrıf olarak kaydedildikleri bilgisi verilmiştir. Vakfı son olarak Seydi Ali, Ahmed, İbrahim, Abdurrahman, Yunus ve Halil tasarruf etmişlerdir. Vakıf evladından 15 neferin kayıtlı olduğu anlaşılan vakıf yerin hâsılı 700 akçedir³⁰⁰.

Yarasa Baba Zâviyesi Vakfı'nın XVIII. Yüzyıl kayıtlarında ise zâviyedarlık nizamına dair bir berât-ı şerif bulunmaktadır. Mezkûr berât-ı şerifte görevli olan zâviyedarın ölümü üzerine yerine geçecek kişilerin tayinine dair bilgiler bulunmaktadır³⁰¹. H. 12 Cemâziyelâhir 1198/ 3 Mayıs 1784 tarihli belgede ise Yarasa Baba Zâviyesi zâviyedarı Yarhisar kazası İlyasbey köyü sakinelerinden Ayşe Hatun kızı Şerife Hatun'un vefatı üzerine mahlûl kalan görevin kendilerine tevcihine dair oğlu İbrahim Halife ve kız kardeşi Beyhan Hatun'un arzuhalleri yer

²⁹⁸ KKA. TD 541, s. 52b.

²⁹⁹ BOA. C.EV. 47-2320; BOA. AE. SABH. I. 80-5556; BOA. AE. SABH. I. 80-5557.

³⁰⁰ KKA. TD 541, s. 54b.

³⁰¹ BOA. C.EV. 47-2320.

almaktadır³⁰². Bu kayıtlara göre kadınlarında zâviyedarlık görevinde bulunduğu ve zâviyedarlık görevinin evlâdiyet usulüne göre babadan çocuklara kalmak şartı ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

1.3.7. İshak Fakih/Şeyh İshak Zâviyesi

Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bahsi geçen zâviyenin ismi bazı yerlerde Şeyh İshak bazı yerlerde ise İshak Fakih olarak geçmektedir. Bizim kanaatimize göre mezkûr isim aynı kişiyi aittir. Âşıkpaşazâde, İshak Fakih'in Orhan Gazi'nin imamı olduğunu rivayet etmektedir. İshak Fakih'in oğlunun ise meşhur Osmanlı tarihçisi Yahşi Fakih olduğunu iddia etmektedir³⁰³. Vakıf kayıtlarından Yahşi Fakih'in dedesinin Alişar Dânişmend olduğu ortaya çıkmıştır. Dânişmend unvanı onun da ilmiye sınıfına tabi olduğunu gösterir. Bu bilgilere göre İshak Fakih'in babasının isminin Alişar Dânişmend olduğu söylenebilir. Osmanlı Sultanları Alişar Dânişmend ve İshak Fakih için bazı araziler vakfetmiştir. Alişar Dânişmend, Geyve'ye bağlı Alan Arğı, Kıran Tarla ve Armutdibi köylerinin mutasarrıfı olup bu araziler daha sonra Yahşi Fakih'in tasarrufuna geçmiştir. Bu durum Orhan Gazi'den sonra I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından da onaylanmıştır³⁰⁴.

Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakih, sultanın iltifatına mazhar olmuş ve kendisi için pek çok araziler vakfedilmiştir. İshak Fakih'in, Orhan Gazi'nin özel imamı mı yoksa dönemin önemli camilerinde görevli bir imam mı olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte Yahşi Fakih'in ailesinin ilk Osmanlı beylerinin vakıflarından pay alması ve Yahşi Fakih'in Osmanlı hanedanının tarihini yazacak kadar çok bilgiye sahip olması babasının Osmanoğulları ile yakınlığını açıkça göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle İshak Fakih'in, Orhan Gazi'nin çevresindeki önde gelen fakihler arasında yer aldığı söylenebilir³⁰⁵. Bu çerçevede Orhan Gazi, İshak Fakih için Akyazı'da bulunan Saru-çayır'da bir mezra vakfetmiştir. Bu vakıf daha sonra İshak Fakih'in evlâdlarından Ali Pîrî ve İbrahim

³⁰² BOA. AE. SABH. I. 80-5556; BOA. AE. SABH. I. 80-5557.

³⁰³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.51, 319; Fransız Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.11, 1. dipnot; Halil Erdoğan Cengiz, "Yahşi Fakih", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C.XII/71, İstanbul 1989, s.295.

³⁰⁴ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.407.

³⁰⁵ Haşim Şahin, "Yahşi Fakih", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s.181.

tarafından tasarruf edilmiştir³⁰⁶. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa da, babasının bu yakın dostu için Gelibolu'da Emir İlyas çiftliğini vakfetmiştir³⁰⁷. İshak Fakih ile Orhan Gazi arasındaki yakınlaşma, I. Murad'la İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih arasında da devam etmiştir³⁰⁸.

Osmanlı Devleti nezdinde büyük önem ve itibara sahip olan Şeyh İshak'ın ismiyle anılan bir zâviyenin kurulduğu kayıtlara geçmiştir. Yarhisar'da bulunan bu zâviyenin kimler tarafından ve ne zaman inşa edildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şeyh İshak Zâviyesi, Yarhisar'ın Gökçesu köyünde kurulmuş olup,³⁰⁹ mezkûr yerde zâviyeye ait vakıfları bulunmaktadır. *1455 tarihli Kirmastî Defteri*'ne³¹⁰, 1521 ve 1573 tarihli tahrîr defterlerine göre Gökçesu Köyü Osman Bey'den Şeyh İshak Zâviyesi'ne vakfedilmiştir³¹¹. Söz konusu zâviyeyi Şeyh İshak oğlu Hacı Mehmet tasarruf etmiştir. Hacı Mehmet ölünce onun yerine Sultanın nişanıyla Hacı Mehmet oğlu İshak zâviyeyi tasarruf etmiştir³¹². İshak'tan sonra ise bahsi geçen zâviyede sırasıyla İshak'ın oğlu Hacı İbrahim ve onun oğlu Ali Şeyh mutasarrıf olmuştur. Kanûnî devrinde bu köyde 13 evin bulunduğu bilinmektedir³¹³. Tahrir defterlerinden elde edilen bilgilere göre; bu zâviyeye tasarruf edilen yerlerin evlâdiyet usulüne uygun olarak yönetildiği ve vakfedilen bölgenin uzun süre Şeyh İshak ailesinin yönetiminde olduğu bilinmektedir.

Arşiv kayıtlarındaki bilgilere göre Şeyh İshak Zâviyesi'nin XVIII. Yüzyılda da faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yarhisar kazasının Gökçesu Köyü'ndeki Şeyh İshak Zâviyesi Evkafı nezareti kendisine tevcih edilen Hacı Osman'a, Anadolu Muhasebesi'nden Ahmed Mustafa'nın müdahalesinin men'ine dair bir belge bulunmaktadır³¹⁴. XIX. Yüzyıla ait H. 21 Safer 1252/ M.7 Haziran 1836 tarihli belgede ise Şeyh İshak Zâviyesi'nin mukâtaa sistemine göre yönetildiği

³⁰⁶ *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.447.

³⁰⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s.171.

³⁰⁸ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s.137.

³⁰⁹ BOA. A.E.SAMD. III 189-18288; BOA. C.EV. 242-12051.

³¹⁰ BOA. MAD. 16016, s 3.

³¹¹ BOA. TD 453, s. 237b; KKA. TD 585, s.295b.

³¹² KKA. TD 585, s.295b. BOA. TD 453 s. 237b.

³¹³ Kâmil Kepecioğlu, "Şeyh İshak Zaviyesi", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.155.

³¹⁴ BOA. A.E.SAMD. III 189-18288.

ve iltizamlara ayrıldığı görülmektedir. Nitekim Haremeyn Evkafı'ndan Yarhisar kazasında Gökçesu Köyü'nde Şeyh İshak Zâviyesi Mukâtaası'nın iltizamına dair yer alan temessük bu durumu doğrular niteliktedir³¹⁵.

1.3.8. Köse Mihal Bey Zâviyesi

Köse Mihal, Osmanlı kuruluş sürecinde önemli hizmetleri olan sonraki dönemlerde Mihaloğulları olarak şöhret bulan akıncıların reisi ve atasıdır. Osmanlı tarihlerinin rivayetlerine göre; Eskişehir Türk beyiyle Osman Gazi arasındaki bir çarpışmada karşı tarafta bulunan Mihal Bey esir düşmüş, Osman Bey, Tekfur'un yiğitliğine, bahadırılığına mebni onu öldürmeye kıyamamış, serbest bırakmış³¹⁶ ve dost olmuştur³¹⁷. Bizans İmparatorluğu ve Türk hududu üzerindeki Harmankaya Tekfuru³¹⁸ olarak bilinen Köse Mihal, İslâmiyeti kabul ettikten sonra Abdullah adını almış³¹⁹, Rum asıllı bir kale beyiydi³²⁰. Genç yaşta Müslüman olan Köse Mihal, Osman Bey'in hizmetine girmiş³²¹ ve onun önemli akıncıları arasında yer almıştır³²². Köse Mihal'in Osman Bey'in bütün savaşlarına katıldığı ve Sakarya havzasında yapılan akınlarda da Osmanlı ordusuna rehberlikte bulunduğu belirtilir³²³. Sakarya vadisinde Göynük ve Mudunu ile bazı yerlerin ele geçirilmesinde de Osmanlı kuvvetlerine yardım ettiği bilinmektedir³²⁴. Bilecik tekfurunun Osmanlılara itaat etmesinde Köse Mihal'in katkısı olduğu rivayet edilmektedir³²⁵. Ayrıca Köse

³¹⁵ BOA. C.EV. 242-12051.

³¹⁶ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.60-61; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Hazırlayan: Göker İnan, Editör: Erhan Afyoncu, 1.Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.118.

³¹⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.67, 331; Solak-Zâde, *Solak-Zâde Tarihi*, s.16.

³¹⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.64; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.65; Solak-Zâde, *Solak-Zâde Tarihi*, s.16; Kâmil Kepecioğlu, "Mihal (Köse)", *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.194.

³¹⁹ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.79; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.42,43; Köse Mihal'in İslamiyeti kabulü ile ilgili ayrıntılı rivayetler için bakınız: Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.26.

³²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Köse Mihal", *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.914.

³²¹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.121; Solak-Zâde, *Solak-Zâde Tarihi*, s.20.

³²² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.81, 348; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.65-66; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s.130.

³²³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.332-333; Aşık Paşa-zade, Ahmed Aşık: *Tevarih-i Al-i Osman*, s.99-100; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.43-44, 46; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s.122.

³²⁴ Solak-Zâde, *Solak-Zâde Tarihi*, s.20.

³²⁵ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.66, 67, 68.

Mihal'in Bursa'nın fethinde yer aldığı³²⁶, fetih öncesinde Bizans tekfurı ile Orhan Bey arasındaki müzakereleri yürüttüğü ifade edilir³²⁷. Bursa fethinden sonra kendisi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Köse Mihal muhtemelen 1326 yılından sonra vefat etmiştir³²⁸.

Köse Mihal'in evlatları ve torunları asırlarca devletin en güçlü ve sadık ricalinden olup, önemli makam ve mevkiilere geçmiş ve pek çok vakıflar bırakarak birçok hayrat meydana getirmişlerdir³²⁹. Köse Mihal'in Gölpaazarı'nda bir zâviye ile hamam yaptırdığı bilinmektedir³³⁰. Köse Mihal'in Gölpaazarı'nda inşa ettirdiği zâviyeye akar olarak hamam yaptırdığı bilinmektedir. Harap duruma düşen hamam yüzünden, zâviyenin de muattal duruma düştüğü belirtilmiştir. Zâviye ve hamam gördüğü tamirattan sonra yeniden ma'mur duruma gelmiş olmakla beraber hâsılı mukayyed değildir³³¹. Bu nedenle zâviyenin hâsılı hakkında bilgi bulunmamaktadır³³². Osmanlı kuruluş sürecinde ihtida etmiş bir Rum'un bile zâviye inşa etmiş olması, bu dönemde zâviye kurumunun ne kadar mühim olduğunu ortaya çıkarması bakımından büyük önem arz etmektedir.

1.3.9. Zekeriya Baba Zâviyesi

Osmanlı kroniklerinde ve tarihi kaynaklarda Zekeriya Baba'ya dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Adında bulunan "Abdal" ibaresine göre Abdalân zümresinden olduğu ve kendisine ait bir zâviye inşa ettiği söylenebilir. Osman Bey, Ermenipazarı Nahiyesi'nde bulunan Zekeriya Baba Zâviyesi için bu zâviyeye tabi Zekeriya Baba köyünü vakfetmiştir. Zâviye ile aynı ismi taşıyan bir köyün bulunması zâviyelerin yeni yerleşim yeri oluşumuna büyük katkı sağladığını gösteren somut örneklerden birini teşkil etmektedir. İlk sayımda 4 hane ve 2 mücerred, son

³²⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.84, 351-352; Aşık Paşa-Zade, Ahmed Aşiki: *Tevarih-i Al-i Osman*, s.110; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.31; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s.130-131.

³²⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85, 352; Aşık Paşa-Zade, Ahmed Aşiki: *Tevarih-i Al-i Osman*, s.110-111; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.77-78; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.49-50.

³²⁸ Uzunçarşılı, "Köse Mihal", s.915.

³²⁹ Kepecioğlu, "Mihal (Köse)", s.194.

³³⁰ Uzunçarşılı, "Köse Mihal", s.915; Fahameddin Başar, "Mihaloğulları", *DİA*, XXX, Ankara 2020, s.24.

³³¹ *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.330.

³³² *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s. 320.

sayımda 10 hane ve 7 mücerred nüfus meskûn olup, 360 akçe hâsıl mukayyedir³³³. Zekeriya Baba'ya vakfedilen köyü Hüseyin Seydi tasarruf etmiştir. Hüseyin Seydi'den sonra oğlu Aslıpaşa mutasarrıf olmuştur. Aslıpaşa'dan sonra Aslı-Paşa oğlu Maruf ve Ahmed ve kardeşi-oğlu yani yeğeni Yusuf tasarruf ederken bu mahal tağyir ve tebdil olmuştur³³⁴. Fâtih Sultan Mehmed döneminde tımara dönüştürülen köy, sonra tekrar vakıf haline getirilerek³³⁵ eskiden olduğu gibi Maruf, Yusuf ve Ahmed oğlu Hüseyin'e sadaka olunmuştur. Vakfi en son Dedebali ve Behlül adındaki kişiler tasarruf etmişlerdir. Yarhisar'da vakfa bağlı bir de zemin kaydı bulunmaktadır³³⁶.

Tahrir defterlerinde verilen bilgilere göre ilerleyen tarihlerde; Zekeriya Baba Zâviyesi'nde kimlerin mutasarrıf olduğunu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu kişilerin ardından ellerinde sultanın nişan-ı hümâyunu ile Pîr Ahmed adlı şahsın mutasarrıf olduğu belirtilmiştir. Akabinde berât-ı hümâyun ile Memi veledi Dedebali ve Hasan veledi Pir Ahmed ve Dedebali oğlu Durmuş ber-vech-i müşterek olarak mutasarrıf olmuşlardır. Evlâd-ı mezbûrândan Dedebali'nin ölmesi üzerine, vakfiyet üzere hissesine oğlu Körpe Dede mutasarrıflık görevine getirilmiştir³³⁷.

1455³³⁸, 1521³³⁹, 1531³⁴⁰, 1573³⁴¹ Yılı Tahrir Defterleri'nde kayıtlı olan Zekeriya Baba Köyü'nden elde edilen gelirler Zekeriya Baba Zâviyesi'ne harcanmaktaydı. Bu kayıtlardan sonra zâviyenin faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.3.10. Mevlânâ Osman Fakih Zâviyesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osman Gazi'nin vakıf tahsis ettiği fakihlerden biri de Mevlânâ Osman Fakih'tir. Mevlânâ Osman Fakih ismi hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde bu zatın kimliğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Bu zat muhtemelen Osman Bey döneminde yaşamış devrin önemli

³³³ KKA. TD 585, s. 289.

³³⁴ BOA. TD 453, s. 233b; BOA. MAD. 16016, s. 6.

³³⁵ KKA. TD 585, s. 289a.

³³⁶ BOA. TD 453, s. 233b; KKA. TD 585, s. 289a.

³³⁷ BOA. MAD. 606, s. 8; KKA. TD 585, s. 299a.

³³⁸ BOA. MAD. 16016, s. 6.

³³⁹ BOA. TD 453, s. 233b.

³⁴⁰ BOA. TD 166, s. 35.

³⁴¹ KKA. TD 585, s. 299a.

fakihlerinden biridir. Nitekim tahrir kayıtlarında verilen bilgilere göre; Osman Gazi ve I Murad tarafından Mevlânâ Osman Fakih'e Yenişehir sınırları dâhilinde olan Kazık Musa isimli köyden bir çiftlik bağışlandığı kaydedilmiştir. Söz konusu çiftliği vakfiyet üzere Osman Fakih'in oğlu Zekeriya'nın tasarruf ettiği bilgisi defter-i köhneden Kirmasti defterine nakl olunmuştur. Ayrıca defter-i atikde elinde padişahımız mukarrernâmesi var deyû kaydolunmuştur. Daha sonraki dönemlerde Hacı Bahşi, Ahmed ve Hasan adlı kişilerin ber vech-i vakfiyet üzere söz konusu mezraada mutasarrıf oldukları bildirilmiştir. Mezkûr mezranın hâsılının ise 560 akçe olduğu kayıt altına alınmıştır³⁴².

1.4. İnönü'deki Zâviyeler

İnönü yüzyıllardır Anadolu yollarının birleşip, İstanbul ve Bursa istikametine yol aldığı stratejik bir bölgede yer almaktadır³⁴³. Stratejik bir konumda bulunması hasebiyle birçok devletin saldırılarına maruz kalan İnönü ve çevresi 1075 yılından sonra Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir³⁴⁴. Ancak zaman zaman bu bölgenin Türklerin hâkimiyetinden çıktığı bilinmektedir. Nitekim 30 Haziran 1097 tarihinde yapılan Haçlı seferleri neticesinde Eskişehir ve İnönü düşman kuvvetlerinin eline geçmiştir³⁴⁵. Bizans ile Türkiye Selçukluları arasında uzun süre çarpışma yeri olan bölge, 1176 yılında yapılan ve Bizanslıların yenilmesiyle sonuçlanan Miryokefalon Savaşı'ndan sonra tekrar Türklerin eline geçmiştir³⁴⁶. İnönü'nün Türk hâkimiyetine girdiği bu süreçten itibaren devletin yıkılış sürecine geçtiği döneme kadar Selçukluların egemenliğinde kaldığı düşünülmektedir. Ömerî, İlhanlı hâkimiyetinin Anadolu'da yoğun olarak hissedildiği XIII. Yüzyılın sonlarında Sultanönü'nün Timurtaş'ın hâkimiyetinde olduğunu bildirmektedir³⁴⁷. Bu bilgiye göre; söz konusu dönemde muhtemelen İnönü'nün de İlhanlıların hâkimiyetinde olduğu söylenebilir.

Ancak Neşrî'de verilen bilgilere göre; Osmanlı Beyliği'nin zuhur ettiği, Osman Gazi'nin Bey seçildiği XIII. Yüzyılın sonlarında Eskişehir ve İnönü bölgesi

³⁴² KKA. TD 580, s. 27a.

³⁴³ Raif Kaplanoğlu, *Sultanönü Livası Tahrir Defterleri İnönü Kazası (Bözüyük İlçesi)*, Asa Kitabevi, Bursa 2023, s.9.

³⁴⁴ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s.23-25.

³⁴⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, s.140-144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.100, 101, 102, 103.

³⁴⁶ Darkot, "Eskişehir", s.385.

³⁴⁷ Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, s.154.

Selçuklulara bağlı birimlerdi. Nitekim söz konusu yerlerde Selçukluların naibleri bulunuyordu. Neşrî’de verilen bu bilgiler eserde şu şekilde ifade edilmiştir; “*Ve bi’l-cümle Ertuğrul pir-i fâni olub, oğlı Osman karındaşlarıyla kendü boyları içinde hâkim olub, tamamet-i göçer evli etrâk, anun mahkûmı oldı. Ol vakit Sultan ‘Alaaddin-i sâni’nün Sultan-Öyüğü’nün Eskişehirinde ve İnönü’nde nâibleri var idi. Osman Gazi bunların yirine varub, gelüb dostluk iderdi. Ammâ İnönü Beyiyle ittihadta yârenlerdi. Dâim bilesine ‘ıyş ü ‘işrete meşguldü’*”³⁴⁸. Bu kayıtlara göre; Osman Gazi, İnönü, Sultan-Öyüğü ve Eskişehir Beyleri ile gençlik yıllarında arkadaş olup, birlikte vakit geçirmişlerdir. Ancak İnönü Beyi ile aralarında daha yakın bir ilişki bulunmakla birlikte Osman bu beyi dost edinmişti.

Neşrî’nin kayıtlarının devamı ise Osman Gazi’nin, Eskişehir’de Sultan’ın naibine konuk olduğu sırada sohbet esnasında, İt-Burnu köyünde görmüş olduğu Mal-Hatun adlı bir kıza âşık olduğundan söz etmesi ile devam etmektedir. Yaşanan bu durum üzerine Eski-Hisar Beyi de, kendisine yardım edeceğini söylemiş, ancak daha sonra kendi hükmü altında olan bu köydeki kıızı kendisi almak istediği için Osman Gazi’ye vermek istememiştir. Osman Gazi, naibin bu niyetini fark edince, gizlice Mal-Hatun’u kaçırmış ve yakın dostu olan İnönü Beyi’nin yanına getirmiştir. Osman Gazi’nin İnönü’ye gitmesinden haberdar olan Sultan- Öyüğü Beyi İtburnu köyüne adam göndererek durumdan haberdar olup, yaşanan hadiseleri Eskişehir Beyi’ne haber vermiştir. Osman Gazi’nin Mal-Hatun’u kaçırmaya sinirlenen Sultan-Öyüğü Beyi, İnönü Beyi’nden Osman Gazi’yi, kendisine teslim etmelerini istemiştir. Ancak İnönü Beyi, onun bu isteğine karşı çıkarak, Osman Gazi’yi vermeyince, Sultan-Öyüğü Beyi ordusunu toplayıp, İnönü Beyi’nin bulunduğu İnhisar’ndaki harabe hisarların olduğu yeri kuşatarak, Osman Gazi’yi istemiştir. İnönü Beyi devletin ileri-gelenleriyle bir toplantı yapıp, Osman’ı verip vermemeyi müzakere ettiği sırada, Osman Gazi, kardeşi Gündüz ile kuşatmaya karşı çıkarak, düşman kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlamışlardır. Daha sonra, Söğüt’ten topladığı gazilerle tekrar gelip, Eski-Hisar Beyi’ni yenip, Mihal Bey’i esir almıştır³⁴⁹.

³⁴⁸ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.73.

³⁴⁹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.77.

İnönü'nün hangi tarihte Osmanlı hâkimiyetine geçtiği bilinmemekle birlikte Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde Eskişehir'in Türklerin hâkimiyetine girmesiyle birlikte İnönü ve çevresinin de Osmanlı topraklarına dâhil edildiği söylenebilir. Nitekim Osmanlı müelliflerinin aktardığı bilgiler bu durumu teyit etmektedir. Bu bölge ile ilgili *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde şu bilgilere yer verilmektedir. “İnönü de denen Karacahisar sancağını oğlu Orhan'a verdi. Ve ordu komutanlığını kardeşi Gündüz'e verdi”³⁵⁰. Orhan Gazi hükümdar olduktan sonra ise İnönü sancağını küçük oğlu Murad Han Gazi'ye vermiştir³⁵¹.

1.4.1. Kumral Abdal Zâviyesi

Osman Gazi döneminde yaşadığı bilinen, devrin meşâyihleri arasında zikredilen dervişlerden biri de Kumral Abdal'dır³⁵². Abdal unvanına sahip olması Abdalân-ı Rum zümresine mensup olduğunu ortaya koymaktadır³⁵³. Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar'da yaşadığı bilinen Kumral Abdal, İdrîs-i Bitlisî'ye göre, Osman Bey saltanata geçmeden önce bu bölgeye yerleşmiş ve hayatını bu muhitte sürdürmüştür³⁵⁴. İbn Kemal ise Kumral Abdal'ın Söğüt'te yaşadığını ve “sâhib-i keramet” bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir³⁵⁵. Kumral Abdal'ın salih bir kimse olduğunu aktaran İdrîs-i Bitlisî, dervişin zaman zaman müritleriyle küffâr köylerine gazâ ettiği bilgisini de rivayet etmiştir³⁵⁶. *Âşıkpaşazâde*, İdrîs-i Bitlisî gibi bazı müellifler Kumral Abdal'ı, Şeyh Edebâli'nin müridi olarak göstermiş ve onun adının Derviş Tururoğlu olduğunu ifade etmiştir³⁵⁷.

Osmanlı kroniklerinde; Kumral Abdal adı ilk defa Osman Gazi'nin büyük bir devlet kuracağı müjdesini verdiği kayıtlarda geçmektedir. Münecimbaşı'nın İdrîs-i Bitlisî'nin “*Heşt Bihîşt*” adlı tarihinden naklettiğine göre; Hızır Aleyhisselam ya da evliyâullahtan bir kimse Kumral Abdal ile buluşup Osman Gazi'nin büyük bir devlet kuracağını söylemiştir. Bu söz üzerine Kumral Abdal, Osman Gazi'nin yanına

³⁵⁰ *Âşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75.

³⁵¹ *Âşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.95.

³⁵² Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.81.

³⁵³ M. Fuad Köprülü, “Abdal Kumral”, *THEA*, I, İstanbul 1935, s. 58.

³⁵⁴ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, C.I, Haz: Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, s.109.

³⁵⁵ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s.88. İbn Kemal, Kumral Abdal için “Kumral Baba” tabirini kullanmaktadır.

³⁵⁶ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, s.109.

³⁵⁷ *Âşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.58-59; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, s.108.

giderek ona yüce bire devlet kuracağıının müjdesini vermiştir. Osman Gazi bu müjdeye çok sevinerek Kumral Abdal'a bir kılıç ile maşraba vermiştir. Kumral Abdal sadece maşrabayı uğur olarak (Teberrüken) almıştır”³⁵⁸. İbn Kemal'de de aynı olay zikredilmekle beraber Kumral Abdal ismine yer verilmemiş, sonraki dönemlerde bu kutlu hükümdarın yanında gazâ akınlarına katıldığı bilgisi aktarılmıştır³⁵⁹.

Osman Gazi sultan olunca Kumral Abdal'a Ermeni Derbendi'nde bir zâviye yaptırıp³⁶⁰, Yenişehir yakınlarındaki birçok köyü ve tarlayı bu zâviyeye vakfetmiştir³⁶¹. Mezkûr zâviyeye İnönü'ye bağlı Kumral Baba, Kumral Seydi ve Karacaagaç köyleri vakıf olarak verilmiştir. Bu köylerde toplam 147 nefer meskûn olup, bunlardan 93'ü hane, 54'ü mücerred olarak kaydedilmiştir. Köylerden elde edilen toplam vergi miktarınının 7317 akçeyi bulduğu görülmektedir. Osman Bey'in vakfettiği belirtilen Kumral Baba Köyü'ne, Mahmud Seydi ve Cemal Seydi mutasarrıf olmuşlardır. Cemal Seydi'nin ölmesi üzerine hissesi oğlu Bekir Seydi'ye sadaka olunmuş ve köye son olarak Kalender veled Şeyh Bekir'in mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir. Köyden 1537 akçe hâsıl elde edildiği bilinmektedir³⁶². Ayrıca Kumral Baba Köyü'ne mensup kişilerin ellerinde '*avâriz-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden mu'afnâme-i şerîfleri* bulunmaktadır³⁶³. *1531 Yılı Tahrir Defteri*'nde İnönü'ye bağlı Kumral Baba Köyü'nde 43 hanenin bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Resmi kayıtlara göre köyde 18 çift, 1 nîm, 22 bennâk, 3 kara, 2 pîr-i fani ve 49 ismin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu belgede şu ifadeler yer verilmiştir. "*Mezkûr Köhne Defteri'nde ve Nasuh Çelebi Defteri'nde ra'iyet kayd olmamışlar. Amma, Kumral Baba neslinden olub, bi-tarikle ra'iyet kayd olunmuşlar. Hâliyâ, tahrir olundukda, teftiş olunub, Kumral Baba neslinden itdüğüne bi'l-fiil zâviye-i mezbûreye şeyh olan ve zâviyenin huddâmı şehâdet eylediler*". Söz konusu ifadelerden bazı kişilerin kayıtlarda isminin yer almadığı tespit edilip bu kişiler

³⁵⁸ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, s.110, 111; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.47.

³⁵⁹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân I*, s.89-90.

³⁶⁰ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, s.111.

³⁶¹ BOA. MAD. 27, s. 90; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân I*, 91-95; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.47; Orhan F. Köprülü, "Abdal Kumral", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.63; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, s.94.

³⁶² BOA. MAD. 27, s. 85; KKA. TD 541, s.45a.

³⁶³ BOA. TD 438, s. 145.

hakkında teftiş yapıldığı bildirilmiştir. Bu durum üzerine zâviye şeyhinin ve zâviye huddâmının şahitliği ile bu kişilerin Kumral Baba neslinden geldikleri ve kayıtlarının yapılması gerektiği belirtilmiştir³⁶⁴.

1575 Yılı Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre; İnönü'ye bağlı Kumral Baba Zâviye'sinde 11 Çift, 12 nîm, 21 bennâk, 21 mücerred mukayyed olup 73 Müslüman isminin bulunduğu belirtilmiştir³⁶⁵. Kumral Baba Köyü ile ilgili XVI. Yüzyıl kayıtlarında bu köyden elde edilen vergiler ve vergi miktarları da tespit edilmiştir. Buna göre; 1531 ve 1575 yılı kayıtlarında Resm-i çift, Hınta, Şa'îr, Mahlût, Alef, Burçak, Mercimek, Nohud, Bakla, Öşr-i piyaz, Öşr-i kovan, Öşr-i bostan, âdet-i ağnâm, Resm-i zemîn, Tapû-yi zemîn, Resm-i otlak, Bâd-ı hevâ ve Deştânî vergilerinin alındığı kaydedilmiştir. Söz konusu vergilerden 1531 yılında 3.100 akçe³⁶⁶, 1575 yılında ise 3.135 akçe hâsılın elde edildiği görülmektedir³⁶⁷.

Kumral Seydi Köyü XVI. Yüzyıl kayıtlarında 3315 akçe ile en fazla gelir getiren yer olarak dikkat çekmiştir. Osman Gazi'nin Kumral Baba Zâviyesi için vakfettiği bu köye Kumral Seydi oğlu Alişar'ın oğlu İbrahim Seydi mutasarrıf olup, İbrahim'den sonra oğlu Budak'a sadaka olduğu belirtilmektedir. Osman Gazi'nin mezkûr zâviye için vakfettiği Karacaagaç Köyü'nün ise XVI. yüzyıl kayıtlarında 2465 akçe hâsılı bulunduğu kaydedilmiştir. Bu dönemdeki kayıtlardan söz konusu köy için Sultan II. Bayezid'in nişan-ı hümâyununun da mevcut olduğu anlaşılmaktadır³⁶⁸.

1852-1853 tarihinde İnönü zâviye vakıfları muhasebe kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre; Boz-Öyük Köyü'nde yer alan Kumral Baba Zâviyesi'nin mutasarrıfı İsmail ve Ümmügülüm olup, 400 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirden 80'i maaşa, 20'si muhasebeye, 30'u Mahlûl Hisse'ye harcanmıştır. Elde edilen gelirden 270 kuruş artmıştır³⁶⁹. 1854-1855 yılına ait İnönü zâviye vakıfları muhasebe kayıtları incelendiğinde ise Kumral Abdal Baba Zâviyesi'nin mutasarrıfı Süleyman ve İsmail adlı şahısların olduğu bilinmektedir. Zâviyeden 1.000 kuruş gelir

³⁶⁴ BOA. MAD. 27, s. 90.

³⁶⁵ KKA. TD 541, s. 46a.

³⁶⁶ BOA. MAD. 27, s. 90.

³⁶⁷ KKA. TD 541, s.46a

³⁶⁸ BOA. MAD. 27, s.85; KKA. TD 541, s. 46a.

³⁶⁹ BOA. EV. d. 15098, 1a.

elde edilmektedir. Bu gelirin 250 kuruşu muhasebeye 125 kuruşu mahlûl hazineye harcanmıştır. Gelirin 625 kuruşu ise artmıştır³⁷⁰.

XIX. yüzyıl kayıtlarında Kumral Abdal Zâviyesi'nin Kütahya Sancağına bağlı İnönü Kazası Bozöyük Köyü'nde olduğu kayıtlıdır. Nitekim 1283/1866-1867 Yılı vakıf Defteri'ne göre Kumral Baba Zâviyesi, Kütahya Sancağına bağlı İnönü Kazası Bozöyük Köyü'nde yer aldığı bilgisi verilmektedir. Bu tarihte vakfın 3.197 kuruşluk bir öşür geliri vardı³⁷¹.

1.4.2.Tur Ali/Dur Ali Baba Zâviyesi

Tur Ali/Dur Ali Baba Zâviyesi, Eskişehir'in İnönü Nahiyesi'nde yer almaktadır³⁷². Kuruluş yılı ve bânisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak vakıf kayıtlarında “selâtin-i mâziyeden ve kadimden” ifadelerinin bulunması bu zâviyenin Osman Bey ya da daha önceki bir dönemde kurulmuş olabileceği bilgisini vermektedir. XVI. yüzyıl kayıtlarında bahsi geçen zâviye için bir çiftlik yer vakfedilmiş olduğu zikredilmekle beraber bu dönemde İskender Şeyh'in âyende ve revendeye hizmet ettiği kaydedilmiştir. İskender'den sonra Derviş Yusuf ve Derviş Pîrî'nin mutasarrıf oldukları zâviyeye İnönü'de iki bağ yeri ve İsaviranı'nda onaltı dönüm yerin vakfedildiği görülmektedir. Derviş Yusuf ve Derviş Mehmet'in Şeyhliğine müteakip, zâviyeye son olarak Derviş Mehmet ve oğulları mutasarrıf olmuşlardır. Zâviyenin geliri 400 akçe olarak kaydedilmiştir³⁷³.

Vakıf kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre; Tur Ali Baba Zâviyesi'nin XIX. yüzyılda da faal olduğu bilinmektedir. Nitekim 1852-1853 tarihinde İnönü Zâviye vakıfları muhasebe kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre; Abdulaziz adlı bir şahsın zâviyede mutasarrıf olduğu ve bu dönemde 700 kuruş geliri bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu gelirden 129 kuruşu maaşa, 32 kuruşu muhasebeye harcanmıştır. Elde edilen gelirlerden 539 kuruş artmıştır³⁷⁴.

Tur Ali Baba Zâviyesi'nin 1854-1855 yılına ait muhasebe kayıtlarında ise Aziz Bey'in mutasarrıflık görevinde bulunduğu ve 200 kuruş geliri olduğu bilgisi yer

³⁷⁰ BOA. EV. d.15498, s. 2a.

³⁷¹ BOA. EV. d. 19396, s. 29.

³⁷² BOA. EV. d. 18215, s. 3a; BOA. EV. d. 19396, s. 70.

³⁷³ BOA. MAD. 27, s.88; KKA. TD 541, s.44a.

³⁷⁴ BOA. EV. d. 15098, s. 1a.

almaktadır. Tur Ali Baba Zâviyesi'nin 200 kuruşluk gelirinin 50 kuruşu muhasebeye harcandığı, 150 kuruşluk fazlalık bulunduğu bilinmektedir³⁷⁵.

1859-1860 yıllarında Eskişehir ve yakın çevresinde bulunan zâviye vakıflarının tarım arazilerine ait gelirleri iltizam usulüne göre ihale edilerek mültezimlerin idaresine bırakılmıştır³⁷⁶. Tur Ali Baba Zâviyesi de ihale edilen zâviyeler içerisinde yer almıştır. 1860 yılında İnönü'de gelirleri ihale edilen zâviye vakıfları arasında yer alan Tur Ali Baba Zâviyesi, Hacı Mustafa Ağa'nın uhdesinde olup 1.000 kuruş âşâr bedeline sahiptir³⁷⁷.

Tur Ali Baba Zâviyesi'nin 1862-1863 yılındaki mutasarrıfı ise Abdülaziz Bey'dir. Bu dönemde İnönü'de bulunan Tur Ali Baba Zâviyesi'nin 1.023 kuruş olan âşâr gelirinden 360 kuruşu vazife gideri, 663 kuruşu da sabit harcamalar olarak gösterilmiştir³⁷⁸. 1283/1866-1867 Yılı Vakıf Defteri'ne göre Kütahya Sancağı İnönü Kazası merkezindeki Tur Ali Tekkesi Vakfı'nın 564 kuruşluk âşâr bedeli bulunduğu kaydedilmiştir³⁷⁹.

1.4.3. Osman Baba Zâviyesi

Osman Baba Zâviyesi, İnönü'de inşa edilmiş olup kuruluş tarihi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde veya daha öncesinde kurulmuştur. Osman Baba Zâviyesi'nin *Selâtin-i Maziye-kadimden* beri mevcut olması bu görüşümüzü destekler niteliktedir. İnönü'nün Aksu köyünde bir çiftlik yer Osman Baba Zâviyesi için vakıf olarak verilmiştir. Ancak II. Mehmed döneminde bu çiftlik tımara dönüştürülmüştür. Bayezid Han döneminde tumarların eski sahiplerine verilmesiyle birlikte bu zâviyeye bağlı yerlerde iade edilmiş ve bahsi geçen çiftliklerde eski faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde Murad Şeyh ve Ali Şeyh oğullarından Ali, Hamza, İlyas ve Yusuf'a zâviyenin mutasarrıflığı yeniden sadaka olunmuştur. Vakfa Mustafa Derviş'ten sonra Hasan ve Mahmud veledan Ömer ve Mustafa veled Ali mutasarrıf olmuştur. Vakfin hâsılı 400

³⁷⁵ BOA. EV. d.15498, s. 2a.

³⁷⁶ BOA. EV. d. 17119, s. 5a.

³⁷⁷ BOA. EV. d. 17119, s. 5a.

³⁷⁸ BOA. EV. d. 18215, 3a.

³⁷⁹ BOA. EV. d. 19396, s. 70.

akçedir³⁸⁰. Osman Baba Zâviyesi ile ilgili XVI. yılı tahrir defterlerinin haricinde herhangi bir bilgi edilememiştir. Söz konusu dönemden sonra devrin şartlarına bağlı olarak zâviye ismini değiştirmiş veya farklı bir yapının uhdesi altında faaliyetlerini devam ettirmiş olabilir.

1.4.4. Murad Baba Zâviyesi

Murad Baba Zâviyesi “Selâtin-i mâziyeden” olup İnönü’de kurulmuştur. Osman Bey tarafından İnönü’nün İncesu Köyü’nde bir çiftlik yer Murad Baba Zâviyesi’ne vakfolunmuştur. İnönü de bulunan diğer zâviyeler gibi Murad Baba Zâviyesi’ne tabii olan yerlerde Fâtiş Sultan Mehmed tarafından tımara verilmiştir. II. Bayezid döneminde değişen politika gereği bu topraklar tekrar Murad Baba Zâviyesi’ne verilmiştir. Bu dönemde Kulfal Şeyh ve Hızır İlyas’a sadaka olunan yere daha sonra Yusuf ve Ali’nin geçtiği bilinmektedir. Yusuf’un vefatından sonra ise oğlu Ömer mutasarrıf olmuştur. 350 akçe hâsılı bulunan yeri son olarak Turgut Şeyh veled-i Yusuf Şeyh tasarruf etmiştir³⁸¹.

1.4.5. Tigan Abdal Zâviyesi

Tigan Abdal Zâviyesi, İnönü’ye bağlı Dereyalak Köyü’nde kurulmuştur³⁸². Tigan Abdal Zâviyesi’ne vakfedilmiş bulunan çiftliklerde “*selâtin-i mâziyeden*” ahkâmlarının bulunması bu zâviyenin Osman Bey döneminde veya Türkiye Selçukluları döneminde inşa edilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Vakıf kayıtlarına göre; XVI. Yüzyılda da varlığını devam ettirdiğini bildiğimiz bu zâviyenin mezkûr dönemlerdeki mutasarrıfı vakfiyet üzere Devlet Bacı’dır. Devlet Bacı’dan sonra mutasarrıflık görevinin Hızır Bali’ye geçtiği kaydedilmiştir. Hızır Bali’nin ardından oğlu Bektaş’ın 354 akçelik hâsıla mutasarrıf olduğu görülmektedir. Söz konusu hasılın, Hamza Hacı’nın bânisi olduğu Şuayyib değirmeninden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸³.

Tigan Abdal Zâviyesi’nin 1852-1853 tarihinde mutasarrıfı İsmail Bin Osman olup, 400 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirin 80 kuruşu maaşa 20 kuruşu

³⁸⁰ BOA. MAD. 27, s.93; KKA. TD 541, s.45b.

³⁸¹ BOA. MAD. 27, s.90; KKA. TD 541, s. 48b.

³⁸² BOA. EV. d. 18215, s.3a; BOA. EV. d. 15098, s. 1a; BOA. EV. d.15498, s.2a.

³⁸³ BOA. MAD. 27, s.89; KKA. TD 541, s.48a.

muhasibeye harcanmıştır. 300 kuruş ise fazlalık olarak kayıtlara geçmiştir³⁸⁴. Mezkûr zâviyenin 1854-1855 yıllarındaki mutasarrıfı İsmail adlı bir şahıstır. Bu dönemde 400 kuruş zâviyenin geliri bulunmaktadır. Bu gelirden 100 kuruş muhasebe harcamalarına sarfedilmiş, 300 kuruş da artmıştır³⁸⁵.

Tigan Abdal Zâviyesi'nin XIX. yüzyılda da aktif olduğu bilinmekle birlikte eski önemini kaybetmiş olduğu söylenebilir. Zira H.1276/M.1860 yılında İnönü'de gelirleri ihale edilen zâviye vakıflarından olan Tigan Abdal Zâviyesi 1.600 kuruşluk âşâr bedeli ile talibi bulunmamıştır³⁸⁶. Daha sonraki süreçte de faaliyetlerini sürdürdüğü bilinen bu zâviyenin 1862-1863 yılındaki mutasarrıfı İsmail Halifedir. Tigan Abdal Zâviyesi'nin 2.000 kuruş olan gelirinin 240 kuruşu vazife gideri, geriye kalan 1.760 kuruşu ise mutata masraflar için harcanmıştır³⁸⁷.

1.4.6. Seydi Süleyman Baba Zâviyesi

Seydi Süleyman Baba Zâviyesi, İnönü'de yer almakta olup kurucusu hakkında bilgi bulunmamaktadır. İnönü'nün Aksu Köyü'nde 20 dönüm miktarı yer Seydi Süleyman adındaki dervişe vakıf olarak bağışlanmıştır. Osman Bey öncesinde yapıldığı kesin olan tek vakıf olarak bilinmektedir. Sultan Selim ve Süleyman'ın nişanlarıyla Seyyid Habib'in mutasarrıfı olduğu vakfa, Seyyid Habib'den sonra oğlu Kızıl geçmiş ve hâsılı tespit edilememiştir³⁸⁸.

1.4.7. Aluca Şeyh Zâviyesi

Kaynaklarda Aluca Şeyh'in şahsı ile ilgili ve bu isimle kurulmuş zâviyeye ait herhangi bir bulunmamaktadır. Aluca Şeyh muhtemelen Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde yaşamış tasavvuf erbabından biridir. Adında Şeyh unvanının bulunması, kendi ismi ile anılan bir zâviyenin yer alması ve bu zâviyeye vakıfların bağışlanması görüşümüzü desteklemektedir. Nitekim İnönü'ye bağlı İsavıranı Köyü'nde Aluca Şeyh adına kayıtlı zeminin, vakfiyet üzere tasarruf olunduğu bilgisi yer almaktadır. Fâtih Sultan Mehmed döneminde önceki sultanlar zamanında vakıf ya da emlak haline dönüşmüş yaklaşık yirmi bin çiftlik ve köy devlet denetimine alınmış ve tımar

³⁸⁴ BOA. EV. d. 15098, s.1a.

³⁸⁵ BOA. EV. d.15498, s. 2a.

³⁸⁶ BOA. EV. d. 17119, s. 5a.

³⁸⁷ BOA. EV. d. 18215, s. 3a.

³⁸⁸ KKA. TD 541, s. 49b.

olarak askere dağıtılmıştı³⁸⁹. Bu politika gereği Aluca Şeyh Zâviye'sine ait topraklarda devlet denetimine alınmış ve tımara çevrilmiştir. Ancak II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde babası zamanında faaliyete geçirilen uygulamaların kaldırılması ile birlikte bu zâviyeye ait arazilerde iade edilmiştir. Mezkûr dönemde Aluca Şeyh Zâviyesi mutasarrıflığına İbrahim ve daha sonra Hacı Sinan'a sadaka olunduğu kaydedilmiş olup, söz konusu vakıf için 665 akçe hâsıl tesbit edilmiştir³⁹⁰.

1.4.8.Kılağuz Şeyh Zâviyesi

Kılağuz Şeyh Zâviyesi, Eskişehir'in Karacaşehir Nahiyesi'ne bağlı Muttalip Köyü'nde yer almaktadır³⁹¹. İnönü'ye bağlı Kavşud Köyü'nde bir çiftlik yer kadimden vakfiyet üzere Kılağuz ve onun nesli tarafından tasarruf edilirken, mutasarrıflık görevinde bulunan Mustafa adlı şahsın ölmesinden sonra Yusuf Fakih oğlu Usul'e geçtiği görülmektedir. Akabinde mutasarrıflık görevi Numan Fakih'e ve vâkıfın neslinden Kemal'e sadaka olunmuştur. Köydeki çiftlikten 4110 akçe hâsıl elde edildiği kaydedilmiştir³⁹². Kılağuz Şeyh Zâviyesi'nin kadimden vakfiyet üzere tasarruf edilmesini göz önüne aldığımız zaman bu zâviyenin de Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi öncesinde veya beyliğin ilk dönemlerinde inşa edildiği söylenebilir.

Tahrir defterlerinde Kılağuz Şeyh Zâviyesi'ne vakfedilen yerler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Bahsi geçen kayda göre; Kılağuz Şeyh Zâviyesi için Muttalip köyünde bir çiftlik yer, kadimden vakıf iken mensûh olup tımara verildiği fakat daha sonra Seydi Mahmud adındaki dervişe sadaka olunduğu belirtilmektedir³⁹³. Akabinde Sultanın mukarrernâmesiyle mezkûr Seydi Mahmud oğlu Derviş Alâeddin ve kardeşi Bayezid ve Mehmed oğlu Cafer mutasarrıflık görevinde bulunmuşlardır³⁹⁴. Daha sonra hükümdarın berât-ı şerîfleriyle Ahmed ve Bayezid adlı şahıslar mutasarrıf olmuşlardır³⁹⁵.

³⁸⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s.35.

³⁹⁰ BOA. MAD. 27, s.87; KKA. TD 541, s.44b.

³⁹¹ BOA. C. EV. 443/22444.

³⁹² KKA. TD 541, s. 45a.

³⁹³ KKA. TD 541, s. 25a.

³⁹⁴ BOA. MAD. 18333, s. 32.

³⁹⁵ KKA. TD 541, s. 25a.

1524 Yılı Tahrir Defteri'ne göre; Çoğuş Köyü'nden Örencik Mezraa'sında 16 dönüm yer Kılağuz Şeyh Zâviyesi için vakfedilmiştir³⁹⁶. Vakfedilen köylerdeki vakıf çiftliklerinin gelirinin, Kılağuz Zâviyesi'ne harcandığı bilinmekle birlikte 1269/1853 tarihli bir vakıf defterine göre, "Muttalip'teki Kılağuz Zâviyesi" vakfının hiçbir geliri kalmadığı anlaşılmaktadır³⁹⁷.

Zâviye mülklerinin tasarruf haklarını elinde bulunduran şahıslar, yakınları olmadığı durumlarda tasarruf hakkını başka birine vasiyet etme hakkına sahiptir. Nitekim Kılağuz Şeyh Zâviyesi vakfına bağlı üç köyde bulunan vakıf çiftliklerinin mutasarrıfı olan Mehmed Halife, çocuğu olmadan vefat edince yerine 1829 yılında kendi vasiyeti üzerine Hafız Mustafa Halife'yi tayin etmişti³⁹⁸.

Arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre; Kılağuz Zâviyesi'ne bazı dönemlerde müdahalelerin olduğu görülmektedir. Nitekim *Anadolu Sadareti Mahkemesi I Numaralı Sicilde (H. 1247-1250/ M. 1831-1834)*³⁹⁹ Eskişehir nâhiyesi Muttalip köyündeki Kılağuz Şeyh Zâviyesi vakfı zâviyedarı Seyyid Yakub Halife'nin vakfın gelirlerine müdahale etmemesi" durumu anlatılmıştır.

...Eskişehir nâhiyesinde Muttalib karyesinde vâki 'Kılağuz Zâviyesi Vakfı'nın yevmî bir akçe vazîfe ile zâviyedârlığı es-Seyyid Yakub Halife'nin ve zâviye-i mezkûrenin tevliyeti dahi sahib-i arzuhâl Hâfiz Mustafa'nın ve yine livâ-i mezbûrda Karacaşehir nâhiyesinde Kılağuz Zâviyesi Vakfı'ndan üç aded çiftlik mutasarrıflığı dahi yine sahib-i arzuhâl-i mezbûrun başka başka berat-ı âlîşân ile üzerlerinde iken zâviyedâr-ı mezkûr vazîfe-i mezkûresine kanâ'at etmeyip müstagallât-ı vakfa müdâhale eylediğinden bahisle men'î bâbında emr-i şerîf istid'â olunduğu meâl-i arzuhâlden ve bu husûsa dâir Defter-i hâkânî muktezâsıyla amel olunmak bâbında Dîvân-ı hümâyûndan emr-i âlî sâdir olmuş olduğu derkenârdan müstebân ve defterhânesi keyfiyeti dahi Defterhâne-i âmireden ba'de'l-ihrac muktezâsı Defter-i hâkânî? emîn-i mûmâ-ileyh arz etmiş olmağla bu sûretde müstagallât-ı vakf mütevellî tarafından zabt [ve] mevrâ'adâr ve zâviyedâr ve sâir bu misillü cihat

³⁹⁶ BOA. MAD. 18333, s.32.

³⁹⁷ BOA. EV. d. 15098, s. 2a.

³⁹⁸ BOA. C.EV. 311-22444.

³⁹⁹ *Anadolu Sadareti Mahkemesi I Numaralı Sicil* (H.1247-1250/M. 1831-1834, cilt: 93, sayfa: 62, Hüküm no: 24, <http://www.kadısicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=741> Erişim Tarihi: 30.05.2022; saat 14:26.

mutasarrıfları vazîfe-i mu'ayyenelerini mütevelliden almaları lâzım geleceği ma'lûm-ı devletleri buyruldukda emîn-i mûmâ-ileyhin arzı mücebince mukaddemâ sudur eden emr-i âlî derciyle Anadolu Muhâsebesi'nden iktizâsı üzere emri âlişân isdârı bâbında fermân veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 S sene [12]48⁴⁰⁰

1843 yılına gelindiğinde ise Kılağuz Şeyh Zâviyesi arazisine, İsa Şeyh ve Ahî Mehmed zâviyeleri mensupları tarafından bir müdahale söz konusu olmuştur⁴⁰¹.

Muhasebe kayıtlarının verdiği bilgilere göre; Kılağuz Şeyh Zâviyesi'nin 1852 yıllarındaki mutasarrıfı Kâtip Mustafa Efendi olup geliri bulunmamaktadır⁴⁰². Muhasebe kayıtlarından elde edilen bu verilere göre; Kılağuz Şeyh Zâviyesi'nin eski önem ve işlevini kaybetmiş olduğu söylenebilir. Zira 1860 yılında Eskişehir'de gelirleri ihale edilen zâviyelerin içerisinde yer alması da bu zâviyenin son dönemlerdeki halini açıkça ortaya koymaktadır. Bahsi geçen dönemde zâviyedârı olan Kâtip Efendi'nin uhdesinde bulunan bu zâviyenin âşâr bedeli 2.650 kuruştur⁴⁰³. Kılağuz Şeyh Zâviyesi'nin 1863 yılındaki mutasarrıfı Hacı Mustafa Efendi olup, 2.688 geliri bulunmaktadır. Bu gelirlerden 360 vazife 2.328 ta'âmiye masrafına harcanmaktadır⁴⁰⁴. Kılağuz Şeyh Zâviyesi ile ilgili XIX. Yüzyıldan sonra herhangi bir bilgi bulunmamasına bağlı olarak bu yapının faaliyetlerine son verilmiş olduğu düşünülebilir.

1.4.9. Ahî Hoca Zâviyesi

Ahî Hoca Zâviyesi kadimden olup İnönü'de inşa edilmiştir. İnönü'ye bağlı Armudlu/Emrutlu köyünde Ahî Hoca çiftliği demekle bilinen bir çiftlik yer, kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunmuştur. Ancak Fâtih Sultan Mehmed Devri'nde devletin merkezileşmesiyle çoğu zâviye vakıfları ile birlikte bu zâviyede tımara dönüştürülmüştür. II. Bayezid döneminde zâviyelerin vakfiyeti eski sahiplerine verilmesinin ardından Ahî Hoca Zâviyesi'nde mutasarrıflık görevi Sadık,

⁴⁰⁰ *Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H.1247-1250/M. 1831-1834, cilt: 93,sayfa: 62, Hüküm no: 24, <http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=741> Erişim Tarihi; 30.05.2022; saat 14:26.

⁴⁰¹ BOA. C.EV. 311-15842.

⁴⁰² BOA. EV. d. 15098, s. 2a.

⁴⁰³ BOA. EV. d. 17119, s. 5b.

⁴⁰⁴ BOA. EV. d. 18215, s. 5a.

Musa, Kulfal ve Ahmed'e sadaka olunmuştur. Bu dönemde zâviyenin 800 akçe hâsılı bulunmaktadır⁴⁰⁵.

1.4.10. Şeyh İshak Zâviyesi

Şeyh İshak Zâviyesi, İnönü'de kurulmuş olup, bânisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. İnönü'ye tabi Saraycık köyünde bir çiftlik yer bu zâviyeye vakfedilmiş ve kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunmuştur. Fâtih Sultan Mehmed döneminde İnönü'de bulunan diğer zâviyeler ile birlikte bu yapıya ait topraklarda tımara dönüştürülerek devlet bünyesine alınmıştır. II. Bayezid döneminde tımara çevrilen toprakların eski sahiplerine verilmesiyle birlikte bu zâviyeye ait arazilerde iade edilmiştir. Şeyh İshak Zâviyesi'nde XVI. Yüzyılda mutasarrıflık görevi İbrahim oğlu Ahmet, Hasan oğlu Tursun ve Halil oğlu Yusuf ve son olarak Ahmet'e sadaka olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde zâviye vakfının hâsılı sadece 400 akçeden oluşmaktadır⁴⁰⁶.

1.4.11. Bahşayış Şeyh Zâviyesi

Bahşayış Şeyh veya Bahşayış Baba adıyla tesmiye edilen bu zâviye Eskişehir'in Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Oynaş Nahiyesi'nde bulunmaktadır⁴⁰⁷. Arşiv kayıtlarında yer alan bilgilere göre Bahşayış Baba Zâviyesi Bektaşîlik tarikatına mensuptur⁴⁰⁸. Kadimden var olduğu bilinen bu zâviye XVI. Yüzyıldaki kayıtlara göre; Boyracık köyünde bir çiftlik yer Bahşayış Zâviyesi'ne vakıf iken mensuh olup tımara verilmiş, mukarrer tutulduktan sonra Bahşayış Şeyh oğlu Yusuf Şeyh oğlu Seferşah'a sadaka olunmuştur. Bu dönemde vakfın 700 akçe hâsılının bulunduğu kaydedilmiştir⁴⁰⁹.

Bahşayış Baba Zâviyesi hakkında XVII. Yüzyıl kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunamamasına rağmen XVIII. Yüzyılda mezkûr zâviye vakfının tevliyet ve zâviyedarlığına mutasarrıf olan Silehdar-ı Hassa el-Hac Yusuf Ahmed'in arzuhali üzerine vakıf arazisine yapılan müdahale hakkında mahalinde kanun üzere hüküm

⁴⁰⁵ BOA. MAD. 27, s.88; KKA. TD 541, s.45a.

⁴⁰⁶ BOA. MAD. 27, s.86; KKA. TD 541, s.45a.

⁴⁰⁷ BOA. A.E.SMHD.I. 30-1803; BOA. C.EV. 198-9888; BOA. C.EV. 118-5864; BOA. C.EV. 52-2589.

⁴⁰⁸ BOA. A.E.SMHD. I. 30-1803; BOA. C.EV. 198-9888; BOA. C.EV. 118-5864; BOA. C.EV. 52-2589.

⁴⁰⁹ KKA. TD 541, s.49a.

verilmesine dair bir belge bulunmaktadır⁴¹⁰. XVIII. Yüzyıla ait farklı bir belgede ise Bahşayış Baba Zâviyesi zâviyedarlığının tevcihi bulunmaktadır. Bahşayış Baba Zâviyesi'nin zâviyedarı olan İsmail adlı şahıs zâviye için gerekli olan hizmetleri yerine getirmediğinden dolayı erbâb-ı istihkaktan mezkûr zâviyeye her türlü hizmetleri eda etmek için el-Hacı Ömer Halife tayin edilmiştir⁴¹¹.

H. 23 Şevval 1227 / M. 30 Ekim 1812 tarihli bir belgede de Bahşayış Baba Zâviyesi vakfı zâviyedarlığı tevliyetine dair bir belge bulunmaktadır. Bu belgeye göre Bahşayış Baba Zâviyesi'nin zâviyedarı ve tevliyeti Şeyh Süleyman'ın idaresinde iken, Şeyh Süleyman'ın evlatsız ölmesi üzerine Şeyh müşteriki olan Derviş Bahşi Halife üzerine tevcih ve berat ettirilmiştir. Derviş Bahşi'nin ölümü üzerine onun oğulları olan İsmail ve Abdurrahman'a ve bu kişilerinde ölümü üzerine Şeyh Ahmed ve Seyyid Abdullah üzerlerine müceddiden berât-ı şerîf-i âlîşân sadaka ve ihsan buyurulmak niyazıyla arz olunmuştur⁴¹². Şeyh Ahmed ve Seyyid Abdullah, Bahşayış Baba Zâviyesi vakfının nisf-ı zâviyedarlık ve tevliyetinde mutasarrıflar iken Seyyid Abdullah'ın evlatsız ölmesi üzerine onun yerinden boşalan hizmete müteveffanın kardeşi ve müşteriki olan Şeyh Ahmed tayin edilmiştir⁴¹³.

1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatılması sürecinde Bahşayış Baba Zâviyesi'nin faaliyetlerine son verilmiştir. Daha sonra diğer Bektaşî tekkelerinin açılması üzerine bu dönemde tekke olarak bilinen mezkûr yapıda tekrar faaliyete geçirilmiştir⁴¹⁴. Kütahya Sancağı'ndaki vakıfların 1269/1852-1853 yılı muhasebe kayıtlarını gösteren evkaf defterinde Bahşayış Baba Zâviyesi'nin gelirleri de verilmiştir. Buna göre bahsi geçen kayıtlarda 330 kuruş yaylakiye ve 96 kuruş afyon akçesi olmak üzere yıllık toplam 426 kuruş kaydedilmiştir. Bu yılda yaşanan çekirge felaketi nedeniyle bazı vakıfların hâsılatının zarara uğramasında etkisiyle Seyyidgazi'deki vakıflar içinde en yüksek gelire sahip olan Bahşayış Baba

⁴¹⁰ BOA. A.E.SMHD. I. 30-1803.

⁴¹¹ BOA. C.EV. 198-9888.

⁴¹² BOA. C.EV. 118-5864.

⁴¹³ BOA. C.EV. 52-2589.

⁴¹⁴ Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.279.

Zâviyesi'nin giderleri ise maaşlara 85 ve muhasebeye 21 olmak üzere yıllık toplam 106 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir⁴¹⁵.

1.4.12. Seydi Ali Zâviyesi

Seydi Ali Zâviyesi, İnönü'de yer almakta olup kuruluş tarihi ve bânisi bilinmemektedir. Vakıf kayıtlarında kadimden olduğu ifadesinin yer alması bu zâviyeninde Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde veya daha öncesinde kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. İnönü'nün Ece ve Kızılhisar köylerinde bir çiftlik yerin kadimden Ali Seydi vakfı olduğu, Sultan Murad zamanında Ali Seydi oğlu Mustafa Seydi'nin vakfa mutasarrıf olduğu kayıtlara geçmiştir. Mustafa'nın vefat etmesinden sonra Sultan Bayezid Han ve Sultan Selim Han zamanlarında oğlu Kemal Seydi'nin mutasarrıf olduğu bilinmektedir. Söz konusu vâkifa son olarak Mustafa adlı bir şahıs mutasarrıf olunmuştur. Aynı dönemde vakfın 360 akçe hâsılı bulunduğu belirtilmiştir⁴¹⁶.

1.5. Osman Bey Dönemindeki Zâviyelerin Özellikleri

Selçukluların kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Anadolu baştanbaşa zâviyelerle donatılmıştı. Selçuklular Anadolu'da yeni bir şehir ve bölgeyi fethettikleri zaman ilk iş olarak orada cami, medrese ve zâviye inşa ediyorlardı⁴¹⁷. İlk Osmanlı Sultanları da aynı geleneği devam ettirerek mevcut zâviye liderlerini ve bunlara ait kurumları muhafaza ettikleri gibi, birçok zâviyenin açılmasına ve Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerini sürdürmesine de yardım etmişlerdir⁴¹⁸.

Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu ilk dönemlerde pek çok muhtelif grup Anadolu topraklarında faaliyette bulunmuştur. Anadolu toplumunu örgütleyen adları ilk defa Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Alî Osman* adlı eserinde geçen "Gaziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rum, Bâciyân-ı Rûm" gibi gruplar ve bu dönemde yaşayan Fakihler Şeyhler, mutasavvıflar bahsedilen süreçte önemli hizmetlerde

⁴¹⁵ BOA. EV. d. 15098, s. 2b.

⁴¹⁶ KKA. TD 541, s.49a.

⁴¹⁷ Mustafa Kara, "Tekke Medrese Münasebetleri", *Din Hayat, Sanat Arasında Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977, s. 109.

⁴¹⁸ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.294; Erol Altınsapan, "Ortaçağda Anadolu'da Türk Döneminde Belli Başlı Dini Oluşumlar (Tarikatlar)", *Anadolu'da Tarikat Yapılarına Bakış (13-15. yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, s.22.

bulunmuşlardır⁴¹⁹. Bu yapılar Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Osmanlı fütuhatının önemli bir parçası olmuşlar ve fetihlerin başarılı bir şekilde yürütülmesinde önemli vazifeler icra etmişlerdir. Ayrıca fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi ve İslamlaşmasında büyük rol oynamışlardır. Söz konusu olan bu gruplar Osmanlı hâkimiyetinin bulunduğu topraklarda birçok zâviye açmışlardır. Boy veya oymaklar bu zâviyelerin etrafına yerleştirilmiş, zâviye bu topluluğun inanç, kültür, üretim, yönetim ve eğitim merkezi olmuştur. Zâviyeler ve dervişler bizzat iş yaşamına girip üretim yaparak ve bir zanaatı icra ederek topluma örnek olmuşlardır. Anadolu'dan gelen konar-göçer Türk boylarının yerleşik yaşama geçmelerine, üretim yapmalarına ve kentselleşmelerine önderlik etmişlerdir⁴²⁰.

Osman Bey döneminde Anadolu toplumu üzerinde ulemâ ve şeriatın temsilcisi olan fakırlar kadar, şeyh ve dervişlerin de tekke ve zâviyelerin kırsal kesimin nüfuz açısından artmasında ve şenlenmesinde ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Bu zâviyelerin pek çoğu ahîlere ait iken bazıları Bektaşî, bazıları Vefâî ve bir kısmı ise Kalenderî zümrelere mensuptu. Bu tekke ve zâviyeler, dinî ve sosyal görevleri dışında birer sanat ve zanaat merkezi olarak da hizmet vermekteydi. Eğitim kurumlarının henüz yaygınlaşmadığı yarı göçebe hayat tarzının hüküm sürdüğü Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde zâviyeler yaygın eğitim-halk eğitim görevini yerine getirmişlerdir. Zâviyelerin eğitim anlayışı halkın kültür seviyesine uygun düştüğü için çoğunlukla fakih diye adlandırılan hocaların eğitim kurumlarına tercih edilirdi.

Birçok mahalle ve köylere ismini veren elinin emeği ile dağ başlarında yer açıp yerleşen ziraat işleri ile uğraşan dervişler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde pek çok zâviye inşa etmişlerdir. Bu zâviyelerde önemli misyonlar üstlenen şeyhler, dervişler, gerektiğinde savaflara katılmışlar, zâviyelerinde dönemin sultanlarını kabul etmişler ve onlara nasihat vererek uzun yıllar varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Ayrıca bahsi geçen bu şeyhlerin yarı göçebe yaşam tarzı ile Türkmenler arasında etkili olması, köylerde yaşayarak toprak işlerinde meşgul olması, dağdan, bayırdan toprak açarak yeni yerleri iskâna açması dönemin önemli hadiselerinden birini teşkil

⁴¹⁹ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1999, s. 84-102.

⁴²⁰ Baki Öz, *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Olayı*, Can Yayınları, İstanbul 2004, s.75.

etmiştir⁴²¹. Nitekim Osman Bey döneminde etkin olan Şeyh Edebâli de önemli zâviye şeyhlerinden biri idi. Aynı şekilde İshak Fakih, Mevlânâ Osman Fakih, Kumral Abdal, Selman Şeyh, Akbaş Derviş ve Bahşayış Baba gibi zatlarda o yılların mühim şahsiyetleri idi.

Osman Bey döneminde Beyler, Sultanlar, Ahîler, Şeyh, Fakih, Mutasavvıf ve Alplerin etkili olduğu bilinmektedir. Beyliğin kurulduğu bölgeye bağlı olarak Osmanlı coğrafyasında bu dönemde Ahî zâviyelerinin etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Beyliği'nin İslâmi inanca sahip olması ve kuruldukları topraklarda da özellikle Eskişehir, İnönü, Söğüt bölgelerinin islâmiyeti benimsemeleri sebebiyle pek çok şeyh, derviş ve mutasavvıfın göç ettiği veya öncesinde bu bölgede yaşadığı bilinmektedir. Böylece Osmanlı beyliği teşekkül etmeden önce bu coğrafyayı vatan tutmuş Müslüman Türk halkı buldukları bölgede zâviyeleri de açarak İslamlaştırma ve Türkleştirme faaliyetinde bulunmuşlardır. Bu kısımda incelemeye aldığımızın zâviyelerin çoğunun “kadimden” olduğu, “selâtin-ı mâziyeden” hükümleri buldukları ifade edilmesi bu zâviyelerin bazılarının Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemine ait olabileceği bazılarının ise Osmanlı Beyliği'nin kuruluş sürecinde inşa edilmiş olabileceği söylenebilir. Bu zâviyelerin merkezlerde bulunanların birçoğunun sunnî inanca bağlı olarak faaliyet sürdüğü, kırsal bölgelerde ve köylerde şehre uzak olan yerlerdeki bazı zâviyelerin ise heterodoks anlayışa sahip yapılar olduğu görülmektedir. Bazı zâviyelerin ise herhangi bir tasavvufî yapıya bağlı kalmaksızın önemli devlet adamları tarafından yaptırılmış oldukları söylenebilir.

Bu dönemde bölgenin özellik ve konumuna bağlı olarak Eskişehir ile Karacaşehir hattında çok sayıda zâviye bulunmaktaydı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin kuruluş bölgesi olan bu yöre zâviye ve zâviye şeyhlerinin hâkim konumda olduğu bir yer olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca mezkûr bölgede ve çalışmaya esas olan diğer yerlerde Ahîlere ait zâviyelerin varlığı bu gruplarında bu dönemde etkin olduklarını göstermektedir.

⁴²¹Selahattin Döğüş, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, Erciyes Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1999, s.312-313.

İKİNCİ BÖLÜM

ORHAN BEY DÖNEMİ: ZÂVİYELERİN VAKIFLARA DÖNÜŞÜM SÜRECİ (1326-1362)

2. ORHAN BEY DÖNEMİ ZÂVİYELERİ

Orhan Bey, Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi'nin oğlu⁴²² olup doğum tarihi tartışmalıdır⁴²³. Oruç Bey, Orhan Gazi'nin H.687/M.1288-1289⁴²⁴ yılında, Hoca Sâdeddin H.680-1281/M.1282⁴²⁵ tarihinde doğduğunu rivayet etmiştir. Halil İnalçık ise Orhan'ın 1299 yılında Nilüfer'le evlilik yaptığı yıllarda “yiğit” (genç) diye anılmış olmasını dikkate alarak onun bu tarihte yaklaşık on sekiz yaşında olduğu ve Orhan Bey'in 1281 yılında doğmuş olabileceğini iddia etmiştir⁴²⁶. Orhan Bey'in doğum tarihi hakkındaki ihtilafli fikirler onun annesinin kim olduğu konusunda da devam etmektedir. Osmanlı müellifleri, Orhan'ın annesinin Şeyh Edebâli'nin kızı Malhûn Hatun⁴²⁷, Bala Hatun veya Rabia Hatun⁴²⁸ olduğunu bildirseler de, Orhan Gazi'nin 724 (1324) tarihli vakfiyesi bu hususta kesin bir hüküm vererek Orhan Bey'in dedesinin Ömer adlı bir şahıs annesinin ise Mal Hatun olduğu bilgisini vermektedir⁴²⁹. Neşrî ise eserinde Osman Gazi'nin Mal Hatun adlı bir kişiye âşık olduğunu ve onunla evlenmek istediğini karşı tarafa da söylediğini belirtmiştir. Ancak bu durumun sonucunun ne olduğu bilinmemektedir⁴³⁰.

Çocukluk ve gençlik yaşamına dair bilgi sahibi olamadığımız Orhan Bey'in beyliğin kuruluş dönemlerini yaşadığı süreçte doğmuş olmasını dikkate aldığımızda hayatının birçok yıllarını seferlerde geçirdiği söylenebilir. Nitekim Orhan Bey, babasının Bizanslılara ve diğer gayrimüslim halka karşı mücadele ve fütuhata giriştiği ilk andan itibaren askerlik ve idare işlerine katılmış, mühim vazifelerde bulunmuştur. Osman Gazi 1301 yılında Osmanlı Beyliği'ni idari bölgelere ayırdığı sırada İnönü diye adlandırılan Karacahisar ve nahiyelerinin idaresini Orhan Bey'e

⁴²² Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, s.147.

⁴²³ M. Tayyib Gökbilgin, “Orhan”, *İA*, IX, MEB, İstanbul 1964, s.399.

⁴²⁴ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.28, 29.

⁴²⁵ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.106.

⁴²⁶ Halil İnalçık, “Orhan”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s.375.

⁴²⁷ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.83, 143.

⁴²⁸ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.28, 29.

⁴²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Belleten*, C.V, S.19, Ankara 1941, s.284.

⁴³⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.75.

tevdî etmişti⁴³¹. Osmanlı Vak'anüvislerin rivayetine göre, esir edilen Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer'le evlendirilmiş, Süleyman ve Murad bu evlilikten doğmuştur⁴³².

Osman Bey döneminde devlet işlerinde ve askerlikte aktif olan Orhan Bey, Çavdar aşiretinin saldırılarına karşı durmak için Karacahisar mevkiinde meskûn olmuş ve bu saldırıları bölgeden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Osman Gazi'nin Lefke'ye (bugün Osmaneli kazasına) gittiği ve Orhan Bey'in de Eskişehir'de bulunduğu bir sırada 1315 veya 1316 yılında Çavdar Tatar aşireti Karacahisar'ı basmış ve kurulu olan pazarı yağmalamıştı. Orhan Bey yaşanan bu elîm vakayı duyunca yanına Aykut Alp ve Saltuk Alp'i de alarak, işgalcilerin peşine düşmüş ve onları dağlar arasında "Oynaş Hisarı" denilen harap bir kale yakınında yakalamıştır. İki grup arasında yaşanan şiddetli bir çatışmanın ardından Orhan Bey, Çavdar Tatar oğlu kuvvetlerini perişan etmiş ve aşiretin liderini esir almıştır. Durumdan haberdar olan Osman Bey, Karacahisar bölgesine gelmiş ve yaşanan bu hadiseye müdahil olmuştur. Alınan esirler arasında Çavdar Tatar aşiretinin oğlu da bulunmaktaydı. Osman Gazi seferden döndüğünde "*Oğul bu komşudur, zalimdir amma Müslüman'dır. Kendisine ve beyine yemin ettirelim, sonra koyuverelim de vilayetine gitsin*" demiştir. Bunun üzerine Osman Gazi'nin dediği gibi yapmışlar ve Çavdaroğlu affedilmiş, esirlerde serbest bırakılmıştır⁴³³.

Orhan Bey bu hadiseden sonra babasının güvenini kazandığı cihetle Bizans'a karşı girişilen fütühat hareketinde başlı başına kumandan tayin edilmiştir. Akça Koca, Gazi Abdurrahman, Konuralp ve Köse Mihal gibi ünlü gaziler Orhan Bey'in hizmetine verilerek Sakarya ile deniz arasındaki mahallerin zaptına gönderilmiştir (1317). Osman Gazi; Akça Koca, Konuralp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i oğlu Orhan Gazi'nin hizmetine vererek Karaçepüş ve Karatigin fetihlerine görevlendirmiştir⁴³⁴. Âşıkpaşazâde, söz konusu yerlere yapılacak akının Orhan

⁴³¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.29; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.113; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.43; Gökbilgin, "Orhan", s.399.

⁴³² Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.103, 105.

⁴³³ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.123; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.45, 46; Müneccimbaşı Ahmet Bin Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, Metin ve Notlar; Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.83.

⁴³⁴ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.46, 47, 48; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.83, 84.

Gazi'nin yalnız başına çıktığı ilk seferi olduğunu rivayet etmiştir⁴³⁵. Ardından Ak-Yazı, Tuz-Pazarı, Kapucuk-Hisarı, Sapanca (Ayan) gölü kenarındaki Kereste kalesi, Ebe-Suyu, Kiliki-Hisarı (Geyve-Ak-Hisarı, bugünkü Pamukova yakınında) gibi yerleri beraberindeki gazi kumandanlar ile birlikte 1317 ve 1318 yılında fethetmiştir⁴³⁶. Babasının hastalığı sebebiyle 1320 yılından itibaren adeta Osman Bey'in vekili gibi hareket etmiştir. Bu tarihten sonra devlet ve idare işlerinin neredeyse tamamen Orhan Bey'in elinde olduğu görülmektedir⁴³⁷. Orhan Gazi askeri idareyi eline aldıktan sonra öncelikle 1321 yılında Mudanya'yı fethetmiştir. Karadeniz'e doğru olan bölgenin fethiyle Konuralp, İzmit taraflarının fethiyle de Akça Koca görevlendirilmiştir. Konuralp Akyazı'yı ve Mudurnu'yu ve sonra kendi adı verilen Düzce taraflarındaki Konrapa'yı fethetmiştir. Akça Koca da İzmit yakınlarına kadar gelerek Ermenipazarı, Ayangölü denilen Sapanca gölü civarlarını ve Kandıra'yı fethettikten sonra Samandıra'ya doğru yönelmiştir. Gazi Abdurrahman ise Yalova'yı fethetmiştir. Samsa Çavuş, İznik'e yürümüşse de kaledekilerin Gemlik tarafından yardım almaları üzerine yapılan sefer başarılı olamamıştır⁴³⁸.

Orhan Bey babasının son dönemlerinde maiyetindeki ordu ile birlikte uzun süre kuşatma altında tutulan Bursa şehrine yönelmiş ve Köse Mihal'i Bursa tekfurunun yanına göndererek, aciz ve perişan bir vaziyete düşmüş bulunan kalenin teslimi teklifinde bulunmuştur. Orhan Bey'in kaleyi teslim teklifi tekfur tarafından kabul edilmesi üzerine Bursa nihayet Türk-İslam hâkimiyetine geçmiştir (1322)⁴³⁹. Bursa fethinden birkaç yıl sonra Osman Bey'in vefat etmesi büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Osman Bey'in ölümü üzerine hem babasının vasiyeti hem de

⁴³⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.81, 82.

⁴³⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.82, 83; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.125, 127, 129; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.84.

⁴³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.112; Gökbilgin, "Orhan", s.400.

⁴³⁸ Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.84; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.117.

⁴³⁹ Seyyid Kâsım el-Bağdâdî, *Seyâhat-nâme*, Orijinal nüsha, vr. 26 b , st. 10-15; Rulo nüsha, st. 146-148. Hakan Yılmaz, "Çağdaş Tarihi Bir Takvim Işığında Bursa'nın Fetih Tarihine Katkı", *Bursa Günlüğü*, XVI, 2022, s.74; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, C.II, 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı, Seyyid Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.8

Alâeddin Paşa'nın kendi isteği ile hükümdar olmaktan vazgeçmesi ile birlikte Orhan Bey Osmanlı Devleti'nin yeni sultanı olmuştur⁴⁴⁰.

Orhan Bey'in hükümdarlığının ilk dönemleri Bizans devleti ile mücadele içerisinde geçmiştir. Orhan Bey, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini sağlamlaştırmak düşüncesiyle Bizans kale ve beldelerine saldırılar düzenlemiştir. Bu maksatla Orhan Bey'in komutan ve akıncıları Kocaeli topraklarında ilerlemişler; Kartal ve Aydos'u alarak, İstanbul Boğazı kıyılarına varmışlardır. Yapılan bu fetihler sayesinde Osmanlı hududu Karadeniz ve İstanbul Boğazı'na doğru genişletilmiştir⁴⁴¹.

Türklerin Kocaeli yarımadasındaki kaleleri alarak Boğaz'a inmeleri ve İznik şehrini muhasara altına alması Bizans İmparatorluğu'nu telâşa düşürmüştü. İstanbul'dan sonra Bizans için en ehemmiyetli şehir olan İznik şehrinin alınması hem büyük kayıp hem de Bizans için büyük bir tehlike olacaktı. Bizans İmparatoru III. Andronikos Paleiologos, kendisine yönelen bu tehlikeyi ortadan kaldırmak amacıyla ve kaybettiği kaleleri almak ümidiyle ordusunu hazırlamıştır⁴⁴². Mayıs 1329'da Bizans imparatoru olan III. Andronikos ve yakın danışmanı daha sonra da İmparator olan İoannis Kantakuzinos, 2.000 paralı asker ve takviyeli bir Bizans ordusu ile Kocaeli'nde ilerlemiş ve İzmit'i kuşatmıştır. Orhan Gazi, Bizans İmparatoru'nun harekete geçtiğini duyunca, İznik önünde bir miktar asker bırakarak Bizans ordusunu karşılamak için İzmit tarafına gitmiştir. İki ordu Darıca ile Eskişehir arasında bulunan Pelekanon mevkiinde karşılaşmıştır. Ancak, Orhan Gazi hızla Darıca üzerinden gelmiş ve Bizans ile Osmanlı orduları 11 Haziran 1329'da Maltepe (Pelekanon) Savaşı'na girişmişlerdir. Bu muharebede yaralanan imparator savaş bölgesinden İstanbul'a kaçmış ve Osmanlı Devleti, Bizans ordusunu mağlup etmiştir⁴⁴³.

Orhan Gazi Pelekanon zaferinin akabinde tekrar İznik kuşatmasına dönmüştür. Yardım almaktan ümidini kesen İznik kumandanı bazı şartlarla teslim

⁴⁴⁰ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.93, 94; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.32; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.137, 149.

⁴⁴¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.95, 96; Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.90; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.53, 54, 55, 56, 57, 58; Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, s.147, 165; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.119.

⁴⁴² İncalçık, "Orhan", s.376.

⁴⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.119, 120.

olmayı kabul etmiştir. Bursa'nın fethinden sonra halka karşı gösterilen hoşgörü ve teslim şartlarına riayet İznik'in tesliminde de gösterilmiştir. Şehir ve kaleyi teslim alan Orhan Gazi, halktan isteyenlerin eşyalarıyla beraber gitmelerine izin vermiş, gitmek istemeyenlerin ise kalmalarına müsaade etmiştir. Orhan Gazi, gayrimüslim halka kendi halkından olmayı kabul etmek ve cizye ödemek şartıyla kendi adet ve inançlarını koruyabileceklerini bildirmiştir. İznik komutanı deniz yoluyla İstanbul'a gittiyse de halkın çoğu Orhan Gazi'nin bu olumlu tutum ve davranışları sebebiyle İznik'te kalmayı tercih etmiştir. Neticede Orhan Bey'in bu başarısı üzerine İznik, (Nicea) 2 Mart 1331'de direniş göstermeksizin ele geçirilmiştir⁴⁴⁴. İznik'in ele geçirilmesinin ardından o dönemde ticari faaliyetleri ile ön plana çıkan İzmit şehri muhasara edilmiştir (1331). Ancak Bizans İmparatoru'nun İzmitlilere yardım etmesi üzerine Orhan Bey muhasarayı kaldırmış ise de, 1337 yılında şiddetli bir saldırı sonunda kaleyi teslim almış ve İzmit ve havalisinin idaresini de oğlu Süleyman Paşa'ya vermiştir. Süleyman Paşa'nın adaletli yönetimi sayesinde etrafta bulunan Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu gibi yerler birer birer teslim olmuşlardır. İzmit körfezindeki Gemlik, Armutlu ve Anabur mevkiileri de bu işe memur edilen Kara Timurtaş Bey vasıtası ile Orhan Bey kuvvetlerinin eline geçmiştir⁴⁴⁵.

Osmanlı Devleti kuruluşundan Karesi Beyliği'nin alınmasına kadar geçen sürede yalnızca Bizans aleyhine seferlerde bulunmuş, fethettikleri yerlere Anadolu'dan gelen akıncıları yerleştirmiştir. Böylece fetihlerin kalıcılığını sağlayıp sınırları sağlamlaştırmıştır. Bu nedenle Osmanlı Beyliği'nin sınırları Bizans aleyhine genişlemiş ve İzmit'in de alınmasıyla İstanbul boğazına kadar gelinmiştir. Ancak Rumeli'ye geçebilmek için Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek gerekiyordu. Bu amaçla Orhan Bey 1340'lı yıllara gelindiğinde komşu Türkmen beyliklerin fethine yönelmiş ve Karesi Beyliği topraklarından olan Balıkesir ve Osmanlı hududu arasında Rumlara aid Ulubat, Mihaliç (Karacabey), Kirmastı (Mustafakemalpaşa) kalelerini 1342'de feth etmiştir. Akabinde Karesi Beyliği'ne ait Balıkesir, Bergama,

⁴⁴⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.99, 100, 101; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.33; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.94, 95; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.71, 72.

⁴⁴⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.101, 102; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.34, 35; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.161, 163, 165; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.95, 96; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.74, 75, 76, 77; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.122, 123; Gökbilgin, "Orhan", s.401.

Edremit, Manyas, Edincik ile Erdek şehirlerini Osmanlı idaresine geçirmiştir⁴⁴⁶. Karesi bölgesindeki yerlerin feth edilmesinden sonra Orhan Gazi büyük oğlu Süleyman Paşa'yı bu bölgenin yönetimi için görevlendirmiştir. Kendisi de Bursa'daki hükümdarlık merkezine gidip, ülke yönetimiyle meşgul olmuştur⁴⁴⁷.

Karesi Beyliği'nin ele geçirilmesi ile beraber denizlerde de üstünlüğü sağlayan Osmanlı Devleti, Rumeli fetihlerinin sistemli ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Doğu Roma İmparatorluğu ile de bir takım antlaşmalar yapmıştır. Yapılan antlaşma gereği 1346 yılında Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenmiştir. Tarihi kaynaklara göre; Orhan Bey'in bu evliliğinden Hamit adlı oğlu dünyaya gelmiştir. Kantakuzenos'un kızını Orhan Gazi ile evlendirmekteki amacı ise Doğu-Roma topraklarının Avrupa yakasında bulunan kısımlarını işgallere karşı korumak için Türklerin askerî kuvvetlerinden faydalanma düşüncesi idi. Nitekim Kantakuzenos, Orhan ile ittifak yaptıktan bir yıl sonra Kantakuzenos beraberindeki 1000 kişilik kuvvetle İstanbul'a girip sarayı kuşatmış ve genç imparatorun ortağı olarak tahta oturmuştur (8 Şubat 1347)⁴⁴⁸.

Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan bu antlaşma gereği Türkler hem müttefiklerine yardım etmek hem de Rumeli'ye geçmek amacıyla fetih hareketlerini batıya yöneltmişlerdir. Bölgede yapılan seferler neticesinde 1353 yılında Çimbi Kalesi, Bizans tarafından Süleyman Paşa'ya askerî üs olarak verilmiştir. Süleyman Paşa kale ve civarına askerler, aileleri ve göçmen Türkmenleri yerleştirmeye başlamıştır. Bunu önlemeye çalışan İmparator VI. İoannis, Çimpe kalesini geri almak için 10.000 altın tazminat vermek istemiş ise de bir sonuç alamamıştır. Süleyman Paşa getirdiği Türkmenleri boş olan Gelibolu'ya yerleştirmiştir. Akabinde Osmanlılar Trakya'da Bizans şehirlerini birer birer zapt etmeye başlamışlardır. Çimbi Kalesi ve Gelibolu ile beraber Bolayır, Keşan ve Rodoscuk (Tekirdağ) da ele

⁴⁴⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.102, 103, 104; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.35; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.165, 167; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.96, 97; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.78, 79, 80 vd; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.123, 124.

⁴⁴⁷ Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.97; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.83, 84.

⁴⁴⁸ İncalcık, "Orhan", s. 378.

geçirilmiştir. (1354)Ele geçirilen toprakları korumak maksadıyla Rumeli’de geniş bir iskân politikası uygulanmış ve 1356’da Osmanlılar Çorlu’ya kadar ilerlemişlerdir⁴⁴⁹.

Rumeli’deki fetihleri sürdüren Orhan Bey, İç Anadolu’daki yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmekteydi. Bu dönemde Ankara, Eretna soyundan gelen Gıyâseddin Mehmed’in yönetimi altında hüküm sürmekteydi. Ancak Gıyâseddin Mehmed’in dirayetsiz kişiliği sebebiyle Eretna Devleti’nde iç karışıklıklar meydana gelmiş ve siyasî alanda yaşanan bu krize bağlı olarak Gıyâseddin Mehmed 10 Ağustos 1354 tarihinde tahtını bırakıp Karamanoğlu’na sığınmıştı. Karamanoğlu ise bu durumdan istifade ederek Gıyâseddin Mehmed’i desteklemiş ve Ankara’yı ele geçirmeye çalışmıştır. Osmanlılar da bölgede yaşanan bu kargaşadan yararlanarak, Ankara’yı kendi topraklarına katmaya karar vermişlerdir. Bu süreçte Süleyman Paşa’nın, kente hâkim olan ahîlerle anlaşma ve iş birliği yaptığı söylenebilir. Amasya Emîri Hacı Kutluşah ile anlaşma yapan Orhan Bey’in ise Süleyman Paşa kumandasındaki orduyu harekete geçirdiği, Ankara ve Sivrihisar’ı hâkimiyeti altına aldığı bilinmektedir⁴⁵⁰. Orhan Gazi, son yıllarında Osmanlı Devleti’nin idaresini, oğlu şehzade Murad’a bırakarak hayatını Bursa’da geçirmiştir. Neşrî, Orhan Bey’in H.760/M.1359 yılında vefat ettiğini bildirmektedir⁴⁵¹. Müneccimbaşı ve Hoca Sâdeddin ise Sultanın vefatının 761/1359-1360 yılında Süleyman Paşa’nın ölümünden 2 ay sonra olduğunu rivayet etmektedir⁴⁵².

Orhan Bey’in yaptığı evlilikler sonucunda altı oğlunun olduğu bilinmektedir. Bunlardan Nilüfer Hatun’dan I.Murad ve Süleyman Paşa, Asporça Hatun’dan İbrahim adlı bir çocuğu, Teodora veya Maria isimli eşinden ise Halil adlı oğlu⁴⁵³ ve annesinin kim olduğunu bilmediğimiz hatunlardan ise Sultan ve Kasım⁴⁵⁴ isminde

⁴⁴⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.107, 108, 109; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.36, 37; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.173, 175, 177, 179, 181, 183, 185; Müneccimbaşı, *Camiü’-d-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.98, 99.

⁴⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.124; İnalçık, “Orhan”, s. 380.

⁴⁵¹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.187.

⁴⁵² Müneccimbaşı, *Camiü’-d-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.102; Hoca Sadettin, *Tacü’t-Tevarih I*, s.105.

⁴⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.138.

⁴⁵⁴ Müneccimbaşı, *Camiü’-d-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.102.

erkek çocukları olduğu bilinmektedir⁴⁵⁵. Orhan Bey'in Asporça Hatun'dan Fatma adında bir kızı olduğu bilgisi de kayıtlara geçmiştir⁴⁵⁶.

Babasından yeni kurulmuş, birçok yeni yerler feth edilmiş bir beylik devralan Orhan Bey güçlü yönetim mekanizması ile Osmanlı Beyliği'ni, devlet haline getirerek muazzam bir devlet kurulmasına öncülük etmiştir. Orhan Bey devrinde muhtelif İslâm memleketlerinden gelen Hanefî mezhebine mensup alimler büyük bir önem kazanmış, şehir, kasaba ve köylerde medreseler açılmış, merkezi idare kuvvetlendikçe ahîlerin ve Türkmen babalarının siyasi ehemmiyetleri azalmıştır⁴⁵⁷. Seyyid Kâsım el-Bağdâdî'nin Seyâhatnâme'sinde "Sultân", "Sultânü'l-İslâm" ve "Gazi"⁴⁵⁸ vasıflarıyla tavsif edilen⁴⁵⁹, Orhan Bey'in Osmanlılar'ın; "Din Uğrunda Gazâ ve Cihad"ın İslâm sınırındaki temsilcileri oldukları algısı, seyyahın Orhan Gazi'yi "İslâm dîni uğrunda mücâhid" olarak vasıflandırması⁴⁶⁰ ve Orhan'ın ricası üzerine kendisi ve nesli hakkında "âhir zamâna dek" gazâ ve cihâda devâm etmeleri yönünde yaptığı duâlar⁴⁶¹; Osmanlıların "gazâ" konusundaki şöhretinin Bağdat ve Mısır ulemâ ve mutasavvıflarının kulaklarına kadar ulaştığını göstermektedir⁴⁶².

Orhan Bey fütuhatla geçen otuz sekiz yıllık saltanatında fethedilen bölgeleri gerek doğrudan kendisinin kurduğu gerek teşvik ettiği ve desteklediği zâviye, dergâh ve hankah vakıflarıyla ihya ve imar etmiş, sayısız vakıf eserleriyle donatmıştır. Bursa, İznik, Söğüt, Bilecik, İnegöl, Adapazarı, Yarhisar, Bolayır, Akyazı, Gürle, Akçakoca, Kandıra, Gebze, Gerede ve Orhaneli de cami, mescit, medrese, mektep,

⁴⁵⁵ Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.286.

⁴⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.160, 1 numaralı dipnot.

⁴⁵⁷ Fuat Köprülü-Franz Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, Çev. Ragıp Hulusi; Haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 64.

⁴⁵⁸ Bağdâdî, *Seyâhat-nâme*, Orijinal nüsha, vr. 26b, st. 12, 14. Hakan Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfi: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat nâme'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târîhi Açısından Önemi", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, ed. M. Y. Ertaş-H. Kılıçaslan, Mahya Yay. & OSAMER, İstanbul 2017, s.93, 95.

⁴⁵⁹ Bağdâdî, *Seyâhat-nâme*, Orijinal nüsha, vr. 26 b, st. 11, 12-13; vr. 27 a , st. 8, 9; vr. 27 b , st. 9; vr. 28 b , st. 1; Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfi: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat nâme'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târîhi Açısından Önemi", s.93, 95.

⁴⁶⁰ Bağdâdî, *Seyâhat-nâme*, Orijinal nüsha, vr. 27a, st. 5-6. Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfi: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat nâme'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târîhi Açısından Önemi", s.93.

⁴⁶¹ Bağdâdî, *Seyâhat-nâme*, Orijinal nüsha, vr. 27a, st. 6-16. Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfi: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat nâme'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târîhi Açısından Önemi", s.93.

⁴⁶² Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfi: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat nâme'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târîhi Açısından Önemi", s.93.

imaret, hamam, han, tabhâne, zâviye ve külliye gibi pek çok eser yaptırmıştır. Bunlardan en meşhuru fethettiği Bursa'da 1339-1340 yılları arasında yaptırdığı cami, medrese, zâviye, imaret, han, hamam ve mektepten oluşan külliye'dir. Orhan Bey, ilk fethedilen kentlerde ve Bursa çevresinde çok sayıda hayrat eser inşa ettirmiş, zâviye ve tekkelerin kuruluşunu tahsis ettiği köylerle desteklemiş bu sayede kentleri imar ve iskân etmeye çalışmıştır. Bu dönemde Süleyman Paşa Zâviyesi, Abdal Murad Zâviyesi, Abdal Mûsâ Zâviyesi, Karaoğlan Zâviyesi, Postinpûş Baba Zâviyesi, Ahî Erdicik Zâviyesi, Ermeni Baba Zâviyesi, Ahî Şemseddin Zâviyesi, Şerafettin Bey/Paşa Zâviyesi, Sarı Baba Zâviyesi, Mihal Bey Zâviyesi, Şahin Baba Zâviyesi, Ahî İlyas Zâviyesi, Ahî Yunus Zâviyesi, Asporçe Hatun Vakfı ve Geyikli Baba Zâviyesi adına yapılan tahsisler ve kurulan vakıflar bunlardan en meşhurlarıdır⁴⁶³.

2.1. Bursa'daki Zâviyeler

Strabon, Bursa'nın Uludağ'ın eteklerinde I. Prusias tarafından kurulduğunu ve iyi bir şekilde idare edildiğini ifade etmekle beraber kentin ilk isminin Prusa olduğunu zikretmektedir⁴⁶⁴. Kent tarihsel süreç içerisinde Brusa, Brussa, Bursa, Borsia gibi farklı isimlerle anılmıştır⁴⁶⁵. Şehrin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, milâttan önce Kartacalı Hannibal'ın teşebbüsü ile kurulduğu rivayet edilmiştir. Pontus Kralı Mithradates'in yenilgiye uğramasından sonra Romalılar'ın eline geçmiş olan Bursa şehri Nicomedia'ya bağlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra ise Doğu Roma idaresindeki şehirlerden biri olmuştur. Bursa bu dönemde zaman zaman Türkler'in akınlarına da maruz kalmıştır. Nitekim Süleyman Şah 1080'de İznik'i ele geçirerek kendisine merkez yaptıktan hemen sonra Bursa'yı fethetmiştir⁴⁶⁶. Kısa süre sonra Bursa ve İzmit başta olmak üzere Bitinya havzasındaki bütün şehirler kendiliklerinden birer birer teslim olmuşlardır⁴⁶⁷.

⁴⁶³ Gökbilgin, "Orhan", s. 401-408; İncılık, "Orhan", s.375-386; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (I)", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, S.1-4 (1949-1950) s.524-569; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (II)", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XIII, S.1-4 (1951-1952) s.56-78; Mevlüt Çam, Ramazan Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2022, s.2.

⁴⁶⁴ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: XII, XIII, XIV), Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s.56, 57.

⁴⁶⁵ V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.265.

⁴⁶⁶ Halil İncılık, "Bursa", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.446.

⁴⁶⁷ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s.109.

İznik'in 1097 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine girmesinin ardından Bursa'nın da Bizanslılar'ın eline geçip geçmediği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1107'de I. Kılıcarşan'ın ölümü ile şehzadeler arasında başlayan taht mücadeleleri sırasında şehrin Türkler'in hâkimiyetinden çıktığı tahmin edilmektedir. Sultan Şehinşâh 1113 yılında Marmara ve Batı Anadolu bölgelerini istilâ eden ve Orta Anadolu'ya doğru ilerleyen Bizanslılara karşı taarruza geçmiş bu seferler sırasında Emîr Monluğ ve Muhammed kumandasındaki birlikler İznik, Bursa, Balıkesir ve Edremit bölgelerine kadar ilerleyerek Bizans'ın mukavemetini kırmışlar ve Çanakkale boğazına doğru yürümüşlerdir⁴⁶⁸. Böylece Bursa şehri Türk kuvvetleri tarafından tekrar ele geçirildiyse de kısa bir süre sonra İmparator Aleksi Komnenos tarafından geri alınmıştır⁴⁶⁹. Akabinde Alaşehir'de yapılan barış antlaşmasına göre, Marmara sahillerinin yönetimi Bizans İmparatoru'na verilmiştir. Böylece Osmanlılar'ın bu bölgede faaliyet göstermelerine kadar Bursa, İznik, Bilecik, Dinboz, İnegöl, Kestel, Kite, Atranos (Orhaneli), Mihaliç (Karacabey); Kirmastı (Mustafa Kemalpaşa) Bizans tekfurlarının hâkimiyetinde kalmıştır⁴⁷⁰.

Osmanlı kroniklerinde Bursa şehrinin ismi ilk defa 1308'de Bursa Tekfuru'nun diğer tekfurlarla ittifak kurarak Osmanlı ordusunu Dinboz Geçidi'nde durdurmak istediği olay sırasında duyulmuştur. Osman Bey'in kardeşi Gündüz Bey'in oğlu Aydoğdu'nun şehit olduğu bu hadisede Bursa tekfuru mağlup edilmiş ve bölge Osman Bey tarafından kuşatma altına alınmıştır. Bu kuşatma sonuca ulaşmamakla birlikte şehir abluka altına alınarak her iki taraf arasında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır⁴⁷¹. Osman Gazi, Bursa hisarının çok sağlam olduğunu görünce buranın savaşıla alınamayacağına ve sabır gerektiren bir iş olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine H.717/M.1317 yılında Kaplıca tarafına (Çekirge Kaplıcaları) bir hisar yapıp içine yeğeni Aktimur'u görevlendirmiştir. Ayrıca dağ tarafına da bir hisar yaptırıp içine ümerâdan Balabancık'ı muhafız bırakmıştır⁴⁷². Bu

⁴⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.154, 662.

⁴⁶⁹ Besim Darkot, "Bursa", *İA*, II, Beşinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.810.

⁴⁷⁰ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s.68.

⁴⁷¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75, 76; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.30; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.115, 117; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.38, 39, 40.

⁴⁷² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.77; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.30, 31; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.117, 119; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.40, 41.

iki hisar bir yıl içinde yapıp Abdal Murad her iki kale arasında irtibatı temin etmeye memur olarak görevlendirilmiştir⁴⁷³.

Osman Bey, Bursa kalesine bağlı köyleri tımar sahiplerine dağıtmış ve onlara reaya ile zavallı halkı hoş tutmalarını söylemiştir. Daha sonra Osman Gazi, Bursa'da birçok Alp ve Gazi'yi bırakıp bölgeyi terk etmiştir. Osman Gazi'nin feth edilen bölgelerdeki halka göstermiş olduğu güzel davranışlara şahit olan insanlar, onun yönetimini tutmakla yeni hâkimlerine içten bağlanmışlardı⁴⁷⁴. Böylece Bursa civarında bulunan köyler adalet ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁴⁷⁵. Diğer taraftan Osmanlı kuvvetleri yaklaşık on yıl kuşatma altında tuttıkları Bursa'daki gayrimüslim halka zor günler yaşatmışlardır. Bu durumdan çok kötü etkilenen açlıktan aciz ve perişan olan Bursa halkı Osman Bey'e giderek durumlarını ifade etmişler ve hisarı teslim edeceklerini söylemişlerdir. Bu sırada hasta olduğu bilinen Osman Bey, Bursa şehrini Orhan Gazi'ye havale etmiş ve Köse Mihal ile Turgut Alp'i de yoldaş etmiştir⁴⁷⁶. Orhan Gazi öncelikle Atranos'u ele geçirmeyi ve bu topraklarda yaşayan halka eman vermeyi düşünmüştü. Bu amaçla kale önüne geldiği zaman, hisarın boşaltılmış, Atranos Tekfuru'nun da Türklerin geldiğini işitince, Alata Dağı'na kaçtığını öğrenmiştir. Orhan Gazi de maiyetindeki kuvvetler ile Tekfur'un ardından giderek o dağa varmıştır. Türklerin arkasından geldiğini haber alan Tekfur korku ve heyecandan karşı duramayıp kaçmaya çalışırken bir kayadan uçup düşerek param parça olmuştur. Onun ölmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri Atranos'un kalesini bozmuşlar, bölge halkına gönül alıcı şekilde davranıp emniyet ve asayişle yerlerinde bırakmışlardır. Orhan Gazi bu olay sonrasında Bursa'ya gelmiş ve Pınarbaşı'nda suyun yakınında konaklamıştır⁴⁷⁷.

Yaşanan bu olaylar akabinde Orhan Gazi, Köse Mihal'i devletin ileri gelenlerine gönderip, şehrin teslimi konusunda kendileri ile antlaşma yapılmasını teklif etmesini istemiştir. Tekfur Osmanlı kuvvetlerinin bu isteğini şehirde bulunan insanların incinmemesi ve kimsenin zarar görmemesi şartı ile kabul etmiştir. Köse

⁴⁷³ Darkot, "Bursa", s.810.

⁴⁷⁴ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s. 41.

⁴⁷⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.77.

⁴⁷⁶ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.31; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.131.

⁴⁷⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.84; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s. 48, 49.

Mihal gelip bu durumu Orhan Bey'e iletmiştir⁴⁷⁸. Neticede iki tarafın uzlaşması sonucu teslim ahidnâmesinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu ahidnâmeye göre; şehirde yağma olmayacak, karşı tarafın halkı esir edilmeyecek ve Osmanlı askerleri halka zarar vermeyecekti. Bursa şehrinden farklı bir yere gitmek isteyenler eşyalarıyla Osmanlı askerlerinin himayesinde şehri terk edecekti. Antlaşmanın son maddesine göre; teslimde Orhan Bey'e 30.000 altın ödenecekti⁴⁷⁹. Orhan Bey'in tekfurun isteğine kabul etmesi üzerine Köse Mihal, tekfurun yanına gelerek kaleyi boşaltmalarını istemiştir. Tekfur kaleden çıkacakları zaman kendilerini korumaları için karşılığında para verilerek muhafız isteğinde bulunmuştur. Tekfur'un bu isteği kabul edilerek Bursa halkı kaleden dışarı çıkarılmıştır. Gayrimüslim halkın kaleyi boşaltması üzerine Müslümanlar yüksek sesle tekbir getirerek huzur içinde Bursa'ya girmişlerdir. Sevinç ve mutluluk içinde salavat getirip Allah'a şükretmişlerdir. Bu sırada Ahî Hasan kaleye çıkıp burç üzerinde muhkem durmuştur. Orhan Bey yapılan antlaşma gereği Hisar halkına eman verip kimsenin bir eşyasını aldırمامıştır. Ancak Tekfur -canını kurtarmanın sevinci olsa gerek- pek çok malını hisarda bırakıp gitmiştir. Orhan Gazi onun bıraktığı bu hazineyi gazilere dağıtmıştır⁴⁸⁰.

Rivayetlere göre Tekfur'un Sarûz adlı bir veziri şehrin Osmanlılar'a teslimini sağlamıştı. Bahsi geçen bu vezir Bursa'yı terk etmeyerek Osmanlıların hizmetine girmiştir. Çok fazla miktarda malı olan bu vezir kendi isteğiyle malının birçoğunu Orhan Bey'e getirmiştir. Orhan Bey verilen bu malları da fethe iştirak eden gazilere dağıtarak onların memnun olmasını sağlamıştır. Fetih sonrasında kaleyi gezen Orhan Bey kalenin içinde küffar halktan ölmüş birçok insan cesetleri ile karşılaşmıştır. Gördüğü bu manzara karşısında oldukça şaşırان Orhan Bey bu kaleyi vermeye neyin sebep olduğunu ve neden bunaldıklarını Bizanslı vezire sormuştur. Vezir Sarûz bu kaleyi teslim etmeye sebep olan birçok sebebin bulunduğunu söyleyerek bunları tek tek anlatmıştır. Âşıkpaşazâde ve diğer müelliflerin eserlerinde anlatılan bu durum şu şekilde yer almıştır. Birinci sebebin Osmanlı Devleti'nin gelişip büyümesine kaşılık, Bizans'ın çöküşe geçmesi gösterilmiştir. İkinci nedenin ise Osman Bey'in Bizans

⁴⁷⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.50.

⁴⁷⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85; İncalcık, "Orhan", s.376.

⁴⁸⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.131, 133.

tekfurları üzerine akın yapması ve gayrimüslim halkın Osmanlılar'a itaat edip bağlı buldukları devleti anmamaları gösterilmiştir. Son sebepte ise tekfurun çok mal toplayarak halka iyi davranmadığını, hükümdarın görevlerini yerine getiremediğini ve hisarın kendilerine hapisane olduğunu söylemiştir⁴⁸¹. Orhan Gazi, “*Ya bu ölümler neden oldu?*” diye sorunca, vezir, “*Çoğu açlıktan öldüler*” cevabını vermiştir⁴⁸².

Ömrü gazâ ve cihat uğrunda geçen Osman Bey'in uzun yıllar mücadele ettiği pek çok meşakkat ile karşılaştığı Bursa şehri oğlu Orhan Bey'in liderliği ile 1322 yılında Osmanlı mülkü haline gelmiştir⁴⁸³. Bursa'nın feth edilmesiyle birlikte Batı Anadolu'ya yapılacak olan seferler için önemli bir adım atılmış olmuştur. Bursa asıl önemini Osmanlılar zamanında kazanmış, yüzyıllar süren ve dünyaya yön veren Cihan İmparatorluğu'nun ilk başkenti olmuştur.

Bursa henüz alınmadan önce civarı evliyanın ve Türkmen babalarının zâviye ve türbeleri ile dolarak askerî seferlerden önce manevî fetih hazırlanmış ve Osmanlı ilerleyişi hemen her yerde bu metoda göre gerçekleşmiştir. Dervişlerin Bursa'yı tekke ve zâviyeler ile donatması o bölgedeki insanlar ile devlet arasındaki köprü vazifesini sağlamış ve Bursa'nın Osmanlı topraklarına katılmasını kolaylaştırmıştır. Böylece Türkistan'da başlayan, Selçuklular ve Beylikler ile Anadolu'da gelişen cihad ruhu – Bursa'da temerküz etmiş; Osmanlılar mütedeyyin bir devlet olarak günden güne yüce bir kudret halinde yükselmiştir⁴⁸⁴. Bursa'yı yurt haline getiren Osmanlılar Yenişehir'i kurmuşlar ve Eskişehir'den Kızıklık aşiretini getirerek Bursa'nın yakın çevresinde bulunan mevkiilere bu aşiretleri yerleştirmişlerdir. Aşiret

⁴⁸¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85-86; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.133, 135.

⁴⁸² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85, 86; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.133, 135.

⁴⁸³ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.135; Hakan Yılmaz, “Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi”, *Şehir & Toplum*, II, 2015, s.64; Hakan Yılmaz, “Yeni Târihî Bulgular Işığında Bursa'nın Fetih Süreci: Bursa ve Çevresi Ne Zaman Fethedildi?”, *Bursa Günlüğü*, VIII (Aralık 2019/Ocak-Şubat 2020, s.17, 18; Hakan Yılmaz, “Çağdaş Kaynak ve Belgelere Göre Bursa'nın Gerçek Fetih Târihi ‘1322’ mi, ‘1326’ mi?”, *Şehrengiz Tarih ve Kültür Dergisi*, XIV/140, 2023, s.11.

⁴⁸⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.653.

grupları Bursa'da Cumalıkızık, Ortakızık, Camilikızık, Hamamkızık, Bayındırkızık, Değirmenlikızık gibi köyler kurarak yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır⁴⁸⁵.

Bursa'nın feth edilmesinden sonra muhtelif yerlerden şehre göç olmuş ve kentin gelişmesi desteklenmiştir. Orhan Gazi kale içindeki manastırı camiye çevirtmiş, bunun yanında meşhur Bey Sarayı adı verilen bir de saray yaptırmıştır. Bursa'yı Osmanlı Beyliği'nin başkenti yapan Orhan Gazi 1327 yılında burada gümüş sikke darbettirmiştir. Bursa'nın gelişmesine büyük katkı sağlayan Orhan Bey 1339-1340'ta kalenin doğu tarafında cami (Orhan Cami), imaret, medrese, hamam ve kervansaraydan (Beyhanı, Emirhanı) oluşan bir külliye yaptırmıştır⁴⁸⁶. Şehrin feth edilmesiyle birlikte yapılan icraatlara bağlı olarak güzel bir görünüme sahip olan Bursa 1333'te şehri ziyaret eden İbn Battûta'nın da dikkatini çekmiştir. Nitekim İbn Battûta bu şehri canlı pazarları, büyük caddeleri ve güzel çarşıları bulunan muazzam bir belde olarak tarif etmiştir⁴⁸⁷. Bursa XIV. yüzyıl boyunca idari merkez olması yanı sıra beyliğin ticaret merkezi durumundadır.

Evliya Çelebi, Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk taht merkezi olduğu dönemde irem bağı misali mamur ve bakımlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bursa yeni feth olduğu zamanda Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Karaman ve Maraş diyarlarından pek çok insanın geldiği ve bu bölgeye yerleştiğini ifade etmiştir. Bursa; Belh, Buhara ve Horasan diyarlarından yüzlerce erenlerin gelip yerleştiği manevi mekânlardan biri haline gelmiştir⁴⁸⁸.

2.1.1.Bursa Orhan İmaret Zâviyesi

Bursa Orhan İmaret, Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi tarafından inşa ettirilmiştir. Bazı müellifler tarafından zâviye olarak vasıflandırılan bu yapı Bursa'nın fethinden sonra şehrin Hisar'ın içinde sıkışıp kalmasının uygun olmayacağını anlayan ve kenti genişletme lüzumu hisseden Orhan Gazi'nin talebi üzerine yapılmıştır. Şehrin fethinin üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen hâlâ ıssız,

⁴⁸⁵ Melda Medine Güleç, "700 Yıllık Tarihi Geçmişe Sahip Bursa Cumalıkızık Köyü Alan Araştırmasının Sosyolojik Analizi", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 20, 2011/1, s.36, 37.

⁴⁸⁶ İnalçık, "Bursa", s.446.

⁴⁸⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.428.

⁴⁸⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, 2. Cilt, 1. Kitap, s.9.

sakin ve sessizliğini koruyan bu bölgeye dönemin Sultanı Orhan Bey kendi adıyla anılan bir külliye inşa ettirmiştir⁴⁸⁹. Osmanlı müelliflerinden Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ* adlı eserinde, Bursa Orhan Gazi İmaretî'nin konumuna ilişkin bilgi verirken şu ifadelerde bulunur: “...*Ve Bursa'da yapdurdığı 'imâret yiri bir ıssız yiridi-kim, ikindüden sonra âdem varmağa vehm iderdi. Zira Gök-Dere suyu ol eyyâmda Balık-Pazarı'nda akardı. Ol sebebden dereyi öte yakaya geçmeğe vehm iderlerdi. Sonradan derenün çaydan yana tarafına At-Pazarı olıcak, hisardan yana biraz emin oldu...*”⁴⁹⁰.

Bursa'daki imaretin içinde bulunduğu külliye'nin inşa tarihi caminin kitabesinde yer alan ibarelere göre 1339/1340 yılında olduğu açıkça belirtilmektedir. İmaretin de bu tarihte ya da hemen sonra inşa edildiği tahmin edilebilir⁴⁹¹. Kitabeden anlaşıldığına göre 816/1413'de Karamanoğlu Mehmed Bey'in, Bursa'yı tahribatı sırasında külliye ateşe verilmişti. Bu tarihten birkaç yıl sonra Bayezid Paşa tarafından 820/1417'de tamir edilerek tekrar hizmete sunulmuştur⁴⁹². Semavi Eyice, Karamanoğlu tarafından yakılan Orhan Bey İmaretî'nin H. 820 (1417) de I. Mehmed'in emri ile yeniden yaptırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca kitabesinde imaret denilen bu yapının, vakfiyesinde ise eskiden zâviye olduğunu zikretmiştir. Nisbeten geç tarihli örneklerde de rastlandığı gibi, yan hücrelerin önlerinde birer dar ara bölümün bulunduğunu da belirtmiştir⁴⁹³.

Medrese, zâviye ve imaretin birbirine bitişik vaziyette olduğu, aşevi anlamındaki imaretin ise en kuzeyde yer aldığı ifade edilmiştir. İmaret, 1935 yılına kadar Büyükşehir Belediyesi binasının hemen altında varlığını sürdürmüş, bu tarihten sonra bina yıktırılarak yol haline dönüştürülmüştür⁴⁹⁴. Ayverdi mezkûr zâviyeye dair “*Tayin edilemeyen bir zamanda zâviye yıkılmış, yalnız matbah kalmış ve oradan şehrin fukarâ-ı müslimînine, ... ve imam, hatîb ve sâire gibi hayrat*

⁴⁸⁹ Mefail Hızlı, “Bursa'da Selatin İmaretleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2001 s.34.

⁴⁹⁰ Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ I*, s.187.

⁴⁹¹ Hızlı, “Bursa'da Selatin İmaretleri”, s.35.

⁴⁹² Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, s.18-19; Hızlı, “Bursa'da Selatin İmaretleri”, s.35.

⁴⁹³ Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, s.37-38.

⁴⁹⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*, s.95; Hızlı, “Bursa'da Selatin İmaretleri”, s.36.

*hademesine ve taalebeye aş dağıtıldığı için, aşhane mukaabili 'imâret ta'biri bu mutfağa "alem olmuştu" ifadelerine yer vermiştir*⁴⁹⁵.

Orhan Gazi'nin, imaretin de içinde bulunduğu külliye ile ilgili 15 varak ve 28 sayfalık vakfiyesinin bir nüshası tespit edilmiştir. Bu nüsha Hüseyin Hüsameddin Efendi tarafından 1926 yılında özellikle vakfiyede yer alan tarihi şahsiyetler hakkında eklediği bir bölümle yayınlamıştır⁴⁹⁶. İmaretin eskiden zâviye olduğunu bahsettiği kısım vakfiyenin giriş bölümü sonrasındaki şu satırlarda anlatılmıştır: “ ... *mahruse-i Bursa'da humiyet ani'n-nuhûsada bina eyledüğü zâviyeyi ki beyne'n-nas 'imaret dinmekle ma'ruftur...*”⁴⁹⁷.

Vakfiye'de yer alan bilgilere göre Orhan Bey; Bursa'da etrafı yüksek duvarlarla çevrili halk arasında imaret adıyla meşhur olan bir zâviye yaptırmış ve zâviyenin etrafında bulunan bağları, mekânları, meskenleri, mutfakları, üstü örtülü ve açık yerleri, odunlukları, çardakları, sütunlu büyük hisarı vakfetmiştir. Daha sonra kalesi ve burçlarıyla Filadar Köyü, Depecik, Panayır, Mûsâbaba ve Galya köyleri tüm yolları, tepeleri, dağları, ekilebilir arazileri, nehirleri, suları, bağları, ağaçları reâyâlarıyla birlikte hudut ve hukukuyla vakfa tahsis edilmiştir. Ayrıca Bursa çarşısının önemli bir kısmını oluşturan Eski Bezzâsistan (Emir Hanı) adıyla meşhur olan han ve etrafındaki dükkânlar, hücreler, dehlizler, yollar ve evler de imaret için vakfedilmiştir. Zâviyeye bitişik durumda olan bir hamam, şehrin yukarı kısmında bulunan iki değirmen ile tarla ve bostanlık da vakfedilenler yerler arasındadır. Vakıf tüm bu sayılanları mülkünden ifraz edip, tasarrufundan çıkardıktan sonra sahih bir şekilde vakfetmiş, lüzumuna, sıhhatine ve ebediliğine halife, melik, vezir, kadı, muhtesip gibi ileri gelen kişilerce yapılacak olası müdahaleler men edilmiş ve şartların iptali ve değiştirilmesine yönelik girişimler yasaklanmıştır⁴⁹⁸. Böylece Orhan İmaretî Zâviye'sine dışarıdan gelebilecek her türlü müdahale önlenmeye çalışılmıştır.

⁴⁹⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*, s.95.

⁴⁹⁶ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, C.I, *TTEM*, 1 Eylül 1926, 17(94), s.284-301.

⁴⁹⁷ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.286.

⁴⁹⁸ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.286, 287, 288; Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.5.

Vakfiyenin ilerleyen bölümlerinde zâviye ya da imaretin nasıl kullanılacağına dair şartlar yer almıştır. Buna göre; zâviyeye gelenler üç gün boyunca ücretsiz bir şekilde misafir olarak ağırlanacak, daha fazla konaklamak isteyenlerin durumuna mütevellî karar verecektir. Zâviyeye gelenlerin çıkarıldıklarında incinmemeleri için, üç gün şartının peşinen söylenmesi ve hamama iletilmeleri, kendilerine sâir hankah ve zâviyelerde cârî usul dairesinde ri'ayet edilmesi şart koşulmuştur. Gelen misafirlerin sosyal statülerine bakılmaksızın ister ulemâ, meşâyih, seyyid, bey, efendi olsun ister fukara ve miskinlerden olsun herkese eşit hizmet sunulacaktır. Doğru yoldan sapan ve bunu alenen ifşa eden fâsıklar, beynamazlar ve bid'at ehl-i olanlar dışında hiç kimse zâviyede konaklamaktan men edilmeyecektir⁴⁹⁹.

Bursa vakfiyesinde, zâviye ve imarettaki görevli kadrosu hakkında da önemli bilgiler elde edilmektedir. Zâviye meşîhatı Yakub bin'ül-merhum Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir. Mütevellî, şeyh, imam, huffaz, nakîb, ferrâş, câbî, hâdim, tabbâh ve bevâbînin görev yaptığı yapıda sadece mütevellî ve şeyhe ayrılan ödenekler açıkça belirtilmiş, diğer görevlilerin tayin ve azilleri gibi ücretlerin belirlenmesi mütevellînin tasarrufuna bırakılmıştır⁵⁰⁰. Bu görevliler için bazı ahlaki ve ilmî meziyetlerin aranmasını, hatanın vuku'u ve tekrarı halinde kademe takdir ve ceza usûlleri koyulmuştur.

Evkaafın gallesi yani geliri zâviye masraflarına ve ihtiyaç olursa imârına ve gallenin artmasına sarf olunduktan sonra, kalanın öşrü mütevellîye verilip şeyhe ayda doksan akçe ve üç müd buğday verilmesi şart olunmuştur. Şayet zâviye barınılamıyacak derecede harap olursa gallenin fukara ve muhtaçlara sarf olunması şartı koyulmuştur. Mevkuufât en fazla bir sene müddetle kiralanabilir⁵⁰¹. Gayrimenkullerin işletim usulü olarak bir yıllık süre zarfıyla sınırlanan icâre-i vâhîde yöntemi benimsenmiştir. Vakfin mahsulatı öncelikle imaretin ve vakfin diğer hayrat yapılarının tamir ve onarımına kullanılacaktır⁵⁰².

Vakfiyenin son bölümünde müruruzamanla zâviyenin yıkılıp arsaya dönüşmesi durumunda hasılatın Müslüman fakirlere sarf edileceği ifade edildikten

⁴⁹⁹ Hüseyin Hüsameddin, "Orhan Bey'in Vakfiyesi", s.289-290.

⁵⁰⁰ Hızlı, "Bursa'da Selatin İmaretleri", s.36.

⁵⁰¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.65.

⁵⁰² Çam, Pantık, *Bursa Selatin Vakıfları*, s.5.

sonra “Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur” mealindeki Bakara Suresinin 181. ayeti ve diğer ayetlerle beddualar yapılmış, daha sonra vakfiyenin düzenlenme tarihinin ve şahitlerin tanıtıldığı bölüme geçilmiştir⁵⁰³.

Orhan İmareti ile ilgili XVI. Yüzyıl kayıtlarında mühim bilgiler yer almaktadır. Mezkûr belgeye göre; Hassa bîmarhânedede has oda oğlanlarına hizmet eden başhatun pir olup vatanı olan Bursa’da ikamet etmek üzere Sultan Orhan İmareti’nden aş ve ekmek reca etmekle bir çift ekmek ve bir kepçe aş buyurulmuştur⁵⁰⁴. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere XVI. Yüzyılda Orhan İmareti yoksullara, fakirlere ve kimsesizlere ekmek ve yemek veren sosyal bir kurum idi.

H. 16 Zilhicce 1003/ M. 22 Ağustos 1595 tarihli belgede ise Darüssaade Ağası Mustafa Ağa’ya bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükme göre; Bursa’da merhum ve mağfurun leh Sultan Orhan İmareti’nin murtezikası arz-ı hal gönderip Mustafa Ağa’nın evkaf mesalihine say ve ihtimam gösterdiğinden, nazır olduğunda evkafı ihya ettiğinden dolayı söz konusu vakfa nazır olması gerektiğine dair bir belge bulunmaktadır⁵⁰⁵.

İmaret ile ilgili XVII. Yüzyıla ait Bursa Şer’iyye Sicilleri’nde fakir, kimsesiz ve yoksullar için verilen yemek ile ilgili hüküm bulunmaktadır. Buna göre ilk belgede Sultan Orhan İmâret-i âmiresinde Müslüman fakirler için hazırlanan aş ve foduladan yevmî 4 aded fodula ile 2 kepçe dolusu aş mutasarrıf olan kişinin vefatı üzerine boş kalan bu hakka yeni bir kişinin görevlendirmesine dair bir kayıt yer almaktadır⁵⁰⁶. Aynı yüzyıla ait farklı bir belgede ise 1638 yılında imarette pişirilen yemekten her gün için 100 dirhem ağırlığında 6 adet fodula ve 3 kepçe dolusu yemek alma hakkına sahip olan Ebu Bekir bin Kasım vefat edince, bu hakkı fukaradan bir başkasına devredildiğine dair bir yazı kayıtlara geçmiştir⁵⁰⁷.

1671 tarihli bir belgede ise Orhan İmareti ile ilgili muhasebe arz ve i’lâmı yer almaktadır. Bu kayda göre: Bursa’da Sultan Orhan Cami ve imaretleri evkafının mütevellisi Mahmud Ağa’nın bir yıllık irad masraf hesapları bilgisi bulunmaktadır.

⁵⁰³ Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.5, 6.

⁵⁰⁴ BOA. A. {DVNSMHH. d} 25-1631.

⁵⁰⁵ BOA. A. {DVNSMHH. d}, 73-864.

⁵⁰⁶ BŞS B 49 36a.

⁵⁰⁷ BŞS B 61 78a.

Buna göre söz konusu belgede; cami şerif ve imareti hademelerine, imareti amirede tabbah olunan zahireye, cami şerife alınan mum ve rugana, taamlar için lazım gelen ihtiyaçlara ve imareti amirenin tamirine yapılan harcamalara dair bilgiler yer almaktadır⁵⁰⁸.

H. 7 Zilkade 1082/ M. 6 Mart 1672 tarihli bir belgede ise Bursa'da Sultan Orhan Cami ve İmareti Evkafı'ndan yevmi iki adet fodulaya mutasarrıf olan Ahmed Bin Hasan'dan mahlûl kalan vazifenin Ahmed bin Mustafa'ya tevcih edildiğine dair bilgi verilmektedir⁵⁰⁹.

Orhan İmaretiine dair XVII. Yüzyıla ait son belgede ise Bursa'da Sultan Orhan Cami ve imareti ile Emir Sultan Cami ve İmareti vakıflarına bağlı Bursa'nın Lefke kazası köyleri ahalilerinin her sene olduğu gibi bu sene de ödemekle yükümlü oldukları vergilerini gönderilen tahsildara vermeyi taahhüt ettiklerine dair Lefke kazası kadısı Ahmed Efendi'nin ilamı bulunmaktadır⁵¹⁰.

Bursa'da Sultan Orhan Evkafı XVIII. Yüzyılda bazı yerleri mukataalar şeklinde tahsis ederek buralardan elde edilen gelirleri imaretin ihtiyaçları için harcamıştır. Nitekim söz konusu duruma göre; Bursa'da Sultan Orhan Evkafı Mukataatından Cumalı, Hamamlı, Kızıklar ve sair köyler mülteziminin cihet-i vakfa ve imaretine gerekli buğdayı zamanında vermesine dair bir ferman arşiv kayıtlarına geçmiştir⁵¹¹.

H. 29 Zilhicce 1211 / M. 25 Haziran 1797 tarihli bir belgede ise Haremeyn'e bağlı Bursa'daki Orhan Gazi Evkafı İmareti'nin fırını, tavanı ve cami avlusunda bulunan duvarın tamir masraflarının ödenmesi için hazırlanan bir arşiv vesikası yer almaktadır⁵¹². H. 11 Cemazeyilevvel 1243/ M. 30 Kasım 1827 tarihli bir belgede ise Haremeyn-i Muhteremeyn'e bağlı evkaftan Bursa'da bulunan Sultan Orhan Gazi Cami, İmareti, Türbesi ve zahire anbarının tamirine dair bir arşiv kaydı bulunmaktadır⁵¹³.

⁵⁰⁸ BOA. TS. MA. d. 1678.

⁵⁰⁹ BOA. TS. MA. e. 1290-103.

⁵¹⁰ BOA. TS. MA. e. 1177-69.

⁵¹¹ BOA. C.EV. 190-9493.

⁵¹² BOA. HAT 1466-64.

⁵¹³ BOA. HAT 1573-32.

Belgelerde “imâret-i âmire” olarak isimlendirilen aşhane yapısına ait bazı ayrıntılar da tespit edilmiştir. Buna göre imaret bünyesinde hizmet veren yemek yenen bir mekân, fırın, kiler, küçük bir mahzen, imaret şeyhinin çalışma yeri olarak kullanılan bir sofa ve bir de ahır bulunmaktaydı. İmaretin hemen karşısında müstakil bir yapıya sahip çatılı bir buğday anbarı da yer almaktaydı⁵¹⁴. İmarette her gün medresede görev alan hocalara, idari görevlilere, talebelere ve diğer yoksullara da düzenli yemeklerin verildiği belirtilmektedir⁵¹⁵.

XX. Yüzyıldaki kayıtlarda ise Sultan Orhan’ın Bursa’da vaki imaretinde Manastr’da kain medreselerinde tahsil-i ulum eden talebeye mahsus olan fodulanın tesviyesi istizanı da mezkur imaret ile ilgili önemli arşiv vesikalarından birini temsil etmektedir (H. 29 Şevval 1323/ M. 27Aralık 1905)⁵¹⁶.

Osmanlı kuruluş döneminde yapılmış olup, günümüze kadar varlığını muhafaza edememiş olan bu yapı, sanat tarihçelerini ikiye bölmüştür. Buna göre Ekrem Hakkı Ayverdi bu yapının cami olduğunu iddia ederken⁵¹⁷, Sedat Çetintaş ise bu yapının zâviye olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Sedat Çetintaş XVI. yüzyılda bu zâviyenin camiye dönüştürüldüğünü ifade etmiştir⁵¹⁸.

2.1.2. Mihaliç Bey Zâviyesi

Mihaliç Bey Zâviyesi, Bursa’nın eski adı ile Mihaliç yeni adı ile Karacabey ilçesinde yer almakta olup, vakfiyesine göre XIV. yüzyılın ikinci yarısında (H. 793/M. 1362) Abdullah oğlu Mihaliç Bey tarafından inşa edilmiştir⁵¹⁹. Abdullah oğlu Mihaliç Bey, Köse Mihal’in oğlu Aziz Bey’dir. Köse Mihal’in Aziz Bey’den başka Balta Bey ve Gazi Ali Bey isimlerinde iki oğlunun bulunduğu ve bunların Rumeli hududunda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir⁵²⁰. Mihaliç adına dair Neşrî’de ise şu bilgiler yer almaktadır. Rivayete göre Orhan Bey bahsi geçen bölgeleri feth ettiği

⁵¹⁴ Hızlı, “Bursa’da Selatin İmaretleri”, s.41.

⁵¹⁵ BŞS A 29 8b.

⁵¹⁶ BOA. Ş.D. 172-21.

⁵¹⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.84-85.

⁵¹⁸ Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, s.50.

⁵¹⁹ KKA. TD 585, s. 389b. VGMA, nr. 732/61, s.77; İsmail Adıgüzel, *Tarihte Mihaliççik (XVI.-XIX. Yüzyıl) (Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Kurumsal Yapı)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007, s.328.

⁵²⁰ Fahameddin Başar, “Mihaloğulları”, *DİA*, XXX, Ankara 2020, s.24.

zaman bölgenin önemli yöneticileri olan Klemastorye ve kardeşi Mihaliç bölgeye hâkimdi. Orhan Bey Bursa'yı feth ettiği dönemde bu iki kardeş ona itaat edip aynı bölgede yaşamlarını idame ettirmişlerdi. *Orhan ol vilâyete azm idicek, bu Klemastorye karındaşı Mihulçi ile Orhan'a istikbal idüb, mübalağa piş-keş çekdiler ve tevazu itdiler. Orhan dahi bunları hoş görüb, yine yirlerinde mukarrer itdi*⁵²¹. Bu kayıtlara göre; Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde önemli faaliyetler gösteren ve akıncı ailelerinden biri olan Mihaloğulları, Mihaliç mevkiinde aktif bir şekilde yer almışlardır. Nitekim Mihaliç Bey tarafından bahsi geçen yerde bir zâviye inşa edilmiş ve Abdullah oğlu Mihaliç Bey Vakfı'na ait H.763/M.1362 tarihli Arapça vakfiye düzenlenmişti. Bahsi geçen vakfiyede Mihaliç Bey'in zâviyeye vakf ettiği topraklar belirtilmiş ve zâviye görevlileri hakkında mühim bilgiler verilmiştir⁵²².

H.763/M.1362 yılında Rebülevvel ayının sonlarında hazırlanmış olan bu vakfiyedeki bilgilere göre; Abdullah oğlu Mihaliç Bey (Aziz Bey) yaşarken, Mihaliç Nâhiyesi'nde Uşakbükü, Göçebe, Bahtiyar, Kozlıgökcük ve Çömi köyleri hududunda yer alan bölgede malı ve mülkünden; mutfak, kiler ve ek bölümlerini, sürülmüş tarlalarla buraya bağlı olan yerleri, başkalarına ait mal, mülk, mezarlık ve mescidler hariç olmak üzere Mihaliç Kalesi'ndeki zâviyesine vakfetmiştir⁵²³.

Vakıf (Mihaliç Bey) vakfiyesinde; Kethüdâ'yı mütevellî olarak belirlemiş ve bu görevin ondan sonra en büyük erkek çocuğuna geçmesini, erkek çocuğun neslinin inkırazı durumunda da kız çocuğun bu görevi almasını belirtmiştir. Kız çocuğun görevini yerine getirmesinin ardından, erkekler arasında bir seçim yapılarak yeni bir görevli tayin edilmesini hükme bağlamıştır. Vakıf, kendi neslinin tamamen yok olması durumunda da bu görevin, âzâdlı köleleri içerisinde en iyisine ve daha sonra onun erkek çocuklarına geçmesini belirtmiştir⁵²⁴.

Hazırlanmış olan mezkûr vakfiyeye göre Mihaliç Bey yaptırmış olduğu bu zâviye için gelecekte yaşanabilecek sıkıntılara karşı tedbir amaçlı bir takım önlemler almak istemiştir. Buna göre zâviyenin yıkılması durumunda yerine bir bina

⁵²¹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.165-167.

⁵²² VGMA, nr. 732/61, s.77. Adıgüzel, *Tarihte Mihaliççik*, s.329.

⁵²³ VGMA, nr. 732/61, s.77. Kâmil Kepecioğlu, "Mihaliç Bey", *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.195.

⁵²⁴ VGMA, nr. 732/61, s.77.

yapılmasını, yapılacak masraflardan geri kalanın da mezkûr zâviyeye gelen misafir ve fakirlere harcanmasını, zâviyeye mütevellî tarafından sağlığı yerinde olan bir şeyhin tayin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu sûretle de vakfının ebedîyen yaşamasını hükme bağlamıştır. Ayrıca bu vakıf hiçbir şekilde alınıp satılamaz, kiralanamaz, hibe edilemez, rehin ve miras bırakılamaz şartı konulmuştur. Mihaliç Bey'in vakıfta adı geçen köyler sınırı dâhilinde kendisine ait taşınmazları (mutfak, kiler, buradaki tarlalar ve diğer mülkler) bu zâviyeye vakfetmesi, o dönem içerisinde bu vakfın zengin bir vakıf olduğunu göstermektedir. Ancak vakıf, ilerleyen süreçte gelirinin sürekliliğini kaybederek ve ekonomik anlamda darlığa düşerek başka bir vakfa bağlanmıştır.

Bu kısımda dikkatimizi çeken başka bir durum ise Osmanlı kuruluş sürecinde cariye ve köle grubunun olması söz konudur. Nitekim gerek Selçuklularda ve gerek Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki islam toplumlarında köle ve cariye grupları bulunmamaktadır. Söz konusu vakfiye de kölenin ve cariyenin olması zâviyeyi kuran kişinin farklı bir millete ve dine mensup olduğunu göstermektedir. Bize göre bu kişi Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde islamla müşerref olmuş Rum asıllı bir şahsa aittir. Zaten mezkûr şahsın isminin de Mihaliç olması ve babasının isminin Abdullah olması bu kişinin sonradan Müslüman olduğunu doğrular niteliktedir.

585 numaralı tahrir defterinde verilen bilgilere göre; Mihaliç bin Abdullah, Mihaliç'te bulunan zâviyesine birkaç köy vakfetmiştir. Vakfiyesinde mahsulatı 1/5 i "rüsûm-ı örfiye ve tevliyet" için ayrılıp kalan kısmının da misafirlere ve fakirlere sarf olunmasını bildirmiştir. Zâviyeye salih bir şeyhin tayin edilmesini, mezkûr vakfa Padişahın nişanı ile Mihaliç Bey kızı oğlundan Hamza Çelebi oğlu Mehmed Çelebi'nin müteveli olması gerektiği belirtilmiştir⁵²⁵. Mihaliç Bey Zâviyesi'ne ait vakıf alanları içerisinde, Nefs-i Mihaliç'te bulunan Bahtiyar⁵²⁶, Göçebe⁵²⁷, Kozlu⁵²⁸, Sekiviran⁵²⁹ ve Uşakbükü⁵³⁰ adlı 5 köy ile Hüdâvendigâr Livâsı'nın "Türbe-i Temlik" ettiği bir bölge (Mihaliç Bey Türbesi)⁵³¹ bulunmaktadır.

⁵²⁵ KKA. TD 585, s. 389b.

⁵²⁶ KKA. TD 585, s. 389a.

⁵²⁷ KKA. TD 585, s. 391b.

⁵²⁸ KKA. TD 585, s. 389a.

⁵²⁹ KKA. TD 585, s. 390a.

Mihaliç Bey Zâviyesi ile ilgili XVI. Yüzyıldan sonraki döneme dair veriler yoksun olduğu için ilerleyen süreçte zâviyenin durumu hakkında yeterli bilgi edinilememektedir. Bu dönemden sonra gerek ekonomik, gerekse sosyal boyutta giderek zayıflamaya başladığı ve eski önemini kaybettiği söylenebilir. Nitekim vakıf, çeşitli nedenlerle gelir darlığına düşerek başka bir vakfın bünyesinde varlığını devam ettirmiştir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Lala Şahin Paşa Vakfı'na bağlı bir vakıf olarak kayıtlara geçmiştir⁵³². XVIII. yüzyıl başlarında Lala Şahin Paşa Vakfı'na katılan Mihaliç Bey Zâviyesi Vakfı'nın, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar aktif olduğu bilinmektedir. Buna göre 18 Haziran 1863 tarihinde zâviyeye, Nazîf adlı şahsın eşi Şerife Hanım isminde biri mütevellî olarak göreve atanmıştır. Zâviyenin mütevellîsi olan Şerife Hanım'ın görevini bırakmasından sonra 22 Kasım 1869 tarihinde bu göreve Nazife Hanım atanmıştır⁵³³.

Mihaliç'te yaklaşık 500 yıl gibi uzun bir süre aktif bir şekilde varlığını sürdüren Mihaliç Bey Zâviyesi en eski dini kurum olma özelliğine sahiptir. Zâviye örgütlenmeleri içerisinde önemli bir yer teşkil eden ve bölge ekonomisine de, belli ölçüde katkı sağlayan bu yapı günümüzde mevcut değildir. Mihaliç Bey Zâviyesi'nin Yunan işgali sırasında yakılan eserler arasında yer aldığı ve tarihe karıştığı söylenebilir⁵³⁴.

2.1.3. Esemem Dede Zâviyesi

Esemem dede/baba, Orhan Bey zamanında Anadolu'ya gelen ve seyyid olduğuna inanılan keramet sahibi aziz olarak bilinmektedir. Zâviyesi Mihaliç tarafında Esemem köyünde bulunmaktadır⁵³⁵. Orhan Gazi zamanında yaşamış olan abdal şeyhe Orhan Bey'den vakıf tahsis edilmiştir. Tophisar'a bağlı Esemem Seydi Mezraası, Orhan Bey'den ve Gazi Hudâvendigâr'dan Esemem Seydi'ye vakıf olarak verilmiştir. Söz konusu defterde Esemem Seydi, “keramet sahibi bir azizmiş, daima ziyaret ederlermiş” şeklinde zikredilmiştir. Vakfı Esemem Seydi'nin evlâdından Ali

⁵³⁰ KKA. TD 585, s. 390b.

⁵³¹ KKA. TD 585, s. 389b.

⁵³² VGMA, HD. 1119, s. 204b; VGMA, HD. 1157, s.112a. Adıgüzel, *Tarihte Mihaliççik*, s.337.

⁵³³ Adıgüzel, *Tarihte Mihaliççik*, s.337.

⁵³⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.185.

⁵³⁵ BOA. C.EV. 468/23651.

oğlu Ayvati tasarruf edermiş. Akabinde Sultan Murad nişanıyla Ayvati oğlu Mehmed mutasarrıf olmuştur. Mezraadan 400 akçe gelir elde edilmiştir⁵³⁶.

H. 28 Cemazeyilahir 1184/ M. 19 Ekim 1770 tarihli kayıttan Mihaliç Esemem köyündeki Esemem (Esmem) Baba Zâviyesi vakıflarına mütevellî tayini yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Buna göre zâviye kaydında şu bilgiler bulunmaktadır. *Arzuhal kullarıdır ki Mihaliç kazasında vaki Esemem karyesinde kain Esemem Baba Zâviyesi vakfı şerifinin vazifeyi muayyene ile nısfı tevliyetine mutasarrıf olan Seyyid Bektaşî halife bila veled fevt olup yerine hali ve tevliyeti mahlul olmakla nısf-ı tevliyet mezkureyi vazifeyi muayenesiyle mütevvifakası merhum mahlülünden bu kullarına inayet ve tevcih ve yedimi berât-ı şerifi alişan sadaka ve ihsan buyurulmakla zımmyesine ilhak buyurulmak babında ve emrü ferman ve inayet ihsan devletlü inayetlü re'fetlü efendim sultanım hazretlerindedir*⁵³⁷.

1300/1883 yılında Esemem Baba vakfının faal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zâviyenin akıbeti hakkında bilgi bulanamamıştır. Zâviye, Dağesemen köyü yakınlarındaki Kedikaya Mahallesi mezarlığındaydı. Günümüzde burada Tekke Dede türbesinin bulunduğu bilinmektedir. Zâviyenin çevresi, önceleri Karadut Tekkesi olarak anılırken, şimdi Kedikaya'nın mahallesi olmuştur. Tekke Dede'nin bugün sadece bir yatır kalmış olup adak yeri olarak kullanılmaktadır. Özellikle çocuğu olmayan kadınlara şifa verdiği kabul edilmektedir⁵³⁸.

2.1.4. İzzeddin Zâviyesi

İzzeddin Zâviyesi, Bursa Pınarbaşı'nda yer almaktadır. Orhan Bey tarafından Kite'ye tabi Balderga köyü, İzzeddin mescidine ve zâviyesine vakfedilmiştir. Mezkûr köyden elde edilen mahsûl Pınarbaşı'ndaki İzzeddin Zâviye'sine sarf olunmuştur. Defteri köhnede kadîmden vakıf olduğu belirtilen zâviyenin vakıfnâme-i şer'iyesi var diye kaydolunmuştur. Mezkûr köyde pek çok gayrimüslimin kayıtlı olduğu belirtilmiş ve bu köydeki kâfirlerin Hacı İzzeddin Zâviye'sine altışar müd buğday ve ikişer müd arpa verdikleri ifade edilmiştir⁵³⁹.

⁵³⁶ KKA. TD 580, s.100b.

⁵³⁷ BOA. C.EV. 468/23651.

⁵³⁸ Kaplanoğlu, "Bursa ve Çevresinde Alevi/Bektaşî Kültürü", s.653-654.

⁵³⁹ KKA. TD 580, s.56b.

2.1.5. Abdal Mûsâ Zâviyesi

Abdal Mûsâ, Bektaşilikte önemli bir yeri olan Anadolu abdallarından biridir. Bursa'nın fethi öncesi Rum diyarına geldiği bilinen Abdal Mûsâ'nın, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili birçok menkıbesi olup, rivayetlere karışmıştır. Doğum tarihi ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Abdal Mûsâ'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, doğumunun 1280-1290, ölümünün ise 1390-1410 yıllarına rastladığı ifade edilmektedir⁵⁴⁰. Kendisine ait bir şiirden öğrendiğimize göre Azerbaycan'ın Hoy kasabasında yaşadığını söylemek mümkündür. Rivayete göre Abdal Mûsâ, Haydar Ata'nın oğullarından Hasan Gazi'nin oğludur⁵⁴¹. Abdal Mûsâ'nın annesinin adı Ana Sultan, kardeşinin adı da Hüsniye Bacı'dır⁵⁴². Abdal Mûsâ'nın XIV. yüzyılda Bursa'nın fethi sırasında Anadolu'da olduğu bilinmekle beraber, hangi yılda Anadolu'ya geldiği bilinmemektedir⁵⁴³.

Abdal Mûsâ bir süre Kırşehir Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Tekkesi'nde yaşamış ardından farklı yerlere gitmiştir. Abdal Mûsâ burada Kadıncık Ana vasıtasıyla Hacı Bektâş-ı Velî'nin yolunu devralmış ve Hacı Bektâş'ın postuna oturarak Bektaşilik tarikatının ilk temellerini atmıştır. Akabinde Orhan Bey zamanında Bursa'nın fethine katılmak üzere Osmanlı ülkesine gelmiştir⁵⁴⁴. Bektaşîliğin önemli isimlerinden biri olan Abdal Mûsâ'nın Orhan Gazi ile Bursa'nın fethine katıldığı ve fetihde büyük faydalar göstermiş olduğu rivayet edilmiştir⁵⁴⁵. Meşhur Bektaşî velîsi Kaygusuz Abdal, Abdal Mûsâ'dan icâzet almıştır⁵⁴⁶.

Tarihi kaynaklarda anlatıldığına göre Orhan Gazi sevdiği, muhabbet ettiği dervişlere zâviye inşa eder, onların buldukları bölgede faaliyetlerini yapmasına izin verirdi. Nitekim Abdal Mûsâ'ya da Bursa fethinden sonra Bursa'da bir zâviye

⁵⁴⁰ Ramazan Uçar, Pir-i Sani: Abdal Musa, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 1. Baskı, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010, s.273-274.

⁵⁴¹ Musa Seyirci, "Abdal Musa Sultan Üzerine", *Milli Kültür*, S. 90, Kasım 1991, s.54.

⁵⁴² Abdal Musa, *Vilâyetnâme*, Haz: Abdurrahman Güzel, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s.44.

⁵⁴³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.299; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.107.

⁵⁴⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.299.

⁵⁴⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.299; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.107; Hoca Sadettin, *Tacüt'tevarih*, Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.11; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.40; İsmail Belîğ, *Tarih-i Brusa*, Hüdavendigâr-1287, s.213.

⁵⁴⁶ Orhan Fuat Köprülü, "Abdal Mûsâ", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.64.

yaptırdığı bilinmektedir. Söz konusu zâviye, günümüzde Musababa mahallesi olarak bilinen yerde idi⁵⁴⁷. Mehmed Şemseddin Efendi, *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserinde zâviye ve medresenin harap bir halde olduğunu ve yerlerinin bağ bahçe şekline dönüştüğünü ifade etmektedir⁵⁴⁸.

Hudâvendigâr Livası Tahrir Defteri'nde; Abdal Mûsâ Zâviyesi'nde âyende ve revendeye sarfolunmak için Abdal Mûsâ'nın öşürlü mülk bahçesi mahsulâtı, Bergama bağları arasında öşürlü bağı, Kara Bağ demekle meşhur öşürlü bağı, Abdal Mûsâ mezraası demekle öşürlü mezraada ziraat iden iki çiftin ve Yusuf adlı kulun, çiftlik hasılın ve Heybu? pazarında bir mülk dükkânın ve dörd ineğin vakfedildiği bilgisi kaydedilmiştir. Ayrıca yirmi kovan, iki kazan, iki tava, bir sini, bir çırağ, şehirdeki mülk evlerin mahutası, sekiz tebsi, beş sahan, üç herenî, üç demür, Aksıgurlarda bir gül bağçesi ve içinde olan miskalisi hasılı ve eşcarı müsmiresiile Abdal Mûsâ Zâviye'sine vakfedildiğine dair mucebi mezkûr üzere şer'î mektup bulunduğu ve Uluçamda dinkçük ihdas idüb resminden ziyadesi vakfedildiği bildirilmiştir⁵⁴⁹.

2.1.6. Abdal Murad Zâviyesi

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren dervişlerden biri de Abdal Murad⁵⁵⁰'dir. Buharalı olduğu rivayet edilen Abdal Murad'ın, Bursa'nın fethinden önce oğlu Abdal Mehmed ile birlikte Anadolu'ya geldiği ifade edilmiştir⁵⁵¹. Osmanlı kaynaklarında Abdal Murad'ın birçok kerametinin bulunduğu da zikredilmiştir⁵⁵². Bursa feth edilmeden önce Bursa'ya gelip yerleştiği bilinen Abdal Murad'ın bu dönemlerde bölge halkını yıldırma amacıyla bazı faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Abdal Murad bölge halkını korkutmak amacıyla tepelerden Bursa kalesinin bulunduğu yere taşlar atarak halkı yıldırmaya çalışmıştır.

⁵⁴⁷ Baldırzade Selîsi Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Hazırlayanlar: Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, Arasta Yayınları Bursa 2000, s.88; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.271.

⁵⁴⁸ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.271.

⁵⁴⁹ KKA. TD 580, s. 142a, 143b.

⁵⁵⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, 2. Cilt, 1. Kitap, s.46; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.34.

⁵⁵¹ Kâmil Kepecioğlu, "Abdal Murad", *Bursa Kütüğü*, C.I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.38,39.

⁵⁵² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.297; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.107; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.34.

Bursa fethi sırasında da ön saflarda yer alarak düşmana karşı olağanüstü mücadelelerde bulunmuştur⁵⁵³.

Bursa fethi sonrasında şehre yerleştiği bilinen Abdal Murad'ın, Orhan Gazi'nin kendisine vakfettiği Filidar köyünde hayatını sürdürdüğü bilinmektedir⁵⁵⁴. Abdal Murad'ın ölüm tarihi bilinmemekle birlikte Orhan Gazi devrinde vefat ettiği ifade edilmiştir⁵⁵⁵. Abdal Murad'ın mezarı ve tekkesi Uludağ'ın yamacında Alişir Irmağı üzerindeki belde kapıları olarak tesmiye edilen yerde bulunmaktadır. Bu alan günümüzde bile Bursa halkının ziyaret ettiği önemli mekânlardan biridir⁵⁵⁶. Evliya Çelebi bu mesire alanını; Bursa şehrinin her yapısının tek tek gözüktüğü, kara ağaçlar, salkım söğütler, ardıç ağacı, şimşir ve servi ağaçlarının bulunduğunu ve bu ağaçların gölgesinde on bin adamın konaklayabileceğini tasvir etmektedir⁵⁵⁷.

Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan, Bursa'ya gelen ve fetih sırasında Orhan Gazi'ye (1326-1359) manevî katkılarda bulunan Abdal Murad adına Orhan Gazi tarafından bir zâviye yaptırılmıştır⁵⁵⁸. Kaynakların ifade ettiğine göre; Abdal Murad adı verilen tepede bir kasır ile bir mutfak inşa etmiş, burada gelene ve gidene yemek vermiştir⁵⁵⁹. Söz konusu zâviye bazı kaynaklarda dergâh, bazı kaynaklarda da tekke olarak geçmekte olup, Uludağ'ın yamaçlarında yüksek bir tepede aynı adla anılan mahallede bulunmaktaydı⁵⁶⁰. Zâviyenin bulunduğu yer, manevi kimliği ile ön planda olmuş ve buradaki mahalle Abdal Murad adıyla anılmıştır⁵⁶¹.

⁵⁵³ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr I*, s.107; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.40; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.34.

⁵⁵⁴ Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, s.104.

⁵⁵⁵ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.265.

⁵⁵⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr I*, s.107; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.40; Mari De Launa- Bonkofski Bey, *Bursa ve Civarı*, trc. Ahmed Atâ, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1298, s.25.

⁵⁵⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, s.30, 31.

⁵⁵⁸ Baldırzade Selîsi Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Hazırlayanlar: Mefail Hızlı Murat Yurtsever, Arasta Yayınları Bursa 2000, s.87; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.265.

⁵⁵⁹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.265.

⁵⁶⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, s.19.

⁵⁶¹ Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Abdalân-ı Rum (1300-1400)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2001, s.76.

Evliya Çelebi, Abdal Murad Zâviye'sinin Bektaşîlere ait olduğunu söyler⁵⁶². Ancak yaptığımız araştırmalarda Abdal Murad'ın Abdalân zümresinden geldiği Kalenderî, Haydarî gibi heterodoks gruplar içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Fakat bahsi geçen grupların dışlanması ve toplumdaki tecrit edilmesine bağlı olarak Abdal Murad, Bektaşî zümresi arasında zikredilmeye başlanmıştır. Nitekim XX. yüzyılın başlarına kadar Bektaşî tekkesi olarak varlığını sürdüren Abdal Murad Zâviyesi, XVII. yüzyılın ikinci yarısından önce Bektaşîler'in eline geçmiş olmalıdır⁵⁶³.

Abdal Murad Zâviye'sinde görevli olan şeyhler evlada meşrut olup, misafirlere imamet etmek zorunluluğu bulunmaktaydı. Abdal Murad Zâviye'sinde 1484 yılında Şeyh Salih Efendi on akçe yevmiyeyle on yıl kadar şeyhlik yapmıştır. 1595 yılında ise Abdal Murad evladından Hacı Mahmud buraya şeyh tayin edilmiştir⁵⁶⁴. 14 Muharrem 1004 (19 Eylül 1595) tarihli bir belgede zâviyenin meşihatının babadan oğula kalması şart koşulduğu için şeyh efendi vefat edince, altı yaşındaki oğluna kaldığı, fakat şeyh olanların imamlık etmesi icâb ettiğinden, başka bir memlekette oturan evladdan Hacı Mahmud'un bütün hak ve vecibeleri ile bu makama mutasarrıf olması emir edildiği bildirilmektedir⁵⁶⁵.

Abdal Murad Zâviyesi'nin zaman zaman tamir edildiği bilgiside kayıtlara geçmiştir. Nitekim Kırbacızade Mustafa Çelebi adlı bir şahıs mahkemeye başvurarak, Abdal Murad'ın türbesi ile zâviyesinin tamir edilmesi gerektiğini ve kendisinin bu iş için 14.965 akçe harcadığını beyan etmiştir⁵⁶⁶. XVII. Yüzyıla ait Bursa Şer'iyye Sicilinde ise zâviyede seccadenişin olan Şeyh Muharrem'in vefat ettiği ve yerine oğlu Mehmed Efendi'nin geçtiği tespit edilmiştir⁵⁶⁷. Şeyh Mehmed Efendi adı geçen dergâhta şeyh iken Derviş Mahmud Dağıstanî isimli bir yabancıya dergâhın şeyhliği tevcih edilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Efendi mahkemeye başvurarak, Abdal Murad'dan itibaren dergâhın meşihatının evlâda meşrut olduğunu,

⁵⁶² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, s.19.

⁵⁶³ Orhan F. Köprülü, "Abdal Murad", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.64.

⁵⁶⁴ Zafer Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995, s.39.

⁵⁶⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.102.

⁵⁶⁶ BŞS, C 3, 86b.

⁵⁶⁷ BŞS, B 74, 87b.

kendisinin de elinde bu konuyla ilgili berat bulunduğunu ifade etmiştir. Yapılan tahkikat sonucu meşihatın Şeyh Mehmed'e ait olduğu tespit edilmiştir⁵⁶⁸.

Abdal Murad Zâviyesi, XVIII. asrın ilk yarısında metruk bir halde iken Bursa'da Kavaklı mahallesi caminin imamı Şeyh Salih Efendi tarafından ihya edilmiştir⁵⁶⁹. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Bektaşî tekkeleri hakkında önemli bilgiler içeren *Vesâik-i Bektaşîyan*'da da Abdal Murad Tekkesi'nin 1731 ve 1746 tarihli iki kayıta aktif olduğu görülmektedir. Söz konusu belgenin 21 Haziran 1746 tarihli kaydına göre Hacı Bektâş-ı Velî Hazretlerinin tarikat-ı aliyyelerine şart olunan Abdal Murad Zâviyesi vakfının belirlenmiş vazifelere aykırı olarak hareket ettikleri, türbedar Ali ile tekkenişin Süleyman'ın göreve ehliyetlilikleri bulunduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca tarikat adabı üzere Abdal Murad Sultan'ın makamı ile ilgilenmedikleri, âyende ve revendeye (gelip giden misafirlere, yolculara), Bektaşî fukarasına, gereği gibi hizmet edilmeyip nefislerine uydukları görülmüştür. Zâviye görevlilerinin bu davranışlarına bağlı olarak zâviye boş kalıp kandilleri yanmaz, evliyanın âyini yapılmaz olmuştur. Bu nedenle Fukara-yı dervişâna merhameten ve vakıf şartlarına uygun olarak bu kişilerin görevden uzaklaştırılıp Bektaşî fukarasından Derviş Bayram'ın her yönden göreve layık olması sebebiyle tayini istenmiştir⁵⁷⁰.

Abdal Murad Baba Tekkesi ile ilgili XVIII. yüzyıla ait 1762 tarihli bir belgede Bursa'da medfûn "kutbü'l-ârifin gavsü'l-vâsılîn" Abdal Murad Sultan Kuddise Sırrehülâli Hazretlerinin türbedarı olan Kalender oğlu Musa'nın evlatsız bir şekilde vefat ettiği, bu nedenle onun yeri boş kaldığından tekkede hizmetlerin yerine getirilemediği ifade edilmiştir. Böylece tekkeye yeni bir türbedar atanması gerekmiştir. Bu yeni türbedarın erbâb-ı istihkaktan, yani vakıf şartlarına uygun, ehil ve alakalı bir kişi olması gerekmektedir. Neticede Seyyid Şeyh Kasım Efendi her şekilde göreve layık ve müstehak olduğu belirtilerek 2 Ağustos 1762 tarihinde kendisine berat verilip türbedarlığa tayin edilmiştir⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ BŞS, B 74, 37b.

⁵⁶⁹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî* s.266.

⁵⁷⁰ *Vesâik-i Bektaşîyan*, s. 67, 68.

⁵⁷¹ BOA. AE. SMST.III, 23/1568.

Arşiv kayıtlarında XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Abdal Murad Zâviyesi tekkenişinlik ve türbedarlık görevlerine Bektaşî baba ve dervişlerinden atamaların devam ettiği görülmektedir. Nitekim 27 Haziran 1773 tarihinde Hacı Bektâş-ı Velî Âsitânesi seccadenişini Şeyh Abdüllatif Efendi'nin arzıyla türbedarlığa Seyyid Derviş Hasan Halife (Şeyh Hasan Dede) bin Seyyid Hüseyin, 1780 yılında tekkenişinliğe Bektaşî Derviş Mehmet tevcih edilmiştir⁵⁷².

1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına bağlı olarak Abdal Murad Zâviye'sinin faaliyetlerine son verilmiştir. Ancak bir süre sonra bazı Bektaşî tekkelerinin açılması sürecinde Abdal Murad Zâviyesi de yeniden kullanıma açılmıştır. Nitekim II. Mahmud döneminde Abdal Murad Zâviyesi, Şeyh Kasım Efendi'nin tasarrufuna bırakılmıştır. Bu dönemde zâviyenin mevcut olduğu bilinmekle birlikte Fildar köyünün aşarı fukara ve seyyahın doyurulmasına ve zâviyenin özel işlerine sarf olduğu deftere kaydedilmiştir⁵⁷³. Muhtemelen 1850 veya sonrası dönemlerde Abdal Murad Tekkesi bir süre Nakşî şeyhlerin yönetiminde kaldıktan sonra, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında buraya Karyağdı Baba Tekkesi'nde şeyhlik yapan Necib Baba tayin edilmiştir. Necib Baba'nın gayretleriyle tekke tekrar Bektaşîlerin yönetimine geçmiştir⁵⁷⁴. Bursa'da 1855 yılında yaşanan depremin ardından tekkenin de zarar gördüğü arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim H.17 Cemazeyilahir 1276/ M. 11 Ocak 1860 tarihli bir belgeye göre zarar gören tekkenin türbedar odası ve mutfakın tamir ettirildiği bilgisi yer almıştır⁵⁷⁵. 1893 yılında tekke şeyhi Mehmed Baba, tekkeye bağlı köy arazisine halk tarafından müdahale edildiğini belirterek bu durumdan şikâyetçi olmuştur⁵⁷⁶.

Abdal Murad Zâviye'sinin XIX. Yüzyılda faal olduğu bilinmekle birlikte bu dönemde dergâhta şeyh olanlardan tespit edilenler şunlardır: Kasım Efendi (öl. 1271/1855), İbrahim Efendi (öl. 1284/1867), Necib Efendi (öl. 1296/1879) ve

⁵⁷² BOA. EV. MH, 538/68. Fahri Maden, Hümeýra Karabıyık, "Kaynaklar Işığında Bursa'da Bir Horasan Ereni: Abdal Murad Sultan, Türbe ve Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz - Eylül 2023, S.107, s.134.

⁵⁷³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.266.

⁵⁷⁴ BOA. MVL, 593/19. Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.276.

⁵⁷⁵ BOA. MVL, 593/19.

⁵⁷⁶ Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.276, 1574. Dipnot.

Mehmed Efendi (öl. 1332/ 1914)⁵⁷⁷. Mehmet Efendi'nin, İstanbul'daki adliye görevi için Bursa'dan ayrılması ile birlikte zâviye sahipsiz kalmıştır⁵⁷⁸. Mehmed Efendi'nin (öl. 1332/ 1914) vefatıyla zâviye tamamen sahipsiz ve metruk bir hale gelmiştir. Bahsi geçen zâviye de bu bilgilerin dışında kimlerin görev yaptığı tam olarak bilinmemektedir. İlgili belgelerin pek çoğu büyük Bursa yangınında yok olmuştur⁵⁷⁹.

Ahşap çatılı zâviye ile türbe 1933 yılında yanmış⁵⁸⁰ ve sonradan buraya bir cami yapılmış, Abdal Murad'ın ve oğlu Abdal Mehmed'in mezarları ise tamir edilmiştir. Söz konusu mezarlar ve Abdal Murad adına yapılan bir cami dışında zâviye günümüze kadar varlığını koruyamamıştır⁵⁸¹. Birçok menkıbesi ile tarihe derin izler bırakmış Abdal Murad ve zâviyesi de XIX. yüzyıldan sonra artık unutulmaya mahkûm olmuş, onun hatırasından ise bir ulu servinin gölgesine sığınan bir iki duvar döküntüsü ve garip bir mezar kalmıştır⁵⁸². Ekrem Hakkı Ayverdi ve Kazım Baykal, Bursa şehrinin cenubundaki yamaçlarda kireç ocakları üstünde türbe ve zâviyenin kalıntılarının mevcut olduğunu ifade etmiştir⁵⁸³.

2.1.7.Ertuğrul Gazi Zâviyesi

Ertuğrul Gazi Zâviyesi, Bursa'nın Mihaliç kazasının Oğuz karyesinde kurulmuştur⁵⁸⁴. Yaptığımız araştırmalar neticesinde kuruluş tarihi ve bânisi hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Bazı yerlerde Tuğrul⁵⁸⁵ adı ile anılan bu yapı pek çok yerde Ertuğrul ismi ile tesmiye edilmiştir. Ertuğrul ismi Tuğrul'dan galat olduğu için bazı yerlerde bu şekilde kullanılmış olabilir. Ertuğrul ismi Osman Bey'in babasına nispeten veya o dönemde yaşamış Tuğrul/Ertuğrul adlı bir şahsın zâviyeyi inşa etmesine bağlı olarak mezkûr yapıya isimlendirilmiştir. Ulubat mevkiinin Orhan Bey döneminde feth edildiğini dikkate aldığımız zaman bu zâviyenin bu bölge feth edilmeden bir kaç sene önce ya da Ulubat'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte kurulmuş olabileceği düşünülebilir. Ertuğrul Bey Zâviyesi, Ulubat köyü

⁵⁷⁷ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.266.

⁵⁷⁸ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.266.

⁵⁷⁹ Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, s.40.

⁵⁸⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.102

⁵⁸¹ Öcalan, "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", s.251.

⁵⁸² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.102.

⁵⁸³ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.71; Ayverdi, "Orhan Gazî Devrinde Mi'mârî", s.124.

⁵⁸⁴ BOA. C.EV. 349 – 17748; BOA. C.EV. 622 – 31380; BOA. C.EV. 35 – 1712; BOA. C.EV. 186 – 9258.

⁵⁸⁵ KKA. TD 580, s.97b

yakınlarındaki geçit noktasında kurulmuştu. Bu nedenle bulunduğu konuma bağlı olarak bölgedeki asayiş, güvenliği ve ulaşımı denetim altında tutarak Osmanlı Devleti'ne askerî ve sosyal alanda önemli yardımlarının olduğu söylenebilir.

Uzun yıllar bölgede faaliyet gösterdiği bilinen bu zâviyeye Tuğrul Bey'den Oğuz ve Eymisöz köyleri vakıf olarak bağışlanmıştır. Tuğrul Bey'in, bahsi geçen zâviye için Oğuz köyünde 2 çiftlik yeri, 200 akçe hâsıl geliri ile zâviye yakınlarında Ulubat'ta birkaç has bağı vakfettiği bilinmektedir. Bahsi geçen tahrir göre Ulubat'taki 10 gayrimüslim bağından mukâtaa alındığı bilgisi de kayıtlara geçmiştir. Mezkûr dönemde vakfın toplam yıllık geliri, 567 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁸⁶.

Vakıf kayıtlarından Ertuğrul Bey Zâviyesi'nin XVII. Yüzyılda da faal olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre bu dönemde Ertuğrul Bey Zâviyesi Vakıfları'na Bektaşîlerin müdahalesi olmuştur. H. 20 Recep 1067 / M. 4 Mayıs 1657 tarihli belgeye göre Ertuğrul Bey Zâviyesi'nde Bektaşîlerin kat'i alakası yok iken bu dönemde Mahmud isimli bir şahıs zâviyeye ait arazilerden elde edilen mahsülü – zâviye cerh ve sarh ederim diye- halife beratıyla üzerine kayıt ettirmiştir⁵⁸⁷. Aynı yüzyıla ait farklı bir belgede ise Ertuğrul Zâviye'sine ait zâviyedarlık görevlendirmesine dair bir belge bulunmaktadır. Buna göre H.1104/ M.1692 yılında Ertuğrul Zâviyesi'nin vazifeyi muayyene ile zâviyedarı ve mütevellisi Şeyh Yusuf iken bu zatın kendi isteği ile bu görevi kızı Aişe ve damadına devretmesi ve -alel iştirak- mutasarrıf olmak üzere zâviyedarlığın mezburlara tevcih olunup yedlerine berât-ı alişan sadaka buyurulması için oluşturulmuş bir belge kayıtlara geçmiştir⁵⁸⁸.

Arşiv kaynaklarına göre Ertuğrul Gazi Zâviyesi'nin XVIII. Yüzyılda da varlığını muhafaza ettiği bilinmektedir. Nitekim H. 22 Zilkade 1181/ M.10 Nisan1768 tarihli belgede Ertuğrul Gazi Zâviyesi'nde vakfiyet-i vazifeyi muayyene ile nısf-ı tevliyet mutasarrıflık görevlendirmesi ile ilgili bir vesika bulunmaktadır. Bu vesikaya göre; Ertuğrul Gazi Zâviyesi'nde vakfiyet-i vazifeyi muayyene ile nısf-ı tevliyet mutasarrıf olan Ümmühan Hatun'un ölümü üzerine, zâviyedeki mutasarrıflık

⁵⁸⁶ KKA. TD 580, s.97b.

⁵⁸⁷ BOA. C.EV. 507 – 25611.

⁵⁸⁸ BOA. C.EV. 622 – 31380.

görevi boş kalmıştır. Bunun üzerine boş kalan bu göreve Ümmühan Hatun'un oğlu Hüseyin Bin Ahmed görevlendirilmiştir⁵⁸⁹.

Ertuğrul Gazi Zâviyesi'ne ait farklı bir belgede ise zâviyedarlık görevi ile ilgili arşiv vesikası bulunmaktadır. H. 5 Safer 1186 / M. 8 Mayıs 1772 tarihli kayıda göre; Ertuğrul Gazi Zâviyesi vakfının vazifeyi muayyen ile zâviyedarı olan Mustafa Halife'nin vefat etmesi ve yerine geçecek bir çocuğunun olmaması üzerine zâviyedarlık görevi boş kalmıştır. Bunun üzerine devlet tarafından Ertuğrul Gazi Zâviye'sine yeni bir zâviyedar atanması talep edilmesi üzerine yazılmış arşiv vesikası bulunmaktadır⁵⁹⁰.

H.1214 / M.1799 yılına kayıtlı bir belgede ise “*Ertuğrul Gazi Zâviyesi vakfının nısf-ı vazifeyi muayyene ile vakfın mutasarrıfı olan Mustafa Halife'nin kendi hüsn-ü rızasıyla yedinde olan berat-ı verip mutasarrıf olduğu tevliyeti merkumede kendi kararında ve kasri yed*” ettiğine dair bir yazı bulunmaktadır⁵⁹¹.

Ertuğrul Gazi Zâviyesi ile ilgili XIX. Yüzyıl kayıtlarında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. XIX. Yüzyılda Ertuğrul Bey Zâviyesi'nin gerek devletin bu tür yapılara karşı tavrı, gerekse içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve ekonomik şartlara bağlı olarak eski önem ve itibarını kaybettiği ya da yıkılmış olabileceği düşünülebilir.

2.1.8.Ahî Şemseddin Zâviyesi

Zâviyenin bânisi, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde toplumun önde gelen Ahî liderlerinden biri olan Ahî Şemseddindir. Oğlu Ahî Hasan da kendisi gibi Ahîlik teşkilatına mensuptur. Tarihi kayıtlara göre Ahî Şemseddin; Şeyh Edebali'nin kardeşi⁵⁹² ya da yeğeni olarak bilinmektedir. Bursa'da kendi ismiyle anılan bir zâviye inşa eden Ahî Şemseddin, İbn Battûta tarafından, yiğitlerin ekâbirlerinden biri olarak tanımlanmıştır⁵⁹³.

⁵⁸⁹ BOA. C.EV. 349 – 17748; BOA. C.EV. 35 – 1712.

⁵⁹⁰ BOA. C.EV. 616 – 31085.

⁵⁹¹ BOA. C.EV. 186 – 9258.

⁵⁹² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.131.

⁵⁹³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.428; Hasan Basri Öcalan, “Bursa'da Ahi Zâviyeleri”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Türkiye, 12 - 13 Ekim 2004, s.679.

İbn Battûta, *Seyahatnâmesinde*, Bursa'yı ziyareti esnasında, Ahî Şemseddin'in zâviyesinde misafir olduğunu, Aşure Günü olması sebebiyle zâviye şeyhinin büyük bir ziyafet düzenlediğini, ziyafete ordu komutanları ile halkın davetli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca düzenlenmiş olan bu programda misafirlere iftar sofrası hazırlandığını, hafızlar tarafından Kur'an okunup, vaaz edildiğini, akabinde dervişler tarafından sema ve raks yapıldığını belirtmiştir. İbn Battûta bunların yanı sıra zâviyede vaizlik yapan Mecdüddin'in vaazından etkilendiğini de ifade etmiştir⁵⁹⁴.

Bursa'da uzun yıllar faaliyette olduğu bilinen Ahî Şemseddin Zâviyesi'nin 1544 tarihli vakıf muhasebe kayıtlarında da adına rastlanılmaktadır⁵⁹⁵. Bursa Şer'îye Sicillerinden tespit edilen bir belgede ise 1053/1644 yılında Şeyh Halil Efendi b. Ebubekir adlı birisinin mezkûr zâviyede Şeyh olduğu tespit edilmiştir⁵⁹⁶. Daha sonraki dönemlerde dergâh olarak bilinen bu yapıya Ahmed Efendi'nin (öl. 1086/1675) şeyh olmasından itibaren zâviyede görev yapan şeyhlerin isimleri daha net bir şekilde tespit edilmiştir. Buna göre dergâhın bilinen diğer Şeyhleri ise şunlardır:

Şeyh Ahmed Efendi (öl. 1086/1675)⁵⁹⁷, Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1118/1706)⁵⁹⁸, Abdülkadir Efendi (öl.1118/1706), Abdullah Efendi (öl.1206/1791), Mehmed Esad Efendi (öl.?), Yakub Efendi (öl. 1217/1802), Osman Efendi (öl. 1219/1804), Hafız İsmail (öl.?), Mehmed Said Efendi (1220/1805) ve Abdullah Efendi (öl.1260/1844)⁵⁹⁹.

XVI.- XVIII. yüzyıllarda faal olan Ahî Şemseddin Zâviyesi, zaman içinde eski önem ve itibarını kaybetmiş ve XIX. yüzyılın ortalarında yıkılmıştır. Zâviyenin yeri kasap çalışanlarının koyunlarının pay edildiği bir mekân haline dönüşmüştür. Daha sonra zâviyenin yerine, Bursa Belediyesi'nin XIX. ve XX. yüzyılın başlarında temizlik işlerinde kullandığı at arabaları ve atlar için ahırlar inşa edilmiştir. Bir süre

⁵⁹⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.428-429.

⁵⁹⁵ Cafer Çiftci, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001, s.302.

⁵⁹⁶ BŞS. C 2 115b.

⁵⁹⁷ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, s.467.

⁵⁹⁸ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsi*, s.468.

⁵⁹⁹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsi*, s.470.

sonra yerinin Ali Paşa vakfına ait olduğu, vakfın mütevellisi tarafından ispatlanınca mütevelliyeye devredilmiştir. Böylece zikredilen ahırlar mütevelliden kiralanmış ve ahır olarak kullanılmaya devam edilmiştir⁶⁰⁰.

2.1.9. Ahî Hasan Zâviyesi

XIV. yüzyılın başlarında Bursa bölgesinde yaşamış Ahî önderlerindedir. Âşıkpaşazâde ve diğer tarihi kaynaklara göre Ahî Hasan'ın babası Ahî Şemseddindir. Ahî Şemseddin ise Osmanlı tarihinin meşhur simalarından Şeyh Edebalı'nın kardeşidir⁶⁰¹. Bazı kaynaklar Ahî Şemseddin'in, Şeyh Edebalı'nın yeğeni olduğunu söylemektedirler⁶⁰².

Gelibolulu Ali, Münecimbaşı ve Taşköprülüzâde, Ahî Hasan'ı Osman Bey dönemi âlimleri arasında zikreder ve onun ârif bir zât olduğu bilgisini bizlere aktarırlar. Ayrıca Ahî Hasan'ın adının Şeyh Hasan olduğunu ve lakabının Ahî olduğunu söylemektedirler. Merhum ibadete düşkün, dünyaya değer vermeyen, duası makbul, kerâmetleri âşikâr ve bereket kaynağı biri olarak tasvir edilmektedir⁶⁰³. Ahî Hasan'ın, Bursa'da bir zâviyesi olduğu bilgisi verilmektedir⁶⁰⁴.

Tarihi kaynaklardan anladığımız kadarıyla Ahî Hasan, Osmanlı Devleti'nde önemli bir nüfuz ve etkiye sahip bir şahsiyetti. Zira Osman Bey'in vefatının ardından Orhan Bey ve kardeşi Alâeddin Paşa'nın bir araya geldiği vakit Ahî Hasan da onların yanında bulunduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Ahî Hasan'ın bu sırada hazır bulunan diğer kişilerle birlikte Osman Bey'in malını çocuklarına miras ettiği bilgisi de yer almaktadır⁶⁰⁵.

Ahî Hasan, Osman Bey ve Orhan Bey döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olup, Orhan Bey döneminde Bursa fethine katılmıştır. Orhan Bey, Ahî Hasan ve beraberindekiler ile Adranos'a (Günümüzde Orhaneli) gitmiştir⁶⁰⁶. Ahî Hasan, Bursa

⁶⁰⁰ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları Yedigâr-ı Şemsi*, s.469; Barış Sarıköse "Ahi Şemseddin Zaviyesi (Bursa)", *Ahîlik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.184.

⁶⁰¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.84; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.11, 68.

⁶⁰² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.84.

⁶⁰³ Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.88; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.80.

⁶⁰⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.66,67; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.28.

⁶⁰⁵ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.147; Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân*, s.134.

⁶⁰⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.84.

fethi sırasında iyi bir şekilde mücadele ederek Osmanlı ordusu ile birlikte Kale'ye doğru ilerleyerek burca tırmanmıştır⁶⁰⁷. Neşrî kaleye ilk çıkan kişinin Ahî Hasan olduğunu rivayet edip, burç üzerinde muhkem bir şekilde durduğu bilgisini bizlere aktarmıştır⁶⁰⁸. Ayrıca Ahî Hasan, Bursa'nın alınmasından sonra şehre ilk giren ve bölgede ilk defa ezan okuyan kişi olarak bilinmektedir⁶⁰⁹.

Tarihi kaynakların rivayetlerine göre; Bursa fethinin ardından, Orhan Bey'in tanıdıklarından İl-eri Hâce diye tesmiye edilen bir kişinin Hâce Ahmet adlı oğlu beyin sarayı yanında hemen bir mescid inşa etmiştir. Daha sonra Ahî Hasan da bu mescid yakınında bir zâviye yapmıştır⁶¹⁰. Hoca Sâdeddin Efendi ise, Ahî Hasan hakkında veliliği yüzünden okunur keramet ehli bir kişi olduğunu söyler ve Bursa kalesinde Sarây-ı Hümâyû'na yakın bir yerde zâviyesi bulunduğunu rivayet etmektedir⁶¹¹. Kepecioğlu bahsi geçen zâviyenin Tefsirci mahallesinde bulunduğunu ve 1520 yılında mamur olduğunu ifade etmektedir⁶¹².

2.1.10. Lala Şâhin Paşa Zâviyesi

Şâhin Paşa hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte ona dair edindiğimiz bilgilerin bazıları da ihtilaflıdır. Şâhin Paşa'nın H.749/M.1348 tarihli vakfiyesinde babasının isminin Abdülmûîn olduğu belirtilmektedir⁶¹³. Babasının adının Abdülmûîn olması, Hristiyan iken Müslüman olduğunu veya küçük yaştan itibaren devşirilerek Müslüman terbiyesi üzerine yetiştirilmiş olduğu düşüncesini akla getirmektedir⁶¹⁴. Kepecioğlu ise Şâhin Paşa'nın babasının isminin Abdullah olduğunu bildirmektedir⁶¹⁵. Abdullah olması durumunda da babasının ihtida etmiş Rum asıllı bir Hristiyan olduğu ve devşirilerek Osmanlı hâkimiyetinde yaşamını

⁶⁰⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.85.

⁶⁰⁸ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.133.

⁶⁰⁹ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.11,68.

⁶¹⁰ Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s.132; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.135, 147.

⁶¹¹ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih 5*, s.5; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.93.

⁶¹² Kâmil Kepecioğlu, "Ahi Hasan Zaviyesi", *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.72.

⁶¹³ VGMA. nr. 732, s. 74, sıra: 59.

⁶¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.572.

⁶¹⁵ Kâmil Kepecioğlu, "Şahin Paşa (Lala)", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.141.

idame ettiği düşüncesi akla gelmektedir. H.749/M.1348 tarihli vakfiye kaydına göre Şâhin Paşa'nın Mehmed Paşa isminde bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır⁶¹⁶.

Şâhin Bey, Osmanlı kuruluş sürecinde önemli hizmetleri görülen değerli kumandanlardan biridir. Orhan Gazi döneminde yaşamış ve bu dönemde mühim vazifelerde bulunmuş olan Gazi Evrenos Bey, Hacı İlbey ve Demirtaş Paşa ile birçok şehri feth etmiştir. Bilinen ilk vazifesi Orhan Bey'in oğlu I. Murad'ın lalası olmasıdır. Bu sebeple kaynaklarda Lala unvanıyla anılmıştır. Şehzade Murad ile birlikte bir süre İzmit ve Bursa'da bulunan Lala Şâhin, Şehzade Süleyman'ın âni ölümü üzerine (758/1357) Rumeli yakasındaki fetihleri sürdürmek amacıyla Orhan Bey tarafından I. Murad ile birlikte Gelibolu'ya gönderilmiştir (760/1359)⁶¹⁷. I. Murad'ın yanında Çorlu, Lüleburgaz ve civar kalelerin fethinde önemli rol oynamıştır. Ardından 762 (1361) yılında Hacı İlbey'i ile birlikte Edirne'nin fethinde görev almıştır⁶¹⁸. Orhan Gazi'nin 1362'de ölmesi ve Şehzade Murad'ın Bursa'ya gelmesi üzerine Rumeli'deki kuvvetlerin idaresi beylerbeyi sıfatıyla ona verilmiştir⁶¹⁹. Bu durumda ilk defa şehzadeler dışında ümeradan bir şahıs, köle menşeli Lala Şâhin Paşa, Rumeli fütuhât ordusunun başına kumandan tayin edilmiştir⁶²⁰. I. Murad, Edirne'de tahta geçtiği zaman Lalası Şâhin'i, Zağra ve Eski tarafına akınlar yapması için görevlendirmiştir⁶²¹.

I. Murad'ın önemli kumandanlarından biri olan Lala Şâhin Paşa, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçişinde ve bu bölgelere yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. 772 (1370-71) yılında İhtiman ve Samakov'u alan⁶²² Şâhin Paşa'nın bu seferleri Köstendil'de bulunan Bulgar Kralı'nın Osmanlılar'a yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu olayların akabinde Lala Şâhin Paşa ve diğer kumandanların Sırlara karşı düzenledikleri önemli fetihler ile 1371'de Sırp müşterek kuvvetleri Çirmen'de bozguna uğratılmıştır. Lala Şâhin Paşa Çirmen'in ele geçirilmesinin ardından

⁶¹⁶ VGMA. nr. 732, s. 74, sıra: 59.

⁶¹⁷ Abdülkadir Özcan, "Lala Şâhin Paşa", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s.77.

⁶¹⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.112, 113, 114.

⁶¹⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.115; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.199; Kepecioğlu, "Şâhin Paşa (Lala)", s.141.

⁶²⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I (1243-1453)*, C.I, Üçüncü Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s.390.

⁶²¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.116; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.199, 201.

⁶²² Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, Hazırlayan: Mümin Çevik, s.195.

Vezîriâzam Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın liderliğinde Makedonya fetihlerine katılmış; Drama, Kavala, Kabağaç, Zihne ve Serez'in alınmasını sağlamıştır⁶²³. Muhtemelen Niş fethinden hemen sonra 788 (1386) baharındaki Karaman seferinden önce vefat etmiştir. Kirmasti'deki türbesinde medfundur⁶²⁴.

Osmanlı Devleti'nin muktedir kumandanı Lala Şâhin birçok mimari eserlerde te'sîs etmiştir. Tarihi rivayetlere göre bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir; Sultan Orhan Gazi, İznik'i kuşattığında, aniden ortaya çıkan kâfir askerleri Sultan'a doğru yönelmişlerdi. Sultan ne yapacağını bilemez bir hâlde kullarından Emîr Lala Şâhin ile istişare etmiştir. Emîr kuşatmayı geciktirmemesini önerdikten sonra "Alacağın ganimeti bana bağışlarsan bu kâfirlere hücum ederim" demiştir. Sultan bu teklifi kabul etmiştir. Emîr Lala Şâhin de kâfir ordusunu hezimete uğratmış ve çok miktarda ganimete el koymuştur. Bunun üzerine verdiği karardan pişman olan Sultan, Tâceddin Efendi'den fetva istemiş ve Emîr Şâhin ile ganimet bağışlama konusunda aralarında geçenleri anlatmıştır. Tâceddin Efendi, "Bu emîr köle mi, yoksa âzatl mı?" diye sormuştur. Sultan âzatl olduğunu söyleyince Tâceddin Efendi, "Ganimet onun hakkıdır, almanız uygun olmaz." demiştir. Emîr ise aldığı bu ganimetlerle Bursa'da bir medrese, Kirmasti kasabasında da bir köprü ve zâviye yaptırmıştır⁶²⁵. Hammer bahsi geçen medresenin isminin "Lala Şâhiniyye" olduğunu bildirmektedir⁶²⁶. Ayrıca Lala Şâhin, Evrenos'u takip ederek, Osmanlı hükümrânlığı altına aldığı şehirleri süsleyen muhteşem binalar ile nâmını ebedileştirmiştir. Filibe'de iki ok atımı genişliğinde ve yan yana iki araba geçer bir taş köprü yaptırmıştır. Bu köprünün muhafazasını sağlamak maksadı ile tamiratını yapmak için tâyin olunan birçok kölelerin ücretlerinin ödenmesine kâfi daimî sermayeyi tahsis etmiştir⁶²⁷.

Şâhin Paşa, Bursa Kalesi içinde inşa ettirdiği medrese, Kirmasti'deki mescid ve cami ile karşısındaki zâviyesi için Kirmasti'de 28 bab dükkânın kirasını ve Sultan Orhan tarafından temlik edilen Kirmasti kasabası, Çödrek, Uçbeyi, Behram,

⁶²³ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.46.

⁶²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.573; Özcan, "Lala Şâhin Paşa", s.77.

⁶²⁵ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih 5*, s.7; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.32.

⁶²⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi I*, s.142.

⁶²⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi I*, s.187.

Çölmekçi, Gödelü, Atevi, Yenice ve Üçerler köylerinin gelirlerini vakfetmiştir. Buralardan elde edilen hâsıllardan medresenin müderrisine günlük 8 dirhem ve yıllık 27 müd buğday, talebesine ise günlük üçer dirhem verilmesini uygun görmüştür. Müderrisin ifadesinin güçlü ve âlim olmasını, tatil günlerinden başka günlerde özü bulunmadıkça dersi terk etmemesini, dersi terk ettiği günün vazifesinin verilmemesini bildirmiştir. Cami imamına günlük üç dirhem ve yıllık altı müd buğday, hatibine günlük iki dirhem ve altı müd buğday, müezzine günlük bir dirhem ve senelik dört müd buğday, kilerciye günlük bir dirhem ve yıllık üç müd buğday, kâtibine günlük üç dirhem, yıllık altı müd buğday ve altı müd arpa verilmesi uygun görülmüştür. Caminin ışıklarını yakma, söndürme ve diğer hizmetleri yerine getiren kimseye günlük bir dirhem ve yıllık iki müd buğday, vekil harca günlük bir dirhem, zâviyenin aşçısına günlük bir dirhem ve yıllık dört müd buğday verilmesi istenmiştir. Cuma günü namazdan önce Kur'an okuyan yedi nefer cüzhandan her birine günlük birer dirhem ve vakfın türbesinde hergün Kur'an'dan birer cüz okuyan 15 hafızdan her birine günlük birer dirhem verilmesini emretmiştir. Hububat, bostan ve bağların câbîsine günlük bir dirhem, akar ve rüsûmun câbîsine ambar hizmetini yerine getirmek üzere günlük bir dirhem ve yıllık üç müd buğday ve altı müd arpa verilmesini ve mütevelliyeye mahsûlâtın öşrünü şart kıldığı anlaşılmaktadır. Zâviyede her gün pişecek et için günlük yedi dirhem, tuz için senelik 450 dirhem, soğan, nohut, biber, maydanoz ve emsali taam levâzımı için senelik bin dirhem, pirinç ve yağ için senelik 6000 dirhem, ekmek için senelik 36 müd buğday unu sarf olunmasını şart koşan vakıf, zikrolunan masraflardan artanının ihtiyaç halinde evkafının tamirine sarf edilmesini de ayrıca şarta bağlamıştır. Vakfın tevliyetinin sağ oldukça kendi nefesine, sonra büyük oğlu Mehmet Paşa'ya sonra onun iki oğlu Bâlî Bey ve Hamza Bey'e meşrû bulduğu anlaşılmaktadır. Evkâfın nezareti dahi evlada bırakılmış olup, nezaret ciheti için günlük beş dirhem verilmesi gerektiği belirtilmiştir⁶²⁸.

Vakfiye kaydından edindiğimiz bilgilere göre; Lala Şâhin Paşa Zâviyesi düzenli bir şekilde dinî vecibelerin yerine getirildiği, eğitim ve öğretime önem verilen bir kurum olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca vakfiyede "...müderrisin ifadeye

⁶²⁸ VGMA. Defter: 732, s.74, sıra: 59.

kâdir ve âlim olmasını ve tatil günlerinden başka günlerde özrü bulunmadıkça dersi terk etmemesini, dersi terk ettiği günün vazifesinin verilmemesi” gibi şartların bulunması bu zâviyenin eğitime verdiği önem ve ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Lala Şâhin Paşa Zâviyesi'nin uzun yıllar bölgede faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Nitekim H. 20 Rebûlâhir 1121/ M. 29 Haziran 1709 tarihli bir belgede Müteveffa Lala Şâhin Paşa cami ve imareti evkâfi defterde kayıtlı vakıflardan olup beytûmal ve bâc-ı bâzâr ihtisabı Defter-i Hâkanî'de müstakil olarak kayd olunduğu halde Mihaliç hassı voyvodası tarafından haksız müdahale edildiğine dair arşiv vesikası bulunmaktadır⁶²⁹. Ayrıca 1794, 1835, 1923 yıllarındaki muhasebe kayıtlarından Lala Şâhin Paşa Cami, İmaret ve zâviyelerinin faal olduğu bilinmektedir⁶³⁰. Mezkûr belgelerden Bâlî Bey ve Hamza Bey vakıflarının da Lala Şâhin Paşa Zâviyesi/İmaretı vakıflarına bağlandığını öğrenmekteyiz⁶³¹.

2.1.11.Osman Gazi Oğlu Alâeddin Paşa Zâviyesi

Alâeddin Bey, Osman Gazi'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve teşkilâtlanması döneminde önemli hizmetleri ile tanınan oğludur. Adı kaynaklarda Ali⁶³² ve Ali Erden şeklinde de geçmektedir. Şevkiye İnalçık'ın, “İbn Hâcer'de Osmanlı'lara Dair Haberler” adlı makalesinde Alâeddin Bey'in adı Erden Ali şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Osman Bey'den sonra Erden Ali Bey'in geçtiği rivayet edilmektedir. Akabinde Erden Ali hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: *Cihadda, ulema ve sûlehaya (gösterdiği) yakınlıkta babasından daha ileri gitti. Birçok tekke ve zâviyeler yaptırdı. Sonra öldü ve yerine oğlu Orhan geçti*⁶³³. Onun adı Osmanlı kroniklerinde ve vakfiyesinde ise Alâeddin olarak geçmektedir⁶³⁴.

⁶²⁹ BOA. A. {DVNSMHH. d... 116/650.

⁶³⁰ BOA. EV. HH. d... 7044-; BOA. EV. d. 9956-; BOA. EV. d. 39841-.

⁶³¹ BOA. EV. HH. d... 7044-; BOA. EV. d. 39841-.

⁶³² Oruç Bey tarihinde Alâeddin Paşa'nın adı “Ali Paşa” şeklinde geçmektedir. Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.25.

⁶³³ Şevkiye İnalçık, “İbn Hacer'de Osmanlılar'a Dair Haberler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.3 (1948), s.190.

⁶³⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.94; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.149; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.78; Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, s.134.

Doğum yeri ve doğum tarihi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Rivayetlere göre annesi meşhur Şeyh Edebâli'nin kızı Malhun Hatun⁶³⁵, dur⁶³⁶. Hakkındaki bilgiler, kaynak yetersizliği ve mevcut kaynaklardaki çelişkiler yüzünden eksiktir. Büyük bir ihtimalle Orhan Bey'in kendisinden küçük kardeşidir. Münecimbaşı Alâeddin Bey'in, Osman Gazi'nin büyük oğlu olduğunu⁶³⁷ ve Türkmen lügatından büyük oğula "Paşa" denildiğini ifade etmiş ve bu şehzadenin isminin de "Alâeddin Paşa" olarak bilindiğini belirtmiştir⁶³⁸. Alâeddin Bey, bazen Bilecik'te dedesi Şeyh Edebâli'nin⁶³⁹, bazen de Yenişehir'de babasının yanında yaşamını idame etmiştir⁶⁴⁰. Dedesi Edebâli'nin terbiyesinde büyümüş, tahsili ve ilmi, askerliğe tercih etmiştir. Babasının vefatından sonra tahtı Orhan Bey'e terk etmiş ve kendisi Kite'nin Fodra köyüne çekilerek âlim ve salih kimselerle ömrünü geçirmiştir⁶⁴¹.

Vakıf kayıtlarında Alâeddin Bey'in soyuna dair mühim bilgiler bulunmaktadır. Alâeddin Paşa'nın çocuklarından Hızır Bey'in neslinden Mehmed Çelebi'nin, İbrahim Çelebi isminde bir oğlu ile Paşa Hatun isminde bir kızının olduğu bilgisi verilmektedir. Paşa Hatun'un ise Ayşe Hatun isimli bir kızı ile Şeyhî Çelebi adında bir oğlunun olduğu belirtilmiştir. Şeyhî Çelebi'nin de Tacî Hatun adlı bir kızının olduğu kayıtlara geçmiştir⁶⁴².

Mevcut Osmanlı kroniklerinin yazdıklarına göre; Osman Gazi'nin vefatından sonra, Alâeddin Bey, babası hayatta iken ordu kumandanlığını ele almış olan kardeşi Orhan Bey'in kendisine teklif ettiği devlet reisliğini ve hatta babasından kalan ve kendi hissesine düşen mirası bile kabul etmemiştir. Bursa ve Mihaliç arasındaki Kite mıntıkasındaki Kotra, Kudra veya Fodra arazisinin mülkiyetini almakla iktifa eylemiş ve Kükürtlü'de bir zâviye inşa etmiş, kendisi de burada yaşamını

⁶³⁵ Oruç Bey, Edebâli'nin kızının adının Rabia olduğunu söylemektedir. Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.25

⁶³⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 92, 325.

⁶³⁷ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.78.

⁶³⁸ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.69.

⁶³⁹ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s.18.

⁶⁴⁰ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.78; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Alâeddin Paşa", *İA*, I, Beşinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s.282.

⁶⁴¹ Kâmil Kepecioğlu, "Alâeddin Paşa", *Bursa Kütüğü*, C.I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.107.

⁶⁴² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I:İstîlâ Devirlerinin Kolonizasyon Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s. 352-353.

sürdürmüştür⁶⁴³. Alâeddin Bey, Bursa’da kaplıca kapısından içeri girilen yerde bir mescit ve hisar içinde bir de cami yapmıştır⁶⁴⁴. Alâeddin Bey, birçok kanunlar koyarak yeni kurulan devletin şanının yükselmesine katkı sağlamış ve kardeşine büyük yardımlarda bulunmuştur⁶⁴⁵. Abisi Orhan Bey’e müracaat eyleyerek, bazı askerî ve idarî teşkilât yapılmasında da amîl olmuştur⁶⁴⁶. Nitekim Alâeddin Bey’in, Orhan Gazi ile Bizans İmparatoru Andronikos arasında Maltepe’de yapılan savaşta ordu kumandanı olduğu da bilinmektedir⁶⁴⁷. Alâeddin Bey’in 1333 yılında Biga emirliğine tayin olunduğu ve giderken vefat ettiği rivayet edilmektedir⁶⁴⁸. Alâeddin Bey Mudanya’da bağlar, Gemlik’te memleha, Kükürtlü’de evler ve bahçeler vakfetmiştir⁶⁴⁹. Alâeddin Bey’in oğulları daha sonraları ellerindeki yerler ve babalarının vakıflarını idare etmek suretiyle yaşamlarını idame etmişlerdir. Osmanlı sultanları bunlara izzet ve ikramda bulunmuştur⁶⁵⁰.

Tahrir kayıtlarından Alâeddin Bey’in Zâviye’sine Kite’ye tabi Fodra⁶⁵¹, Yorgi namıdiğer Nazili⁶⁵², Demirciler⁶⁵³ ve Mesabolu⁶⁵⁴; Yarhisar’da Karağaç⁶⁵⁵ ve Badırğa köylerinin vakfedildiği bilinmektedir. Vakfîyesini 733/1331’de yaptırmıştır. Vakıf köylerden Fodra ile ilgili kayıтта Alâeddin Paşa’nın aile fertlerine dair önemli bilgiler mevcuttur⁶⁵⁶.

Bu şekilde köylerden elde edilen nakit akçe, hamam gelirleri, memleha ve Bodemya’daki bağ mukâtaası, hane zemini mukâtaaları ve Kükürtlü yakınlarındaki

⁶⁴³ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.78-79.

⁶⁴⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.94; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.34; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.149; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, s.78-79; Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân*, s.134-135; Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri I*, s.104.

⁶⁴⁵ Kepecioğlu, “Alâeddin Paşa”, s.107.

⁶⁴⁶ Abdülkadir Özcan, “Alâeddin Bey”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s.320.

⁶⁴⁷ Özcan, “Alâeddin Bey”, s.320.

⁶⁴⁸ Kepecioğlu, “Alâeddin Paşa”, s.107; Özcan, “Alâeddin Bey”, s.320.

⁶⁴⁹ Kepecioğlu, “Alâeddin Paşa”, s.107.

⁶⁵⁰ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.94; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.149; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.79; Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân*, s.135.

⁶⁵¹ KKA. TD 570, s. 267b

⁶⁵² KKA. TD 570, s. 268b.

⁶⁵³ KKA. TD 570, s. 266b-268b.

⁶⁵⁴ KKA. TD 570, s. 266b-268a.

⁶⁵⁵ BOA. TD 453, s. 237b; KKA. TD 585, s. 412; KKA. TD 570, s. 266b-269b; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.150.

⁶⁵⁶ KKA. TD 570, s. 267b.

bahçeden elde edilen diğer gelirler ile beraber Alâeddin Paşa Vakfı'nın vakıf hâsılı 47.048 akçe olarak hesaplanmıştır⁶⁵⁷.

Alâeddin Bey Zâviye'si 1496 yılında harap olup bozulmuş ve buna bağlı yerleri, eski mütevellileri mukâtaaya vermişlerdi. Zâviyenin yine o mahalde yapılması emredildiğinden binaya başlanmış, ancak mukâtaaya verilen yerlerin de zâviyeye ve vakfa lüzumlu olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine nazır olan Hacı İlyas oğlu Hızır Bâlî ile ehl-i hayırdan Kayganzâde Muhyiddin ve Alâeddin Kethüda ve mahkmeden Tuba Çelebi gönderilmiş; mukâtaaya tutanların ihdas eyledikleri bina ve ağaçlara bu heyet tarafından 600 akçe kıymet takdir edilmiş ve adı geçen yerler vakıf adına istimplâk edilmiştir⁶⁵⁸.

Ekrem Hakkı Ayverdi bahsi geçen bu yapının bir buçuk asır sonra harap olup gittiğini belirtmiş ve bu duruma dair şu malumatı bizlere aktarmıştır. Şâban 902 (1497) tarihli bir kayıda göre; *Bu vesîkanın metnine nazaran zâviyenin 'arsası mütevellilerce mukâtaaya verilmiş sonra tekrar inşası düşünülerek müste'cirin diktiği ağaç ve sâir mahsûle altı yüz akçe kıymet takdir edilip 'arsa geri alınmıştır. 1021 (1612) senesinde ki bir kayıda "merhum 'Alâüddin Beg İbni Osman Beg evlâdından Hızır Beg oğullarından Mehmed Çelebi" tasarruf ettiği Kite Nahiyesi'nin vâridâtını zâviyesine ve cüzhanlara bırakıp tevliyetini evlâdiyelik eylemiş "sipahi öşrü ve sâlârlık virdiğünden sonra huffâz ve imam ve câbîye 25 müd buğday 5 müd arpa 10 müd 'alef ve iki müd burçak virilür. Der defteri köhne Bi'l-âhire bu mikdarlar hükm-i padişahiyle tezyîd edilmiş ise de bu târihde zâviye-i mezkûre bil-küllîye battaldır ve müşrif-i harabdır" îzâhatı görülmektedir ". 1206 (1791) de Fodra Köyü'nü, zâviyesinde bir cüz' okunması için vakfeylediği kayıtlıdır*⁶⁵⁹.

2.1.12. Hamza Bey Zâviyesi

Hamza Bey, Sultan Osman'ın oğlu Pazarlı Bey'in oğlu Murad Bey'in oğludur. "Mehterbaşı" diye meşhurdur. Pazarlı Bey, Kirmasti'nin Ateri köyünde bir cami, zâviye, mutfak ve kervansaray yaptırmıştı. Kendi nefsi için zâviyenin kible

⁶⁵⁷ Vedat Turgut, "Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, V, Kocaeli 2019, s.423.

⁶⁵⁸ Kâmil Kepecioğlu, "Alâeddin Bey Zâviyesi", *Bursa Kültürü*, C.I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.105.

⁶⁵⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.104.

tarafında bir de türbe inşa ettirmiş olup, evlâd ve ahfadı bu türbede medfundur. Daha sonraki dönemlerde bu zâviye Hamza Bey adını almıştır⁶⁶⁰. Murad Bey, Kirmasti'nin Karacalar köyünü bu zâviyeye vakf etmiş, Yıldırım Bayezid tasdik edip nişan vermiştir. Hamza Bey'le kardeşi Bâlî Bey'in mutasarrıf olduğu bilinmektedir. Çelebi Mehmed zamanında bahsi geçen köyün yirmi dört hanesi bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Hamza Bey bu zâviye için Kartaz suyu üzerinde iki değirmen vakfeylemişse de, harap olduğundan 1502'de Müfti-i Alem Zenbilli Ali Efendi fetvasıyla 1.500 akçeye Mevlânâ Şücâ'ya satılmıştır. Karacalar Köyü'nün haricinde Yalak Karacalar⁶⁶¹ ve Koçi Köyü'nün⁶⁶² de bu zâviye için vakfedildiği belirtilmiştir. Bunların haricinde Hamza Bey, Kirmasti civarında bir bahçe, zâviye yakınında bir bağ ve Doğan adlı kölesini zevcesiyle beraber zâviyeye vakfeylemiştir. Ayrıca 30.000 akçe nakit zâviyeye bağışlamış ve "Bu paranın faiziyle zâviye idare edilsin" demiştir. Hamza Bey'in oğlu Mehmet Çelebi de mezkûr zâviyeye 12.000 akçe vakfeylemiştir. Harap değirmen parasıyla Mihaliç'te 3 dükkân alınmıştır⁶⁶³.

Pazarlu'nun oğlu Murad'ın kadimden beri vakıf olarak tasarruf ettiği Kirmasti'ya tabi Karacalar köyü, Murad Bey'den sonra oğulları Hamza ve Bali Beyler'in tasarrufuna geçmiştir. Köyün vakfiyeti Fâtiş Sultan Mehmed döneminde kaldırılarak tımara verilmiştir. Ancak daha sonra tekrar vakıf haline dönüştürülmüştür. Hamza Bey'in oğlu Mehmed Çelebi'nin de 12.000 nakit akçeyi zâviyeye vakfettiği ve daha sonra bu meblağın 33.850 akçeye yükseldiği kaydedilmiştir. Vakıf adına sağlanan toplam 38.970 akçe ile zâviyenin, mescidin, mutfağın, kervansarayın, türbenin ve evkâf rakabelerinin tamiratına harcandıktan sonra geriye kalan meblağdan yıllık 14.522 akçe vakfın giderlerine harcandığı kayıtlara geçmiştir⁶⁶⁴. Bu zâviyenin hademeleri avâriz-ı dîvâniyyeden affedilmiş ve ellerine ferman verilmiştir. Mehterbaşı Hamza'ya tımar olmak üzere Kırksöğüt köyü verilmiştir. Bu köyün yerleri mukâtaaya verilmiştir⁶⁶⁵.

⁶⁶⁰ Kâmil Kepecioğlu, "Pazarlı", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.38.

⁶⁶¹ KKA. TD 580, s. 180a.

⁶⁶² *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.104.

⁶⁶³ Kâmil Kepecioğlu, "Hamza Bey", *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.141.

⁶⁶⁴ KKA. TD 580, s. 179a-180b.

⁶⁶⁵ Kepecioğlu, "Hamza Bey", s.141.

2.2. İnegöl ve Yenişehir'deki Zâviyeler

2.2.1. İnegöl'deki Zâviyeler

İnegöl, kuzeyinde Yenişehir, doğusunda Bilecik, güneyinde Kütahya ve batısında Bursa ilçeleriyle çevrilmiştir. İnegöl'ün diğer arazileri dağlık ve ormanlık olmakla beraber Ahu dağı, Domaniç ve Uludağları da bu kaza çevresindedir⁶⁶⁶. Bizans Dönemi'nde Angelekome adı ile bilinen bu yer, Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra, bir göl kıyısında olmamakla birlikte, çevredeki göllere kaynak olan akarsuların başında bulunması nedeniyle, göl başı ya da su başı anlamında "İnegöl" olmuştur⁶⁶⁷.

Tarihi süreçte İnegöl, gerek konumu gerekse verimli tarım alanlarına sahip olması nedeniyle farklı medeniyetlerin egemenliğine girmiştir. Tarih boyunca Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar (Büyük İskender İmp.) Bitinyalılar (M.Ö.7.yüzyıl), M.Ö. 2.yüzyılla birlikte Roma⁶⁶⁸ ve M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun⁶⁶⁹ hâkimiyeti altında varlığını sürdürmüştür.

İnegöl'ün Bizans hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde, Söğüt bölgesinde hüküm süren Osmanlı Beyliği gazâ ve cihat ruhu ile i'lâ-yi kelimetullah davası yolunda günden güne yeni fetihlere çıkmış ve çevresinde bulunan pek çok Bizans şehirlerini İslâm topraklarına katmıştır. Osmanlı Beyliği'nin bu tutumu bu dönemde güçlü bir konumda bulunan İnegöl Tekfuru Aya Nikola'yı rahatsız etmiştir. Bu nedenle Aya Nikola aynı bölgede yaşayan Türk Müslüman Kayı halkına pek iyi davranmamış ve onlara karşı düşmanca tavırlar sergilemiştir. Nitekim Aya Nikola, İnegöl'de Osmanlı kuvvetlerinin yaylaya ve kışlağa gittikleri zamanda, onların göçünü yağmalayıp zarar vermiştir. Osman Gazi bu durum üzerine Bilecik tekfuruna şikâyette bulunmuş ve yaylaya gittikleri vakit eşyalarını Bilecik halkına emanet

⁶⁶⁶ Kamil Kepecioğlu, "İnegöl", *Bursa Kütüğü*, C.II, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2009, s.236.

⁶⁶⁷ *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır)*, "Bursa" C.III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.1671.

⁶⁶⁸ Gülseren Kan Şahin, Nihal Kardoruk, "Roma ve Bizans Devirlerinde İnegöl Arkeolojisi ve Tarihi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İhlas Gazetecilik A.Ş., C.1, İstanbul 2017, s.269.

⁶⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.106. Uzunçarşılı ilgili sayfada Rum beylerinden en güçlüsünün İnegöl beyi olduğunu belirtirek İnegöl'de Bizans hâkimiyetini delil kılmaktadır.

etmişlerdir. Mezkûr dönemde İnegöl gayrimüslimleri Osman Gazi'den çekinirlermiş. Osmanlı Beyliği de bu gayrimüslimlerden sakınır, uzak dururmuştu. Ancak İnegöl gayrimüslimlerinin hasmane tavırları Osmanlı Beyliği'ni oldukça rahatsız etmişti. Osman Bey, İnegöl gayrimüslimlerinin düşmanca tavırlarına karşılık ilk olarak H.687/ M.1288 yılında bir gece İnegöl'e sefer düzenlemiştir. İnegöl'ün yakınında bulunan Kulaca denen küçük bir hisarı ele geçirmiş ve ateşe vererek yağmalamıştır. Fakat İnegöl gayrimüslimlerinin bir casusu bu durumdan haberdar olup, İnegöl kâfirlerine haber vermiştir. Bunun üzerine gayrimüslimler vakit kaybetmeden Osmanlı Beyliği'ne karşı pusu hazırlamışlardır. Osman Gazi'nin Artun adında bir adamı bu durumu gelip “Bel tükendiği yerde pusu kurdular” diye haber vermiştir. Gaziler Allah-ü Teâlâ'ya sığınarak doğru pusuya yürümüşlerdir. Gayrimüslim İnegöl halkı ve Müslüman Osmanlı halkı arasında şiddetli bir savaş vuku bulmuştur. Bu savaşta Osmanlı halkı cesur bir şekilde mücadele ederek muharebeyi sürdürmüştür. Ancak İnegöl kuvvetleri çok fazla olduğu için Osmanlı birlikleri büyük zayıyata uğramıştır. Nitekim Osman'ın kardeşi Saru Yatı'nın oğlu Uyal/Bay Hoca şehit düşmüştür⁶⁷⁰.

Osmanlı kroniklerindeki rivayetlere göre; Aya Nikola, Osman Bey'in saldırısından haberdar olunca Karacahisar tekfuru ile anlaşarak toplanan çok sayıda askerini başına geçmiş, Osmanlı birliklerine karşı durmaya çalışmıştır. Aya Nikola kardeşi “Kalatur” ile asker gönderip Tomaliç Dağı'nda dar bir yerde Osman Gazi'nin yolunu kesmiştir. Her iki ordu arasında Tomaliç Beli'ni aştıkları yerde şiddetli bir mücadele yaşanmıştır. Osman Gazi Allah'ın yardımıyla kâfirleri bozguna uğratmış ve Kalatur'u da esir almıştır. “*Askerlerine bu itin karnını deşin ve yeri eşin*” diyerek Kalatur'un öldürülmesini emretmiştir. Bu nedenle burası günümüze kadar “İt Eşeni” adıyla anılmıştır⁶⁷¹. İki taraf arasında yapılan bu savaşların ardından İnegöl tekfuru Aya Nikola günden güne güç kaybetmeye başlamıştır.

Bilecik Tekfuru'nun oğlu ve Yarhisar Tekfuru'nun kızınının düğünü olduğu zaman Osman Bey'e karşı düzenlenen plan sonrasında Osmanlı Beyliği Bilecik'i feth

⁶⁷⁰ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.56, 57; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.79, 81; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.31.

⁶⁷¹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.61, 62; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.85, 87.

etmiştir⁶⁷². Ardından Osman Bey, İnegöl tekfuru Aya Nikola'nın durumu işitip kaçmaması için Turgut Alp'ı İnegöl'e göndermiştir. Turgut Alp gelip İnegöl'ü kuşatmış, ardından Osman Bey ve beraberindekiler İnegöl bölgesine gelerek düşmanla şiddetli bir mücadeleye girmiştir. Uzun bir çatışmanın ardından İnegöl yöresi yağma edilerek İnegöl Hisarı'na kadar gelmişlerdir. Gaziler burada izin istemişler, izin çıkınca İnegöl hisarına girip tekfurunu öldürmüşlerdir. Pek çok Müslümanın şehit olmasına sebep olan bu seferler sonrasında kâfirlerin erkeklerini öldürüp hanımlarını esir etmişlerdir⁶⁷³. Hâkim oldukları topraklarda adaleti ve güveni en iyi şekilde sağlamışlar, yerli halkın dinine müdahale etmemişlerdir. Ayrıca onların serbest ve rahatça yaşamalarına teminat vermişlerdir. Neticede İnegöl halkının yaşayışları gayrimüslimlerin yönetimi altında oldukları dönemden daha iyi olmuştur. Ayrıca buradakilerin rahatlık içinde yaşayışlarını haber alan başka illerden insanlar bu bölgeye gelmeye başlamıştır⁶⁷⁴. H.699-M.1299/1300 tarihinde İnegöl'ün ele geçirilmesi ile birlikte gaziler sayısız mal ve nimete kavuşmuştur. Osmanlılar küfrün ülkesini bozup yıkarak, yerine islam sancağının nurunu getirmişlerdir⁶⁷⁵.

Osman Bey, çevre bölgelerde yapılan pek çok fethin ardından feth ettiği toprakları aile yakınlarına ve savaşta kahramanlık göstermiş komutan ve gazilere tahsis etmiştir. İnegöl'ü de buranın feth edilmesinde önemli başarıları olan, günümüzde bile adı zikredilen ve mühim bir zat olan Turgut Alp'a vermiştir⁶⁷⁶.

İnegöl yöresi ilerleyen dönemlerde Abdalan-ı Rum ve Horasan dervişlerinin de yaşadığı mühit olmuştur. Nitekim Baba Sultan ve Geyikli Baba isimleriyle maruf olan zat bu topraklarda yaşamış ve Osmanlı Sultanları ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Hatta Orhan Bey bu zat için İnegöl'de dervişlerin faaliyetlerini sürdürmeleri için Geyikli Baba Zâviye'sini inşa ettirmiştir⁶⁷⁷.

⁶⁷² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.68, 69; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.95-97, 99, 101, 103; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.33, 34, 35, 36.

⁶⁷³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.69; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.95, 97, 99, 101, 103.

⁶⁷⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.70; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.105.

⁶⁷⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.71.

⁶⁷⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.29.

⁶⁷⁷ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr*, s.103.

2.2.1.1. Geyikli Baba Zâviyesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefâîyye tarikatına mensubiyeti bilinen, Orhan Gazi dönemi dervişlerinden biri olan Geyikli Baba⁶⁷⁸ Hoy kasabasında doğmuştur⁶⁷⁹. Geyikli Baba'nın Bursa fethi öncesi İnegöl yöresine gelip yerleşmiş olduğu söylenebilir. Yaşadığı zamana dair kaynaklarda verilen bilgiler çelişkilidir. Başta Aşıkpaşazâde olmak üzere ilk dönem eserlerin birçoğu Orhan Gazi dönemi dervişleri arasında sayarken⁶⁸⁰, Münecimbaşı ise Osman Gazi devrinde⁶⁸¹ yaşadığını ifade eder. Ömer Lütfi Barkan, Konya'daki bazı aşiretler arasında Geyikli Baba dervişlerinin bulunmasını dikkate alarak, Geyikli Baba'nın Hoy'dan yola çıkarak ilk önce Konya'ya gelmiş olabileceğini ileri sürmektedir⁶⁸².

Geyikli Baba, Osmanlı coğrafyasında adını ilk kez Bursa fethi sırasında duyurmuştur. Rivayetlere göre Geyikli Baba büyük bir geyiğe binmiş vaziyette Bursa fethine katılmış ve savaş sırasında olağanüstü kahramanlıklar göstermiştir. Elinde büyük bir kılıçla ordunun ön saflarında savaşmış ve Kızıl Kilise adı verilen bölgeyi bizzat kendi çabalarıyla ele geçirmeyi başarmıştır⁶⁸³. Bursa fethindeki gayretlerine karşılık dönemin sultanı Orhan Bey tarafından kendisine bir zâviye yaptırılmıştır⁶⁸⁴. Geyikli Baba, Bursa'da bugünkü adıyla Baba Sultan olarak bilinen bölgede faaliyet gösterdiği zâviyesinde vefat etmiştir⁶⁸⁵. Orhan Gazi, Geyikli Baba'nın kabri üzerine türbe inşa ettirmiştir. Daha sonra bu mekân mübarek bir ziyaret yeri ve feyiz kapısı

⁶⁷⁸ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.105-106; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.32; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.103; Geyikli Baba için ayrıntılı bilgi bkz.: Ali Haydar Avcı, *Abdalan-ı Rum ve Geyikli Baba*, La Kitap Yayınları, Ankara 2015.

⁶⁷⁹ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.36; Mecdi, Mehmed Efendi, *Hadaiku'ş-Şakaik, Şakaik-i Nu'maniye ve İzahlı Şerhleri*, yay. Abdulkadir Özcan, C.I, İstanbul 1989, s.32.

⁶⁸⁰ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.105-106; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.32; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.103; Mecdi, *Hadaiku'ş-Şakaik, Şakaik-i Nu'maniye ve İzahlı Şerhleri*, s.32; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, Tercüme ve Şerh: Lâmi Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s.841.

⁶⁸¹ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.80.

⁶⁸² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I:İstila Devirlerinin Kolonizasyon Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.290.

⁶⁸³ BOA. AE. MÇLB. 1. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.103; Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler, Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2020, s.104-105.

⁶⁸⁴ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.293; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.36; Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgım, Kalan Yayınları, Ankara 2003, s.76.

⁶⁸⁵ Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, s.105.

olmuştur. Mezarının civarına bir cami ve hangah yapılmıştır. Birçok misafir burada konaklama imkânı bulmuştur. Geyikli Baba Zâviyesi demekle meşhur olan bu yer büyük itibar görmüştür⁶⁸⁶. Geyikli Baba günümüzde bile her yıl bir kutlama ile anıldığı Baba Sultan köyünün⁶⁸⁷ kurucusu olarak hafızalara kazınmış, Bursa çevresindeki islamaşmaya iskân faaliyetiyle katkıda bulunmuş bir derviştir.

Zâviyeye vakfedilen iki köyde mütemekkin bulunan toplam 103 neferden zâviye adına sağlanan toplam hâsıl 9732 akçe olarak hesaplanmıştır⁶⁸⁸. Tahrir kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre; Geyikli Baba Köyü⁶⁸⁹ ve Kulb(y)ar Köyü⁶⁹⁰, Geyikli Baba Zâviyesi için vakfedilmiştir.

Bahsi geçen kayıtlarda zâviyede kimlerin görev yaptığı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bir dönem Sakar Oğlu Muhammed adlı bir şahsın görev yaptığı belirtilmektedir⁶⁹¹. Bir süre de Deli Birader adıyla da bilinen Gazâlî mahlaslı meşhur şair Durmuş oğlu Mehmed'in bu zâviyede görev yaptığı bilinmektedir. Rivayetlere göre Deli Birader; II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'un eserlerinin mukabelecisi idi ve araları çok iyiydi. Deli Birader, Şehzade Korkut'un ölümünden sonra Bursa Geyikli Baba Zâviyesi şeyhliğine talip olmuştur. İsteği Yavuz Sultan Selim tarafından kabul edilerek adı geçen zâviyenin şeyhliği kendisine verilmiş ve burada inzivaya çekilmiştir. Gazâlî mahlasını da burada almıştır⁶⁹². Şehzade Korkut 1513'de yılında vefat ettiğine göre muhtemelen Deli Biradere de 1513 veya 1514 yılında zâviyenin şeyhlik görevi verilmiştir. Tarihi kaynakların ifade ettiğine göre; bir süre zâviyede görev yapan Deli Birader daha sonra şeyhlik görevinden feragat ederek medresede eğitim faaliyetlerine intikal etmiştir⁶⁹³. Bu dönemden sonra zâviyede kimlerin

⁶⁸⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman, II. Defter*, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, TTK, 2. Baskı, Ankara 1991, s.95.

⁶⁸⁷ https://www.bursa.com/wiki/Babasultan_Geyiklisultan Erişim Tarihi: 19.07.2022; saat:22:16.

⁶⁸⁸ BOA. MAD. 16016, s. 10; KKA. TD 570, s.256a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.109-110.

⁶⁸⁹ BOA. TD. 16016, s. 10; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.110.

⁶⁹⁰ BOA. TD. 16016, s.20; BOA. TD 453, s. 109a; KKA. TD 570, s. 256a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.109.

⁶⁹¹ BOA. TD. 16016, s.18; Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, s.36.

⁶⁹² Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Yayıncı Matbaası, İstanbul 1972, s.131; M. Fuad Köprülü, "Gazâlî", *İA*, IV, s.728-729; Orhan Şaik Gökyay, "Deli Birader", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.135-136.

⁶⁹³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's -Şakâ'ik Mecdî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, C.2, haz. Bilal Alpaydın, Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022,

şeyhlik görevinde bulunduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Zâviye ve türbe 1167/1754 yılında tamirat geçirmiştir. Ancak günümüze kadar gelmemiştir⁶⁹⁴.

Geyikli Baba Zâviyesi'nin XVIII. yüzyılda da aktif olduğu bilinmekle beraber Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bu zâviyede görev yapan kişiler ve görevlendirmeler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Arşivde bulunan H.15 Şevval 1147/ M.10 Mart 1735 tarihli ilk kayda göre; Bursa İnegöl de bulunan Geyikli Baba Sultan Zâviyesi Evkafı Mütevellisi Süleyman b. Mustafa'nın vakıf işlerini iyi yürütmesi sebebiyle tevliyetin kendisine tevcih olunarak beratin yenilenmesine dair bir belge bulunmaktadır⁶⁹⁵. Farklı bir belgede ise Geyikli Baba Sultan Zâviyesi olarak da bilinen bu yapının İnegöl'de Yenisaray ağaları nezaretinde olan evkaftan mezkûr zâviye vakfi cibayetinin tevcihi hakkında bir arşiv kaydı bulunmaktadır (H. 3 Rebûlevvel 1150/ M. 1 Temmuz 1737). Buna göre; mezkûr zâviyede görevli olan câbilerin görevlendirilmeleri ile ilgili bilgi yer almaktadır⁶⁹⁶. H. 29 Zilhicce 1177/ M. 29 Haziran 1764 tarihli belgede ise Geyikli Baba Sultan Zâviyesi Vakfı'ndan aldığı yevmi iki akçe ile tabbah ve ber-vech-i hasbi türbedar olan Mustafa b. Mahmud'un mutasarrıf olduğu cihetlerini Seyyid Mehmed b. Ahmed'e kasr-ı yed ettiğine dair bir kayıt bulunmaktadır⁶⁹⁷. Ancak Seyyid Mehmed b. Ahmed'in bu görevde fazla kalmadığı görülmektedir. Nitekim H. 14 Safer 1181/ M. 12 Temmuz 1767 tarihli bir belgede İnegöl Bursa'da vaki Geyikli Baba Sultan Zâviyesi Vakfı mahsulünden almak üzere tabbahlık ve türbedarlık cihetlerini mutasarrıf olan Seyyid Mehmed İbn-i Ahmed'in ferağına mebni, mezkûr cihetlerin İbrahim Halife İbn-i Halil'e tevcihine dair bir arşiv vesikası bulunmaktadır⁶⁹⁸.

Geyikli Baba Sultan Zâviyesi'nin bünyesinde ziraat eden bazı köylerin ahalisinin bir takım yolsuzluk faaliyetlerine karşı tedbir amaçlı belgelerin de düzenlendiği bilinmektedir. Buna göre H.8 Rebûlevvel 1181/ M.4 Ağustos 1767 tarihli bir belgede Bursa İnegöl'de vaki Geyikli Baba Sultan Zâviyesi Vakfı'na

s.1238; Lâtîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, s.389.

⁶⁹⁴ Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, s.37.

⁶⁹⁵ BOA. AE. SMHD. I. 32-1910.

⁶⁹⁶ BOA. C.EV. 28/1398.

⁶⁹⁷ BOA. AE. SMST. III. 111/8396.

⁶⁹⁸ BOA. AE. SMST. III. 279/22360.

mülhak Geyikli Baba ve Kızık karyeleri toprağında ziraat eden civar karyeler ahalsinin, mahsullerini o karyede harman edip aşarlarını vermeden kendi karyelerine götürmemesine dair bir arşiv kaydı bulunmaktadır. Buna göre; Geyikli Baba Sultan Zâviyesi Vakfı'na mülhak Geyikli Baba ve Kızık karyeleri toprağında ziraat eden civar karyeler ahalsinin, ürünlerini vakfin topraklarında ziraat edip, bu yerden hâsıl olan ürünlerini mezkûr bölgelerde harman etmeyip kaldırıp hâsılatı kendi karyeleri olduğu mahalde harman etmişlerdir. Ayrıca ziraat edilen yerler için âşarlarını da vermemişlerdir⁶⁹⁹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait bu zâviyenin etrafına Orhan Bey tarafından cami, tekke, türbe ve hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirildiği bilinmektedir. Bursa'nın Gürsu ilçesine bağlı Babasultan köyünde yer alan bu külliyenin gelir kaynakları arasında civardaki bahçelerin ceviz ve kestane ağaçları, külliyenin uhdesinde bulunan hamam, aynı mahalde bulunduğu bilinen değirmenle Bursa'da üç dükkân sayılmaktadır⁷⁰⁰. Uzun yıllar varlığını devam ettirdiği bilinen caminin adı vakıf kayıtlarında da geçmektedir. Söz konusu H. 23 Cemâziyelevvel 1190/ M. 10 Temmuz 1776 tarihli belgeye göre; Geyikli Baba Sultan Cami'ne Zâviyesi mahsulünden beş akçe vazife ile imam hatip tayini edildiğine dair bilgi edinilmektedir. Söz konusu belgeye göre Geyikli Baba Sultan Cami'nin hatibi olan İsmail adlı şahsın kendi isteğiyle bu görevi Ömer isimli bir kişiye devrettiğine dair bir yazı kayıtlara geçmiştir⁷⁰¹.

XVIII. yüzyılın son dönemlerine ait bir belgede Geyikli Baba Zâviyesi'ne yapılan görevlendirmeler hakkında mühim bilgiler mevcuttur. Buna göre Baba Sultan Zâviyesi olarak kayıtlara geçen H. 14 Zilkade 1210/ M. 21 Mayıs 1796 tarihli ilk belgede Baba Sultan Zâviyesi tevliyetinin teberdar-ı hassadan Seyyid Osman'a tevcih edilmesine dair bir malumat bulunmaktadır⁷⁰². Ancak Seyyid Osman'ın bu görevde fazla kalmadığı onun yerine daha önce görev yapan Kuşcu Halil'in

⁶⁹⁹ BOA. AE. SMST. III 291/23320.

⁷⁰⁰ M. Baha Tanman, "Geyikli Baba Külliyesi", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s.47.

⁷⁰¹ BOA. C.EV. 514/25988.

⁷⁰² BOA. HAT 1461/24.

vazifesine yeniden getirildiği bildirilmektedir (H. 22 Rebûlâhir 1211/ M. 25 Ekim 1796)⁷⁰³.

Geyikli Baba Sultan Zâviyesi ile ilgili XIX. yüzyıl belgesinde ise zâviye vakfının müezzin cihetinin tevcihine dair arşiv vesikası bulunmaktadır. Geyikli Baba Sultan Zâviyesi evkafından olmak üzere yevmi bir akçe vazife ile zâviyesinde müezzin olan es-Seyyid Mehmed Halife vefat etmiş ve onun yerine es-Seyyid Murad halife müezzin olmuştur⁷⁰⁴.

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimiz bilgilere göre; Geyikli Baba Zâviyesi de Bektaşî tekkesine dönüşmüş ve varlığını bu şekilde devam ettirmiştir. Ancak 1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla birlikte bu tekkenin faaliyetlerine de son verilmiştir. Kapatılan tekkelerin yeniden açılmasıyla birlikte İnegöl'ün Baba Sultan köyündeki Geyikli Baba Tekkesi de açılmış, Geyikli Baba türbesi ile buradaki imaret ve misafirhane zaman zaman tamirat görmüştü⁷⁰⁵.

2.2.1.2.Ahî Yusuf Zâviyesi

Kaynaklarda Ahî Yusuf'un kişiliği ve hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Arşiv kayıtlarındaki bilgilere göre Ahî Yusuf'un İnegöl'de bir değirmeni olduğu ve kendisine ait bir çiftliği bulunduğu bilgisi aktarılmaktadır. Ayrıca İnegöl'ün merkezinde Ahî Yusuf Zâviyesi'nin yer aldığı bildirilmektedir. Ahî Yusuf, İnegöl'deki değirmenini ve üç müdlük Ahî Yusuf Çiftliği'ni zâviyesine vakfetmiştir. Değirmen ve zâviye daha sonra harap olmuş, harap olan değirmeni biri tamir ettirerek işletmiş ve vergisini vakfa vermeye devam etmiştir. Bu dönemde vakfın hâsılı 110 akçe olarak kaydedilmiştir⁷⁰⁶.

İnegöl'de inşa edilmiş olan zâviyeye XVI. yüzyıl sonlarında Ahî Yusuf'un neslinden gelen Ahî Hamza, Ahî Hamza'dan sonra oğlu Mustafa mutasarrıf olmuştur. Zâviyenin vakıflarını İnegöl'de bulunan Ahî Yusuf Değirmeni ile Ahî

⁷⁰³ BOA. C.EV. 93/4643.

⁷⁰⁴ BOA. C.EV. 65/3247.

⁷⁰⁵ BOA. İ.DH. 676/47094; BOA. Ş.D. 437/1; BOA. BEO. 3439/257852; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.278.

⁷⁰⁶ BOA. TD 453, s. 248b; KKA. TD 585 s.308. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.121.

Yusuf Çiftliği teşkil etmiştir⁷⁰⁷. XVII. yüzyılda da faaliyetlerine devam eden zâviyenin şeyhliğinde Musa oğlu Süleyman Efendi görev yapmakta iken dönemin İnegöl kazası naibi Mehmet Emin Efendi'nin arzıyla Ahmet oğlu Hüseyin Efendi'ye H. 7 Cemâziyelevvel 1173/ M. 27 Aralık 1759 tarihinde şeyhlik beratı verilmiştir. Ancak Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine yerinin boş kalmaması ve zâviye hizmetlerinin aksamaması için şeyhlik vazifesinin oğlu Ahmet Efendi'ye tevcih edilmesi hususunda yine İnegöl kazası naibinin H.21 Rebûlâhir 1176/ M.9 Kasım 1762 tarihli arzı söz konusudur⁷⁰⁸. Bu arz üzerine Ahmet Efendi'nin zâviyedarlığı H.4 Cemâziyelevvel 1176/ M.21 Kasım 1762 tarihinde onaylanmıştır⁷⁰⁹. 1762 yılında zâviye şeyhliği görevine getirilen Ahmet Efendi 22 yıl kadar bu vazifeyi ifa etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan H. 23 Safer 1198/ M. 17 Ocak 1784 tarihli başka bir belgede Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine yerine geçecek kişinin tayini hususu söz konusudur. Ancak bu belgede öncekilerden farklı olarak “Ashâb-ı hayrâtdan Ahî Yusuf'un bina eylediği Nakşibendiye Zâviyesi” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Ahî Yusuf Zâviyesi zamanla dönüşüm gerçekleştirerek Nakşibendî Zâviyesi olarak faaliyet göstermeye başlamıştır⁷¹⁰. Aynı belgede Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine Musa oğlu Şeyh Mustafa'nın meşihate layık olduğu vurgulanarak H.9 Rebûleevvel 1198/ M.1 Şubat 1784 tarihinde şeyhlik vazifesi tevcih olunmuş ve beratının hazırlanması istenmiştir⁷¹¹. Ancak daha sonra tarihlendirilmiş bir belgeden meşihat görevinin Şeyh Mustafa Efendi ile birlikte Şeyh Halil Efendi uhdesine tevcih edildiğini anlıyoruz. Ancak Şeyh Mustafa Efendi'nin 1794 yılı yaz aylarında vefat etmesi üzerine babasının üzerindeki vazifenin Sinan Bey Mahallesi'nde ikamet etmekte olan ve o tarihte henüz 22 yaşında olan oğlu Ali Efendi'ye meşihat

⁷⁰⁷ Barış Sarıköse, “Ahi Yusuf Zaviyesi (İnegöl)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd., 3. Baskı, Ankara 2020, s.216.

⁷⁰⁸ BOA. C.EV. 235-11741.

⁷⁰⁹ BOA. C.EV. 235-11741.

⁷¹⁰ BOA. C.EV. 181-9024.

⁷¹¹ BOA. C.EV. 181-9024.

hissenin üçte birinin tevcih edilmesi ve beratının verilmesi talebi söz konusu olmuştur⁷¹².

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Ahî Yusuf Zâviyesi şeyhliğinde üç ismin müşterek olarak vazife yaptığını görmekteyiz. Zâviye şeyhliğinde görev yapanlar Mehmet, Halil ve Mustafa isminde üç kardeştir. H.18 Cemâziyelevvel 1239/ M.20 Ocak 1824 tarihlerinde bu kardeşlerden Mehmet vefat etmiş ve boşta kalan vazifesinin oğlu Ahmet'e tevcih edilmesi ve tevcih beratının düzenlenerek eline verilmesi uygun görülmüştür⁷¹³.

Ahî Yusuf Zâviyesi de muhtemelen Bektaşî tarikatı dairesi içerisine giren zâviyelerden birini teşkil etmiştir. Nitekim 1800'li yıllara geldiği zaman bu zâviyede Bektaşîlik ismi altında anılmış ve vakıf kayıtlarında Bektaşî Tekkesi olarak zikredilmeye başlamıştır. Ayrıca son dönem kaynaklarında da Şeyh Yusuf Baba Tekkesi ismi ile anılmaya başlanmıştır⁷¹⁴. 1826 yılından sonra Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı dönemde mezkûr tekke kapatılmaya gerek kalmayan Bektaşî zâviyeleri arasında gösterilmiştir. Çünkü tekke vakfın yetersizliğinden harap olmuştur. Ancak yine de vakfın yıllık bin kuruş iltizam geliri bulunduğu kaydedilmiştir⁷¹⁵. Bahsi geçen yapı büyük bir olasılıkla sonra yeniden faaliyete başlamıştır⁷¹⁶. Nitekim sonraki dönem vakıf kayıtları ve arşiv vesikalarında adının geçmesi bu zâviyenin faal olduğunu göstermektedir.

Mezkûr üç ismin hangi tarihlere kadar zâviyede şeyhlik görevinde bulduklarına dair elimizde ve arşiv kaynaklarında şimdilik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak H.10 Cemâziyelevvel 1283/ M.20 Eylül 1866 tarihli bir belgede Ahî Yusuf Zâviyesi'nde üçte bir hisseyle meşihat vazifesini yapmakta olan Şeyh Halil Efendi'nin çocuksuz olarak vefat ettiği belirtilmektedir. Mustafa Efendi'nin ise büyük oğlu Ali Efendi'yi, Şeyh Mehmet Efendi'nin ise büyük oğlu

⁷¹² VGMA. EV. MH. 1039/231.Serdar Ösen, "İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016 Bildiriler*, C.I, Editörler: Doğan Yavaş, Sezai Sevim, İhlas Gazetecilik AŞ., İstanbul 2017, s.454.

⁷¹³ BOA C.EV. 134-6692.

⁷¹⁴ BOA. MAD. 9771, s. 96.

⁷¹⁵ BOA. MAD. 9771, s.96; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.138-139.

⁷¹⁶ Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.278, 1588. Dipnot.

Ahmet ve küçük oğlu Mustafa'yı geride bırakarak vefat etmiş oldukları ifade edilmektedir. Bu bilgilere göre Şeyh Halil Efendi'nin ve Şeyh Mustafa Efendi'nin XIX. yüzyıl ortalarına kadar görev yaptıkları söylenebilir. Ayrıca Ahî Yusuf Zâviyesi'nde şeyhlik vazifesinin evlâdiyet usulüne uygun olarak babadan oğula geçtiği de görülmektedir. Yukarıda belirtilen isimlerin vefatları üzerine yerlerine zâviyenin üçte bir hisseleri Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu Ali ile Şeyh Mehmet Efendi'nin büyük oğlu Ahmet'e intikal etmiştir⁷¹⁷.

1866 yılında Ahî Yusuf Zâviyesi'nin faal olduğu bilinmekle birlikte gelip giden misafirler için yemek hizmetinin verildiği de ifade edilmiştir.⁷¹⁸ H.4 Şâban 1301/ M.30 Mayıs 1884 tarihinde ise zâviyenin şeyhlik vazifesine Mustafa Behçet Efendi tevcih edilmiştir⁷¹⁹. Mustafa Behçet Efendi şeyhlik vazifesine atandıktan sonra zâviyeyi tamir için bazı girişimlerde bulunmuştur. Mustafa Behçet Efendi, zâviyenin tamire muhtaç olduğunu ifade ederek İnegöl'e gitmek üzere yola çıkacağını tamir ve inşa masrafları için kullanılacak paranın da zâviyenin birikmiş olan bir yıllık vazife bedelinin İnegöl mal sandığından kendisine teslim edilmesine dair bir isteğini yetkili makamlara iletmiştir⁷²⁰. Bu talep üzerine merkezden Hudâvendigâr vilayetine gönderilen yazıda meşihat vazifesinin ücretinin ne kadar olduğu, tevliyet kaydının olup olmadığı gibi hususlarda bilgi istenmiştir⁷²¹. Buna dair Hudâvendigâr vilayetinden Evkaf Nezâreti'ne gönderilen H.7 Şâban 1303/M.11 Mayıs 1886 tarihli cevabi yazıda, Ahî Yusuf Dergâh'ına bağlı zemin mukataalı 14 bab hane ile 78 dönüm arazi olup bunun miri âşârıyla beraber ta'şir olunan hâsılatı bedeli 979 kuruştan ibaret bulunduğu ifade edilmiştir⁷²². Kaynaklarda bu miktara yakın bir bedelin yani 710 kuruş hâsılatın 1880 yılına kadar vakfin mütevellileri tarafından ta'şir olunup zati harcamalarına sarf edildiği bilgisi mevcuttur⁷²³.

Maliye Nezâreti Muhâsebât-ı Atîka Muhasebesi'nden edinilen bilgiye göre; İnegöl kasabasında bulunan Ahî Yusuf Dergâhı'na bağlı arazinin sinin-i sabıka

⁷¹⁷ VGMA. EV. MH. 1197/46. Ösen, "İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler", s.454.

⁷¹⁸ Ösen, "İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler", s.455.

⁷¹⁹ VGMA. EV. MKT. 1349/172.

⁷²⁰ VGMA. EV. MKT. 1349/171.

⁷²¹ VGMA. EV. MKT. 1349/170.

⁷²² VGMA. EV. MKT. 1349/177.

⁷²³ VGMA. EV. MKT. 1349/172.Ösen, "İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler", s.455.

hâsılatıyla bedelatinin suret-i tesviyesine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre; Ahî Yusuf Zâviyesi'nin vakıf gelirleri incelendiğinde daha öncede belirtildiği üzere Ahî Yusuf Çiftliği olarak bilinen üç müdlük yerin hâsılatı ve İnegöl'de yer alan değirmenin gelirleri bulunmaktadır. Ancak bu gelirlerin 1296-1878/1879 yılı sonuna kadar mutasarrıflık tarafından toplandığı ve Ahî Yusuf Zâviyesi'ne bir şey verilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sebep olduğu sıkıntıların giderilmesi için yukarıda ifade edilen vakıf gelirlerinden ödenmesi gereken kalem harcı vesaire vergilerin ödenmesinden sonra kalan 978 kuruş olduğu ifade edilmektedir. Neticede 1300/ 1884-85 senesinden 1310/1894-95 senesi sonuna kadar verilmesi gereken 8802 kuruşun da nakdi olarak usulü dairesinde dergâha verilmesine dair talepler söz konusu olmuştur⁷²⁴. Bu talepler Şura-yı Devlet'de görüşülmüş ve H.27 Şevval 1312/ M. 23 Nisan 1895 tarihli belgede belirtilen miktarlardaki vakıf gelirlerinin vakfa ödenmesi uygun görülmüştür⁷²⁵.

Ahî Yusuf Dergâhı ile ilgili XIX. yüzyıla ait farklı bir belgede ise ekonomik sıkıntılara bağlı olarak Ahî Yusuf Dergâhı Şeyhi Mustafa Efendi'nin, kendisine maaş tahsisi talebiyle ilgili gerekenin yapılmasına dair Hudâvendigâr vilayetine yazılmış bir arşiv vesikası kayıtlara geçmiştir. Hudâvendigâr vilayetine yazılan 27 Cemâziyelâhir 1317/2 Kasım 1899 tarihli yazıda Ahî Yusuf Zâviyesi gelirlerinin azlığı ifade edilerek çekilen sıkıntıların bertaraf edilmesi için belediye sandığından maaş tahsis edilmesine dair dergâh şeyhi Mustafa Behçet Efendi tarafından Sadâret makamına talepte bulunulduğundan bahsedilmektedir⁷²⁶. Mustafa Behçet Efendi'nin bu talebine karşılık maaş tahsisi konusunda Sadâret'ten olumlu bir cevap gelmiş ve H. 3 Rebûlevvel 1318/ M. 1 Temmuz 1900 tarihli belgeye göre Hazîne-i Celîle'den maaş bağlanması için bir yazı kayıtlara geçmiştir⁷²⁷. Aynı yıla ait H.5 Rebûlâhir 1318/ M. 2 Ağustos 1900 tarihli belgede ise İnegöl'deki Ahî Yusuf Dergâhı'na maaş tahsisi hususunda bir yazı bulunmaktadır⁷²⁸. Ancak bu yazıda kime maaş tahsis edildiği hakkında bir bilgi yer almamakla birlikte bu kaydın Mustafa Behçet Efendi için yazılmış olabileceği düşünülmektedir.

⁷²⁴ BOA. Ş.D. 360-9.

⁷²⁵ BOA. BEO. 605-45374.

⁷²⁶ BOA. DH. MKT. 2264-123.

⁷²⁷ BOA. DH. MKT. 2381-142.

⁷²⁸ BOA. BEO. 1527-114523.

Arşiv kayıtlarından öğrendiğimiz bilgilere göre 30 Mayıs 1884 tarihinde Ahî Yusuf Zâviyesi meşihati kendisine tevcih edilmiş olan Şeyh Mustafa Behçet Efendi 1907 yılı ortalarına kadar çeşitli ekonomik zorluklar içerisinde şeyhlik vazifesini devam ettirmiş ve dergâhın tamir edilmesi hususunda gayret göstermiştir⁷²⁹. Ancak 1907 yılı ortalarında Şeyh Mustafa Behçet Efendi vefat etmiş ve şeyhlik görevi 25 Haziran 1907 tarihinde büyük oğlu Hüseyin Efendi'ye tevcih olunmuştur. Hüseyin Efendi'ye vazifenin tevcih edilmesine dair Evkaf Nezâreti'nden gönderilen yazıda imtihan yapıldığı ve şeyhlik vazifesine layık olduğu da vurgulanmıştır⁷³⁰.

2.2.2.Yenişehir'deki Zâviyeler

Günümüzde Bursa'ya bağlı bir ilçe olan Yenişehir, Antik Çağlardan Bizans'a, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'ne kadar geçmişten günümüze tarihsel süreç içinde önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. İlk dönemlerde Neapolis adıyla kurulmuş bir Roma yerleşim merkezidir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra, Bizans sınırları içinde kalmıştır. Bir ara Selçukluların yönetiminde kalan Neapolis, bu devletin yıkılmasından sonra da yeniden Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Neapolis 1299/1300 yılında ise Osmanlı Beyliği'nin topraklarına dâhil olmuştur⁷³¹.

Osmanlı beylik döneminde Ertuğrul Bey, İznik İmparator'una karşı sefere çıkmıştır. Yenişehir Ovası'nda iki ordu karşı karşıya gelmişlerdir. Üç gün süren savaş esnasında Ertuğrul Gazi ve arkadaşları savaşı kazanmışlardır. Bu zaferden sonra Ertuğrul Bey, Karacahisar ve Söğüt'ü almıştır. Ertuğrul Beyin oğlu Osman Gazi batıya yayılma amacıyla önündeki küçük tekfurlukları sırasıyla almaya başlamıştır. Önce Yarhisar sonra İnegöl alınmıştır. Osman Bey, Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün ardından yönünü Yenişehir'e çevirmiştir. Yanında gazâ ve cihad davası ile savaşan yiğitlerle birlikte şafak vaktinden öğleye kadar kısa bir çarpışmanın ardından 1299/1300 yılında bu toprakları da Osmanlı Beyliği'ne dâhil etmiştir⁷³². Burada

⁷²⁹ VGMA. EV. MKT. 2077/206.

⁷³⁰ VGMA. EV. MKT. 009/064; Ösen, "İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler", s.457.

⁷³¹ *Yurt Ansiklopedisi*, Türkiye İl İl Dünyü Bugünü Yarını, (Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı, Çorum-Denizli-Diyarbakır) Cilt: 3, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.1672.

⁷³² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.105; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.68; Şükrullah, *Behcetüttevârih*, Düzenleyen ve çev.: N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul

muharebe eden yiğitler, alpler ve gaziler için evler yaptırarak bu bölgeyi de Osmanlı beyliği için yerleşim sahası haline dönüştürmüştür⁷³³.

Osman Gazi, Yenişehir'i aldıktan sonra imar faaliyetlerini başlatmıştır. Cami, çeşme, han, hamam, konut, külliye, medrese gibi yapı türleri inşa ettirmiştir. Bu sebeple buraya Yenişehir denmiş ve o günden bugüne Yenişehir olarak kalmıştır⁷³⁴. Yeni fetih yapılacak yerlere yakınlığı nedeniyle burasını askeri bir merkez haline getirmiştir⁷³⁵. Yenişehir; Bilecik, İznik, Bursa, İnegöl yerleşmelerinin tam ortasında bulunması sebebiyle Osmanlı'nın diğer fetihleri gerçekleştirmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Bu nedenle bu bölgeden hareketle Marmara bölgesine yönelerek fetihlerine devam etmişlerdir. Fetihlerin ardından Yenişehir'e geri gelmişler ve bu mevkiye kalmışlardır⁷³⁶.

Osman Gazi Yenişehir'e gelince çevredeki gayrimüslimler ona burada huzur vermeyerek saldırılarında bulunmuşlardır. Bunun üzerine Osman Bey onların hâkim oldukları yerleri ele geçirip, adalet, güven, insaf ve merhamet ederek bu mekânları da güzelleştirmiştir. Gazilere ve fetihde bulunan diğer grupların her birine köyler ve yerler vermiştir⁷³⁷. Oruç Bey'in ifadesine göre Osmanlı halkı bu ganimet malı ile zengin olmuştur⁷³⁸. Osman Gazi, 701 (1301/1302) yılında, beylik merkezini Karacahisar'dan Yenişehir'e taşımış ve 1326 yılına kadar Yenişehir, Osmanlı beyliğine başkentlik yapmıştır. Ardından fethedilen bölgeleri oğulları ve kumandanları arasında paylaşmış ve bu yerlerin yönetimini kolaylaştırmıştır. Orhan Bey'e Sultanönü'nü, Gündüz Alp'e Eskişehir'i, Aykut Alp'e İnönü'nü, Hasan Alp'e Yarhisar'ı, Turgut Alp'e İnegöl'ü vermiştir⁷³⁹. Yenişehir gerek coğrafi konumu gerekse tarihi ile Osmanlı beyliği için büyük öneme sahip olmuştur. Yeni fetihlerin düzenlenmesinde askeri bir karargâh görevini üstlenen bu mevki seferlerde

1949, s.52; Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, Türkçeye çev: İbrahim Hakkı Konyalı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s.345.

⁷³³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75.

⁷³⁴ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.113; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.70.

⁷³⁵ Kamil Kepecioğlu, "Yenişehir", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2010, s.248.

⁷³⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75.

⁷³⁷ Âşık Paşa-Zade, Ahmed Aşık, *Tevarih-i Al-i Osman*, s.106; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.77.

⁷³⁸ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.31.

⁷³⁹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.69, 70.

kolaylık sağlamış ve Batı Anadolu'daki şehirlerin ele geçirilmesinde mühim rol üstlenmiştir.

2.2.2.1. Esenli Şeyh Zâviyesi

Şeyh Esenli, Orhan Bey dönemi devlet adamlarındandır⁷⁴⁰. Yaşamı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Yenişehir'de Esenli Şeyh adında bir zâviyesinin bulunduğu bilinmektedir. Esenli Şeyh Zâviyesi, Yenişehir Barçınlı veya Barçın köyünde bulunmaktadır. Orhan Gazi tarafından Halkahavlu köyündeki bir buçuk müdlük yer bu zâviyeye vakfedilmiştir. Esenli Şeyh'in bir buçuk müdlük çiftlik yeri olan Halkahavlu mezraasında asma ve bahçesinin bulunduğu, vakfa neslinden Ali ve Hamza'nın mutasarrıf olduğu, âyende ve revendeye hizmette buldukları ifade edilmiştir. Hamza'nın vefatı akabinde oğulları Ali, Hamza, İsa, Musa ve Süli tasarruf etmişlerdir. 100 akçe hâsılı bulunan mezraanın son mutasarrıfları Süli, Veli, Bali ve Yunus olmuştur⁷⁴¹.

Vakfiye kayıtlarından 1767 yılına kadar Esenli Şeyh'in neslinden gelen kişilerin yaşadığı bilinmektedir⁷⁴². Ayrıca 1767 tarihli kayıta sözü edilen zâviye hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu tarihte köy on beş bin akçelik hâsılatıyla Yenişehir'in en varlıklı köylerindedir. Ancak bir süre sonra diğer bütün zâviyelerin uğradığı akıbete Esenli Şeyh Zâviyesi de uğramış ve Bektaşî tekkesine dönüşmüştür. 1826 yılında Yeniçeri ocağının kapatılmasına bağlı olarak bu tekkede kapatılmış ve faaliyetlerine son verilmiştir. Günümüzde "Pir Mehmet Tekkesi" olarak bilinen yapı, köyün kuruluşundan beri oldukça merkezi bir rol oynamış unsurlardan birisidir. Köyün Kuzeydoğusunda, hâkim bir tepelik üzerine kurulu bu dinî yapı asırlarca Bektaşî erenlerinin yönetiminde faaliyet sergilemiştir. Tekkenin hazîresinde (küçük mezarlık) Osmanlı'nın kuruluş savaşlarında şehit düşmüş kişilerin de gömülü olduğu manevî tesiri yüksek bir alan oluşmuştur⁷⁴³.

⁷⁴⁰ Kâmil Kepecioğlu, "Esenli Şeyh", *Bursa Kütüğü*, C.II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.48.

⁷⁴¹ BOA. TD 453, s. 260a; KKA. TD 580, s. 28a.

⁷⁴² Kepecioğlu, "Esenli Şeyh", s.48; Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, s.31, 12.dipnot.

⁷⁴³ <https://www.belgeseltarih.com/hoyukten-koye-koyden-mahalleye-yenisehirin-ilk-koyu-barcin/>
Erişim tarihi: 19.07.2022; saat 16:57.

2.2.2.2.Postinpûş Baba Zâviyesi

Asıl adı Mehmed Hammârî olan Postinpûş Baba, Orhan Gazi devrinde Acem diyarından Bursa'ya gelmiş ve Osmanlı tarihlerinin naklettiği bilgilere göre I. Murad döneminde yaşamış bir dervıştır⁷⁴⁴. Bir süre Bursa'da yaşadığı bilinen Postinpûş Baba'nın daha sonra Yenişehir'e yerleştiği ve yaşamının geri kalan kısmını burada geçirdiği belirtilmiştir. Tarihi rivayetlere göre I. Murad'ın görüştüğü dervişlere zâviye yaptırdığı bilinmektedir. Nitekim Postinpûş Baba'ya da Yenişehir'de bir zâviye inşa ettirdiği ifade edilmektedir⁷⁴⁵. Münecimbaşı bu zâviyenin yapımına 767 (1365-1366) yılında başladığını söylemektedir⁷⁴⁶. Hayatını zâviyesine gelen yolcuların hizmeti ve halkın irşadıyla geçiren Postinpûş Baba, I. Murad döneminde, Yenişehir'de vefat etmiştir. Kabri Yenişehir'deki zâviyenin içinde yer almaktadır⁷⁴⁷. Kazım Baykal'da *Bursa ve Anıtları* eserinde I. Murad'ın 1363 Sırp Sındığı zaferinin şükranı olmak üzere Bilecik'te bir cami, Yenişehir'de Postinpûş Baba için bir tekke yaptırdığı bilgisini vermektedir⁷⁴⁸. Semavi Eyice ve Oktay Aslanapa⁷⁴⁹ bu bilgiden hareketle yapının I. Murad dönemine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ancak tüm bu bilgilerin aksine tahrir defterinde yer alan bilgiler bu zâviyenin Orhan Bey döneminde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim tahrir defterindeki kayıtlarda "*Vakf-ı zâviye-i Postinpûş der Yenişehir vakıfıdır Orhan Bey'den*" ifadesi yer almıştır⁷⁵⁰. 14 Cemâziyelevvel 978/14 Ekim 1570 tarihli arşiv vesikasında ise Postinpûş Zâviyesi'nin Sultan Orhan tarafından inşa edildiği ve Orhan'ın bir oğlunun burada medfun olduğu bildirilmektedir. Ayrıca gelip gidenlerin

⁷⁴⁴ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.235; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.52; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih 5*, s.19; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.130; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.45.

⁷⁴⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.117; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.129, 231; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.52; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih 1*, s.130; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.309; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.45; Kâmil Kepecioğlu, "Postinpûş Baba", *Bursa Kütüğü*, C.4, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.45.

⁷⁴⁶ Münecimbaşı, *Camii'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.109.

⁷⁴⁷ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih 5*, s.19; Mecdî, *Şakaik-i Nu'maniye*, s.45; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, s.111; Büşra Bağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Yıl III, Sayı II, Aralık 2020, s.244.

⁷⁴⁸ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.16.

⁷⁴⁹ Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, s. 209-210.

⁷⁵⁰ KKA. TD 570, s. 257a.

itamı yani doyurulması için bir köy mahsulünü vakfeyletiğini ve Kanûnî zamanında on cüz okunmak için emir verildiğini de eklemektedir⁷⁵¹. H. 10 Safer 1243 / M. 2 Eylül 1827 tarihli Yenişehir’de Postinpûş Baba Zâviyesi’ne Sultan Orhan’ın vakıf eylediği Hızır Bali Mahallesi’nde Baba Hamamı’nın tamirine dair hazırlanmış olan belgede⁷⁵² ise “Sultan Orhan’ın vakıf eylediği” ibaresinin yer alması bu zâviyenin Orhan Bey döneminde inşa edildiğini ve Sultan’ın zâviye için vakıflar tahsis ettiğini doğrular niteliktedir.

Ayrıca 979/1571 tarihli bir Dîvân hükmünde bu zâviyenin Orhan Bey dönemine ait olduğu bilinmektedir. Mezkur kayıta “...Yenişehir kadısına hüküm ki Yenişehir’de Postinpûş Baba Zâviyesi’nin mütevellisi Dergâh-ı Mu’allâma gelüb ecdâd-ı ‘izâmımdan Sultan Orhan aleyhi’r-rahmeti ve’r-Rıdvân sâbıkâa zâviye-i mezbûreyi bina idüb bir oğlu anda medfûn olmağın anda konar fakıyr ve mesâkîn için bir karye mahsulün vakf idüb ... ”⁷⁵³ ifadelerine yer verilmiştir.

Yukarıda verilen bilgileri değerlendirdiğimiz zaman Postinpûş Baba Zâviyesi’nin Orhan Bey döneminde yapıldığı veya kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Hatta dönemin sultanı Orhan Bey tarafından vakıflarla desteklendiği bilinmektedir. Dîvân hükmünde Orhan Bey’in oğullarından birinin zâviyede medfûn olduğu ve Orhan Bey’in bir köyün mahsulünü zâviyeye gelen giden için vakfediliği belirtilmekte; vakfın şartına aykırı olarak tayin olunan müderris ve talebenin kadrodan çıkarılması ve mahsûlün eskisi gibi “âyende ve revende ta’amı” ile I. Murad zamanında emirle tayin olunan “eczâ tilâveti” için harcanması istenmektedir⁷⁵⁴.

Kaynaklarda Baba Sultan⁷⁵⁵ Zâviyesi, Seyyid Mehmed Dede Zâviyesi, Postinpûş Baba Sultan İmareti adlarıyla da anılan yapı ilçenin kuzeybatısında, muhtemelen antik şehrin yerinde oluşan 6 m. yüksekliğindeki Babasultan höyüğünün meydana getirdiği alçak bir tepenin üzerine kurulmuştur⁷⁵⁶. Yapı üç basit hacimden

⁷⁵¹ BOA. A. {DVNSMHH. d.. 14-864}

⁷⁵² BOA. C.EV. 370-18786.

⁷⁵³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.209, 210.

⁷⁵⁴ Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, s.51, 52.

⁷⁵⁵ BOA. C.EV. 370-18786.

⁷⁵⁶ Ebru Karakaya, “Postinpûş Baba Zâviyesi”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s.334.

oluşmaktadır. Ortada kubbeli tevhidhâne, yani müridlerin toplanıp şeyhin sohbetlerinin dinlendiği bir mekândı. Bu zâviyenin ana hacmi küçük mescitler kadar büyüktür. Fakat kibleye çevrilmemiştir. Yapının ana aksı doğu-batı yönündedir. Bunun iki yanında da dışarıdan doğrudan girilen iki yan oda bulunmaktadır. Bu yan odalar gelen giden dervişlerin (âyende ve revende) kaldığı bazen tabhâne de denen odalardır. Bu odalar rahatlık ve konforun olmadığı mekânlardır. Ancak beyler gelen gidene yataktan başka karın doyuracak kadar yemek verilmesi için de gerekli gelirleri vakfetmişlerdir. Mutfak, kiler ve helaların zâviye çevresinde ikincil yapılar olarak inşa edilmiş oldukları söylenebilir. Nitekim O dönemin koşullarında bir lokma bir hırka ile geçinen derviş anlayışı düşünüldüğünde, özellikle kötü havalarda kapalı bir odanın yeterli olduğu kabul edilebilir. Gelen misafirler yerlere serdikleri post ve kilimler üzerine yatıyorlardı⁷⁵⁷.

Postinpûş Baba Zâviyesi hakkında vakıf kayıtlarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; Orhan Gazi, zâviye için Vakıf isimli köyü vakfetmiştir⁷⁵⁸. Köy, ilk sayımda 16 hane ve dört mücerreden oluşan 20 nefer, ikinci sayımda ise 28 hane ve 14 mücerreden oluşan 42 nefer ile meskûn olup, 13.428 akçe hâsıla sahipti. Ayrıca Yenişehir içinde 3.100 akçe hâsıdan oluşan bir hamam ve Yenişehir’de 125 akçe hâsıla sahip üç yerin mukâtaası bulunmaktaydı. Reyhan Köprüsü’nün kible tarafında 565 akçe hâsıdan müteşekkil üç çiftlik yer ile 10 akçe hâsılı bulunan 3 koz ağacı vakfa aitti⁷⁵⁹. Hububat üretiminden alınan kesimler, en önemli gelir kaynağını oluşturmuştur. Vakfın diğer gelir kaynaklarına gelince; yekûnu 3790 akçeyi bulan Yenişehir’deki hamam geliri, zemin ve bahçe mukâtaası ve üç koz ağacı sayılabilir. Gelirlerin harcandığı kalemler de belirtilmiştir. Buna göre, nâzır, şeyh, kâtib, nâkib, tabbah, vekîl-i harc ve habbâzâ (ekmek yapan, fırın işleten) verilen senelik 3640 akçe masrafın yanı sıra; vazifelilerin yiyeceği için gendüm-küb, bera-yı lahm, harc-ı misafir, li’l-hinta, bera-yı revgan-ı sirac, bera-yı çıra, bera-yı milh ve bera-yı piyaz için nakid ödeneklerin yanında hinta, şa’îr gibi aynı giderlere de me’kûlât ihracı adı altında yer verilmiştir⁷⁶⁰.

⁷⁵⁷ Kuban, “Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye”, s.85-86.

⁷⁵⁸ KKA. TD 570, s. 257a.

⁷⁵⁹ KKA. TD 570, s. 257a, 257b

⁷⁶⁰ *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.239-240.

1521 ve 1573 yıllarına ait kayıtlara göre zâviyenin vakıfları arasında Vakıf köyü, Yenişehir’de bir hamam, Yenişehir ambarından 45 müd buğday, Barçınlı (Barçın) köyünde bir tarla, İnegöl’de padişah hassasından 6 müd pirinç, bir ara İznik’teki gayri müslimlerin haracından bir pay, Bursa Reyhan Köprüsü’nün kible tarafında üç çiftlik arazi ve pek çok yer bulunmaktadır⁷⁶¹.

Arşiv kaynaklarında Postinpüş Baba Zâviyesi hakkında XVII. Yüzyıla ait yeterli bilgi bulunmazken, XVII. yüzyılın ikinci yarısında boş ve harap halde olduğu bilinmektedir⁷⁶². Postinpüş Baba’dan sonra bu zâviyede XVIII. yüzyıla kadar kimlerin görev yaptığı bilinmemekle birlikte, aynı yüzyılda zâviyede görev yapan kişiler hakkında önemli bilgiler mevcuttur⁷⁶³.

Zâviye’nin XVIII ve XIX. Yüzyıldaki Görevlileri

a) Elbistanlı Derviş Hacı Mehmed (ö. Bursa XVIII. yy.)

1701 yılında Bektaşîler’den Elbistanlı Derviş Hacı Mehmed zâviyeyi tamir ettirmiştir. Gelene gidene yemek yedirip, türbenin kandilini yakmakla görevli olduğundan buranın zâviyedarlığını üslenmiştir. Bu tarihten itibaren Postinpüş Baba tekkesinin bir Bektaşî tekkesi olduğu açıkça görülmektedir⁷⁶⁴.

b) Mehmed Baba (ö. ?)

Osman oğlu Mehmed Baba diye anılmaktadır. Tekkeye ne zaman şeyh olduğu bilinmemektedir. 1815 yılında zâviyeye ait vakfın depo edilen mallarını gasp edip, kimseye bir şey vermediği ve vakıf mallarını başkalarına sattığı gerekçesiyle mahkemeye verildiği bildirilmektedir⁷⁶⁵. Ancak bu olayın nasıl sonuçlandığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

c) İsyânî Baba Efendi (ö. ?)

Bu tekke 1850 yılında mükemmel bir şekilde tamir ettirildikten sonra Kâdiriye’den olan İsyânî Baba Efendi burada posta oturmuştur. Dergâha ait vakfın

⁷⁶¹ *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.239-240; Kepecioğlu, “Postinpüş Baba”, s.45.

⁷⁶² Kepecioğlu, “Postinpüş Baba”, s.45; Salih Çift, “Osmanlılar Döneminde Bursa’da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.2, 2001 s.231.

⁷⁶³ Kepecioğlu, “Postinpüş Baba”, s.45; Çift, “Osmanlılar Döneminde Bursa’da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri”, s.231.

⁷⁶⁴ Kepecioğlu, “Postinpüş Baba”, s.45.

⁷⁶⁵ Kepecioğlu, “Postinpüş Baba”, s.45.

gelirlerinin artırılması için çaba sarf ettiği bilinmektedir⁷⁶⁶. İsyani Baba bu dönemde kendisine yemek masrafları için bir miktar arazi verilmesini istemiş, fakat arazi yerine kendisine maaş bağlanmıştır⁷⁶⁷. Bu tekke İsyani Baba'nın ismiyle de anılmaktadır⁷⁶⁸.

Postinpûş Zâviyesi Evkafı'nın XVIII. Yüzyıldaki kayıtlarında ise seneliği üç müd hinta ile mezkûr vakfın Şeyhi Süleyman'ın görev yaptığı ve vefat etmesi üzerine Şeyh Seyyid Mehmed'in tayin edildiğine dair bilgi verilmektedir (H. 21 Rebûlâhir 1116 / M. 23 Ağustos 1704)⁷⁶⁹. Aynı yüzyıla ait farklı bir belgede ise Postinpûş Zâviyesi Vakfı'ndan olmak üzere yevmi bir akçe ve senede üç müd hinta ile ammehan olan Seyyid Sâdeddin bin Osman'ın vefatıyla mahlûl vazifenin Mehmed Halife'ye verildiğine dair Sultan I. Abdülhamid'in beratı bulunmaktadır⁷⁷⁰.

H. 14 Şevval 1223 / M. 3 Aralık 1808 tarihli bir belgede ise Postinpûş Zâviyesi vakfının mütevellisi olan İsmail Halife'nin vefatı üzerine tevliyetinin oğlu Teberdar-ı Saray-ı Atik es-Seyyid Mehmed'e tevcihine dair bir belge bulunmaktadır. Mezkûr belgeye göre; Postinpûş Baba Sultan Zâviyesi vakfının yevmi beş akçe vazife ve senede dört müd hinta ile mütevellisi olan İsmail halifenin vefat etmesi üzerine ondan boşalan göreve oğlu Teberdar-ı Saray-ı Atik es-Seyyid Mehmed'in tevcihine dair bir berat verilmiştir⁷⁷¹.

Bektaşîler 1701 yılında kazan kaldırdıklarında “baba”, “derviş”, “dede”, “sultan” gibi adlar taşıyan tüm zâviye ve türbelerin Bektaşî olduğunu iddia ederek zapt eylemişlerdi. Muhtemelen o dönemde bu zâviyede Bektaşîlerin denetimi altına girmiştir. Zira Postinpûş Zâviyesi de altmış yıldan beri harap ve boş olup, evliyâullah ayini icra edilmediğinden Bektaşîlerden Elbistanlı Derviş Hacı Ahmed, zâviyeyi tamir edip gelip geçenleri doyurmuştur. Ayrıca türbenin kandillerini yakarak zâviyadarlığını almış ve burasını Bektaşî tekkesi haline koymuştur⁷⁷². Nitekim 1804 tarihli bir kayıt dahi bu görüşü desteklemektedir. Bu kayıda göre; “*Yenişehir'de*

⁷⁶⁶ Kepecioğlu, “Postinpûş Baba”, s.45-46.

⁷⁶⁷ BOA. A. AMD. 22/90.

⁷⁶⁸ BOA. İ.MVL. 181/5421.

⁷⁶⁹ BOA. A.E.SAMD. III 188-18165.

⁷⁷⁰ BOA. TS. MA. e 742-33.

⁷⁷¹ BOA. HAT 1507-2.

⁷⁷² Kepecioğlu, “Postinpûş Baba”, s.45; Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, s.50.

Postinpûş Baba demekle maruf Seyyid Mehmed Buhari'nin Bektaşî zâviyesi ifadesine yer verilmiştir⁷⁷³.

Bursa Yenişehir'deki Postinpûş Baba Zâviyesi de Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı dönemde kapatılmış, daha sonra tekrar açılmıştır⁷⁷⁴. XIX. yüzyılın ikinci yarısında onarım gören zâviye, burada bulunan türbe ve mescitle birlikte Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar ayakta kalmıştır⁷⁷⁵.

Yenişehir'deki Postinpûş Baba Zâviyesi tam bir tekke olarak varlığını muhafaza edebilen tek yapıdır. Geniş bir tevhidhâne, dervişler hücreleri ve ondan daha itinalı yapılmış bir şeyh odasından mürekkebin olup, gördüğü vazîfeye uygun bir binadır⁷⁷⁶. Ayverdi "bu tesîsde şeyh, nakib ve kâtibden 'ibâret üç idâreci ile aşçı, ekmekçi ve mubâyâ'acıdan mürekkebin hizmet kadrosu mevcut olup muayyen bir mürîd zümresi" bulunmadığını zikretmiştir⁷⁷⁷. Binanın XIX. yüzyılın sonlarında muhtemelen bir deprem sonucunda yıkılarak kullanılamaz hale gelmesi üzerine 1905-1906 yıllarında restore edildiği düşünülmektedir⁷⁷⁸.

2.2.2.3.Sartioğlu Zâviyesi

Sartioğlu Zâviyesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte tahrir defterlerinde Orhan Bey döneminde vakıflarla desteklendiği bilgisi yer almaktadır. XVI. Yüzyıl tahrir defterinde verilen bilgilere göre Sartioğlu Zâviyesi Subaşı Aslibey'in tasarrufunda iken daha sonra onun oğlu bu zâviyeyi tasarruf etmiştir. Ardından Sinan oğlu Süleyman ve Ömer tarafından tasarruf edilmeye başlanan Sartioğlu Zâviyesi'ne Sartioğlu Köyü vakfolunmuştur. *Defter-i Kirmastî*'de ise altı çiftlik yer mezkûr zâviyeye vakfedilip, tevliyeti evlâdiyet usûlüne göre şart olunmuştur⁷⁷⁹. Sartioğlu Köyü'nde, sadece son sayımda 16 hane ve altı mücerreden oluşan 22 nefer meskûn olduğu bilinmektedir. Kayıtlardan köyün hâsılı 1500 akçe

⁷⁷³ Kepecioğlu, "Postinpûş Baba", s.45.

⁷⁷⁴ Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.277.

⁷⁷⁵ Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, s.54, 62.

⁷⁷⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.535.

⁷⁷⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.212.

⁷⁷⁸ Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, s.62.

⁷⁷⁹ BOA. TD 453, s. 256b.

olarak mukayyed olduğu bildirilmiştir. Köy için I. Murad ve Çelebi Sultan Mehmed'in de nişan-ı şerifler verdiği kaydedilmiştir⁷⁸⁰.

2.2.2.4. Sükkerim Baba Zâviyesi

Osmanlı kuruluş sürecinde Yenişehir'de faaliyetlerini sürdüren Rum Abdallarından biride Sükkerim Baba'dır. Ancak yaşamına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yenişehir'de Sükkerim Baba adıyla bir zâviye inşa edilmiştir. Tekke olarak anılan bu yapı, Mahmudiye köyü yakınlarındaki Zekeri Sırtı mevkiinde bulunmaktaydı⁷⁸¹. Tarihi kayıtlardan edinilen bilgilere göre; Sükkerim Baba Zâviyesi'nin de Bektaşîlik tarikatına mensup olduğu veya daha sonra Bektaşîliğin hizmetine girdiği bilinmektedir. Nitekim vakıf kayıtlarında yer alan bir bilgiye göre bu zâviyede Bektaşîliğe mensup dervişlerin görev yaptığı bilinmektedir. Mezkûr kayıta "*Yenişehir'de bulunan Sükkerim Baba Zâviyesi, Hacı Bektâş-ı Velî hazretleri dervişlerinden olan Hasan Dede'nin, "arak-ı cebinleri ve kedd-i yeminleriyle âyende' ve revendeye hizmet ederken", mevkufat eminleri tarafından zor duruma sokulmasına binaen yapılan teftişte, II. Selim zamanında sıkıntı verilmemesi yönünde bir emr-i şerif verilmişti*" ifadelerine yer verilmiştir. Zâviyede 13 nefer meskun olup, nim çiftlik vakıf yer ve 1 bab asiyab zâviyeye bağlanmıştır⁷⁸².

1573 yılı tahririnde ise Hasan Dede'nin oğulları olan Hamza Dede ve Hüseyin Dede'nin şeyh olduğu bilgisi yer almaktadır⁷⁸³. Genelde XVIII. Yüzyıla ait Bektaşî tekkelerine dair beratları içeren müstensihi bilinmeyen *Vesâik-i Bektaşîyan* adlı eserde Sükkerim Baba Zâviye'sine zâviyedar ataması ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Söz konusu belgeye göre; Bektaşîliğe mensup olduğu bilinen bu zâviyenin mahlûl kalan zâviyedarlık görevine *Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin evlâd-ı 'izâmundan es Seyyid İsmail maruf-ı Battal Halife* getirilmiştir⁷⁸⁴. Sükkerim adı zamanla Şekerim Baba'ya dönüşmüş ve Bektaşî tekkelerinin faaliyetlerine son

⁷⁸⁰ BOA. TD 453, s. 256b. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.241.

⁷⁸¹ Kaplanoğlu, "Bursa ve Çevresinde Alevi/Bektaşî Kültürü", s.661.

⁷⁸² KKA. TD 580, s. 40. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.259.

⁷⁸³ KKA. TD 580, s. 40.

⁷⁸⁴ *Vesâik-i Bektaşîyan*, s.35, 36.

verildiği 1826 yılında harap durumda olması nedeniyle kapatılmasına gerek kalmayan tekkeler içinde değerlendirilmiştir⁷⁸⁵.

2.2.2.5.Yarhisar Ermeni Baba Zâviyesi

Yarhisar Ermeni Baba Zâviyesi, Ermenieli olarak tabir edilen Yarhisar civarında kurulmuştur. Zâviyenin kuruluş tarihi ve bânisi bilinmemektedir. 1455 tarihli deftere göre Sultan Orhan nişanıyla Yarhisar'a bağlı Babaköy'de bir çiftlik yer vakfedilmiştir. Bahsi geçen yıllarda köye adını veren Ermeni Baba evladından Şeyh Mahmud oğlu Musa Fakih'in tasarruf ettiği görülmektedir⁷⁸⁶. Musa Fakih'ten sonra oğulları Ahmed, Musa ve Hamza, Sultan Mehmed nişanıyla vakfa mutasarrıf olmuşlardır. Vakfa son olarak Yunus adında bir şahsın mutasarrıf olduğu görülmektedir. Tahrir defterlerinde verilen bilgilere göre 3 hane, 1 mücerred, 1 İmam ve 350 akçe hâsıl kaydedilmiştir. İlk sayımda dört hane ve üç mücerred, son sayımda ise 11 hane ve bir mücerredten oluşan 12 nefer ile meskûn olan köyde, vakfa bağlı 350 akçe hâsıl kaydedilmiştir⁷⁸⁷. Ayrıca, Ermenipazarı'nda bulunan Yayaavşarı mezraasında bir pare yer, Ermeni Baba Zâviyesi'ne vakfedilmiş olup, neslinden Şeyh Seyyid Ali ve Şeyh Hızır'ın mutasarrıf olduğu zâviyede âyende ve revendeye hizmet ettikleri belirtilmektedir. Son olarak Veli Fakih'in mutasarrıf olduğu mevrânın hâsılı 120 akçedir⁷⁸⁸.

2.3.Eskişehir'deki Zâviyeler

2.3.1.Ahî Kılıç/Ahî Kılınç Zâviyesi

Ahî Kılıç Zâviyesi, Eskişehir'in Sultandere köyünde kurulmuştur. Bânisi ve yapılışı hakkında bilgi bulunmamaktadır⁷⁸⁹. Muhtemelen XIV. asırda yapılmıştır. Ahî Kılıç Zâviyesi XIX. Yüzyılda da faal olup faaliyetlerine devam etmiştir. Ahî Kılıç Zâviyesi 1852-1853 yıllarında mutasarrıfı Hacı Mehmed Bey'in vefat ettiği bu nedenle zâviyenin mahlûl hazine olarak kaydedildiği bildirilmiştir. Mahlûl hazine

⁷⁸⁵ Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, s.138.

⁷⁸⁶ KKA. TD 80, s. 213a; BOA. TD 453, s. 239b. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.152,171.

⁷⁸⁷ BOA. TD 453, s. 239b. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s. 152.

⁷⁸⁸ BOA. TD 453, s. 235a; KKA. TD 585, s. 290a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s. 171.

⁷⁸⁹ BOA. EV. d. 15498, s.2a. M. Murat Öntü, "Ahi Kılıç Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.130.

olan zâviyelere ait toprakların tasarruf hakkı Evkâf-ı Hümâyün'a aittir⁷⁹⁰. Ahî Kılıç Zâviyesi'nin 1854-1855 yılında düzenlenen muhasebe kayıtlarına göre yarısı mahlûl hazine, diğer yarısının mutasarrıfı ise Hacı Mehmed Bey olduğu belirtilmektedir. Bahsi geçen kayda göre 100 kuruş olan gelirin 50 kuruşu hazine-i mahlûl olup 12,5 kuruşu harc-ı muhasebe bedeli olarak hazineye aktarılmış ve geriye 37,5 kuruş kalmıştır⁷⁹¹. Vakıf kayıtlarında verilen bilgilere göre; XIX. Yüzyıla gelindiğinde Ahîliğin Anadolu'da etkisini kaybetmesine bağlı olarak Ahî Kılıç Zâviyesi'nin de eski işlevini ve önemini kaybettiği görülmektedir.

2.3.2. Ahî Paşa Zâviyesi

Ahî Paşa Zâviyesi, Sivrihisar'ın Kepen Köyü'nde yer almakta olup, Orhan Gazi döneminde Ahî Paşa tarafından kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Ahî Paşa, Kepen Köyü'nde 10 müdlük bir yer satın alarak zâviyesine vakfetmiştir. Ayrıca köyde bulunan bir hamamın geliri de zâviyeye vakfedilmiştir. 1466 yılında harap olduğu anlaşılan hamam 1530 yılında onarılmıştır. Aynı yıl, Seydi Mahmud tasarrufundaki Ahî Paşa vakfına ait arazilerin geliri 315 akçe olarak kaydedilmiştir⁷⁹².

Diğer zâviye vakıflarında olduğu gibi, Ahî Paşa Zâviyesi'ne ait vakıflarla ilgili de zaman zaman bazı sorunlar yaşanmıştır. Nitekim Ahî Paşa ve Ahî Rüstem zâviyelerinin zâviyedarları olan Mehmed ve Mustafa, vergileri her iki zâviye için toplanan Kepen köyü yakınındaki araziye, Sivrihisar Kalesi muhafızlarının haksız yere müdahale ettiklerine dair merkeze müracaatta bulunmuşlardır. 1678 tarihinde bu müdahalenin engellenmesi için Sivrihisar kadısına yazılan fermanda araziye ait vergi gelirlerinin 70-80 seneden beri adı geçen zâviyeye ait olduğu belirtilip, resmi devlet kayıtlarına muhalif iş yapılmaması gerektiği emredilmiştir⁷⁹³.

Vakıf kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre; Ahî Paşa Zâviyesi'nin XVIII. Asırda da varlığını devam ettirdiği bilinmektedir. Bahsi geçen kayda göre; Ahî Paşa Zâviyesi'nde zâviyedarlık görevinin evlâda meşrut olarak yapıldığı, kadınların da zâviyedârlık görevinde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Ahî Paşa Zâviyesi'nde

⁷⁹⁰ BOA. EV. d. 15098, s. 2b.

⁷⁹¹ BOA. EV. d. 15498, s. 2a.

⁷⁹² BOA. TD 453, s. 133b. Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, s.106.

⁷⁹³ Topal-Çolak, "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler", s.63.

vakfın evlâdından zâviyedâr olan es Seyyid Süleyman görevinden feragat edince yerine Receb 1153/Eylül 1740'ta kızları Şerife Fatıma ve Şerife Safiye zâviyedâr olarak atanmışlardır⁷⁹⁴. Şerife Safiye vefat edince hissesine oğulları Abdullah ve Ömer Zilkade 1178/Nisan 1765'te atanmışlardır⁷⁹⁵. Bir süre sonra yarım akçe ile yarım zâviyedârlığa sahip olan Şerife Fatıma'nın ölümü üzerine Zilkade 1207/Haziran 1792 tarihinde büyük oğlu Seyyid Süleyman göreve getirilmiştir⁷⁹⁶.

Zâviyenin kırsal bölgede yer alması ve gelirlerinin düşük olmasından hareketle faaliyetlerinin sınırlı olduğunu söylenebilir. Günümüzde zâviyeye dair herhangi bir yapı mevcut değildir⁷⁹⁷.

2.3.3.Ahî Salih Zâviyesi

Ahî Salih Zâviyesi kadimden olup kuruluşu Osman Bey dönemine kadar uzanmaktadır. Sivrihisar'a bağlı Yazır köyünde Ahî Salih adına kurulmuştur. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Ahî Salih'in zâviye vakfına bir çiftlik yer ve bağlık arazi vakıf geliri olarak tahsis edilmiştir. Ahî Salih'in vefatı sonrasında Ahî Salih'in oğlu Kemal zâviyeyi tasarruf etmiştir. Zâviye sonraki yıllarda Ahî Salih'in evlatları tarafından idare edilmiştir. Mezkûr dönemde Ahî Salih Zâviye'sinin 300 akçe hâsıla sahip olduğu kaydedilmiştir⁷⁹⁸.

Ahî Salih Zâviyesi'nin XIX. Yüzyılda da faal olduğu bilinmektedir. 1852-1853 yılı muhasebe kayıtlarına göre; Ahî Salih Zâviyesi'nin mutasarrıfı vefat ettiği ya da herhangi bir sebepten dolayı bu görev boş kaldığı için mahlûl hazine olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde mahlûl hazine olan zâviyelere ait toprakların tasarruf hakkı Evkâf-ı Hümâyün'a ait olduğu bilinmektedir⁷⁹⁹. 1860 yılında ise Ahî Salih Zâviyesi'nin 330 akçe âşâr bedeli ile Hacı Kâtib-zâde Hüseyin Efendi'nin uhdesinde bulunduğu kaydedilmiştir⁸⁰⁰.

⁷⁹⁴ VGMA, HD. 1088, s.68a; VGMA, HD. 1090, s.89b, 92a. Çınar, *Hurufât Defterleri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası*, s.44.

⁷⁹⁵ VGMA, HD. 1094, s. 94a.

⁷⁹⁶ VGMA, HD. 548, s. 83a.

⁷⁹⁷ BOA. TD 453, s.133b; Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, s.106; M. Murat Öntüğ, "Ahi Paşa Zaviyesi (Sivrihisar)", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.161.

⁷⁹⁸ BOA. TD 453, s.150a; Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, s.107; M. Murat Öntüğ, "Ahi Salih Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.169.

⁷⁹⁹ BOA. EV. d. 15098, s. 2a.

⁸⁰⁰ BOA. EV. d. 17119, s. 6a.

2.3.4.Mestan Şeyh Zâviyesi

Mestan Şeyh Zâviyesi, Eskişehir'in Sivrihisar nahiyesine bağlı Dutluca köyünde bulunmaktadır. Günümüzde bu zâviye mevcut değildir. Orhan Bey zamanında kurulmuştur. Orhan Bey köyden yedi haneyi Mestan Şeyh'in oğlu Süleyman'a sadaka etmiş ve babası adına kurulmuş zâviyeye vakfetmiştir. Bahsi geçen zâviye vakfının başına 1466 yılında Süleyman Şeyh'in oğlu Mezidi geçmiştir⁸⁰¹. Mestan Şeyh Zâviye'sinin XVI. yüzyılda da faal olduğu bilinmekle birlikte bu dönemde zâviye vakfının Seferşah adlı bir kişinin tasarrufunda olduğu belirtilmektedir. Aynı dönemde on altı neferin meskûn olduğu köyün geliri 1000 akçedir⁸⁰².

2.3.5.Mehmed Şeyh Zâviyesi

Orhan Bey devri kurumsallaşmanın ve devlet yapılanmasının olduğu önemli bir dönemdir. Bu dönemde başta Sultan olmak üzere, Sultanın aile üyesi ve devlet yöneticileri Osmanlı Devleti'nde bulunan cami, medrese, tekke ve zâviyeleri vakıflara bağlayarak bu yapıların faaliyetlerini sürdürmesine yardımcı olmuşlardır. Nitekim Orhan Bey, Osmanlı hükümdarı olduğu ilk dönemlerde İnönü'ye bağlı Eğrigöz köyünde bir çiftlik yeri Mehmet Şeyh'e mescid ve zâviye için vakfetmiştir. Kaynaklarda bahsi geçen zâviye ve şahıs hakkında herhangi bir bilgi bulunamamaktadır. Mehmet Şeyh'ten sonra İsa Şeyh oğulları Emir, Osman ve Şahkulu'nun mutasarrıf olduğu⁸⁰³ çiftliği bunların soyundan gelen Orhan ve Mehmet'in tasarruf ettiği bilinmektedir. Vakfa son olarak Mehmet ve oğlu Kocabali mutasarrıf olup, vakfin hâsılı 800 akçe olarak kaydedilmiştir⁸⁰⁴.

2.3.6.Kara Mustafa Zâviyesi

Kara Mustafa'nın yaşamı, kimliği ve ismi ile anılan zâviyesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kara Mustafa Zâviyesi, Sultanönü Sancağı'na tabi Günyüzü'ne bağlı Karapınar mevkiinde yer almaktadır. Süleyman Paşa babası Orhan Gazi'nin

⁸⁰¹ Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, s.215.

⁸⁰² KKA. TD 580, s. 208a.

⁸⁰³ KKA. TD 541, s. 44a.

⁸⁰⁴ BOA. MAD. 27, s.94; KKA. TD 541, s.44a.

izinden giderek Kara Mustafa Zâviyesi için 200 akçe hâsılı olan bir yer vakfetmiştir Fâtih Sultan Mehmed tarafından tımara verilmiştir⁸⁰⁵.

2.4.Bilecik, Sakarya ve Kocaeli’nde Yer Alan Zâviyeler

2.4.1. Bilecik’teki Zâviyeler

2.4.1.1.Sarı/Saru Baba Zâviyesi

Sarı/Saru Baba’nın hayatı ve kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı kuruluş sürecinde gayrimüslim topraklarında faaliyet gösteren heterodoks anlayışa sahip dervişlerden biri olduğu söylenebilir. Sarı Baba Zâviyesi’nin kuruluş tarihi, kuruluş yeri ve bânisi bilinmemektedir. Sarı Baba Zâviyesi hakkında bilinen tek gerçek Orhan Bey tarafından bu zâviyeye Eymür/Eymir Köyü’nün vakfedildiği bilgisidir. Tahrir defterinde verilen bilgiye göre önceleri bu yapı Sarı Baba’ya vakıfmış, daha sonra zâviye onun evlatları tarafından tasarruf edilmiştir⁸⁰⁶.

Sarı Baba’dan sonra oğlu Yusuf’un mutasarrıf olduğu bilinmektedir. Yusuftan sonra ise Ahmed oğlu Hacı ve kardeşi Dede tasarruf etmiştir. Mezkûr kişilerin mutasarrıflığı akabinde oğlanları Hüseyin ve Mehmed mutasarrıf olmuştur. Söz konusu kişilerin ardından mutasarrıflık görevi Hacıoğlu Hüseyin’e sadaka olunup, vakfiyet üzere tasarruf etmiştir. İncelenen tahrir kayıtlarında ellerinde sultanın mukarrernâmesi ve merhum Sultan Mehmed’den berât-ı şerîf olduğu zikredilerek Eymür Köyü’nün Saru Baba Zâviyesi’ne vakıf olduğu bilgisi tekrarlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Hacı nam ile maruf kişinin mutasarrıf olduğu rivayet edilmiştir. Hacı’dan sonra ise berât-ı hümâyun ile Hacı oğlu Ali’nin mutasarrıf olduğu belirtilmiştir⁸⁰⁷. Orhan Bey ve Sultan Bayezid’den Sarı Baba Zâviyesi’ne vakfedilen Eymir/Eymür köyünde ilk sayımda üç nefer mukayyed iken, son sayımda köy nüfustan hâli kalmıştır. Yani çok az insan kalmış veya köy boşalmıştır. Köyün hâsılı 200 akçe olarak kaydedilmiştir⁸⁰⁸.

⁸⁰⁵ KKA. TD 541, s. 66b.

⁸⁰⁶ BOA. MAD. 16016, s.6; BOA. TD 453, s. 234a.

⁸⁰⁷ BOA. TD 453, s. 234a; KKA. TD 585, s. 289a; BOA. MAD. 606, s. 9.

⁸⁰⁸ BOA. TD 453, s. 234a; KKA. TD 585, s. 289a.

2.4.1.2.Çağırğan Zâviyesi

Çağırğan Baba, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynayan Horasan âlimlerinden biridir. Hayatı ve kişiliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yaşamı boyunca insanları İslam'a davet etmesi sebebiyle "Çağırğan" sıfatına nail olmuş ve bu şekilde anılmaya başlamıştır. Rivayetlere göre Çağırğan zümresinin lideri olan Es-Seyyid Mevlânâ Şeyh Çağırğan İsmail Hakkı Veli Selçuklu Devleti'nin yıkılış döneminde Anadolu'ya göç etmiş ve bu bölgede hayatını idame etmeye çalışmıştır. Bu sırada yeni kurulmaya başlayan Osmanlı Beyliği ile Es-seyyid Mevlana Şeyh Çağırğan İsmail Hakkı Veli veya Çağırğanlara ait kişilerin iletişime geçtiği ve beyliğe destek verdikleri düşünülebilir. Keza bu düşünceyi Giresun ili Alucra İlçesi Zihar köyünde Süleymanşahoğlu Nasıreddin Vakfına ait H.742/M.1341 tarihli Arapça vakfiye kayıtları da doğrular niteliktedir. Nitekim zâviyeyi kuran Çağırğan zümresinin atası Çağırğan Baba (Es-Seyyid Mevlana Şeyh Çağırğan İsmail Hakkı Veli) hazretleri tarafından Osman Gazi oğlu Orhan Gazi'ye bağlılık olarak kesmiş olduğu vakfiyede belirtmiştir. Söz konusu vakfiyede geçen şu cümleler bu bağlılığın ispatıdır: *"...din ve dünya işlerinin yardımcısı olan Sultan Osmanşah oğlu Sultan Orhan, Allah onun hükmünü ve vilayetini daim kılsın, saltanatı te'yid edüp dostlarına ve yardımcılarına güç versin gücünü kıyamete kadar daim eylesin. Cenab-ı Hak onu fetih ve zaferlerle aziz eylesin onun zamanında Süleymanşah oğlu Nasıreddin büyük saygıya mahzar oldu. Çünkü o babasının kendisi ile istişare ettiği değerde kişiliğe sahipti. Onun salim düşüncelerle tesis ettiği müesseselerde nice faydalı insanlar yetişti. Keza gelip geçen ve sürekli kalan selef-i salihinin hizmetleri de bu tarzda vuku bulmakla kıyamete kadar faydalar sağlanmıştır..."*⁸⁰⁹

Yukarıdaki bilgileri değerlendirdiğimiz zaman Es-Seyyid Mevlânâ Şeyh Çağırğan İsmail Hakkı Veli hazretlerinin ilk önce Osmanlı Beyliği'nin hakim olduğu topraklara geldiği ve buradaki beylerin hizmetinde bulunduğu söylenebilir. Daha sonra Osmanlı beyleri bu zat için Gölpazarı'nda bir zâviye inşa ettiği ve bu grubun temsilcilerinin bu zâviyede faaliyetlerini sürdürdüğü düşünülebilir. Nitekim Çağırğan

⁸⁰⁹Erdem Ekşi, "Çağırğan Baba Es-Seyyid İsmail Hakkı Çağırğan Veli", s.19. <https://muratdursuntosun.files.wordpress.com/2015/01/3kopyas.pdf> Erişim Tarihi: 18.11.2023 saat:16:14.

adiyla bilinen bu zâviye için Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından vakıflar sağlandığı bilinmektedir. Hudâvendigâr livası tahrir defterlerinde yer alan bilgiye göre; Çağırğan Zâviyesi için 160 akçe hâsılıyla Kuruöyük/Karaköy Mezraası'nın vakfedildiği görülmektedir. Gölpazarı'nda Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Bey'in Resul Danişmend için hâsılı 170 akçe olan bir yeri vakfettiğine dair kayıt da son derece önemlidir. Tahrir kayıtlarında Çağırğan Zâviye'sinin 700 akçe geliri olduğu kaydedilmiştir⁸¹⁰.

Çağırğan Baba veya ona mensup kişilerin Gölpazarı mevkiinden sonra Giresun'un Alucra ilçesinin Çakmak köyüne gittikleri ve burada bir zâviye inşa ettikleri bilinmektedir. Ayrıca Karadeniz bölgesindeki zâviyeleri inceleyen Mehmet Fatsa Çağırğanlı cemaatinin Gümüşhane'deki faaliyetlerini ele alırken, Çoruh-Kelkit Vadisi boyunca çok sayıda zâviye tesis edildiğini, yörenin fetih ve iskâna açılmasında bu topluluğun sunduğu katkıyı ifade etmiştir⁸¹¹.

2.4.1.3. Avdancık Köyü Zâviyesi

Yapılan araştırmalar neticesinde bu zâviyenin ismi, nerede kurulduğu ve bânisi hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Vakıf kayıtlarında yer alan bilgiye göre; Avdancık Köyü'ndeki bir pare yeri Orhan Bey vakfeylemiş ve mahsulünü köyde bulunan zâviyeye sarf olunmasını şart koşmuştur⁸¹².

2.4.2. Sakarya'daki Zâviyeler

2.4.2.1. Mekece'de Orhan Gazi Zâviyesi

Mekece Orhan Gazi Zâviyesi, Orhan Bey tarafından inşa edilmiş olup günümüze kadar varlığını sürdürememiştir. Bu zâviye Geyve ile Lefke (Osmaneli) arasında bir demir yolu istasyonu, aynı zamanda İznik'den inen yolun kavşağı olan bir köyde bulunmaktadır. Orhan Bey, mezkûr zâviyeye fukarayı, garip ve miskinleri, dervişleri ve ehl-i ilmi iskân ve infak etmek üzere kölesi Tavaşi Şerefüddin Mukbili mütevellî tayin etmiş ve buraya çeşitli vakıflar tahsis etmiştir⁸¹³. Bunlar arasında

⁸¹⁰ KKA. TD 585, s. 259a; BOA. TD 453, s. 213; *Hudâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.320-322, 328.

⁸¹¹ Mehmet Fatsa, *Karadeniz'de Zaviyeler (15-17. Yüzyıl) -Çoruh-Kelkit Vadisi'nin Kuzeyi-*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.106.

⁸¹² BOA. TD 453, s. 235a; *Hudâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.287.

⁸¹³ Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî", s.137.

Mekece, Dere, Kâki, Esedler gibi köyler vardır. Vakfın ayrıca kırk dokuz su sığırından yüz elli vukıyye yağı, üçyüz koyunu, bu koyunların kırk vukıyye yağı ve seksen vukıyye peyniri, vakfın bir argı olup üç müd çeltik ekilmiştir. Bunun dışında da başka gelir kaynaklarının da olduğu kayıtlarda yer almaktadır⁸¹⁴. Vakıf kayıtlarında verilen bilgilere göre; zâviye için vakfedilen köylerde tarım ve hayvancılığın yapıldığı, muhtelif birçok yiyeceğin buradan elde edildiği bilinmektedir.

Orhan Gazi adına düzenlenmiş ve üzerinde Orhan Gazi'nin tuğrası olan H.724-M.1324 Tarihli bir vakfiyeden Orhan Gazi'nin Mekece'de bir vakfiye yaptırdığı anlaşılmaktadır⁸¹⁵. Bu vakfiye evâsıt-ı Rebûlevvel 724 (1324 Mart) tarihli olup farsça yazılmıştır. Asıl metin yirmi üç, şahitler dört, tasdik ve tarih de üç satır olmak üzere, otuz satırdan oluşmaktadır. Ayrıca yan tarafa, yedi şahit imzası ilave edilmiştir. Vakfiyenin yazısı kalem-i reyhânîdir⁸¹⁶.

Orhan Gazi Nahiye-i Mekece'yi bütûn hudûdıyla vakfedip bir zâviye te'sîs etmekte ve tevliyeti âzâdlısı (Şerefüddin Mukbil)e, ondan sonra hankah bendegânının çocuklarından en salih olanına bırakmakta ve hizmetleri karşılığı hasılatın öşrünü almalarını ve kalanını ehl-i ilme ve gelip geçen fukaraya, miskinlere, dervişlere sarfedip kudretlerince gayret etmelerini şart koşturmaktadır. Müstehak olmayanların müsafir kalmaması ve Orhan Gazi'nin kendi evlad ve ahfadının bendegânın öşür hissesine ve hankah masrafına ayrılan kısma müdahaleleri olmaması da vakıf şartları miyânındadır. Şahidler arasında, Çoban bin Osman, Melik bin Osman, Hamid bin Osman, Bazarlı bin Osman, Fatma Hatun binti Osman, Mal Hatun binti Ömer Bey, Melek binti Melik, Efendi binti Akbaşlı vardır. Bunların dördü Osman Gaazî'nin oğlu, biri kızı biri zevcesi Mal Hatun ve biri de Torunu Melek Hatundur. Efendi Hatun ise Ak Başlı ve ya Ak Timur isimleriyle anılan birader-zadesi'nin kızıdır. Şahitlerin ismi kaydedilip tarih konarak satırlar bitirilmiş, sonra yan tarafa Sultan bin Orhan, Süleyman bin Orhan, İbrahim bin Orhan şahit olarak daha ince bir kalemle yazılmış ondan sonra Mehmed bin Ebî Bekir, Dolacı bin Cemalüddin-i

⁸¹⁴ 166 Numaralı Muhâseb-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, s.88-89; Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, s.487-489; Öcalan, "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", s.260.

⁸¹⁵ Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.281-282.

⁸¹⁶ Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.279.

*Hafız, Mehmed bin Mahmud'ül Mütetabbib bi hattihî Abdülvahid bin Mehmed'ül-Sıvasî şahid olarak ilave olunmuştur*⁸¹⁷.

Orhan Bey'in kurduğu birçok zâviyenin beratlarında görüldüğü üzere Mukbil mütevellilik hizmeti karşılığında hâsılâtın onda birini alacaktı. Ayrıca tevliyet hizmetlerini görürken üçüncü şahısların karışmamaları veya sultanların kendisini tevliyetten azletmelerini önlemek üzere berat kendi eline verilmiştir. Vakfiye şartlarını ve hizmetlerini Mukbil yerine getirecektir⁸¹⁸. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait orijinal bir belge olması sebebiyle Mekece Vakfiyesi büyük önem taşımaktadır. Şerefüddin Mukbil Mescidi ve Zâviyesi'ne ait bilgi veren vakfiyede özellikle şahitler kısmında yer alan kişilerin isimleri tarihi bakımından büyük öneme sahiptir. Söz konusu mescid ve zâviye için Orhan Gazi ve Süleyman Paşa'nın ayrı ayrı vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mekece Köyü⁸¹⁹, Dere Köyü⁸²⁰ ve Kaki ve Esedler Köyü⁸²¹ Mekece Orhan Gazi Cami ve zâviyesi için vakfedilmiştir.

2.4.2.2.Ahî İlyas Zâviyesi

Ahî İlyas Zâviyesi Akyazı'da kurulmuştur. Süleyman Paşa tarafından Akyazı'da vakıflar tahsis edilmiştir. Tahrir kayıtlarından Ahî İlyas Zâviyesi'nin XV. Yüzyılda da aktif olduğu bilinmektedir. Nitekim 1455 tarihli tahrir defterine göre; Ahî İlyas Zâviyesi Vakfı için “Sakarya Köprüsü'ne hizmet ederler” ifadesi yer almaktadır. Ahî İlyas Zâviyesi için 21 hane, 7 mücerred ve 2 bin akçe hâsıl ile Yılanda (Balanda/Bağlarbaşı) köyü ve 16 hane, 7 mücerred ve 1.546 akçe hâsıl ile Çökre-i Kebir Köyü vakfedilmiştir⁸²². Bahsi geçen zâviyeye vakfedilen yerde bulunan köprü'nün hizmetinde Timur adlı bir şahsın hizmet ettiği bilinmektedir⁸²³.

1521 tarihli tahrir defterinde de Ahî İlyas Zâviye'sine Yılanda Köyü'nün Süleyman Paşa tarafından vakıf edildiği bilgisi verilmiştir. Bu köydeki tarlalardan

⁸¹⁷ Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, s.281-282; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.189.

⁸¹⁸ Halil İnalçık, “Orhan”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s.384.

⁸¹⁹ KKA. TD 585, s. 345a-347a.

⁸²⁰ KKA. TD 585, s. 346a.

⁸²¹ KKA. TD 585, s. 346b.

⁸²² Raif Kaplanoğlu, Niyazi Topçu, Hüseyin Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s.223.

⁸²³ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.223, 86. Dipnot.

bahçelerden elde edilen ürünün zâviye için harcanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca köprü hizmeti için bahsi geçen yerin vakfedildiği de ifade edilmiştir. Ahî İlyas'ın oğlu Ali'nin tasarruf ettiği de nakledilmiştir. Defterin yazıldığı dönemde ise Derviş Mustafa ve kardeşi Halil'in mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir⁸²⁴.

2.4.3. İzmit/Kocaeli'ndeki Zâviyeler

Marmara denizinin doğusunda karalar içine 50 km. kadar sokulan körfezin sonunda günümüzde Kocaeli ilçesinin merkez ilçesi olan bir yerdir⁸²⁵. Nikomedia olan eski adını şehrin kurucusu Bitinya Kralı I. Nikomed'den (m.ö. 279-250) almıştır. İslâm müelliflerinden İbn Hurdâzbih, Nukumûdiyye⁸²⁶ şeklinde zikrederken, Strabon'un eserinde bu şehir Nikomedia olarak anılmıştır⁸²⁷. Türkçe kaynaklarda genel olarak İznikmîd biçiminde geçen bu kent Osmanlı kroniklerinden Âşıkpaşazâde'de İznikmîd⁸²⁸, Neşrî ve Matrakçı Nasuh'un eserlerinde ise İznikmid şeklinde kaydedilmiştir⁸²⁹. XIX. Yüzyılın ortalarına doğru İzmit adıyla bilinen bu şehir, XX. yüzyılın başlarında günümüzde kullanıldığı şekli İzmit haline dönüşmüş ve bu isimle anılmaya başlamıştır⁸³⁰.

Nikomedia şehri 258 yılında Gotlar, 284 yılında ise İranlılar'ın saldırılarına maruz kalmış, IV. yüzyıl ortalarıyla V. yüzyılın ilk yarısında şiddetli depremler olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde İzmit en önemli eyalet merkez iken, bölgede yaşanan depremler ve saldırılar sebebiyle sarsılmış ve giderek önemini kaybedip bir kasaba haline gelmiştir⁸³¹. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Nikomedia, Konstantinopolis/İstanbul merkezli Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. İstanbul'un Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olması, Nikomedia'nın dünya tarihindeki önemini oldukça azaltmıştır⁸³².

⁸²⁴ KKA. TD. 585, s.324b.

⁸²⁵ Besim Darkot, "İzmit", *İA*, V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.1251.

⁸²⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s.89, 90.

⁸²⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap (Geographika: XII-XIII-XIV)*, s.18, 55, 100.

⁸²⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.350.

⁸²⁹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.139, 149; Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân*, s.132, 135, 138.

⁸³⁰ İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s.536.

⁸³¹ Darkot, "İzmit", s.1252.

⁸³² Raif Kaplanoğlu, *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri İznikmid/İzmit Kazası (İzmit, Gölcük, Kartepe ve Başiskele İlçeleri)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2022, s.14.

Emevîler'in, Abbâsîler'in fetihlerine maruz kalan şehrin⁸³³ 1081 yılında Selçukluların hâkimiyetine geçtiği bilinmektedir⁸³⁴. Ancak İzmit'te Türk hâkimiyetinin tam olarak sağlanmadığı veya bir süre sonra Selçukluların hâkimiyetinden çıktığı bilinmektedir. Nitekim Süleyman Şah'ın Antakya seferine çıkarken yerine başkumandan olarak bıraktığı Ebû'l Kasım, Bizans ile mücadele sürecinde olduğu dönemde Bizanslıları takibe koyulmuş ve İzmit körfezi yakınında bir çarpışmada bazı muvaffakiyetler elde etmiş; İzmit'i almıştı⁸³⁵. Anna Komnena da bu bilgiyi teyit eder nitelikte Çaka'nın Bizans'a karşı harekete geçtiği sıra Ebû'l Kasım'ın da İzmit'e karşı bir taarruza hazırlandığını söyler⁸³⁶. Yapılan bu fetihlerin ardından 1090 yılında Türkler'in kenti geçici olarak bir süre ellerinde bulundurduğu Anna'nın kayıtlarında yer almaktadır⁸³⁷. Kısa süre sonra Haçlı seferlerinin başlaması ile Haçlılar 1096'da İzmit'e gelmişler ve şehre yerleşmişlerdir⁸³⁸. Böylece I. Haçlı seferi sırasında (1097) bölge tekrar Hristiyanların eline geçmiştir⁸³⁹. İlerleyen dönemlerde Nikomedeia ve Kocaeli bölgesi; 1096, 1097, 1101⁸⁴⁰ ve 1147 yıllarında Haçlı ordularının yağma ve saldırıları sonucu tahrip olmuştur⁸⁴¹. XIII. Yüzyılda da Bizans'ın hâkimiyetinde olan İznik şehri (1204-1207) Latinlerin işgali altında kalmıştır⁸⁴². IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler yeniden İzmit'i ele geçirerek tahrip etmişlerdir. Bizans ve Latinler arasında el değiştiren şehir 1228'de yeniden Bizans hâkimiyetine geçmiştir⁸⁴³.

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren Bizans sınırlarında akınlarda bulunmuştur. Osman Gazi döneminde İznik ve çevresinde akınlarda bulunan Osmanlı ordusu Akça Koca'nın önderliğinde İznikmid'e saldırılar

⁸³³ Bostan, "İzmit", s.536.

⁸³⁴ *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, 1944, s.29.

⁸³⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.84.

⁸³⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.84, 89.

⁸³⁷ Anna Komnena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s.125, 126.

⁸³⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, C.I, 2. Baskı, Çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.100.

⁸³⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.99.

⁸⁴⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.139.

⁸⁴¹ Darkot, "İzmit", s.1251.

⁸⁴² Darkot, "İzmit", s.1252; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.278.

⁸⁴³ Bostan, "İzmit", s.536.

düzenlemiştir⁸⁴⁴. Osman Gazi döneminde başlayan gazâ ve cihat ruhu oğlu Orhan Gazi döneminde de aynı şekilde devam etmiştir. Orhan Gazi, Osmanlı sultanı olduğu ilk dönemlerde birkaç kez İzmit bölgesine seferler düzenlemiş, ancak İzmit, imparator tarafından sürekli denizden yardım aldığı için bir türlü fethedilememiştir.⁸⁴⁵ Orhan Bey dönemindeki İzmit seferlerinde Gazi Abdurrahman görev almaktaydı. Bu bölge hakkında bilgi edinen Orhan Gazi, İznikmid'in ne şekilde alınacağını bütün ayrıntıları ile Gazi Abdurrahman'a bildirmiş ve onu o bölgeye göndermişti⁸⁴⁶.

Gazi Abdurrahman'ın bölgeye gitmesinin ardından Orhan Gazi bu bölgenin ele geçirilmesi için İznikmid'e gelerek şehrin teslimi konusunda görüşmelerde bulunmuştur. O dönemde hisarın sahibi Hatun bir kişiydi. Bu kişi Osmanlı Devleti ile mücadele edemeyeceğini anladığı için Orhan Bey ile bir antlaşma yapıp İzmit'i terk etmeyi bu toprakları da Osmanlılara bırakmayı hedeflemiştir. Bunun üzerine Hatun, Osman Bey'e bir elçi göndererek Osmanlılarla antlaşma yapmış, kendilerine zarar verilmemesi ve giderlerken korunmaları şartı bildirilerek hisarı teslim etmeyi kabul etmişlerdir. Yapılan anlaşma gereğine göre şartlar yerine getirilmiş ve gayrimüslim halk İzmit'ten çıkarılmıştır. Ardından Orhan Gazi hisara girmiş ve Aydos'ta bulunan gazilerin de hepsi İzmit'e gelip yerleşmişlerdir. Orhan Gazi 1337 yılında oğlu Süleyman Paşa'yı İzmit'e getirterek buranın idaresini ona vermiştir. Şehirdeki kiliseler camiye çevrilmiş, bir medrese yapılmış ve şehir yeniden imar edilmiştir⁸⁴⁷. Böylece Akçakoca'nın gayretli mücadeleleri ile başlayan İzmit fetihleri Orhan Gazi döneminde Gazi Abdurrahman'ın başarılı faaliyetleriyle son bulmuş ve bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

2.4.3.1.Hacı Camaza/Cakra/Cak/Çaka/Çakra Zâviyesi

Hacı Çakra, Orhan Bey'in İznik'teki sarayında hoca olarak görev yapan dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir. İznik'te yaşamını idame ettiren Hacı Çakra burada kendi adıyla anılan bir zâviye inşa etmiştir. Orhan Bey, Hacı Çakra'nın İznik'te bina ettirdiği zâviye için, Görele/Gürle'ye tabi Üregir/Üreğil Köyü'nü

⁸⁴⁴ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.129.

⁸⁴⁵ Bostan, "İzmit", s.536.

⁸⁴⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.95; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.151.

⁸⁴⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.96, 102; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.151, 153.

vakfetmiştir⁸⁴⁸. Bu dönemde zâviyenin tevliyeti Hatice Hatun ve evlâdından Rabia Hatun'a ve meşihat ise Mevlânâ Hüseyin'e sadaka olunmuştur. Köyde meskûn bulunan 71 neferden zâviye adına hâsıl olan miktar 5570 akçedir⁸⁴⁹. İznik'te bulunan bir pare tarladan da 130 akçe hâsıl elde edildiği görülür. Vakfin bundan başka Otarköy'deki bir tarladan 200 akçe, zâviye civarındaki cevizlik ve tarladan 300 akçe, şehirdeki Kuşhane bahçesinden 100 akçe, zâviye önündeki ev icâresinden 13 akçe, zâviye karşısındaki bahçeden 10 akçe, Çarıkçıköy'deli Seki bahçesinden ise 160 akçe hâsıl elde ettiği kaydedilmiştir. Ayrıca dört nefer eczâhan için cihet tayin edildiği de kayıtlara geçmiştir⁸⁵⁰.

2.4.3.2. Akça Koca Oğlu İlyas Bey Zâviyesi

İlyas Bey, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde önemli hizmetlerde görev almış olan Osman Bey'in yakın çevresinde bulunan, birçok fethe iştirak etmiş olan Akça Koca⁸⁵¹ (ö. 728/1328)'nin oğludur⁸⁵². Ayrıca İlyas Bey'in, Gebze'ye ilk olarak atanan kadı olduğu rivayet edilmektedir⁸⁵³. İlyas Bey, babası Akça Koca'nın ölümünün ardından Orhan Bey ve I. Murad zamanlarında önceleri Kandıra'da, daha sonra Gebze'de hayatını devam ettirmiştir. XIV. yüzyıl Gebzesi'nde oldukça aktif olduğu görülen İlyas'ın siyasî, dinî ve sosyal hareketlerde adı geçmektedir. Süleyman Paşa'nın yanında göze çarpan İlyas, meşhur sal ile Rumeli'ye geçişin kahramanları arasında yer almış ve kaynaklar isim vermeden ondan Akçakocaoğlu diye söz etmişlerdir⁸⁵⁴. İlk dönemlerde İlyas Bey sıfatı ile anılırken ilerleyen dönemlerde tahsilini ikmal ettikten, dinî ilimleri de öğrendikten sonra hacca gitmiş ve bundan dolayı da isminin başında her zaman el-hac'ı kullanmıştır. Kübreviyye'nin yayılmasında ve benimsenmesinde rol oynamış, yarımada halifeleri olmuştur⁸⁵⁵.

⁸⁴⁸ KKA. TD 579, s. 87b.

⁸⁴⁹ KKA. TD 579, s.76a-b.

⁸⁵⁰ KKA. TD 579, s. 87b.

⁸⁵¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.81,82, 88, 90; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.137, 139.

⁸⁵² Enver Konukçu, "Akçakoca, Akçakocalılar ve Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s.124.

⁸⁵³ İsmail Kahraman, "Orhan Gazi Dönemin'de Kocaeli Bölgesi ve Gebze'de Kurulan Vakıflar", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*, C.I, Kocaeli 2019, s.543.

⁸⁵⁴ Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.98; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.89.

⁸⁵⁵ Konukçu, "Akçakoca, Akçakocalılar ve Kocaeli", s.125.

Osmanlı siyasetinde önemli rol oynadığı bilinen İlyas Bey'in Gebze'de bir zâviyesinin bulunduğu bilinmektedir. Orhan Gazi, Akça Koca'nın oğlu İlyas Bey'in Gebze'deki zâviyesi için Gebze'ye tabi Temenna mezraasını vakfetmiştir. Bir süre bu zâviyede İlyas Bey'in neslinden Kutbeddin Çelebi'nin mutasarrıf olduğu daha sonra mezraanın tımara dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Vakfın sonradan tekrar mukarrer tutularak Mevlânâ Tacüddin'e sadaka edildiği, tımar eri Yusuf'un elinden alınarak son tahlilde İlyas Bey Zâviyesi'ne vakfolunmasının emrolunduğu tespit edilmiştir. Mezraanın hâsılı 1000 akçedir. Vakıf için bundan başka Karagöllü Köyü sınırındaki Osmanviranı Çiftliği de vakfedilmiştir. İki çiftlik yerin İlyas Bey Zâviyesi'ne sağladığı hâsıl 500 akçedir⁸⁵⁶.

İlyas Bey neslinden Şeyh Muhiyiddin Mehmed ibn el merhum Şeyh Mustafa'nın İlyas Bey Mahallesi'nde olan üç ahır, üç çardak, bir fırın, kenife, hadika, yarma, ortasındaki çerağıyla üç anbar, içindeki hızarıyla beraber bir berber evi, bir hücre, iki ev, çilehane denilen bir diğer ev, iki hücre, önündeki çardağıyla bir ahır ve Sefa adındaki bağını vakfetmiştir. Bağ yerlerinin üzerine daha sonra evlerin bina olduğu kaydedilmektedir. Bunların haricinde bezirhânenin sülûsanını, menzili ve bağı evi adına vakfetmiştir. Vakfa, neslinden Alâeddin ve sonra Neslişah Hatun mutasarrıf olmuşlardır⁸⁵⁷.

Vakıf kayıtlarından bahsi geçen zâviyenin hizmetkârlarının yaşadıkları köyler tespit edilmiştir. Sevindik Köyü'nde Mehmed isimli bir kişi⁸⁵⁸, Kara Göllü Köyü'nde Mustafa Veledi Adem, Ahmed Veledi Süleyman, Sefer Veledi Süleyman, Muharrem Veledi Süleyman, Veli Veledi İvaz, Musa Veledi Memi, Veli Veledi Ahmed, Ali Mustafa sekiz kişi⁸⁵⁹, Eşeklü Köyü'nde İbrahim Veledi Hasan bir kişi⁸⁶⁰, Kutluca Köyü'nde İlyas Veledi Ahmed⁸⁶¹ Umurca Köyü'nde Ömer Veledi Şahkulu, Mehmed Veledi Sefer, Hızır Veledi O. 3 kişi⁸⁶², Kamerlü Köyü'nden Mehmet Veledi Arslan,

⁸⁵⁶ KKA. TD 579, s. 48a.

⁸⁵⁷ KKA. TD 579, s. 49b.

⁸⁵⁸ KKA. TD 49, s. 225a.

⁸⁵⁹ KKA. TD 49, s. 225a.

⁸⁶⁰ KKA. TD 49, s.226b.

⁸⁶¹ KKA. TD 49, s.244b.

⁸⁶² KKA. TD 49, s. 246a.

Bayram Veledi Hasan, Ahmed Veledi Musa, Mehmed Veledi Kasım, Mehmed biraderi O. beş nefer⁸⁶³ mütemekkin kayıtlara geçmiştir.

Uzun yıllar bölgede varlığını sürdüren İlyas Bey Zâviyesi XVIII. Yüzyıl kayıtlarında tekke olarak anılmaya başlamış ve buna dair ilgili kayıtlarda *Gekbuze'de vâki' İlyâs Beğ Tekyesi vakfının yevmî iki akçe vazife ile evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzre ...ifadelerine yer verilmiştir*⁸⁶⁴. İlyas Bey Tekkesi ile ilgili H. 2 Ramazan 1209/ M. 23 Mart 1795 tarihli kayıta ise Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Arif Efendi'nin işareti olan mezkûr tekkenin meşîhat ciheti bulunmaktadır⁸⁶⁵. XVIII. Yüzyıla ait diğer bir kayıta ise Gebze (Gekboze) kasabasındaki İlyas Bey Tekkesi'nin evladına meşruta olan vakfının tevliyetine mutasarrıf iken vefat eden zattan boş kalan görevin, gerekli şartları sağlayan bir kişiye tevcih olunmasına dair bir belge bulunmaktadır⁸⁶⁶.

XIX. Yüzyıl kayıtlarında ise İlyas Bey Tekkesi içerisindeki caminin muallimlik cihetiyle ilgili arzuhal bulunmaktadır. Arzuhalde verilen bilgiye göre Gebze kasabasına bağlı İlyas Bey Tekkesi vakfından olmak üzere yevmi on akçe vazife ile hitabet ve yevmi beş akçe vazife ile imamet canibi mutasarrıfı Ömer Bin Abdülabidin veledi ve yevmi altı akçe vazife ile muallim cibayeti tevcih mutasarrıf Seyyid Mehmed Halife'nin çocuksuz olarak ölmesi üzerine bu kişilerden boşalan yerlere yeni kişilerin atanmasına dair bir belge kayıtlara geçmiştir⁸⁶⁷.

XX. Yüzyıla gelindiğinde ise mezkûr yapının zâviye olarak anılmaya başlandığı görülmektedir. Gebze'de Gazi İlyas Bey Zâviyesi muallimliğine tayin edilen İmam Mehmed Rüştü Efendi'nin Gebze İdare Meclisi tarafından yapılan muallimlik imtihanında başarılı olduğuna dair ilmühaberinin Evkaf Nezareti'ne gönderildiğine dair bir belge bulunmaktadır (H. 11 Rebülâhir 1329/ M. 11 Nisan 1911)⁸⁶⁸

⁸⁶³ KKA. TD 49, s. 248a.

⁸⁶⁴ *İstanbul Ahkâm Defterleri/ İstanbul Defterleri*, İstanbul 1998, I, s. 246; Konukçu, "Akçakoca, Akçakocalılar ve Kocaeli", s.126.

⁸⁶⁵ BOA. C.EV. 557-28103.

⁸⁶⁶ BOA. C.EV. 44-2154.

⁸⁶⁷ BOA. C.MF. 46-2286.

⁸⁶⁸ BOA. MF. İBT. 314-79.

2.5.İznik'teki Zâviyeler

Aynı adı taşıyan gölün doğu tarafında kurulmuş eski bir yerleşim merkezidir⁸⁶⁹. İznik kenti gerek etrafında bulunan dağlar, gerekse batısında bulunan göl sayesinde dışarıdan gelecek saldırılara karşı kolaylıkla savunulabilecek bir bölgede yer almış ve bu özelliğiyle tarih boyunca pek çok medeniyet tarafından yerleşim yeri olarak seçilmiştir⁸⁷⁰ M.Ö. VII. yüzyılda Trakyalı kavimlerden Bithynler, Tyniler ve Mysialılar İznik bölgesine yerleşmişlerdir. İznik'te önceleri Helikore adlı bir kent varmış. Mysialılar tarafından ele geçirilen bu kent tahrip edilmiştir⁸⁷¹. Şehir zaman içinde farklı devletlerin hâkimiyeti altına girmiş ve egemen olan her ülke bu şehre Antigoneia ve Nikaia gibi farklı isimler vermişlerdir⁸⁷². İbn Hurdazbih'de Nikiyye⁸⁷³ şeklinde geçen İznik şehri, İbn Battûta'nın eserinde Yeznik olarak zikredilmektedir⁸⁷⁴. Strabon'un eserinde Nikaia⁸⁷⁵ şeklinde geçen bu kentin ismi, Roma, Bizans ve Selçuklu hâkimiyeti altındayken de Nikaia olarak kullanılmıştır⁸⁷⁶.

Şehir ilk dönemlerde Büyük İskender ve Lysimakhosların hâkimiyeti altında kalmıştır. Bir süre Bithynia Devleti'nin hâkimiyetinde kalan şehir, Kral III. Nikomedes'in çocuksuz olması ve krallığın bütün topraklarını vasiyet yoluyla Roma İmparatorlu'ğuna bağışlamasıyla İznik, Roma egemenliği altına girmiş ve bu dönemde imparatorluğun başkenti seçilmiştir⁸⁷⁷. 718 ve 727 yıllarında İznik, Araplar tarafından kuşatılmaya çalışılsa da, güçlü surları nedeniyle bir başarı sağlanamamıştır. Bu kuşatmalar esnasında kent surları çok zarar görmüş, ancak kent ele geçirilememiştir⁸⁷⁸. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonucu Bizans (Doğu Roma) idaresinde kalan İznik kenti, Ortaçağ boyunca siyasi olayların odak

⁸⁶⁹ Kâmil Kepecioğlu, "İznik", *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.258.

⁸⁷⁰ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s.150.

⁸⁷¹ Raif Kaplanoğlu, *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri İznik Kazası (İznik ve Orhangazi İlçeleri)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2021, s.8.

⁸⁷² R. Anhegger, "İznik", *İA*, C.V/II, MEB, İstanbul, s. 1257.

⁸⁷³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s.88,90, 91.

⁸⁷⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.430.

⁸⁷⁵ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap (Geographika: XII-XIII-XIV)*, s.59, 60, 100.

⁸⁷⁶ Niketas Kroniates, *Historia*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995, s.6.

⁸⁷⁷ Eyice, "İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri", s.65, 66.

⁸⁷⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011, s.146; Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, s.154.

noktasında yer almış; sık sık Arapların, Selçukluların, Haçlıların ve Osmanlıların istilasına uğramıştır.

1071 Malazgirt zaferinin ardından Türkler, Anadolu'nun askerî ve siyasî egemenliğini ele geçirmiş ve Bizans İmparatorluğu, Selçuklu tehdidi altına girmiştir. Nitekim Kutalmış oğulları maiyetlerindeki Türkmen boy ve ulusları Anadolu'nun Bizans elinde kalan yerlerini feth ediyorlardı. Anadolu'da varlığını ve gücünü hissettiren Süleyman Şah, bu dönemde Bizans İmparatorluğuna karşı isyan eden Nikephoros Botaneiates ve Melissenos'u da destekleyerek, Türklerin Bithynia bölgesine kesin olarak yerleşmelerini sağlamıştır. Kısa bir süre sonra Bizans'ın zayıf durumundan da istifade eden Süleyman Şah, İznik ve civarını 467'de (1075) fethetmiştir⁸⁷⁹. Şehrin Selçuklular'a geçmesinden sonra Bizanslılar İznik'i geri almak için uğraşılsa da başarılı olamamışlardır. Ancak I. Haçlı seferleri sonucunda 19 Haziran 1097 tarihinde İznik Türk idaresinden çıkmıştır. Fakat Bizanslılar burada uzun süre kalamamışlar, 1105 yılında Selçuklular, İznik'i tekrar geri almışlardır⁸⁸⁰.

Bizanslılar ve Türkler arasında yaşanan mücadelenin ardından İmparator Alexios şehri tekrar Kılıçarslan'a bırakmaya mecbur kalmıştır (1105)⁸⁸¹. Bu ikinci Türk hâkimiyetinin ne kadar devam ettiğine dair herhangi bir bulunmazken, 1147 senesinde şehrin artık Selçukluların elinde bulunmadığı bilinmektedir⁸⁸². IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler'in eline geçmesi⁸⁸³ ve Bizans hâkimiyetinin ortadan kalkması üzerine 1204'te I. Theodoros Laskaris tarafından İznik Bizans Devleti kurulmuştur⁸⁸⁴.

Uzun yıllar Türklerin hâkimiyetinde kalan İznik şehri Osmanlı devleti döneminde de büyük öneme sahip olmuş ve bölgeye birçok akınlar düzenlenmiştir.

⁸⁷⁹ *Azimî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538*, Nşr. ve trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.21; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, Anonim Selçuknâme, Ter; Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Atif Yayınları, Ankara 2014, s.35-36; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.54, 55; Osman Turan, "Süleyman Şah", *İA.*, XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.206.

⁸⁸⁰ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çeviren: Hrant D. Andreasyan. Notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, 3.Baskı, T. T. K. Yayınları, Ankara 2000, s.215, 216; Anhegger, "İznik", s. 1258.

⁸⁸¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.215, 216.

⁸⁸² Anhegger, "İznik", s.1258.

⁸⁸³ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s.176.

⁸⁸⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.180; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.265.

Osmanlı devleti döneminde İznik ilk kez Osman Gazi tarafından fethedilmiş ve şehir 700-719/1300-1319 tarihlerinde on dokuz yıl süreyle kuşatılmıştır⁸⁸⁵. Osman Bey 1319 yılından sonra hastalığı sebebiyle, kuşatmayı babasına vekâleten tahta geçen Orhan Bey'e devretmiştir. Orhan Bey de babası Osman Gazi gibi İznik bölgesindeki seferlere yoğun ilgi ve ihtimam göstererek 721/1321 Mart'ında ablukayı şiddetlendirip muhâsarayı hızlandırmıştır⁸⁸⁶. Osmanlı kuvvetlerinin saldırıları karşısında 10 Haziran 1329'da iki taraf arasında Pelekanon savaşı vuku bulmuştur. Osmanlı Devleti 1329'da Pelekanon Savaşı'nda Bizans ordusunu yenince İznik'in kaderi belirlenmiştir. Nitekim Pelekanon savaşından galip olarak ayrılan Osmanlı devleti 730/1330 yılında İznik bölgesine yaptığı kuşatmaları tamamen şiddetlendirmiştir. Osmanlı ordusunun saldırılarına dayanamayan şehir 2 Mart 1331'de yapılan fetihle kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁸⁸⁷. İlk Osmanlı kroniklerine göre şiddetle kuşatma altına alınan gayrimüslim halk, Orhan Gazi'nin İznik'e geldiğini görünce içlerinden güvendikleri birini sultana göndermişler. “*Şimdi bizimle anlaşıp güven verin, bizi öldürmeyin, gidenimiz gitsin, kalanımız kalsın, biz de size hisarı teslim edelim*” demişlerdir. Orhan Gazi de onların bu isteğini kabul ederek İznik şehrini teslim almıştır (2 Mart 1331). İznik'in teslim olması⁸⁸⁸ üzerine anlaşma şartları gereği yerli halka dokunulmamış, yöneticilerin kenti terk etmesine rağmen ileri gelenlerden birçoğu şehirde kalmıştır⁸⁸⁹.

Osmanlı kuruluş döneminde İznik'te zâviyelerin yoğun olduğu bilinmektedir. Nitekim bu dönemde İznik sınırları dâhilinde; Ahî Ardıcık Zâviyesi, Sölöz'de Orhan Gazi Cami ve Zâviyesi, Karaoğlan Zâviyesi, Karaca Ahmed Seydi Zâviyesi, Hacı Özbek Zâviyesi, Hüsam Bey Zâviyesi, Çarıklı Zâviyesi, İznik'de Sarıca Subaşı/Savcı Subaşı Zâviyesi, Ahî Savcı Zâviyesi, Kemer Abdal Zâviyesi, Halil Şeyh Zâviyesi, Ahî Hunân Zâviyesi'nin mevcut olduğu bilinmektedir. Nitekim tahrir

⁸⁸⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.75; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.105; Hakan Yılmaz “Çağdaş Kaynaklardaki Kronolojik Verilere Göre Sultan Orhan'ın İznik Kuşatması ve Fethi”, *Bursa Günlüğü*, S.XI (Aralık-Ocak-Şubat 2020/2021), s.62-71.

⁸⁸⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.83; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.113.

⁸⁸⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.430.

⁸⁸⁸ Neşrî, İznik'in Osmanlı hâkimiyetine giriş tarihini H. 734-M.1333/1334 yılı olarak rivayet etmiştir. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.159.

⁸⁸⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.99, 100, 101; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.157, 159; Şükrullah, *Behcetü'ttevârih*, s.53; Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.345.

kayıtlarındaki bilgiler ve tarihi eserlerdeki pek çok malumat bu zâviyeler hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.

İznik'teki zâviyelerin çoğu şehir merkezlerinde inşa edilmiştir. Bununla birlikte stratejik yerlerde ve köylerde kurulmuş olanlar da vardır. İznik'teki zâviyelerin bânileri veya destekleyicilerinin aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin önemli şahsiyetleri ve devlet adamları olduğu bilinmektedir. Hüsam Bey, Sarıca Subaşı, Karaoğlan, Nilüfer Hatun, Halil Şeyh, Yakup Paşa, Reyhan Paşa ve Hacı Çakra zâviyeleri İznik'teki yapıların durumunu gösterir niteliktedir.

2.5.1. Ahî Ardıcık Zâviyesi

Ahî Ardıcık XIV. asrın ricalinden olup hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ahî Ardıcık Zâviyesi bazı kayıtlarda Ardıcık veya Ardıç, bazı kayıtlarda ise Erdicik ya da Örencik/Ördecik olarak geçmektedir. Ahî Ardıcık Zâviyesi İznik'e bağlı Soloz ya da Sölöz köyünde bulunmaktadır. Ahî Ardıç, Sölöz köyünde bir zâviye inşa etmiş ve burada gelene ve gidene hizmet eylemiştir. Orhan Gazi kendisine bir çiftlik yeri vakf eylemiştir⁸⁹⁰. Orhan Bey döneminde (1324-1362) zâviyeye bir çiftlik yerin verilmiş olması, Osmanlıların ilk yıllarında kurulduğunu gösterir⁸⁹¹.

Ahî Ardıcık'ın vefat etmesinden sonra Ahî'nin kızı Masume, bu zâviyeye zâviyedar olmuş ve çiftlikte kendi çiftini yürütmüştür⁸⁹². Masume'den sonra zâviyedarlık görevi kızları Hatice Hatun ve Hatice'nin kızı Hundi Hatun'a geçtiği anlaşılmaktadır. Ahî Ardıcık Zâviyesi meşihatın hatun kişilerde de olabildiğine dair nadir örneklerden birini teşkil etmektedir. Bu bakımından oldukça önemli olan bu zâviyenin vakıf topraklarında bulunan çiftliğin hâsılı 150 akçedir⁸⁹³. Ayrıca Orhan Bey'den Ahî Ardıcık Zâviye'sine iki koz ağacı vakfedilmiştir. Bahsi geçen zâviyenin

⁸⁹⁰ Kâmil Kepecioğlu, "Ahi Ardıç", *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.71.

⁸⁹¹ KKA. TD 579, s. 91b; BOA. TD 438, s. 801. Ahmet Güneş, "Ahi Erdicik Zâviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd., 3. Baskı, Ankara 2020, s.85.

⁸⁹² BOA. TD 22, s. 156. Kepecioğlu, "Ahi Ardıç", s.71.

⁸⁹³ KKA. TD 579, s. 91b; BOA. TD 22, s. 156.

XV. Yüzyıldaki mahsûlü ise 300 akçeden müteşekkildir⁸⁹⁴. 1520 ve 1560 yıllarında faal bir durumda olan ve özellikle gelip giden yolculara hizmet veren zâviyenin, XVII. Yüzyılın başlarında mevcudiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁸⁹⁵. Ancak zâviyenin sonraki dönemlerine ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.5.2.Sölöz'de Orhan Gazi Cami ve Zâviyesi

İznik Gölü'nün güney sahilindeki 400 hanelik büyük köyde, Orhan Gazi Cami'nin ve zâviyesinin varlığı tespit edilmiştir. Mezkûr kayıta; “*Sölöz'de bir çiftlik Orhan tâbe serâhü mezkûr Sölöz'de Mescidine vakfetmiş ve mezkûr köyde olan Zâviyesine*” ifadelerine yer verilmiştir. Fakat bu zâviye ve caminin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kayıtlardan varlığı bilinen camiden Sölöz halkının haberi yoktur. Bulunan 12 x 15 m. ebadındaki caminin yerinde bir mescid olduğu söylenmekte ise de, bânisinin kim olduğu bilinmemektedir⁸⁹⁶.

2.5.3.Karaoğlan Zâviyesi

Osman Gazi'nin ümerasından olan Hacı Karaoğlan lakabı ile bilinen bu zatın gerçek ismi Şeyh Osman bin Yusuf'dur⁸⁹⁷. Halk arasında sevilen ve saygı duyulan mühim bir kişi olarak tesmiye edilen Osman bin Yusuf muhtemelen ahîlerden olup Osman Gazi ve Orhan Gazi devri manevi şahsiyetlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin teşekkülü sırasında Osman Gazi ile beraber bulunan gaziler arasında adı geçmektedir. Nitekim Osman Gazi'nin vefatından evvel vasiyet etmek üzere yanına davet ettiği silah arkadaşları ve manevi şahsiyetler arasında Hacı Karaoğlan'ın da bulunduğu bilinmektedir⁸⁹⁸. Orhan Bey döneminde İznik'te ölmüştür. İznik'te bir zâviye ve imaret inşa etmiştir⁸⁹⁹.

⁸⁹⁴ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.118.

⁸⁹⁵ KKA. TD 579, s. 91b; Güneş, “Ahi Erdicik Zâviyesi”, s.85.

⁸⁹⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.200.

⁸⁹⁷ *Bursa Vakfiyeleri-I*, Hazırlayanlar: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2012, s.134.

⁸⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Belleten*, 27 (107), 1963, s.439.

⁸⁹⁹ Kâmil Kepecioğlu, “Kara Oğlan”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.12.

Şehirlerde ve köylerde zâviyelerin kurulmasını destekleyen, her türlü vakıfları bu tür yapılara bağışlayan Orhan Bey, İznik'te inşa edilmiş olan Karaoğlan Zâviyesi'ne de önemli katkılarda bulunmuştur. Orhan Bey'in İznik'te gelirleri 25.000 akçenin üzerinde olan akarâtı oğlu Süleyman Paşa'nın ruhu için, Karaoğlan Zâviye ve İmareti'ne vakfettiği bilinmektedir. Orhan Bey oğlu Süleyman Paşa için 761/1360 yılında Hacı Karaoğlan Zâviyesi Vakfını kurmuştur⁹⁰⁰. Asıl adı Osman bin Yusuf olan Hacı Karaoğlan adına düzenlenen vakfiyenin tarihi H.761 Şaban/M.1361 olup, Karaoğlan bu vakfiyede “*Zeynü'l-hâc ve'l-haremeyn muhibbü'l-ulemâ ve'l-fukarâ mahbubü'l-küberâ iftihârü'l-havas Osman bin Yusuf el meşhur bi-Hacı Karaoğlan dame-tevfikuhû*” şeklinde geçmektedir⁹⁰¹.

761 Şaban (1360 Haziran) tarihli olan Arapça vakfiyeye göre; “*Ertuğrul oğlu Osman Bey oğlu Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'nın ruhu için tasarrufu altında olup İznik'e tabi hudutları vakfiyede gösterilen Karagöz nahiyesinde Tersî ve Katırözü yaylağını bütüin hukuk ve müştetilâtı ile İznik'te zâviyesi olan ve zamanının ulularından sayılan Hacı Karaoğlan diye meşhur Osman bin Yusuf'un tekkesine vakfetmiş ve hayatta buldukça Hacı Karaoğlan'ı vakfa nâzır ve mütevellî tâyin eyliyerek kendisinden sonra onun oğullarından en lâyıkanın mütevellî ve nâzır olmasını ve şayet Hacı Karaoğlan'ın nesli kesilecek olursa tevliyet ve nezâretinin İznik hâkimine intikalini ve vakıf gallesinin yani mahsulün öşrünün mütevellî ve nazır olanlara tahsisini ve hâkime de otuz cüzden üçünün verilmesini şahitlerin şahadetiyle bizzat kendi ikrariyle şart koymuş ve bu şartı şer'an kabul ve tasdik olunmuştur.*” ifadeleri yer almaktadır⁹⁰².

Bu vakfın mütevelliliğini ve nezaretini de Hacı Karaoğlan ve ondan sonra oğul ve torunlarına bırakmıştır⁹⁰³. Hacı Karaoğlan'ın Zâviyesi, Süleyman Paşa adına kurulan bir medreseye dönüştürülmüş ve vakfın tevliyeti, Karaoğlan'ın evlâdına şart kılınmıştır. Tahrir defterlerinde söz konusu zâviyenin Süleyman Paşa vakfı olduğu,

⁹⁰⁰ Bursa Vakfiyeleri-I, s.134.

⁹⁰¹ Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, s.439.

⁹⁰² Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, s.443.

⁹⁰³ Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, s.437.

Muğrı⁹⁰⁴, Bacı⁹⁰⁵, Eğriçay⁹⁰⁶, Çokallı⁹⁰⁷, Hüseyin⁹⁰⁸, Katırözü⁹⁰⁹ ve Kastamonu⁹¹⁰ gibi köylerin vakfedildiği kayıtlıdır⁹¹¹. İznik'teki Karaoğlan Zâviyesi/Medresesi evkafı için Akhisar nahiyesinde Orhan Bey tarafından vakfedilen Tirsi, Katırözü ve Karagöz köyleri ile Süleyman Paşa'nın vakfettiği Muğrı, Yunak (Bacıköy) ve Duman Çiftliği zâviyenin masraflarına harcanmaktadır⁹¹².

Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlara göre; İznik'te bulunan Karaoğlan Zâviyesi Vakfı için 1 mezraa, 1 hane vakfedilmiş olup, 1.153 akçe hâsılı bulunduğu bilinmektedir. Bahsi geçen defterde Karaoğlan Zâviyesi'nin mütevellisinin Karaoğlan oğlu Ahî Mustafa olduğu bildirilmektedir⁹¹³. İznik şehrinde bir şarabhânesi bulunduğu bilinmekle birlikte 206 akçe hâsıla sahip olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca 15 müd de sirkelik ve bir pâre vakıf yeri gallesi 3 müd buğday ve 3 müd arpa ve zâviye yanında bir vakıf bahçesi bostanlığı ve bir pâre bağ mukataası ile hamamın vakfedildiği kayıt edilmiştir. Ancak tahrir defterlerinin tutulduğu XV. yüzyılda hamamın harap olduğu belirtilmiştir⁹¹⁴.

Karaoğlan Zâviyesi'nin XVIII. Yüzyılda da aktif olduğu görülmektedir. Bu döneme ait ilk olarak Karaoğlan Zâviyesi Vakfı'ndan vazifedar imaret kâtipliği cihetinin tevcihi bulunmaktadır. Bu tevcihe göre, Karaoğlan Zâviyesi Vakfı'ndan vazifedar imaret katipliği mutasarrıfı olan Mustafa halifenin vefat etmesi üzerine onun yerine oğlu bu göreve getirilmiştir⁹¹⁵. H. 20 Cemâziyelâhir 1135/ M. 28. Mart 1723 tarihli bir belgede ise Karaoğlan Zâviyesi Evkafı İmaret'inde vazife ile tabbah

⁹⁰⁴ BOA. TD 453, s. 173a; KKA. TD 585, s. 334a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.483-484.

⁹⁰⁵ BOA. TD 453, s. 173a; KKA. TD 585, s. 334a-b; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.484.

⁹⁰⁶ BOA. TD 453, s. 174a; KKA. TD 585, s. 335a-b.

⁹⁰⁷ BOA. TD 453, s. 175b; KKA. TD 585, s. 337b; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.486.

⁹⁰⁸ BOA. TD 453, s. 174b; KKA. TD 585, s. 336a.

⁹⁰⁹ BOA. TD 453, s. 175a; KKA. TD 585, s. 336b.

⁹¹⁰ BOA. TD 453, s. 174a; KKA. TD 585, s. 335a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.485-486.

⁹¹¹ *166 Numaralı Muhâseb-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, s.88; Sevim, "Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)", s.156.

⁹¹² Turgut, "Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları", s.432.

⁹¹³ BOA. TD 438, s. 802; BOA. TD 453, s. 173a; KKA. TD 585, s. 333b.

⁹¹⁴ Kaplanoğlu, *Kocaeli Livâsı Tahrir Defterleri İznik Kazası (İznik ve Orhangazi İlçeleri)*, s.69, 70; Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.107.

⁹¹⁵ BOA. C. BLD. 59-2944.

olan Hasan Halife'nin kendi rızası ile görevini Mustafa Halife'ye devrettiğine dair arşiv vesikası bulunmaktadır⁹¹⁶.

1768 yılına ait bir belgede ise İznik'te Karaoğlan Zâviyesi evkafı tevliyetinin tevcihi bulunmaktadır. Mezkûr belgeye göre Karaoğlan Zâviyesi evkafı tevliyetinde kadınlarında mutasarrıflık yaptığı bilinmektedir. Karaoğlan Zâviyesi vakfının vazifeyi muayyene ile ber vech-i iştirak yani ortaklaşa yürüttükleri mütevellilik görevinde Fatma Hatun ve Afife Hatun söz konusu vakıfta mutasarrıf iken, Afife Hatun'un vefatı üzerine onun görev yeri boş kalmıştır. Bunun üzerine Fatma Hatun'nun evladı bu göreve layık görülerek berât-ı şerif-i alişan verilmek ricasıyla mütevellilik görevine getirilmesi için devlete arz olunmuştur⁹¹⁷. H. 24 Cemâziyelâhir 1205 / M. 28 Şubat 1791 tarihli bir belgede ise Hacı Karaoğlan Evkafı'nın kaymakam mütevellisi olan Hasan Halife'nin ölmesi üzerine onun yerinin boş kaldığı bildirilmektedir. Ayrıca boş kalan bu görev için erbâb-ı istihkaktan Süleyman Reşid halife kullarına tevcih ve inayet buyurulması gerektiği belirtilmiştir⁹¹⁸.

XVIII. Yüzyıla ait bir belgede ise Karaoğlan Zâviyesi vakfindan olmak üzere ba berâtı şerif-i alişan mutasarrıf olduğu günlüğü iki akçe vazife ve seneliği bir buçuk hınta ve bir buçuk müd şiar ile bevvâb ve ferrâş olan Hasan Halife'nin kendi has rızasıyla mutasarrıf olduğu görevden ayrılıp, bu görevi erbâb-ı istihkaktan Hacı Hasan Halife'ye bıraktığına dair bir belge bulunmaktadır⁹¹⁹. Bahsi geçen kayıtların dışında Karaoğlan Zâviyesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.5.4. Hüsam Bey Zâviyesi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Hüsam Bey'in kimliği ve yaşamı hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Ayrıca Hüsam Bey Zâviyesi'nin ne zaman kurulduğuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bahsi geçen bu yapı İznik'te yer almakta olup, Orhan Bey döneminde "Hüsam Bey Zâviyesi Vakfı" için Deliklikaya köyü vakfedilmiştir. Hâsılı 120 akçedir⁹²⁰.

⁹¹⁶ BOA. A. E. SAMD. III 207-20007.

⁹¹⁷ BOA. C.EV. 574-28961.

⁹¹⁸ BOA. C.EV. 401-20312.

⁹¹⁹ BOA. C.EV. 535-27001.

⁹²⁰ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.213.

2.5.5. Çarıkçı Zâviyesi

Çarıkçı Zâviye'si "Çarıkçı" namıyla meşhur Hacı Bedreddin adında bir şahıs tarafından inşa edilmiştir. Hacı Bedreddin, İstanbul yolu üzerinde bir taş köprü de yaptırmıştır. Bunların yönetimi için İznik Kalesi dışında bazı yerler ve Taşköprü civarında bir miktar arazi vakfetmiştir⁹²¹. Orhan Bey İznik'te bulunan Çarıkçı Zâviyesi Vakfı'na ait bir zemin bağışlamıştır. Bu yerin hâsılı 300 akçedir⁹²². Kanûnî zamanında zâviye harap ve vakıf yerlerin bir kısmı da kayıp olmuştur. Evlâdiyet usulüne göre işletilen bu vakıfta vâkîfın evlâdından Ali oğlu Mustafa, bâkî kalan vakfın mahsulünü toplayıp ölmüşlerin ruhu için yılda bir defa, bir miktar yemek pişirip fukaraya dağıtmıştır⁹²³.

2.5.6. Sarıca Subaşı/Savcı Subaşı Zâviyesi

Savcı Subaşı hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde onun hüviyetine ve hayatına dair yeterli bilgiler edinemedik. Ancak yaptığımız çalışmalar esnasında onun İznik'te yaşamış olabileceğine ve burada Suluca mescid ile bir de zâviye inşa ettiği bilgisine ulaştık. Savcı Subaşı İznik'de bina ettiği Sevinç Mescidi ismiyle maruf mescidine ve zâviyesine bazı yerler vakfetmiştir. Buna göre Savcı Subaşı İznik'te üç ev, asma ve ceviz ağaçlarını içinde bulunduran bir bağ, evlerinin önünde üç bahçe, şehir içinde Kapan'a muttasıl bir parça yer ve şehir içinde olan yerlerin mukâtaasını bu mescide vakf eylemiştir. Ayrıca üç çayırın mevcudiyeti de kayıtlara geçmiştir. Savcı Subaşı'nın Davud ve Hacı Yusuf adında iki oğlu olduğu bilinmektedir. Bu mescidin kandili için, Emirze Dede 300 nakit akçe ile bir parça yer vakf eylemiştir⁹²⁴.

Fâtih Sultan Mehmed dönemi tahrir defterlerinde yer alan bilgiye göre; Orhan Bey tarafından İznik'de Sarıca Subaşı Zâviyesi Vakfı'na Sarucabey köyü vakfedilmiştir. Bu dönemde köyün hâsılı 333 akçedir⁹²⁵. Fâtih dönemindeki

⁹²¹ Kâmil Kepecioğlu, "Bedreddin (Hacı)", *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.187.

⁹²² BOA. TD 438, s.803.

⁹²³ Kepecioğlu, "Bedreddin (Hacı)", s.187.

⁹²⁴ Kâmil Kepecioğlu, "Savcı Subaşı", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.83.

⁹²⁵ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.213.

kayıtlarda yer alan bilgilere göre; *vakfiyesinde mestur olan imam müezzin Kemal elinde Padişahımız hükmi var deyu* bildirmiştir. Bu durum Defter-i Köhne’de ifade edilmiştir. Bahsi geçen dönemde zâviye-i mezbûrun tevliyeti Padişahımız berâtıyla Sefer oğlu Hamza’ya verilmiştir⁹²⁶.

2.5.7. Ahî Savcı Zâviyesi

Ahî Savcı’nın kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bahsi geçen zâviyenin de ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Orhan Bey döneminde yaşamış Ahî teşkilatına mensup bir şahıs tarafından kurulmuş olduğu söylenebilir. Orhan Bey, İznik’de yer alan Ahî Savcı Zâviyesi Vakfı’na ait bir bağış bu zâviyeye vakfetmiştir. Bu zâviyenin hâsılı 75 akçeden müteşekkildir⁹²⁷.

2.5.8. Kemer Abdal Zâviyesi

Kemer Abdal Zâviyesi vakıf kayıtlarından anlaşıldığı üzere “abdalân” zümresine mensup olup hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kemer Abdal için Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa tarafından İznik’te kurulduğu bilinmektedir. İznik’te akarı bulunan zâviyenin hâsılı 500 akçedir⁹²⁸.

2.5.9. Halil Şeyh Zâviyesi

Süleyman Paşa tarafından İznik’te kurulan diğer bir zâviye de Halil Şeyh adınadır. Zâviyenin nerede ve ne zaman kurulduğu hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte XVI. Yüzyılda varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hâsılı 668 akçedir⁹²⁹.

2.5.10. Ahî Hunân Zâviyesi

Zâviye’nin kuruluşu ve bânisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mezkûr zâviye İznik’te yer almakta olup, Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa tarafından vakıflar tahsis edilmiştir. İznik dışında, Tabaklar kapısında bir yerle İznik’e yakın bir mevkiide başka yerinin mevcut olduğu bilinmektedir⁹³⁰.

⁹²⁶ Kaplanoğlu, *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri İznik Kazası (İznik ve Orhangazi İlçeleri)*, s.76.

⁹²⁷ BOA. TD 438, s. 805.

⁹²⁸ Turgut, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, s.429, 455.

⁹²⁹ Turgut, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, s.429, 455.

⁹³⁰ Kâmil Kepecioğlu, “Hunân (Ahi) ”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.189.

2.5.11. Gürle Zâviyesi

Orhan Bey döneminde, Gürle’de bir zâviyenin yaptırılmış olduğu bilinmektedir. Ancak banisinin kim olduğu ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ünlü seyyah İbn Battûta’da 1334 yılında buradan geçmiş ve Gürle’deki bu zâviyede konaklamıştı⁹³¹. Sultan Murad da, Gemiç köyünün gelirini bu vakfa vermişti. Büyük bir olasılıkla bu zâviye, XV. yüzyıldaki zâviyelerin camiye dönüştürülme furusu sırasında Gürle Orhan Cami’ne dönüştürülmüştür. Nitekim 1455 tarihli tahrir defterinde köyde zâviyeden değil, mescitten söz edilmektedir⁹³².

2.6. Bolu Sancağındaki Zâviyeler

Bolu şehri ve yakın çevresinde yapılan çalışmalar, kentte ilk yerleşmenin tarih öncesi Bakır Çağı’ndan itibaren başladığını gösterirse de, şehrin tarihine ilişkin ilk bilgiler Bithynia devrine aittir. İlk şehir yerleşmesinin Bithynion olduğu bilinmekteyse de, kuruluş yerinin şimdiki Bolu müzesinin bulunduğu tepe mi, yoksa Eskihisar denilen yer mi olduğu tam olarak tespit edilememiştir⁹³³. Charles Texier, klasik çağlardaki Bitinyum’un, Bolu’nun 3-4 km doğusundaki Eskihisar harabeleri olduğunu iddia etmektedir⁹³⁴.

Bitinium adını taşıyan bu şehir, tarihi süreç içinde Hitit, Frig, Lidya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini ayrı ayrı koşullar içinde yaşayarak, uzun yıllar varlığını sürdürmüştür⁹³⁵. Şehir Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasından sonra bir süre Bizans’ın elinde kalmıştır. Akabinde Bolu şehrinin Selçuklu hâkimiyetine girmiş olabileceği söylenebilir. Nitekim Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ülkenin topraklarını oğulları arasında paylaştırdığı zaman Muhyiddin Mesud’ı Ankara başkent olmak üzere Eskişehir, Çankırı, Kastamonu ve Bolu toprakları

⁹³¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.430.

⁹³² Kaplanoğlu, “Bursa ve Çevresinde Alevi/Bektaşî Kültürü”, s.666.

⁹³³ Tuncay Özdemir, *Bolu Şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1992, s.23.

⁹³⁴ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s.257; Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993, s.28.

⁹³⁵ M. Zekâî Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1964, s.29-30; Özdemir, *Bolu Şehri*, s.28.

üzerine melik (vali) tayin etmiştir⁹³⁶. Böylece bu dönemde Türklerin Bolu yöresindeki fetihleri hız kazanmış ve bugünkü Safranbolu, Gerede, Mengen, Devrek, Bolu yörelerinde Türk yerleşiminin yoğunluğu artmıştır (1189-1192)⁹³⁷. Bolu şehrinin 1196 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman zamanında da Türk hâkimiyetinde olduğu tahmin edilmektedir. Bundan sonraki yıllarda konargöçer Türk oymaklarının gelmesiyle bölge Türkleşmeye başlamıştır⁹³⁸.

1308 yılında Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetinin ortadan kalkmasıyla birlikte Bolu, Kastamonu ve Sinop havalisinde Candaroğulları beyliği hâkim olmuştur. Anadolu beyliklerinden Candaroğulları'nın bölgedeki hâkimiyeti Türkleştirme durumunu kuvvetlendirmiştir. 1330-1340 yılları arasında Bolu'yu ziyaret eden İbn Battûta, ahîlere ait bir tekkede misafir olduğunu, burada ahîler tarafından hoş karşılandıklarını ve yiyecek, içecek, barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığını rivayet etmiştir⁹³⁹. İlerleyen dönemlerde ise bir uç beyliği olarak teşekkül eden Osmanlı Beyliği'de, bölgenin Bizans elinde olan kısımlarını gazâ ve cihat yoluyla yeniden fethetmişlerdir. Bolu ve çevresine ilk olarak Osman Bey döneminde Konur Alp tarafından, Bolu, Konrapa, Akyazı ve Mudurnu şehirlerine fetihler düzenlenmiştir⁹⁴⁰. Akabinde Orhan Gazi'nin hükümdarlığının ilk dönemlerinde ise Orhan Gazi'nin kumandanlarından Konuralp tarafından 1325/1326 yıllarında Konurapa, Mudurnu, Bolu ve yöresi ele geçirilmiştir. Daha sonra bu bölge Konuralp'in yönetimine verilmiştir⁹⁴¹.

2.6.1.Şeyh Şirin Zâviyesi

Şeyh Şirin Zâviyesi, Bolu'nun Dodurga Nahiyesi'nin Gögemözü⁹⁴²/Güvemözü⁹⁴³ ya da Gökçeözü⁹⁴⁴ adı olarak bilinen köyde kurulmuştur. Zâviyenin tam olarak ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir.

⁹³⁶ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.158.

⁹³⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.239, 261.

⁹³⁸ Cengiz Orhonlu, "Bolu", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.276, 277.

⁹³⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.436, 437.

⁹⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.57; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.53.

⁹⁴¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.95, 96, 362, 363, 364; Gelibolulu Mustafa Âli *Künhü'l-Ahbâr I*, s.74.

⁹⁴² Kenan Ziya Taş, "Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.4, 1993, s.369.

⁹⁴³ KKA. TD 547, s. 281; Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s.208.

⁹⁴⁴ BOA. A.E.SMHD. I.. 255-20797.

Büyük bir olasılıkla Candaroğulları Beyliği döneminde inşa edilmiştir. Candaroğlu Süleyman Paşa zamanından 40 müdlük vakıf yeri bulunmaktadır. Süleyman Paşa ve Sultan Mehmed b. Bayezid ve Murad Han'ın ahkâmları bulunan zâviyenin 468 akçe geliri bulunmaktadır⁹⁴⁵.

Arşiv kayıtlarında yer alan bilgilere göre; XVIII. Yüzyılda Şeyh Şirin Mezraası vakfının faal olduğu bilinmektedir. Nitekim 17 Recep 1164/11 Haziran 1751 tarihli bir kayıтта Şeyh Şirin Mezraası Vakfı ile Şeyh Yakup Zâviyesi vakıflarının mezraadarlığının Hafız Hasan'a tevcih edilmesine dair bir hüküm bulunmaktadır. Ancak bahsi geçen yazıda Şeyh Şirin Zâviye'si hakkında bilgi bulunmamaktadır⁹⁴⁶.

2.6.2.Tur Ali Şeyhoğlu Şeyh Eynebeyi/İnebeyi Zâviyesi

Şeyh İnebeyi, Gerede'nin önemli zatlarından biri olup, kişiliği ve yaşamı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Gerede de yaşamını idame ettiği düşünölen İnebey'in Gerede'ye bağılı Taceddin köyünde kendi ismi ile anılan bir zâviyenin bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca İnebey'in bu zâviyede şeyhlik yaptığı ve Orhan Gazi tarafından zâviye şeyhi olduğuna dair nişan verildiği tapu tahrir defterinde kaydedilmiştir⁹⁴⁷. Orhan Bey zamanında Tacüddin Divanı'ndaki 6 müdlük yer Turali Şeyh oğlu Şeyh Eyne Bey Vakfı'na vakfedilmiştir. Bu yerin 94 akçe geliri bulunduğu kayıtlara geçmiştir⁹⁴⁸. Turali Şeyh oğlu Şeyh Eyne Bey Vakfı'na Orhan Bey tarafından bazı vakıflar tahsis edildikten sonra bu yerlerin tasarrufu İnebey'in oğlu Hoşpaşa Şeyh'e verilmiştir⁹⁴⁹.

2.6.3.Ahî Sevindik Zâviyesi

Ahî Sevindik Zâviyesi, Bolu'nun Göynük nahiyesinde kurulmuş olup bu yapının ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ahî Sevindik adlı şahsın eskiden beri ailesinin elinde bulunan yerler, Orhan Bey tarafından vakıf haline getirilmiştir. Ahî Sevindik'in neslinden gelenler bu vakfın mutasarrıfları

⁹⁴⁵ KKA. TD 547, s. 281; Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s.208; Taş, "Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıflar", s.369.

⁹⁴⁶ BOA. A.E.SMHD.I. 255-20797.

⁹⁴⁷ Barkan "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.315.

⁹⁴⁸ KKA TD 547, s.74b.

⁹⁴⁹ KKA. TD 547, s. 74a.

olmuşlardır⁹⁵⁰. Ahî Sevindik Zâviyesi, Ahî Sevindik'in Harmankaya'da tasarruf ettiği yerler vakıf olup, neslinden Resul, İdris ve Musa tarafından tasarruf edilmiştir. Daha sonra mezkûrların evlâdından Kasım veled-i İdris (İdris'in oğlu Kasım), Ali ve Mustafa veled-i Musa'nın (Musa'nın oğulları Ali ve Mustafa) son olarak mutasarrıf olarak kaydolunmuştur. Vakfın hâsılı 260 akçedir⁹⁵¹. Ancak ellerinde padişah temessüğü olmadığı kayıtlıdır⁹⁵².

2.6.4.Çiledar Şeyh Zâviyesi

Çiledar Şeyh Zâviyesi, Göynük'te bulunmaktadır. Süleyman Paşa tarafından bu zâviyeye vakıflar tahsis edilmiştir. Süleyman Paşa'dan Göynük'ün Toprak-öyücek/ Topraköğücek mezraası Çiledar Şeyh'e vakfedilmiştir. Dört hanenin meskûn olduğu vakıf yerden 248 akçe gelir elde edilmekteydi. Çiledar Şeyh adına başka yerlerde de vakıf kayıtları bulunmaktaydı. Çiledar Şeyh evladından Şaban oğlu Yusufun mutasarrıfı bulunduğu vakfı daha sonra oğullarından Lütfi, Abdi ve Seydi tasarruf etmişlerdir⁹⁵³.

2.6.5.Abdal Şeyh (Abdu'r-Rezzak) Zâviyesi

Abdal Şeyh (Abdu'r-Rezzak) Zâviyesi Orhan Bey döneminde Göynük'te kurulmuştur. Zâviye'ye adı verilen Abdal Şeyh ve bu yapının bânisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Orhan Bey döneminde Süleyman Paşa tarafından vakıflar ile desteklenen bu zâviyeye Göynük'te Tona Karyesi'nde bir çiftlik yer vakıf olup, Abdal Şeyh'ten sonra Tevekkül, Hasan Şeyh ve Durak mutasarrıf olmuşlardır. Yavuz döneminde Şah-kulu, Kutbeddin, Çalabverdi ve Şirin Seydi'nin mutasarrıfı olduğu vakfa bağlı ilk sayımda 6 hane, son sayımda mukayyed olmayıp, 280 akçe hâsılı ile mukayyedir⁹⁵⁴.

2.6.6.Özü Şeyh Zâviyesi

Özü Şeyh Zâviyesi'nin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte beylikler döneminde faaliyette olduğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Candaroğlu Süleyman Paşa

⁹⁵⁰ Sema Toprakeşenler, *XVI. Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1994, s.82.

⁹⁵¹ BOA. TD. 453, s. 211b; KKA. TD 585, s. 448b; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.578.

⁹⁵² Toprakeşenler, *XVI. Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları*, s.82.

⁹⁵³ KKA. TD 585, s. 442a. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.583.

⁹⁵⁴ KKA. TD 585, s. 447a. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.587.

zamanında 669 akçe geliri olan vakıf yeri bulunduğu bilinmektedir⁹⁵⁵. Osmanlı kuruluş döneminde de bu zâviyenin varlığı bilinmekte olup, Orhan Bey ve oğlu Süleyman Paşa tarafından bazı vakıflar tahsis edilmiştir. Buna göre; Saruot Köyü'ndeki 25 müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından Seydi Şeyh ve Hasan Şeyh'e vakfedilmiştir. Vakıf yerden 669 akçe hâsıl gelir sağlanmıştır⁹⁵⁶.

2.6.7. Âdil Şeyh Zâviyesi

Âdil Şeyh'in kimliği ve yaşamı hakkında bilgi bulunmamaktadır. “Şeyh” unvanına göre bu zatın Sünnî inanca bağlı bir derviş olduğu söylenebilir. Âdil Şeyh adına kurulan bu zâviyenin Bolu'nun Mudurnu nahiyesinde Yeniceköy'de bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu zâviyenin 1350'lerde mevcut olduğu bilinmektedir. Candaroğlu Süleyman Paşa zamanından 40 müdlük vakıf yerinden toplam 440 akçe geliri bulunmaktadır⁹⁵⁷. Mudurnu Yeniceköy'de 443 akçe geliri olan Âdil Şeyh'in yeri, kendi zâviyesine vakıf olarak tahsis edilmiştir. Süleyman Paşa ve Bayezid-i Hudâvendigâr'ın nişanları vardır⁹⁵⁸. Yenice Köyü'ndeki 40 müdlük yer, Süleyman Paşa ve yeğeni Yıldırım Bayezid Hudâvendigâr tarafından vakfedilmiş olup, Yusuf, Şeyh v. Zülfikar, Ruşen, Minnet, Abdülgani, Müslüm Fakih, Pir Ali, Mustafa, Cafer, Pirî, Vefa ve Muhammed tarafından tasarruf edilen bu vakıf yerin hâsılı 443 akçedir⁹⁵⁹.

2.6.8. Ali Şeyh Zâviyesi

Bolu'nun Mudurnu nahiyesinde Ermenigözü, Ermengerli (Güneycik) köyündedir. Arşiv kaynaklarındaki okuma farklılıklarına bağlı olarak köyün ismi farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Şehzade Süleyman Paşa devri öncesi, 1350'li yıllarda kurulmuştur. Süleyman Paşa döneminde vakıflar ile desteklenen bu zâviye Ermitgözündeki beş müdlük yerden hâsıl olan 108 akçe zâviye mesâlihi için vakfedilmiştir⁹⁶⁰.

⁹⁵⁵ KKA. TD 547, s. 250b-251a. Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s.205.

⁹⁵⁶ KKA. TD 547, s. 250b-251a.

⁹⁵⁷ KKA TD 547, s.244ab. Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s.198.

⁹⁵⁸ Taş, “Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları”, s.369.

⁹⁵⁹ KKA. TD 547, s. 242a-b.

⁹⁶⁰ KKA. TD 547, s. 256a.

Ali Şeyh Zâviyesi'nin XIX. Yüzyılda da aktif olduğu bilinmekte olup, Mudurnu kazasında Ermengerli köyündeki Ali Şeyh Zâviyesi Vakıfları'na Mütevellî nasbına dair H. 19 Rebûlâhir 1255 / M. 2 Temmuz 1839 tarihli bir belge bulunmaktadır⁹⁶¹. Bu belgenin dışında mezkûr zâviye ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.6.9.Er Beyi Zâviyesi

Orhan Bey devrinde (1324-1361) Mudurnu'da kurulan ya da bu dönemde varlığı bilinen zâviyelerden biri de Erbeyi Zâviyesi'dir. Mudurnu'da Beknoz? köyünde bulunmaktadır. XVI. Yüzyılda da faal olduğu bilinen zâviyenin 297 akçe gelire sahip olduğu 20 müdlük vakıf yeri bulunduğu kayıtlara geçmiştir⁹⁶². Kaynaklarda zâviyenin sonraki dönemlerine ait bilgi bulunmamaktadır. I. Murad nişanı vardır.

2.6.10.Kurt Şeyh Zâviyesi

Orhan Bey döneminde Mudurnu'da bulunan zâviyelerden biri de Kurt Şeyh Zâviyesi'dir. Mudurnu nahiyesinde Kurusaray, Karesi⁹⁶³, Karsin⁹⁶⁴ adlarıyla bilinen köyde kurulmuştur. Kurt Şeyh Zâviyesi ile ilgili XVI. Yüzyıla ait tapu tahrir defterinde yer alan bilgilere göre 268 akçe geliri bulunduğu 10 müdlük yerin vakıf olduğu bildirilmektedir⁹⁶⁵.

XVIII. Yüzyıla ait Kurt Şeyh Zâviyesi Vakfı'ndan muayyen vazife ile nısf zâviyedarlık cihetinin pederleri mahlulünden sulbi oğullarına tevcihine dair bir belge bulunmaktadır. Bu belgeye göre Kurt Şeyh Zâviyesi vakfının vazifeyi muayyen ile nısf-1 zâviyedarı olan Salih bin Osman vefat edince onun yerine evlatları Mehmed ve Ahmed bu göreve getirilmiştir⁹⁶⁶.

2.6.11. Ümid Şeyh Zâviyesi

Ümid Şeyh Zâviyesi'nin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Mudurnu'da Daşeli denilen mevzide bulunmaktadır. Karaçomak

⁹⁶¹ BOA. C.EV. 168-8365.

⁹⁶² KKA. TD 547, s. 234a.

⁹⁶³ BOA. C.EV. 309-15736.

⁹⁶⁴ BOA. C.EV. 281-14320.

⁹⁶⁵ KKA. TD 547, s. 242a.

⁹⁶⁶ BOA. C.EV. 281-14320.

köyünde 15 müdlük yerden 775 akçe geliri vardır⁹⁶⁷. Süleyman Paşa döneminde Ümid Şeyh Zâviyesi için Gerede de vakıflar kurulmuştur. Süleyman Paşa, Suviran Köyü'ndeki 10 müdlük yeri Ümid Şeyh için vakfetmiş olup, şeyhin fevtiyle vakfın Ali Fakih, Muhammed, Murad, Ali Fakih (diğer), Eyne Fakih, Latif Fakih, İshak, Abdurrahman, Bolu, Günşir, Fakih, Mestan Fakih ve Ümid Fakih tarafından tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde vakfın hâsılı 283 akçeden müteşekkildir⁹⁶⁸.

2.7. Karasi Sancağı, Ankara ve Gelibolu'ndaki Zâviyeler

2.7.1. Karasi Sancağı'ndaki Zâviyeler

Karesi ismi Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesiyle birlikte uç beyleri tarafından kurulan küçük devletlerden biri olup adını kurucusu Karesi Bey'den⁹⁶⁹ almıştır. Karesioğulları'nın menşei hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta birlikte Tokat'taki Hamzalar Mezarlığı'nda bulunan hânedana mensup Kutlu Melek Hatun ile oğlu Mustafa Çelebi'nin mezar taşlarından şecerelerinin Dânişmendliler'e dayandığı anlaşılmaktadır⁹⁷⁰.

Türkler bu bölgeye gelmeden önce Karesi yöresi Mysia olarak adlandırılmakta olup, Marmara denizinin güneyi, Ege denizinin doğusu, Ulubat gölünün batısı ve Saruhan topraklarının kuzeyi arasında kalan sahadan oluşmaktaydı⁹⁷¹. Bir devlet kuramayan Mysialılar; zaman içinde Mısır, Asur, Lidya, İran, İskender, Bergama ve Roma İmparatorluklarının hâkimiyetleri altında yaşamışlardır. Mysia Romalıların hâkimiyeti altında iken 675 yılında ilk İslam ordularının fetihlerine sahne olmuştur. İkinci kez bu bölgeye gelen İslam ordusu M.716-718 yıllarında İstanbul muhasarası öncesi Mysia'da bazı yerleri ele geçirmiştir⁹⁷². Bu yıldan sonra bu bölge hakkında yeterli bilgi edinilememiştir.

⁹⁶⁷ KKA TD 547, s. 248ab-249a. Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s.209.

⁹⁶⁸ KKA. TD 547, s. 58a.

⁹⁶⁹ Karesi Bey, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Mesud'un ümerasındandır. Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılış sürecinde Kuzeybatı Anadolu'da hüküm süreceğ olan beyliği kurmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul 1925, s.71, 73. Karesi Bey hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Zerrin Günal, "Karesi Bey", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 487-488.

⁹⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, Milli Matbaa, İstanbul 1345/1927, s.43-45.

⁹⁷¹ Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, s.5.

⁹⁷² Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, s.18, 19.

Türkiye Selçuklu devletinin inhitata geçtiği dönemlerde 696/1296-97 yılından itibaren Selçuklu uç beyi Kalem Bey ile (Kalemşah) oğlu Karesi Bey Bizanslılar'ın Erdek, Biga, Edremit, Bergama gibi şehirlerini fethedip; Balıkesir, Bergama ve Çanakkale topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır. Kurduğu beyliğin sınırları içinde yer alan Balıkesir, Bergama, Fart (Susurluk), Aydıncık (Edincik), Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Başgelenbe, Kemer-Edremit (Burhaniye), Ayazmend (Atınova), Bayramiç, Kızılca Tuzla, Ezine ve Truva gibi merkezlere ve Karesi'ye bağlı diğer topraklarına, Moğol baskısından kaçarak gelen Türkmenler ile⁹⁷³ Dobruca'dan Ece Halil komutasındaki Gelibolu üzerinden gelen Sarı-Saltuk Türkmenlerini yerleştirerek hem nüfusunun artmasını sağlamış, hem de kuvvetini geliştirmiştir⁹⁷⁴. Karesi Bey, Bizanslılar'a karşı yapılan akınların ardından babasının ölümü sonrasında Balıkesir'de Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilân ederek kendi adını taşıyan beyliği kurmuştur. Kısa sürede Mysia bölgesinin tamamını ele geçiren Karesi Bey'in zamanında beyliğin gücü giderek artmıştır⁹⁷⁵.

Karesi Bey'in ölümünden sonra beylik iki bölge halinde idare edilmeye başlanmıştır. Buna göre Balıkesir merkezli bölgeyi Demirhan Bey⁹⁷⁶, Bergama merkezli bölgeyi de diğer oğlu Yahşi Han yönetmiştir. Karesi Bey'in üçüncü oğlu Dursun Bey ise Osmanlıların yanında yer almıştır⁹⁷⁷. Balıkesir merkezli kuzey bölgenin idarecisi olan Demirhan Bey'in yönetiminden halk memnun olmamıştır. Demirhan Bey'in idaresinden memnun olmayan Vezir Hacı İlbey ve Karesi ümerâsından Evrenos Bey, Gazi Fâzıl Bey, Ece Bey gibi ileri gelenler, halk tarafından çok sevilen Dursun Bey'i Karesi tahtına davet etmişler, Demirhan Bey'den idarenin alınmasını talep ederek Orhan Bey'den yardım istemişlerdir. Karesi halkının davetini kabul eden Dursun Bey de Orhan Bey'e kendisine yapacağı yardım karşılığında Bergama, Edremit ve Balıkesir'i vermeyi önermiş⁹⁷⁸, kendisinin Truva bölgesiyle yetineceğini ifade etmiştir. Orhan Bey, Dursun Bey'in bu talebine

⁹⁷³ Sezai Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993, s.40/5.

⁹⁷⁴ Ömer L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (II)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XIII, S. 1-4 (1951-1952) s.66.

⁹⁷⁵ Zerrin Günel, "Karesioğulları", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 488.

⁹⁷⁶ Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, s.146.

⁹⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karasi-oğulları", *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.332.

⁹⁷⁸ Günel, "Karesioğulları", s.488; Zerrin Günel Öden, *Karasi Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.45, 52.

olumlu cevap vererek Balıkesir üzerine yürümüştür. Fakat Demirhan Bey Osmanlıların saldırılarından korkarak Bergama Kalesine sığınmıştır. Bergama Kalesi önlerinde Dursun Bey'in kendisine kaleden atılan bir okla ölmesi üzerine, Orhan Bey'de Bergama'ya gelmiştir. Kale halkının zorlaması ile Demirhan Bey, Orhan Gazi'ye teslim olmuştur. Fakat iki yıl sonra hastalanarak Bursa'da ölmüştür⁹⁷⁹. Böylece Karesi'nin kuzey kısımları ele geçirilmiştir (1335). Demirhan Bey'in oğlu Süleyman Bey, Truva taraflarında bir müddet daha idareci olarak bırakılırken, Bergama hâlâ Karesioğulları'nın hâkimiyeti altında bulunuyordu. Orhan Bey Osmanlı hâkimiyetine giren Balıkesir bölgesini oğlu Süleyman Paşa'ya ikta olarak vermiş ve bu bölge Osmanlı idaresinde bir sancak olarak yönetilmiştir⁹⁸⁰. Truva taraflarının da Orhan Gazi zamanında Osmanlı topraklarına katıldığı bilinmektedir⁹⁸¹. Bergama kısmı ise I.Murad'ın ilk yıllarında Osmanlı devletine dâhil edilmiştir⁹⁸². Böylece söz konusu bölge, Osmanlı yönetiminde Karasi Sancağı ve Biga Sancağı olarak iki idari birim halinde yönetilmeye başlanmıştır. Süleyman Paşa'nın Balıkesir'deki yönetimi sonrasında I. Murad oğlu Yakup Çelebi'yi Balıkesir'e sancakbeyi olarak göndermiştir⁹⁸³.

Karesi Beyliği'nin Osmanlı Beyliği'ne katılması Osmanlılar için askerî ve siyasî genişleme açısından önemli bir adım teşkil etmektedir. Nitekim Süleyman Paşa, Rumeli'ye geçişinin gerek hazırlık döneminde gerekse gerçekleşmesi sırasında Karesi ümerâsının büyük yardım ve desteğini görmüştür. Karesi topraklarının Osmanlı devleti tarafından ele geçirilmesinden sonra bu aileye mensup bazı beylerin ve komutanların devlet hizmetinde görev aldıkları bilinmektedir. Karesioğulları beyliğine mensup olan Ece Halil, Hacı İl Bey, Evrenos Bey ve Gazi Fazıl Beyler'in, Osmanlıların Rumeli ve Anadolu'da yaptığı birçok seferlerin başarıya ulaşmasında büyük kahramanlıklar göstererek önemli katkıda buldukları rivayet

⁹⁷⁹ Öden, *Karasi Beyliği*, s.54, 55.

⁹⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, Yıl 1975, XXXIX, S.156, s.667.

⁹⁸¹ Enverî, *Düsturnamei Enverî*, İstinsah ve Neşreden: Mükrimin Halil Yinanç, Evkaf Matbaası, İstanbul 1929, s.60, 61; Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.40/7.

⁹⁸² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.191; Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.40/7.

⁹⁸³ Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", s.667, 668.

edilmektedir⁹⁸⁴. Karesi deniz donanmasının Osmanlı deniz donanmasının güçlenmesinde önemli katkılar sağladığı bildirilmektedir. Osmanlıların Rumeli'ye geçişlerinde Karesi beyliğinin deniz donanmasından faydalandığı ve fethin başarılı bir şekilde gerçekleştiği tarihi kayıtlara geçmiştir⁹⁸⁵. Karesi bölgesinin, Balıkesir merkez yapılarak bir sancak idaresi altında toplanması I. Murad Hudâvendigâr döneminde gerçekleştirilmiştir. I. Murad 1389'da küçük oğlu Yakup Bey'e Karasi Sancağı'nı vermiştir⁹⁸⁶.

2.7.1.1. Balım Sultan (Kazan Ağa) Zâviyesi

Balım Sultan, Orhan Bey döneminde yaşamış ve Geyikli Baba ile birlikte Bursa'nın fethinde yer almış bir dervıştır. Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Rivayetlere göre; Bursa'nın fethinde Geyikli Baba'yla birlikte savaşmış olan Balım Sultan'a Geyikli Baba: “*İkimizin de burada durmasına gerek yok. Seni irşad göreviyle Karesi Beyliği'ne gönderiyorum*” diyerek onu Balıkesir'e göndermiştir. Balım Sultan, günümüzde yatırının bulunduğu yere yerleşmiş ve burada üzüm bağları yetiştirmeye başlamıştır. Onun üzümleri o kadar tatlıdır ki, ünü çok geçmeden her yere yayılmıştır. Üzümlerin bu kadar tatlı olması, onun kerametine yorulmuştur. Üzümler artık şifa niyetine yenmeye ve aranmaya başlamıştır. Üzümlerin tadından dolayı bu veliye “Ballica” adının verildiği belirtilmektedir. Ballica'nın burada müritleri olmuş ve vefatında yaşadığı yere türbesi yapılmıştır⁹⁸⁷. Balım Sultan zaman itibarıyla Bektaşîlerin ikinci pir saydıkları 922/1516 yılında ölen Balım Sultan'dan daha önce yaşamış ve onunla münasebeti bulunmamaktadır. Gölpınarlı, Geyikli Baba'nın, Baba İlyas müridi olduğunu ve Balım Sultan'ın da Geyikli Baba'yla yakın dost olduklarını söyleyerek Balım Sultan'ın Babaî olabileceğini ileri sürmüştür⁹⁸⁸.

Osmanlı kuruluş döneminin manevi şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Balım Sultan adına Balıkesir'de Martlı mahallesinde bir zâviye inşa edilmiştir.

⁹⁸⁴ Uzunçarşılı, “Karasi-oğulları”, s.334; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.124.

⁹⁸⁵ Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.40/8.

⁹⁸⁶ Uzunçarşılı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, s.661.

⁹⁸⁷ Ali Duymaz, “Bursalı Velilerin Balıkesirli Halifeleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012, 20. Yıl Özel Sayı, s.241.

⁹⁸⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, “Balım Sultan”, *Kaynak Dergisi*, S.16, Balıkesir 1934, s.369-372; Duymaz, “Bursalı Velilerin Balıkesirli Halifeleri”, s.241.

Yapının tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle birlikte Gölpinarlı zâviye ile türbenin Orhan Bey döneminde, sultan tarafından inşa ettirildiği bilgisini vermiştir⁹⁸⁹. Balım Sultan Zâviyesi, Balıkesir’de Kazan Ağa olarak da bilinmektedir. Özellikle XVIII. Yüzyıl sicillerinde zâviye bu isimle geçmektedir. Bugün hala mevcut olan Balım Sultan türbesi, Hacı İlbey sınırları içinde kalan Martlu mahallesinde bulunup, ahşap ve önu açık bir yapıdır. Türbenin bulunduğu yere halk arasında “Tekke Avlusu” da denilmektedir. 1934 yılında türbenin arkasında bulunan kabristan kaldırılarak yerine evler yapılmıştır⁹⁹⁰.

2.7.1.2.Ahî Sinan Zâviyesi

İbn Battûta’nın kayıtlarından Balıkesir’in merkezinde olduğu anlaşılmaktadır. İbn Battûta XIV. Yüzyılda Anadolu’ya gerçekleştirdiği gezi sırasında Balıkesir’e de uğramış ve şehrin ileri gelenlerinden Ahî Sinan’ın Zâviyesinde konaklamıştır⁹⁹¹. Fakat Ahî Sinan Zâviyesi’yle ilgili XVI. ve XVII. yüzyıla ait bilgi mevcut değildir⁹⁹².

2.7.1.3.Gömeç Zâviyesi

Gömeç Zâviyesi Aydıncık/Edincik Nahiyesi’nde bulunmaktadır⁹⁹³. Kaynaklarda bu zâviyenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hakkında bilgi yer almamaktadır. Tahrir defterlerinde Gömeç Zâviyesi için Orhan Bey tarafından vakıflar tahsis edildiği bilgisi mevcuttur. Nitekim 1455 tarihli tahrir defterine göre; “Mezraa-i Gömeç oğlu Şeyh Hızır elinde ki yer, Orhan Beg’den vakıfmış. Gömeç mezraası ise yine burada bulunan Gömeç Zâviyesi’ne vakıftır. Murad Hudâvendigâr’dan vakıf olan mezraa Şeyh Yusuf oğlundur. Diğer bir mezraa ise

⁹⁸⁹ Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.94.

⁹⁹⁰ Ünlüyol, *Şerriye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, s.205; Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.94.

⁹⁹¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.428.

⁹⁹² Sezai Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993, s.283; Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.93.

⁹⁹³ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastı Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.221.

Gömeç mezraasına tabi Cevher lala Bey'in mülkü olan, Cevher Lala mezarıdır⁹⁹⁴ ifadeleri yer almıştır.

2.7.2. Ankara'daki Zâviyeler

Ankara şehri, kuruluşundan itibaren Anadolu coğrafyasındaki stratejik konumu sebebiyle Anadolu'ya hâkim olmak isteyen güçlerin hedefi olmuş ve birçok devlet tarafından ele geçirilmiştir. Şehir etrafında paleolitik çağdan itibaren yerleşim yerleri bulunmakla birlikte, şehir merkezinde ilk yerleşimin mevcut arkeolojik ve tarihî veriler ışığında Frigler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir⁹⁹⁵. Frig hâkimiyetinden (M.Ö. VIII VII. yüzyıllar) Türk hâkimiyetine kadar geçen sürede şehir, sırasıyla Lidya, Pers, Büyük İskender ve halefleri, Galatlar ile Roma/Bizans hâkimiyeti altında bulunmuştur⁹⁹⁶. Ankara, müstahkem kalesi ve stratejik konumu dolayısıyla zaman zaman Sâsânîler, Emevîler ve Abbâsîler'in fetihlerine de maruz kalmıştır. Türklerin Orta Anadolu'da faaliyet göstermeye başladıkları XI. yüzyılın ikinci yarısında Ankara, siyasî olarak Bizans'a bağlı önemli bir merkez olarak bulunmakta idi⁹⁹⁷. Ankara da diğer birçok şehir gibi 1073 yılında Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve varlığını bu devlet bünyesinde sürdürmüştür. Ancak Selçukluların, Ankara'daki ilk Türk hâkimiyeti kalıcı olmamış ve 1101 Haçlı Seferi ile şehir, Haçlılar tarafından küçük bir Türk garnizonundan alınarak Bizans'a verilmiştir⁹⁹⁸.

Şehirdeki Bizans hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber 1127'den önceki bir tarihte tekrar Selçuklular'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır. Haçlılardan sonra bölgenin Türkiye Selçuklu devletinin hâkimiyet sahası alanına girdiği ve I. Kılıçarslan'ın oğlu Melik Arab'ın bölgede hüküm sürdüğü bilinmektedir. Zira Dânişmendli Hükümdarı Emîr Gazi 1127'de burayı, Türkiye Selçuklu sultanı ve aynı zamanda damadı olan Mesud ile beraber bozguna uğrattığı I.

⁹⁹⁴ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.220, 76. Dipnot.

⁹⁹⁵ Sargon Erdem, "Ankara: İslâm Öncesi Ankara", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.201.

⁹⁹⁶ Besim Darkot, "Ankara", *İA*, I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s.439, 440.

⁹⁹⁷ Hasan Akyol, "Ankara'nın Türk Hakimiyetine Girişi ve Şehrin İlk Türk Fatihleri", *Belleten*, S.80, C.289, 2016, s.757.

⁹⁹⁸ Anna Komnena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, s.346; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.139.

Kılıçarslan'ın oğlu Melik Arab'dan almıştır⁹⁹⁹. Anadolu'nun en güçlü beyliği haline gelen Dânişmendliler, 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına almışlardır¹⁰⁰⁰. Emîr Gazi'nin 1134'te ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melik Muhammed devrinde de Ankara Dânişmendli hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak onun ölümü üzerine hânedan mensupları arasında başlayan taht kavgalarından istifade eden Sultan I. Mesud kısa zamanda Anadolu'daki üstünlüğünü Türkiye Selçuklu devleti lehine değiştirmiş, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Kayseri ve Malatya yörelerini Dânişmendliler'den almıştır. Ardından Ankara, Çankırı ve Kastamonu şehirlerinin idaresini oğlu Şâhinşah'a bırakmıştır (1142)¹⁰⁰¹. Ankara'nın Selçuklu hâkimiyetine geçmesiyle birlikte bu bölge tamamen Türkiye Selçuklu devleti hükümdar ve meliklerinin mücadele sahası haline gelmiştir. Nitekim Sultan Mesud'un ölümünden sonra Ankara Şâhinşah ile Sultan II. Kılıçarslan arasında mücadele konusu olmuş ve II. Kılıçarslan kardeşini mağlûp ederek Ankara ve Çankırı'yı topraklarına katmıştır (1164)¹⁰⁰².

II. Kılıçarslan 1190 yılına gelindiğinde ülkeyi 11 oğlu arasında taksim etmiş ve Ankara'yı Muhyiddin Mesud'a vermiştir. Muhyiddin Mesud yaklaşık 17 yıl (1186-1203) Ankara'da Meliklik yapmıştır¹⁰⁰³. Şehzadelerin buldukları bölgelerde her ne kadar babalarına tabi birer melik sıfatıyla hareket ettikleri bilinse de, her birinin kendi bölgesinde yarı hükümdar mevkiinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu meliklerin devletin idari, mali ve askeri bütün işlerini yürüten birer divanları (hükümetleri) bulunuyor, kendi adlarına para bastırıp, hutbe okuyor, inşa ettirdikleri binalara isimlerini yazdırıyor, hatta komşu devletlerle savaş ve barış münasebetlerine girişiyorlardı¹⁰⁰⁴. Muhyiddin Mesud'un da H.594/1197 tarihli adına basılmış paralar ve hâkkolunmuş kitabelerin bulunduğu bilinmektedir¹⁰⁰⁵. Fakat Tokat'ta hüküm

⁹⁹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.663.

¹⁰⁰⁰ Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.470.

¹⁰⁰¹ İbn Bibi, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)I*, s.13, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.193; Abdülkerim Özeydin, "Ankara: İslâmî Dönem", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.204.

¹⁰⁰² Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)*, s.288; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.203.

¹⁰⁰³ İbn Bibi, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, s.41; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk T.T.K. Yayınları, Ankara 2000, s.23; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.31, 33.

¹⁰⁰⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.217, 218.

¹⁰⁰⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.218.

sürmekte iken bütün kardeşlerini bertaraf eden II. Süleyman Şah, Ankara'yı ele geçirmek için harekete geçmiş ve Muhyiddin Mesud'u yaklaşık 2-3 sene Ankara kalesinde muhasara altında tutmuştur. Muhasaranın kaldırılması sonrasında iki kardeş arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; Ankara'nın II. Süleyman Şah'a verilmesi ve bunun karşılığında Muhyiddin Mesud'a uçlarda bir kale verilmesi belirlenmiştir. Ancak II. Süleyman Şah, bu anlaşmaya uymamış ve iki oğlu ile birlikte şehri teslim edip gitmekte olan Muhyiddin Mesud'u öldürmüştür (1204)¹⁰⁰⁶.

Ankara şehrinin Türkiye Selçuklu Devleti döneminde güvenli bir sınır kalesi olarak görüldüğü, Selçuklu şehzadeleri arasında bir mücadele sahası olarak kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümü sonrasında I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad arasında yaşanan taht mücadelesinin ardından başarısızlığa uğrayan I. Alâeddin Keykubad 1211 yılında Ankara Kalesi'ni ele geçirerek bu bölgeye yerleşmiştir¹⁰⁰⁷. Kardeşinin bu durumundan haberdar olan yeni sultan I. İzzeddin Keykâvus, ordusunun başına geçerek muhasara silâhlarını, yıkıcı ve yakıcı makineleri alarak Ankara'ya hareket etmiştir. Kısa sürede Ankara'ya ulaşan I. İzzeddin Keykâvus, 1212 yılı ilkbahar ayında Ankara'yı kuşatmıştır¹⁰⁰⁸. I. İzzeddin Keykâvus'un şehri bir yıl kuşatmasının ardından hiçbir ümidi kalmayan ve sıkıntı içinde olan şehir halkı ve ileri gelenleri Alâeddin Keykubad'a akıbetlerinin iyi olmadığını ve kendisine sadakatte kusur etmediklerini ama artık mukavemet edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu durumda Alâeddin Keykubad, teslim olma kararı alan şehir halkına uymak zorunda kalmış ve kardeşine gönderdiği bir elçi vasıtasıyla kendisinin ve şehir halkının canlarına dokunulmamak, şehirde müsadere bulunulmamak kaydıyla teslim olacağını söylemiştir. Devletin ileri gelen devlet adamları ve komutanları ile müzakerede bulunan I. İzzeddin Keykâvus kardeşinin teklifini kabul etmiş ve bir ahitname düzenleyerek kaleden gelen elçilere vermiştir.

¹⁰⁰⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.261, 262; Özaydın, "Ankara: İslâmî Dönem", s.204.

¹⁰⁰⁷ İbn Bibi, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, s.15, 139; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.300.

¹⁰⁰⁸ İbn Bibi, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, s.154, 155; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.300, 301, 302.

Ardından Selçuklu şehzadesi I. Alâeddin Keykubad, Seyfeddin Ayaba tarafından Malatya yakınında bulunan Minşar kalesine götürülmüş ve hapsedilmiştir¹⁰⁰⁹.

Melikü'l-Ümera Seyfeddin Kızıl, I. Alâeddin Keykubad zamanında Ankara'ya "vali-ordu komutanı" olarak tayin edilmiş daha sonra da "Sol Kol Uç Beylerbeyi" olmuş, asker ve komutan olarak Selçuklu tarihinde önemli roller oynamıştır¹⁰¹⁰. Kızıl Bey'in ölümünden sonra bu görev Kızıl Bey'in kendi oğullarına kalmamış, Selçuklu veziri Fahreddin Ali'nin oğullarına geçmiştir¹⁰¹¹. Böylece Seyfeddin Kızıl'dan sonra "sol kol" un merkezi Kütahya olmuştur¹⁰¹².

I.Alâeddin Keykubad'ın saltanatının son dönemlerinde Ankara'nın Tâceddin Pervâne'ye ikta edildiği bilinmektedir (1235)¹⁰¹³. Anadolu Moğol hâkimiyeti altına girdiği zaman Karamanoğlu Mehmed Bey, Selçuklu tahtı için hak iddia eden Alâeddin Siyavuş (Cimri) ile birlikte Ankara'dan itibaren, Batı Anadolu'yu ele geçirmişti. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, Sâhib Fahreddin Ali ile birlikte, Mehmed Bey'in üzerine yürüyerek, onu mağlup etmiş, Ankara çevresi tekrar geri alınmıştı¹⁰¹⁴.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in vefatından sonra, yerine üç oğlundan büyüğü, II. İzzeddin Keykâvus geçmiştir. Diğer taraftan vezir Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra IV. Rükneddin Kılıçarslan kendisine bağlı ümera ile birlikte Kayseri'ye giderek kendini Sultan ilan etmiştir. Vezir Kadı İzzeddin'in kardeşlerin arasında orta yol bulamaması üzerine devlet resmen ikiye bölünmüştür. Buna göre; Konya, Aksaray, Ankara ve Antalya gibi batı bölgeleri İzzeddin Keykavus'a verilmiştir¹⁰¹⁵.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu'da otoriteyi ele alan İlhanlıların en geç 1304 yılında Ankara'ya da hâkim olduğu bilinmektedir. Zira 1304 ile 1343 yılları arasında Arap ve Uygur harfleri ile İlhanlı hükümdarları adına

¹⁰⁰⁹İbn Bibi, *El Evâmirü'l-Alâ'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, s.15; Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s.25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.325, 326.

¹⁰¹⁰Darkot, "Ankara", s.442.

¹⁰¹¹Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s.56.

¹⁰¹²Fatih Özmen, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.39.

¹⁰¹³Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.409.

¹⁰¹⁴Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s.102; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.566, 569.

¹⁰¹⁵Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.469.

basılmış paraların bulunduğu kayıtlara geçmiştir¹⁰¹⁶. Ayrıca Ankara’da bir hisarın kapısında h.729/m.1330 tarihli Farsça bir kitabe, vergilerin alınmasına dair talimatı içermektedir¹⁰¹⁷. Ancak İlhanlıların valisi olarak görev yapan Şeyh Hasan Celâyir’in İran’a giderken yerine vekil olarak Alaêddin Eretna’yı bırakmasıyla Orta Anadolu’da Eretna yönetimi başlamıştır¹⁰¹⁸. Konya ve Ankara’dan Erzurum’a kadar uzanan bir hükümlanlığa sahip olan Alaêddin Eretna zamanında 1343’e kadar Ankara’da İlhanlılar namına para basılmıştır. Eretna’nın 1343 yılında Moğollara karşı Karanbük Ovası’nda kazandığı zaferle tam bağımsızlığını elde ettiği görülmektedir. Ancak Azerbaycan’da hüküm süren Şeyh Hasan’la müttefik olan Karamanoğlu’nun, 1343’de Ankara’yı işgal ettiği görülmektedir¹⁰¹⁹.

Türkiye Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde siyasî nüfuzları ön plana çıkan Ahîlerin, gerek Moğollara, gerek Selçuklu iktidarlarına karşı mücadeleleri zamanla Ankara bölgesinde de kendini göstermeye başlamıştır. Şehirde bu döneme kadar daha çok, mesleklerini icra ederek yaşayan Ahîler, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak başlarında bir Ahî ailesinin iktidarı ele almasıyla buraya hâkim olmuşlardır. Ankara’nın İlhanlı hâkimiyetinin zayıfladığı ve Eretna devletinin sahasına dâhil olduğu bu dönemde, kendi haline terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹⁰²⁰. Nitekim Halil Edhem tarafından neşredilen makalede Ahîlere ait iki kitabeden biri H.687/M.1288 tarihli ve Sultan II. Mesud dönemine ait iken, h.731/1330 tarihli bir diğer kitabede hükümdar ismi zikredilmemiştir¹⁰²¹. Bu çalışmaya göre; Ankara bu tarihlerde kendi haline terk edilmiş ve bu bölgede Ahîlerin hükümlanlığı söz konusu olmuştur. Nitekim Osmanlılar’ın şehri bizzat

¹⁰¹⁶ Aydın Ayhan-Tuncer Şengün, “Anadolu Beylikleri’nin ve Osmanlı Beyliği’nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 04-08 Ekim 1999, Ankara (III. Cilt-II. Kısım), s.1161-1180.

¹⁰¹⁷ Paul Wittek, “Ankara’da Bir İlhanlı Kitabesi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s.161-164.

¹⁰¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s.155-157; Mehmet Ali Hacıgökmen, “Ankara’da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)”, *Türkler Ansiklopedisi*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1456.

¹⁰¹⁹ Özmen, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, s.46.

¹⁰²⁰ Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S.1-4, 1953, s.20.

¹⁰²¹ Halil Edhem, “Ankara’da Ahiler’e Ait İki Kitabe”, *TOEM*, VII/41 (1332), s.313.

Ahîlerden teslim almaları da onların buradaki siyasî varlığının delilleri olarak gösterilmektedir¹⁰²².

Eretna'nın 1352 yılında ölümünden sonra oğulları arasında taht mücadelesi yaşanmış ve Osmanlılar bu durumdan yararlanarak Ankara şehrini ilk defa Süleyman Paşa komutasındaki bir kuvvetle 1354 yılında ele geçirmişlerdir¹⁰²³. Fakat Eretnaoğlu Mehmet Bey Orta Anadolu'da tekrar üstün bir duruma gelebilmek için Karamanoğullarıyla ittifak kurmuştur. Eski Ankara valisi Bahtiyar Bey Karamanoğullarından destek görerek Ankara'yı ele geçirmiştir¹⁰²⁴. Ancak bölgede bulunan Ahîlerin Ankara'daki hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Nitekim Osmanlı Sultanı I. Murad tahta geçtikten sonra 1362 yılında Ankara üzerine yürümüş ve şehri Ahîlerden teslim almıştır¹⁰²⁵. Böylece Ankara'da Ahîler hükümeti Osmanlıların burayı 1362 yılında ele geçirmesi ile fiilen sona ermiştir. Daha sonra Ankara'nın idaresi Osmanlılar'ın tayin ettiği bir yetkili tarafından icra edilmiştir.

2.7.2.1. Ahî Bayezid Zâviyesi

Tarihi kayıtlardan edinilen bilgiye göre; Ahî Bayezid'in Orhan Bey döneminde (1324-1362) yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı arşiv vesikasında Ahî Bayezid'in Ankara'daki vakıf kayıtlarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Ankara Ayaş'taki Ahî Bayezid Çiftliği'nin eski zamanlardan vakıf olduğu, Orhan Bey, Gazi Hudâvendigâr ve Sultan Mehmed bitilerinin olduğu kayıtlara geçmiştir. Söz konusu kayıtların defterlere kaydedildiği dönemde Ahî Bayezid'in oğlu Ahî Elvan'ın vakfiyyet üzere mutasarrıf olduğu belirtilmiştir. Bu kayıtlardan Ahî Bayezid'in Ankara'nın Ayaş ilçesinde yaşadığı ve Ahî Elvan adında bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır¹⁰²⁶.

¹⁰²² Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.191, 193.

¹⁰²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.160.

¹⁰²⁴ Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hakimiyeti", s.1460.

¹⁰²⁵ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, s.191, 193; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, s.104; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.160, 161.

¹⁰²⁶ BOA. MAD. 9, s.65b; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya 2011, s.76; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ahi Bayezid (Ayaş)", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.53.

2.7.2.2.Ahî Şerafeddin Zâviyesi

Ahî Şerafeddin¹⁰²⁷, Osmanlı kuruluş döneminde Ankara'da yaşamını sürdürmüş önemli zatlardan biridir. Ahî Şerafeddin'in asıl künyesi "Mehmed bin Ahî Hüsâm"dır. Asıl adı Mehmed olan Ahî Şerafeddin'in babası Türkiye Selçuklu devletinin önemli şahsiyetlerden biri olan Hüsâmeddin'dir. Babası Hüsâmeddin ve amcası Hasan, Ahî Şerafeddin Cami'sini tamir ettirmiş ve bu sırada mihrabını da yaptırmıştır¹⁰²⁸. Babası Ahî Hüsâmeddin için yapılan türbenin kitabesinde yer alan bilgiye göre; Ahî Şerafeddin Mehmed'in 751'de (1350-51) vefat ettiği ve bahsi geçen türbede medfun olduğu bilgisi bulunmaktadır¹⁰²⁹. Ayrıca bahsi geçen türbede medfun olanların bilgisi verildiği kısımda Ahî Şerafeddin'in Devlet Hatun adında bir kızının olduğu ve H.763/M.1361-1362 yılında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır¹⁰³⁰. Ahî Şerafeddin'in adına Ankara'da bir cami, zâviye ve muazzam bir türbenin bulunması bu ailenin köklü bir aileye mensup, zengin ve hayırsever özelliklere sahip olduklarını göstermektedir.

Ahî Şerafeddin ve akrabaları Ankara'nın soylu bir ailesi haline gelmişler, nüfuz sahibi olmuşlar ve şehrin muhtelif birçok yerinde mimari eserler inşa etmişlerdir. Bu yapılardan biri de Ankara şehrinin merkezinde Ahî Şerafeddin Cami'nin kuzey doğusunda bulunan Ahî Şerafeddin Zâviyesi'dir¹⁰³¹. Zâviyenin Arapça yazılı kitabesindeki bilgilere göre, zâviye Hüsâmeddinoğlu Mehmed tarafından 1331 yılında yaptırılmıştır. Zengin vakıf gelirlerine sahip olan Ahî Şerafeddin Zâviyesi'nin vakfiyesi, Osmanlılar zamanında yenilenmiştir. 1463 tarihli Osmanlı tahrir kayıtlarında zâviyenin vakfi gelirleri dükkân ve değirmen icarlarından oluşmaktaydı. Bu dönemde Ahî Şerafeddin Zâviyesi vakfının hâsılatı 3655 akçeden müteşekkildi¹⁰³².

¹⁰²⁷ Ahî Şerafeddin'in evkafı için bkz: Ahmet Köç, "Ankara'da Ahi Şerafeddin Evkafı (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2023, C.9, S.3, s.521 - 539.

¹⁰²⁸ Semavi Eyice, "Ahî Şerafeddin Camii", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.531-532.

¹⁰²⁹ Semavi Eyice, "Ahî Şerafeddin Türbesi", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.532.

¹⁰³⁰ M. Zeki Oral, "Ahi Şerefüd-din Türbesi ve Sandukası", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959): Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s.309, 310.

¹⁰³¹ Bu zâviyenin mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Hakkı Acun, Umut İnci, "Ankara Ahi Şerafeddin Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 45 (2016), s.29-57.

¹⁰³² H. Mustafa Eravcı, "Ahi Şerafeddin Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.189.

1522 yılı kayıtlarında Ahî Şerafeddin Zâviye'sinin yıllık gelirleri arasında 5.300 akçe değerinde iki değirmen¹⁰³³, 300 akçelik dükkânlar, yıllık geliri 500 akçe olan bir bahçe ile Kirişçiyan Mahallesi'nde 50 akçelik bir zemin yer almaktadır. Bu gelirlere ek olarak Ankara şehir merkezinde yıllık geliri 1.800 akçe olan ve tekrar işletilmesi için ferman çıkarılan bir başhâne bulunmaktadır. Ayrıca Ankara şehir merkezinde bulunan 13 nefer Ermeni'den 253 akçe ispençe vergisi alınmaktadır. Bunların yanı sıra Tahtelkala'da iki dükkân ve Koyunbazarı'nda bir bezirhâne haraptır. Buraların hâsılı olmadığı için gelirleri kaydedilmemiştir. Ahî Şerafeddin Zâviyesi için vakfedilen ve şehir merkezinde bulunan bu vakıf akarlarının toplam geliri 8.203 akçedir. Murtazaabad kazasına bağlı Çoğlu köyünün gelirleri de Ahî Şerafeddin Zâviyesi'ne vakfedilmiştir. 66 nefer 45 haneden elde edilen toplam gelir 6.389 akçedir. Son olarak Bağlıca köyünün 1/4 hissesi Ahî Şerafeddin Zâviyesi'ne ait olarak belirtilmiştir. Geliri 1.574 akçe olan Bağlıca köyünden Ahî Şerafeddin Zâviyesi hissesine 393,5 akçe isabet etmektedir. Bunlara göre 1522 yılında Ahî Şerafeddin Zâviyesi gelirlerinin toplamı 14.985,5 akçeden oluşmaktadır¹⁰³⁴.

Ahî Şerafeddin Zâviyesi'nin 1530 yılında vakıf geliri, Uzunoluk Değirmeni, yarım hissesinden, Celep Kapanı'ndaki dükkânlar ve Delü Ömer Bahçesi'nin yarım hissesinden, İспенçe-i Ermeniyan hâsılatından, Ankara Başhânesi ve değirmen ile Murtazaabad kazasındaki Çoğlu köyü arazi gelirlerinden toplam 8203 akçe idi. 1571 yılındaki vakıf geliri, ilave bazı gelirlerle 13.733 akçeye yükselmişti. Bu dönemde vakfın mutasarrıfı Seydi Ali Paşaoğulları ile Seydi Hüseyinoğulları idi¹⁰³⁵.

Ahî Şerafeddin Zâviyesi ile ilgili 1865 ve 1867 yılına ait muhasebe defterlerinde zâviyedeki görevliler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. 1865-1866 tarihli birinci kayıda göre; Ahî Şerafeddin Zâviyesi'nin mütevellisi Bekir Ağa'dır. Yıllık gelirleri arazi vergileri, bağ ve bahçe vergileri, değirmen, 5 adet dükkân kirası

¹⁰³³ Kadir Demirel, "Ankara Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ahi Şerafeddin Evkafı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI – XVIII. Yüzyıl)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 6, Temmuz 2021, s. 356.

¹⁰³⁴ Demirel, "Ankara Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ahi Şerafeddin Evkafı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI – XVIII. Yüzyıl)", s.356.

¹⁰³⁵ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Dizin ve Tıpkı Basım I, Ankara 1993, s. 364, 366, 378, 388; Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s.205; Eravcı, "Ahi Şerafeddin Zaviyesi", s.189.

olarak kaydedilmiş olup toplamda hasılatı 24.710 kuruş olarak verilmiştir. Giderleri arasında ise, imamet, vaizlik, hitabet, müezzin ve tecvidhan, kayyum ve cüzhan gibi vazifelerin masrafı yanı sıra kandil yakma, bal mumu, zeytinyağı, bezir, mum yağı, kandil ve şamandıra masrafı, kilimlerin temizlenmesi, şamdanların kalaylanması gibi masraflar yer almaktadır. Ayrıca söz konusu muhasebe kaydından zâviyenin mutfağında misafirlere sunulmak üzere aşure yapıldığını da öğrenmekteyiz. Yıllık gelir 24.710 kuruş iken gider 17.761 kuruş 20 paraya tekabül etmiş artan miktarın çeyreği ise hazineye aktarılmıştır¹⁰³⁶.

Ahî Şerafeddin Zâviye'sine ait 1866-1867 yılı muhasebe kaydında da yine mütevellinin Bekir Ağa olduğu görülmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre zâviyenin gelir kalemlerinin bir yıl önceki ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Gider kalemlerine ise geçen yılın masrafına ek olarak zâviyenin tamir masrafı, muharrire ödenen maaş ve muhasebe için ayrılan meblağ yer almaktadır. Yıllık tahsil edilen gelir ise bir önceki yıldan çok farklı olmamakla 24.610 kuruş, gider masrafı da 17,203 kuruştur. Gelir kalemleri arasında iltizam bedeli, Ankara civarında bağ ve bahçelerden elde edilen gelirler, Ankara civarında bir değirmen, Bekir Usta'nın dükkânı, Süleyman Usta'nın dükkânı, mütevelliyeye icar (kiraya verme) olunan dükkân, Nalband Ahmed Usta'nın dükkânı, Ömer Usta'nın dükkânı gibi işyerlerinin kiralari bulunmaktadır. Ayrıca bir önceki yıl olduğu gibi vakıf fazlası olan meblağın çeyreği hazineye aktarılmıştır¹⁰³⁷.

2.7.3.Gelibolu'daki Zâviyeler

Şehrin adının “gemi şehri, güzel şehir” ya da “Galyalılar'ın şehri” anlamındaki Kallipolis veya Gallipolis'ten geldiği belirtilir. Kent, XIV. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgeye yönelik akınlarda bulunan Türkmen beylikleri tarafından Gelibolu adıyla anılmıştır¹⁰³⁸. Avrupa ile Asya arasında bir geçit noktası olan bu bölge, dünya hâkimiyeti iddiasındaki hükümdarlar tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmış, ilk çağlardan itibaren sürekli mücadelelere sahne olmuştur. Gelibolu tarih boyunca; Persler, Makedonlar, Keltler, Traklar, Romalılar, Bergama

¹⁰³⁶ VGMA, 01954, 00049. Canan Çetinkaya, “Ankara'da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri”, *100. Yıl Armağanı Ahilik ve Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2023, s.154.

¹⁰³⁷ VGMA, 01954, 00048. Çetinkaya, “Ankara'da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri”, s.154, 155.

¹⁰³⁸ Feridun Emecen, “Gelibolu”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s.1.

Krallığı, Gotlar, Hunlar, Hunlarla Slavlar ve Bizans'ın düzenledikleri akın ve yağmalara maruz kalmıştır¹⁰³⁹. Arap ordularınının 717 yılında İstanbul'a yönelik seferlerinde bu bölgenin de etkilenmiş olduğu söylenebilir. Gelibolu 1204 yılında Haçlıların saldırılarına maruz kalmış ve Latinler'in idaresi altına girmiştir¹⁰⁴⁰. Bir süre sonra İznik İmparatoru III. Ioannes Vatatzes tarafından geri alınmıştır (1235)¹⁰⁴¹.

Bizans'ın son dönemlerinde Marmara ve Ege kıyılarında bulunan Türkmen beylikleri Gelibolu yarımadasını hedef almışlar ve bu bölgeye akınlar düzenlemişlerdir. Türkmenlerin bu seferlerine karşılık Bizans İmparatoru Andronikos Palaiologos Alanlar ve Katanlar ile işbirliği yapmıştır¹⁰⁴².

Batı Anadolu'ya tamamen hâkim olan Türkler, Bizans'ın Rumeli toprakları ile ilgilenmeye başlamışlardır. Zira 1331 veya 1332'de Aydın Beyi Gazi Umur Bey ve müttefiki Saruhamanoğlu'nun saldırılarına maruz kalmıştır. Ancak bu saldırılar sonuçsuz kalmış ve Türk kuvvetleri Gelibolu limanı yakınındaki Lazgölhisarı mevkiinde tutunmayı başarmıştır¹⁰⁴³.

Gelibolu bölgesinde yaşanan bu durum uzun süreli olmamış ve Osmanlı devleti ile Bizans arasında müttefiklik yapılarak, Bizans devleti düşmanların baskı ve saldırılarından bir süre uzak kalmıştır. Yapılan ittifak ile birlikte Osmanlı devletinin Sultanı Orhan Bey ve Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un kızı Theodora evlenmiştir¹⁰⁴⁴. Bu ittifak sayesinde Kantakuzenos'a yardım etmek maksadıyla Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri İmparator Kantakuzenos'un müttefiki sıfatıyla ilk defa Gelibolu yarımadasına gelmişlerdir

¹⁰³⁹ İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.3.

¹⁰⁴⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Tercüme Fikret Işıltan, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.390, 391.

¹⁰⁴¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.404.

¹⁰⁴² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.454, 455; W. Heyd, *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Tercüme; Enver Ziya Karal, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.503, 504; Zerrin Günel Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifâkı, *Tarih Dergisi*, Sayı 35, İstanbul 1994, s.123, 129.

¹⁰⁴³ Enverî, *Düştürnâme*, s.25, 26; Emecen, "Gelibolu", s.1.

¹⁰⁴⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.479.

(753/1352). Bizans kuvvetleriyle birlikte Sırp ve Bulgarlar'a karşı mücadele eden Süleyman Paşa'ya İmparator tarafından Çimbihisarı üs olarak verilmiştir¹⁰⁴⁵.

Önemli bir mevki de bulunan Çimbihisarı Osmanlılar için bir dayanak noktası oluşturmuş yapılacak olan fetihlerde bir üst vazifesi görmüştür. Bu hisarın Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte Süleyman Paşa bir taraftan Trakya'ya, diğer taraftan Gelibolu yönüne akınlarda bulunmuştur. Kantakuzenos, Trakya'daki kalelerin birer birer fethedildiğini görünce, Orhan Gazi'ye para karşılığı kalelerin iadesini teklif ettiği sıralarda, muhâsara altında tutulan Gelibolu'da bir zelzele meydana gelmiştir. 1/2 Mart 1354 gecesi meydana gelen şiddetli deprem sonrasında Gelibolu'nun da aralarında bulunduğu Trakya'nın bazı kaleleri yıkılmış ve şehrin harap olmasına yol açmıştır¹⁰⁴⁶. Halkın bir kısmı hayatını kaybetmiş, bir kısmı da soğuk ve kıtlık yüzünden buradan kaçmıştır. Böylece Osmanlılar savunmasız ve boş şehri kolayca elde etmişlerdir. Gelibolu'nun fethedilmesi üzerine Süleyman Paşa, Biga'dan buraya gelmiş ve kaleyi yeniden onartıp tahkim etmiştir. Ardından Anadolu'dan Türk nüfus getirilip şehre yerleştirilmiştir. Gelibolu, fetihten sonra Trakya ve Balkanlara yapılan Osmanlı akınlarda harekât üssü ve "ilk paşa sancağı" merkezi olmuştur¹⁰⁴⁷.

2.7.3.1.Süleyman Paşa Zâviyesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde; yiğitliği, cesareti, cömertliği, gazâ ve fetih alanlarındaki başarılarıyla ön planda olan Süleyman Paşa, Orhan Bey'in oğlu olup¹⁰⁴⁸, annesinin kim olduğu hakkında kaynaklarda net bir bilgi bulunamamaktadır. Osmanlı kronikleri annesinin Nilüfer Hatun olduğunu rivayet etmektedir¹⁰⁴⁹. Ancak Orhan Bey Bursa fethi sonrasında Nilüfer Hatun ile evlendiği için bu bilgi bazı müverrihler tarafından kabul edilmemektedir. Feridun Emecen, Süleyman Paşa'nın annesinin muhtemelen, 724 (1324) tarihli Mekece vakfiyesinde adı geçen ve Orhan

¹⁰⁴⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.487, 488; Münir Aktepe, "Çimbi", *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s.317.

¹⁰⁴⁶ Ş. Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İA*, XI, MEB, İstanbul 1979, s.191.

¹⁰⁴⁷ Emecen, "Gelibolu", s.1.

¹⁰⁴⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.70; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.32; Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.345.

¹⁰⁴⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.70, 338.

Bey'in amcasının kızı olduğu anlaşılan Akbaşlı (Gündüz Bey?) kızı Efdenze¹⁰⁵⁰ olduğunu iddia etmiştir (Efendi/Eftende/Efendize/ Eftendize/Efendizâde). Nitekim söz konusu araştırmacı Süleyman Paşa'nın kızlarından birinin de aynı adı taşımış olmasını gerekçe göstererek, bu hususta önemli bir ipucu olabileceğini söylemiştir¹⁰⁵¹. Süleyman Paşa'nın doğum tarihine dair net bir tarih bulunmamasıyla birlikte, birçok yerde herhangi bir kaynağa dayanılmaksızın 716 (1316) olarak verilmiştir. Ancak Mekece vakfiyesinde şahitlerin içinde adının yer alması bu tarihe şüphe ile bakılmasına sebep olmuştur¹⁰⁵². Zira vakfiyenin tanzim edildiği 1324 yılında Süleyman Paşa 8 yaşında olmaktadır. Bu yaştaki bir çocuğun şahitlik konusu şüpheye mahal verse de, o döneme göre bu durumun tartışmaya mevzu bahis olmadığı görülmektedir. Nitekim bahsi geçen vakfiyede Orhan Bey'in hayatta olan diğer iki oğlunun da isimleri geçmektedir¹⁰⁵³. Vakfiyede Osmanlı şehzadelerinin adının yer alması farklı bir amaçtan kaynaklanmaktadır. Tekindağ da, bazı kaynaklarda 1316 olarak verilen doğum tarihinin hatalı olduğunu belirtmektedir¹⁰⁵⁴. Tarihi dönemi ve kronolojiyi dikkate aldığımız zaman Süleyman Paşa muhtemelen 1316 yılından birkaç sene önce doğmuş olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Süleyman Paşa'nın biri Seyyid Hüseyin Çelebi'nin kızı Selçuk Hatun diğeri de İsfendiyar oğlu Kötürüm Bayezid'in kızı ile olmak üzere iki evlilik yaptığı bilinmektedir¹⁰⁵⁵. Vakfiyedeki bilgilere göre Süleyman Paşa'nın; Sultan, İbrahim, Murad, Kasım ve Halil adında beş kardeşi bulunmaktadır. Ayrıca Sultan Hatun, Meliki Nasır, Efendizâde Hatun olmak üzere üç kızı, İsmail ve İshak adında iki oğlu olduğu bilinmektedir¹⁰⁵⁶. Ahmed Refik, Süleyman Paşa'nın Seyyid Hüseyin Çelebi'nin kızı Selçuk Hatun ile evlendiğini ve bu izdivaçtan Ömer Çelebi isimli bir oğlu olduğunu rivayet etmektedir¹⁰⁵⁷. Melik Nasır diğer kardeşleriyle birlikte Ece

¹⁰⁵⁰ Sultan Orhan'ın karısıdır. "Akbaşlı" denilen Mahmut Alp'in kızıdır. Kamil Kepecioğlu, "Eftendize", *Bursa Kütüğü*, C.II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010. s.19.

¹⁰⁵¹ Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s.94.

¹⁰⁵² Feridun M. Emecen, "Rumeli Fâtih Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires* 2017; VI/1, s.2.

¹⁰⁵³ Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.285.

¹⁰⁵⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, XI, İstanbul 1979, s. 190-194

¹⁰⁵⁵ Salih Pay, "Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S.1, 2009, s.283.

¹⁰⁵⁶ Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.286.

¹⁰⁵⁷ Ahmed Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, Marifet Matbaası, İstanbul 1927, s. 156.

Bey'in komutasında katıldığı Bolayır civarındaki Akça Liman'ı kontrol altına alma seferi esnasında denizde boğulmuş¹⁰⁵⁸, İshak ve İsmail ise Rumeli'de akıncı beyi olarak gazâyâ devam etmişlerdi¹⁰⁵⁹. Sultan Hatun Candaroğlu Süleyman Paşa ile evlendirilmiş ve Haziran 1395'de vefat ederek Sinop'ta Sultan Hatun veya Aynalı Kadın adı verilen türbeye defnedilmiştir. Diğer kızı Eftendize Hatun ise Temmuz 1397'de Akşehir'de vefat etmiş olup İmaret Cami haziresine defnedilmiştir¹⁰⁶⁰.

Kaynaklarda Süleyman Paşa'nın ilk defa Gerede'de yönetici olarak hizmete başladığı bilgisi yer almaktadır¹⁰⁶¹. Orhan Bey'in; İzmit, Göynük ve Mudurnu civarını kendisine timar olarak verdiği bilinmektedir¹⁰⁶². O, gerek İznik (1330) ve İzmit'in (1337) alınmasında gerekse Osmanlı Devletinin genişlemesinde önemli bir aşama olan Karesi Beyliği'ne ait toprakların (1345) ele geçirilmesinde önemli etkinlikler göstermiştir¹⁰⁶³. Orhan Bey, Süleyman Paşa'ya Karesi Sancak Beyliği görevini vermiştir¹⁰⁶⁴. Süleyman Paşa; Gelibolu¹⁰⁶⁵, Edincik, Biga ve Lâpseki'yi bizzat kendisi fethetmiş¹⁰⁶⁶; bu fetihler sonrasında da Bizans ve Balkanlardaki gelişmeleri yakından izlemeye başlamıştır¹⁰⁶⁷. Gazi Süleyman Paşa, Trakya'da hem kentsel hem de kırsal kaynaklardan gelir temin eden ve bölgesel ekonomiyi yansıtan büyük bir vakfı Gelibolu'da kurmuştur¹⁰⁶⁸. Süleyman Paşa'nın, bir taraftan Rumeli'de fetih hareketlerinde bulunurken diğer taraftan da Anadolu'daki gelişmeleri takip ettiği görülmektedir. Nitekim Çimbi'den (1352)¹⁰⁶⁹ dönmesi

¹⁰⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.158.

¹⁰⁵⁹ Tekindağ, "Süleyman Paşa", s.193.

¹⁰⁶⁰ Kepecioğlu, "Eftendize", s.19.

¹⁰⁶¹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.28.

¹⁰⁶² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.102, 369; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.35; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.163.

¹⁰⁶³ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.151, 163, 165.

¹⁰⁶⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.104; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.163, 165.

¹⁰⁶⁵ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.37, 38.

¹⁰⁶⁶ Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.345, 346.

¹⁰⁶⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.109, 110,111; Âşık Paşa-zâde Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s.122, 123, 124; Pay, "Rumeli Fatihisi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", s.282.

¹⁰⁶⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952, 163-169; Ayverdi, "Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", s.19-28; Kayhan Orbay, "Gazi Süleyman Paşa Vakfi'nin Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S.49, 2011, s.145-182.

¹⁰⁶⁹ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.35, 36, 37.

akabinde Eretnaoğulları arasında meydana gelen ihtilaftan yararlanmış ve 1354'de Ankara'yı hâkimiyeti altına almıştır¹⁰⁷⁰.

Rumeli fatihi olarak bilinen Süleyman Paşa¹⁰⁷¹ 6 yıl süreyle gazâlarda bulunmuş ve en aktif olduğu devirde 1360 yılında Bolayır ile Seydikavağı arasında¹⁰⁷² doğanla avlanırken atından düşerek vefat etmiştir. Cenazesi vasiyeti gereği Bolayır'a getirilerek imareti civarında yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir¹⁰⁷³. Sâhibu'l-hayr ve'l-hasenât" olarak nitelendirilen¹⁰⁷⁴ Süleyman Paşa, Bursa, İznik, İzmit, Yenişehir, Göynük, Geyve, Akyazı ve Gelibolu civarında cami, mektep, medrese, imaret, zâviye ve kervansaray gibi çok sayıda ve farklı niteliklerde eserler yaptırmıştır¹⁰⁷⁵.

Bolayır'da Süleyman Paşa tarafından yapılan imaretin¹⁰⁷⁶ adı daha sonra 891/1486 tarihli vakıf muhasebe kayıtlarında zâviye olarak kaydedilmiştir. Süleyman Paşa adı geçen imareti için Paşa livasından ve Bolayır'dan muhtelif vakıflar tahsis etmiştir¹⁰⁷⁷. Vakfiye şartlarına göre; “*Vâridîn, sâdirîn, muhtâcîn, ulemâ ve sâlihîn, sülûk üzre olan meşâyih, 'âbidler, zâhidler, fakirlere, onda biri mütevellî'ye âiddir. Zâviye şeyhine her gün on dirhem ve Bursa müddiyle senede on müd buğday ve on müd arpa, kâtibe altı dirhem ve beş müd buğday ve arpa, Bolayır imamına üç dirhem ve üçer müd buğday ve arpa, iki müezzine bir dirhem ve üç müd buğday, vekiliharca ve anbarcıya dörder dirhem, türbedâra bir dirhem, nakîbe üç, kapıcıya bir dirhem, aşçılara üçerden altı dirhem, ekmekçiye, üç, câmi' ve zâviye kayyımlarına birer, kassâma ya'nî dağıtıcıya iki dirhem, Bolayır'daki Kârbanseray hademesine ve kilerciye birer, cami hasırlarına ve kandil yakılmasına üç, zâviye ahır hademesine yarım ve 5 nefer câbîden her birine üç ve İzmit Medresesi talebesine günde beş, cüz okuyanlara on beş dirhem verilecektir. Yaz ve kış gününde alınacak 37,5 vukıyye et*

¹⁰⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.124.

¹⁰⁷¹ Aşıkpaşazade, Süleyman Paşa'nın 1357 yılında öldüğü bilgisini vermektedir. Bakınız: Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.111; Oruç Bey ise H.759 yılında öldüğünü rivayet etmektedir. Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.39.

¹⁰⁷² Şükrullah, *Behcetü'ttevârih*, s.54.

¹⁰⁷³ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.158.

¹⁰⁷⁴ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.185.

¹⁰⁷⁵ Pay, “Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa”, s.291.

¹⁰⁷⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.42.

¹⁰⁷⁷ Sezai Sevim, “Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Yayın Hazırlayan: Ramis Dara, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2002, s.163.

için elli dirhem, çorba için Gelibolu kilesiyle bir, ekmek için dört kile un, aynı kile ile bir kile çorbalık pirinç, bayram, Ramazan ve mübarek gecelerde, mütevellînin re'yi lâhik olmak şartıyla de, ihtiyaç duyulan sâir günlerde fazla ta'yîn çıkarılacaktır. Selçuk Hâtûn'a zâviyeden her gün on, Ömer Çelebi'ye on, Seyyid Hasan yetimlerine iki dirhem verilmesi şart edilmektedir"¹⁰⁷⁸.

Süleyman Paşa'nın Bolayır'da yaptırmış olduğu imaret, Rumeli'ye geçiş noktasında bulunması sebebiyle stratejik bir öneme sahip olmuştur. Zira o dönemde çok sayıda Türkmen, Balkanları Türkleştirme ve İslâmlaştırma politikası çerçevesinde Rumeli'ye geçirilmekteydi. Ayrıca henüz İstanbul'un fethedilmemiş olması, ticaret kervanları açısından da Bolayır'daki imaretin önemini arttırmaktaydı. Çünkü onlar yeni bir coğrafyaya geldiklerinde kendilerini, pek çok ihtiyaçlarını kolay bir şekilde karşılayabilecekleri mamur bir yerde, Süleyman Paşa imaretinde bulmaktaydılar¹⁰⁷⁹.

894-895 (1488/1489) Muhasebe yılı içinde imaretler gelirinin kaynakları dağılımında yer alan bilgilere göre; Süleyman Paşa Zâviyesi'nin senelik gelir yekûnu 86 985 olup, bu gelirin % 1,3 oranla 1 148¹³ şehirlerden, % 98,7 oranla 85 837¹⁴ köylerden sağlanmaktadır¹⁰⁸⁰. Ömer Lütfi Barkan yayınlamış olduğu "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", adlı makalesinde 894-895 muhasebe yılı içinde imaretlerin yaptıkları masrafların dağılımını tablo şeklinde göstermiştir. Bu tabloya göre; Süleyman Paşa Zâviyesi'nin masrafların umumî yekûnu 130.397 den oluşmaktadır. Bunun %58,22'lik orana sahip 75.873 akçe memur maaşlarına, % 41,8'lik orana sahip 54.524 akçe ise Mübaya'alar ve diğer masraflara harcanmıştır¹⁰⁸¹. Aynı çalışmada yer alan farklı bir tabloda ise memur ve hizmetlilere ödenen maaşların dağılımı ise şu şekilde verilmiştir. Süleyman Paşa Zâviyesi toplamda 68 hizmetten oluşmakta olup, bunun 49 tanesi

¹⁰⁷⁸ Süleyman Paşa Vakfisi, İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi, Envanter no:2197. Ayverdi, "Gaazî Süleyman Paşa Vakfisi ve Tahrir Defterleri" s.19-28; Öcalan, "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", s.258-259.

¹⁰⁷⁹ Salih Pay, "Rumeli Fatihisi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, 2009, s.292.

¹⁰⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, 1963, s.253.

¹⁰⁸¹ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", s.287.

imaret hizmetinde çalışmaktadır. Bu alanda çalışanlara ise toplamda 64.342 akçe ödenmektedir. Geri kalan 19 hizmet adedi ise Zevâidhorlara (vakfın gelir fazlasını yiyenler¹⁰⁸²) maaş olarak ödenmektedir¹⁰⁸³. Barkan, Süleyman Paşa Zâviye'sinde ve diğer imaretlerde "Zevâidhor" grubunun bulunmasını zâviyelerin soysuzlaşması ile açıklamaktadır. Nitekim yaşanan bu acı durumu şu sözler ile açıklamaktadır: *Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki zâviyesinin kadrosunda 19 kadar (asli teşkilatın dışında) ilave maaş ve memuriyetler teşekkül etmiştir ki, sayılarının az olmasına rağmen, bu gibi küçük imaretlerde memur ve hizmetli maaşlarının dörtte ve hatta üçte birini sömürmeleri dolayısıyla, bu tesislerin hayatiyet ve faaliyetleri için tehlikeli bir hal arz etmektedirler*¹⁰⁸⁴.

Süleyman Paşa İmaretî'nin H. 29 Zilhicce 1095/ M.7 Aralık 1684 tarihinde mütevellisinin Ahmet Ağa olduğu bilinmektedir. Bu tarihte hazırlanmış olan belgeye göre; Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Cami ve İmaretî Evkafî'nin irad ve masrafları verilmiştir¹⁰⁸⁵.

Süleyman Paşa İmaretî ile ilgili hazırlanmış başka bir belgede ise Süleyman Paşa Cami, Türbe ve İmaretî Evkafî mütevellilerinin 1076-1115 seneleri tahsilat ve sarfiyatını havi muhasebe kayıtları bulunmaktadır (H. 29 Zilhicce 1115/ M.4 Mayıs 1704).

Kasabayı Bolayır da vaki merhum Şehzade Gazi Süleyman Paşa Cami şerifi ve imaret-i amireleri evkafına sabıkan müteveli olan Hacı Ali ağa kullarının 1115 senesi mart ibtidasında sene-i mezbure Şubatı ahirine gelince hala görülen bir yıllık muhasebesinin irad ve masarîfidir ki zikr olunur.

Bursa'da Mali müşaheret ve Mali mukataat ve Mali cizye ve galal bahasından vakfın kararının rüsûmatı malından cem'an altı yüz elli dokuz bin dört yüz on akçe makbuzu olup.

¹⁰⁸² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", s.290.

¹⁰⁸³ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", s.288.

¹⁰⁸⁴ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", s.290.

¹⁰⁸⁵ BOA. TS. MA. e 87-29.

Meblağı mezburdan üç yük kırk dört bin yediyüz akçesini cami şerifin ve imaret-i amireyi hidamatın ve sayir melhukat olan cevami hizmetlerinin ve duagüyatın tamamen birer yıllık vazife içinde olunup ve iki yük kırk dört bin beşyüz akçesi dahi imaret-i amirelerinden tabbah olunan ta'amın zahireyi bahalarına eda olunup ve otuz dokuz bin dokuz yüz doksan beş akçesi dahi Bolayır Cami şerifine vesayir melhukat olan cami şeriflerine alınan kanatlı ve şem'i rugan ve buraya saz ve masrafı ve şehr-i mahrumede tabbah olunan aşure vesair lazıme ve mühimme olan haracat-ı muayyenesi için harç ve sarf olunan ve yirmi üç bin yüz yetmiş akçesi dahi vakfın kiralarından hasıl olan galalın enarı vakfi nakil için araya kiralarına ve imaret-i amirede tabbah olunan ta'amın ruhsatı için sefine-i ücretlerine harç ve sarf olunup ve yedi bin kırk akçesi dahi vakf-ı mezburun bazı harabe olan mahallerinin tamirâtı için harç ve sarf olunmağın bu takdirce muma ileyh kullarının iradeyle masarifi habi beraber geldiği arz ve i'lam olunur¹⁰⁸⁶.

H. 29 Zilhicce 1177 / M. 29 Haziran 1764 tarihli bir belgede ise defterdarın, tamiri gereken Bolayır'da Şehzade Süleyman Paşa Cami, türbe, imaret ve müştemilâtının tamir masraflarına vakfın gelirleri yetmediğinden noksanın hangi kaynaktan karşılanacağına dair Sadâret'e verdiği bilgi yer almaktadır¹⁰⁸⁷.

H. 16 Safer 1226/ M. 12 Mart 1811 tarihli bir belgede Gelibolu, Bolayır Nahiye'sinde Gazi Süleyman Paşa'nın İmaret ve Camine sarf olunmak üzere Seydikavağı köyünde dededen kalma kışlık koyun ağılına başkalarının taaruzzunun men'ine dair bir belge bulunmaktadır¹⁰⁸⁸. XIX. Yüzyıla ait başka bir belgede ise; İbrahim Ağa'nın Bolayır kasabasındaki Gazi Süleyman Paşa İmareti'ne İstihdamı hakkında malumat yer almaktadır¹⁰⁸⁹.

2.7.3.2.Ahî Yunus Zâviyesi

Ahî Yunus, Ezine ve civarının Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli faaliyetlerde bulunmuş, büyük yararlılıklar göstermiş bir Anadolu Ereni'dir. Ahî Yunus Türbesi'nin kitabesine göre Ahî Yunus, "Büyük Evliyâullahtan Ezine

¹⁰⁸⁶ BOA. TS. MA. e 50-15.

¹⁰⁸⁷ BOA. TS. MA. e 482-3.

¹⁰⁸⁸ BOA. C.BH. 1-44.

¹⁰⁸⁹ BOA. A.} MKT.UM.. 97-34.

Fatihî”¹⁰⁹⁰ olarak anılmakta olup, Kal‘a-i Sultâniyye sancağının Ezine-i Kazdağı kasabasında bir de zâviye inşa etmiştir. Ezine merkezde bulunan ve yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilip adak adanan ve dileklerde bulunulan Ahî Yunus Zâviye ve türbesine Üç Dedeler de denmektedir. İlçenin fatihlerinden olarak tanınan Ahî Yunus, veli ve âlim bir zat olarak kayıtlara geçmiştir¹⁰⁹¹. Gazi Süleyman Paşa, Ezine Pazarı’nı bu zatın kurduğu zâviyeye vakfetmiştir. Türbedeki üç sandukadan birisi Ahî Yunus’a diğer ikisi onun kardeşlerine ait olduğu ifade edilmektedir. Türbe 1324 yılında Gazi Süleyman Paşa tarafından yaptırılmış olup, ahşap ve kiremit örtülü ve geniş pencereci bir yapıdır. Müştemilâtında küçük bir bahçesi bulunan türbeyi halk mumlar yakarak dilekte bulunmak için ziyaret etmektedir. Halk Ahî Yunus’a “Şehrin Sahibi” ünvanı vermiştir. Onarımını Vakıflar Müdürlüğü’nün yaptırdığı türbenin temizliğini merkez Şerefşah Cami görevlileri yapmaktadır. Yıllık ziyaretçi sayısının yüzün üzerinde olduğu bilinmektedir¹⁰⁹².

Zâviyenin kurucusu ve ilk şeyhi Ahî Yunus olup, Ezine kasabasında medfun olduğu anlaşılmaktadır. Nakşibendî tarikatına mensup olanların kullandığı zâviyenin ne zaman yapıldığı belli değildir. Vakıf kayıtlarındaki bilgilere göre Süleyman Paşa tarafından bu zâviyeye dair bazı yerlerin vakfedildiği görülmektedir. Nitekim mezkûr kayıtlarda “*Nefs-i Nahiye-i Ezine der Liva-‘i Biga Ezine Zikrolunan nefsi-i Ezine Pazarı ki Merhum Süleyman Paşa Ahî Yunus’a vakfetmiş dahi şehirde olan zâviyesine vakfedup hâsıl onda sarfolunup âyende ve revende’ye sarfiderler Deyu Defter-i Atıyk’de kaydolunmuş. Hâlâ dahî Defter-i cedid-i Hakaanîye üslûb-ı sabık üzre kaydoldi*” ibareleri yer almıştır¹⁰⁹³. Bu kayda göre; Ezine kasabasını Süleyman Paşa’nın, Ahî Yunus’a vakf ettiği ve kendisini her türlü tekliften muaf kıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Ezine’den elde edilen gelirin gelene geçene hizmet edilmek üzere Ahî Yunus Zâviye’sine vakfedilmiş olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁹⁴. Süleyman Paşa tarafından Ezine Pazarı’nın gelirinin vakfedildiğine dair kayıtların bulunması,

¹⁰⁹⁰ <https://ezinerehberi.com/ahi-yunus-turbesi/> Erişim Tarihi: 29.07.2022; saat 12:15.

¹⁰⁹¹ Abdulhalim Durma, *Evliyalar Şehri Çanakkale*, s.72.

<https://ia600804.us.archive.org/21/items/EvliyalarehriAnakkale/Evliyalar%20%C5%9Eehri%20%C3%87anakkale.pdf> Erişim Tarihi: 14.07.2024; saat 15:54.

¹⁰⁹² Yaşar Kalafat, “Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları” (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre), *TÜBAR*, S.14, 2003, s.185.

¹⁰⁹³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.137.

¹⁰⁹⁴ Barkan “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, s.292.

zâviyenin Orhan Bey döneminde (1324-1362) kurulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bazı kaynaklarda bu zâviyenin Süleyman Paşa tarafından Ahî Yunus adına yaptırıldığı ve tüm tekaliften muaf tuttuğu bildirilmektedir¹⁰⁹⁵.

Süleyman Paşa'dan Ahî Yunus Zâviyesi için Ezine kasabasında iki mahalle vakfedilmiştir: 37 hane, 5 mücerred, 1 imam, 1 müezzin 2 elliciden oluşan Cami Mahallesi ve 38 hane, 3 mücerred, 1 elliciden müteşekkil olan Yahşibey Mahallesi vakfedilen yerlerdendir. Toplam vakfin hâsılı 3.619 akçedir¹⁰⁹⁶.

XVI. yüzyıl vakıf kayıtlarına göre Padişah hükmüyle zâviyenin vakıf arazisinde oturan halk “*ulakdan ve suhreden ve yeni yaya yazılmaktan ve azebden ve sürgünden ve salgundan bilcümle avâriz-ı dîvâniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden*” muaf idi. 25 Haziran 1675 tarihli bir belgede ise Ezine kazasındaki Ahî Yunus Zâviyesi'nin mütevellisi olan Ömer adlı şahsın vefat ettiği ve zâviyedârlık görevinin boş kaldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine boş kalan göreve İbrahim isimli bir kişinin getirildiği ifade edilmiştir¹⁰⁹⁷. Zâviye XVIII. ve XIX. yüzyılda faal durumdaydı. H. 15 Cemâziyelevvel 1146/ M. 24 Ekim 1733 tarihli bir belgede Ezine'de harap olan Ahî Yunus Zâviyesi'nin tamiri istirhamına dair bir arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, Ezine kazasında bulunan Ahî Yunus Zâviyesi eskiden beri sakin olup, dervişlerin it'am ve taamı için bir miktar toprak vakf edilip hâsıl olan mahsulâtın öşrünü itaama harcamaktadır. Ancak mezkûr dönemde Mehmed Adlı şahsın müteveli olduğu bu zâviyeyi dervişler terk etmişlerdir. Boş kalan zâviye bir süre sonra harabeye dönmüştür. Bunun üzerine kazanın ulemâ ve sülâhâsı toplanıp vaziyeti yetkililere bildirmiş ve zâviyenin tamire muhtaç olduğunu belirtmişlerdir¹⁰⁹⁸. 1752 yılına ait bir belgede ise Ezine kasabasındaki Ahî Yunus Vakfı Zâviyesi zâviyedarlık ve tevliyetinin İbrahim bin Osman'a tevcihine dair bir yazı bulunmaktadır¹⁰⁹⁹. Bu tarihten 1787 yılına kadar zâviyede kimlerin zâviyedârlık yaptığı tespit edilememiştir. 25 Receb 1201 (13 Mayıs 1787) tarihinde vakfın

¹⁰⁹⁵ Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, Yıl 1994, s.267, 297.

¹⁰⁹⁶ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.229.

¹⁰⁹⁷ BOA. İE. EV. 7/811.

¹⁰⁹⁸ BOA. C.EV. 440-22291.

¹⁰⁹⁹ BOA. A.E.SMHD. I. 168-12770.

tevliyetini ve zâviyedârlığını yapan Mehmed Tahir Efendi, vefat tarihi olan 1 Safer 1235'e (19 Kasım 1819) kadar yaklaşık otuz iki yıl bu görevleri yürütmüştü. XIX. yüzyılın ikinci yarısında zâviyenin tevliyetini ve şeyhliğini Derviş Ali ve Şeyh Ali Efendi ortak bir şekilde idare etmişlerdir¹¹⁰⁰. Ahî Yunus Zâviyesi vakfının gelirleri arasında Ezine pazarının geliri, tarla, çayır, bahçe, dükkân kiralari ve âşârının yarım hissesi bulunmakta idi. Bu gelirin bir kısmı vakıf arazisinde oturanlar ile zâviyeye gelen fakir ve fukaranın yeme içme ve diğer ihtiyaçlarına sarf ediliyordu¹¹⁰¹.

Ezine'deki Ahî Yunus Zâviyesi diğer zâviyelerden farklı olarak fakirlerin ve kimsesizlerin doyurulduğu, yedirilip içirildiği bir mekân olarak kayıtlara geçmiştir. Nitekim belgelerde yer alan “zâviyeyi mezburede mürşid ile fukara ve mesakini it'am ve taam edip” ifadelerinin yer alması bu durumu doğrular niteliktedir¹¹⁰².

XX. Yüzyıla gelindiğinde bu zâviyenin Halvetiyye'nin Ramazâniyye koluna bağlı Cerrâhîlik tarikatına mensup olduğu ve faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Müftü (Softa) Ali Baba Tekkesi diye de bilinen bu tekkede Ali Efendi (ö. ?), Şeyh Mustafa Râşid Efendi (ö.1287/1870), Hâfız Osman Efendi (ö. 1320/1902) ve Mehmed Tâhir Efendi (ö.1336/1917)'nin şeyhlik yapmışlardır¹¹⁰³.

2.8.Orhan Bey Dönemi Zâviyeler ve Vakıflara Dönüştürülmesi

Orhan Bey döneminde iktidar mensuplarının dervişlerle ilişkileri devam etmiş, özellikle Abdalân-ı Rum adı verilen grubun Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Bu artışta Orhan Gazi'nin bu dervişlere gösterdiği hoşgörülü tavrı belirleyici bir etken olmuştur. Nitekim Orhan Gazi döneminde Bursa ve çevresinin fethedilmesinde bahsi geçen zümrenin önemli katkıları bulunduğu bilinmektedir. Orhan Gazi devrinde; Esemen Dede, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Karaca Ahmed, Doğlu Baba, Geyikli Baba, Kara Baba, Sükkerim Baba vb. şahısların mühim vazifeler üstlendiği görülmektedir. Şeyh ve dervişlerin yanı sıra bu dönemde Ahîlerin de ön planda olduğu bilinmektedir. Nitekim

¹¹⁰⁰ Barkan “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, s.317; M. Murat Öntüğ, “Ahi Yunus Zâviyesi (Kal'a-i Sultaniye), *Ahîlik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.210.

¹¹⁰¹ Öntüğ, “Ahi Yunus Zâviyesi (Kal'a-i Sultaniye)”, s.210.

¹¹⁰² BOA. C.EV. 653-32929.

¹¹⁰³ Selami Şimşek, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, Yıl 2007, s.259.

yaptığımız çalışmalarda Ahî Şemseddin Zâviyesi, Ahî Hasan Zâviyesi, Ahî Yusuf Zâviyesi, Ahî Kılıç/Ahî Kılınç Zâviyesi, Ahî Ali Zâviyesi, Ahî Paşa Zâviyesi, Ahî Hacı Baba Zâviyesi, Ahî Orta Zâviyesi, Ahî Salih Zâviyesi, Ahî Ardıcık Zâviyesi gibi isimlerin bulunması ahîlerin Orhan Bey dönemindeki etkinliklerini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Beyliği'nin devlet olma sürecini kapsayan Orhan Bey döneminde; sadece yeni yerler fethedip topraklarını genişletmesiyle değil, fethettiği bu toprakları elde tutmak ve ihya etmek çabalarının da olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu anlayış Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren sultanlar, beyler ve devlet adamları arasında itibar görmüş ve Orhan bey döneminde zirveye ulaşan vakıflar aracılığıyla desteklenmiştir. Nitekim bu dönemde sosyal, dinî ve eğitim alanında hastane, darüşşifa, han, hamam, cami, medrese, imaret, tekke ve zâviye gibi pek çok yapının inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapılar için gerekli ihtiyaçlar genellikle vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Müesseseler için kurulan her vakıftan elde edilen gelirlerle bu yapıların ihtiyaçları karşılanmış ve pek çok kişinin bu mekânlarda istihdam edilmesi de sağlanmıştır. Dinî ve sosyal kurumların inşa edilmesinde ve vakıflar yoluyla yaşatılmasında Osmanlı sultanları, hanedan üyeleri ile devletin üst düzey görevlileri, âlimler ve önemli devlet adamlarının mühim katkısı olduğu bilinmektedir. Nitekim vakıf kayıtlarından Orhan Gazi'nin Bursa, İznik, Kocaeli gibi kentlerde bazı vakıflara maddi destek verdiği anlaşılmaktadır¹¹⁰⁴.

Orhan Bey döneminde ele geçirilen birçok gayrimüslim toprakları bir yandan yeni gelen halk ile şenlendirilirken, diğer taraftan bölgede bulunan gayrimüslim halkın yaşaması için uygun imkânlar sağlanmaktaydı. Bu dönemde Bursa, İnegöl, Yenişehir, Yarhisar gibi gayrimüslim topraklarında pek çok heterodoks anlayışa sahip zâviyeler açılırken, İznik, Kocaeli gibi şehirlerde ise bizzat sultanın isteği üzerine sünnî akaide uygun zâviyeler açılmıştır. Buna göre Bursa ve havalisinde heterodoks anlayışa sahip zâviyeler bulunmasına rağmen Kocaeli bölgesinde sünnî itikada mensup Şeyh, derviş, fakih ve hocaların açmış olduğu veya yönettiği zâviyeler bölgede varlığını devam ettirmiştir. Bu bağlamda Kocaeli'ndeki inşa

¹¹⁰⁴ Sezai Sevim, "Orhan Gazi'nin Vakıfları (ve Desteklediği Vakıflar)", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu* 8-9 Nisan/April 2011 Orhan Gazi ve Dönemi, Bursa 2011, s. 243.

edilmiş camiler, mescidler, medreseler ve zâviyeler Osmanlı düşüncesinin filizlendiği ve gelişme gösterdiği ilk dinî mekânlar olarak bilinmektedir¹¹⁰⁵.

¹¹⁰⁵ Mehmet Salih Erpolat, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kocaeli Sancağı’nda Dinî Hayatın İzleri”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. VI/1 – Temmuz 2020, s.30-31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MURAD DÖNEMİ: ZÂVİYELERİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

(1362-1389)

3. I. MURAD DÖNEMİ ZÂVİYELERİ

Osmanlı kaynaklarında yaygın olarak gazi hünkâr (hündkâr) ve hüdâvendigâr unvanıyla anılan ve üçüncü Osmanlı padişahı olan Sultan I. Murad, 1326¹¹⁰⁶ yılında Bursa’da doğduğu kabul edilmekle birlikte farklı tarih kaydedenler de mevcuttur. Oruç Bey, I.Murad’ın H.716/M.1316–1317 yılında doğduğunu rivayet etmiştir¹¹⁰⁷ Kaynaklarda ve kitâbelerde “bey, emîr-i a’zam, han, hudâvendigâr, padişah, sultânü’s-selâtn, Gazi Hünkâr, melikü’l-mülûk” gibi unvanlarla anılan I. Murad’ın babası Orhan Gazi¹¹⁰⁸, annesi Nilüfer Hatun’dur¹¹⁰⁹. Sultan, İbrâhim, Halil, Kasım ve Süleyman adlı beş kardeşe sahip olan I. Murad, büyük kardeşi Süleyman ile aynı anneden doğmuştur. Diğer kardeşleri Sultan, İbrâhim, Halil ve Kasım başka annelerden dünyaya gelmiştir¹¹¹⁰. I. Murad, yiğit, cömert ve müminler arasında adaletle hükmeden bir kişi olarak vasıflandırılmıştır¹¹¹¹.

Osmanlı vekayinâmelerinde Şehzade Murad’ın faaliyetleri hakkında verilen ilk malumat İnönü Sancağı ucunda sancakbeyliğini verilmesi görevidir¹¹¹². Ardından Bursa sancağının kendisine tevdi edildiği ve bu havalinin “Beysancağı” olarak isimlendirildiğini, sebebinin de Şehzade Murad’dan dolayı olduğu kaydedilmiştir¹¹¹³. Rumeli fâtihi olarak anılan kardeşi Süleyman Paşa’nın ölmesi üzerine 758’de (1357) lalası Şâhin ile birlikte önemli bir kuvvetle Rumeli’ye gönderilmiştir¹¹¹⁴. Osmanlı

¹¹⁰⁶ Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, s.395; Ruhi Çelebi, “Ruhi Tarihi–Oxford Nüshası”, Haz. Yaşar Yücel–Halil Erdoğan Cengiz, Belgeler, Ankara 1992, XIV/18, s.383-84.

¹¹⁰⁷ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.32.

¹¹⁰⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.70.

¹¹⁰⁹ Feridun Emecen, “Nilüfer Hatun”, *DİA*, XXXIII, Ankara 2007, s.124.

¹¹¹⁰ Cavid Baysun, “Nilüfer Hatun”, *İA*, IX, İstanbul 1964, s.284; Tekindağ, “Süleyman Paşa”, s. 190; İnalçık, “Orhan”, s.375.

¹¹¹¹ Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.346.

¹¹¹² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.95; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.33; Hoca Sadeddin, *Tacü’t Tevarih I*, s.60

¹¹¹³ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.102.

¹¹¹⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.112; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü’t- Târih-i Kühnü’l-Ahbâr I*, s.78, 79.

tahtına geçene kadar Rumeli’de şehzade sıfatıyla fütuhatta bulunmuştur¹¹¹⁵. Şehzade Murad 762 (1361) yılında, Rumeli kuvvetlerini emri altında toplayıp, Edirne üzerine sefere çıkmış ve iki ordu arasında yapılan Sazlıdere savaşı neticesinde tekfurı mağlup etmiştir. Ardından Edirne halkı şehri Osmanlılara teslim etmiştir (28 Cemâziyelâhir 762 / 5 Mayıs 1361)¹¹¹⁶. Daha sonra Edirne’yi güvence altına almak için Lala Şâhin ile birlikte kuzeyde Bulgaristan’a ait Eski Zağra ve Yukarı Meriç vadisinde Filibe doğrultusunda sefere çıkmıştır. Ancak bu sırada Sultan Orhan’ın ölümü haberi gelmesi üzerine fetih hareketlerine ara vermek zorunda kalmıştır (Cemâziyelevvel 763 / Mart 1362).

I. Murad, Rumeli’de lalası Şâhin’i uç beyleri üzerinde beylerbeyi tayin edip bölgeden ayrılarak Bursa’ya gelmiş ve Kadı Çandarlı Kara Halil ile buluşmuştur. Ardından Çandarlı’nın da desteğini alarak Osmanlı tahtına çıkmıştır. I. Murad tahta geçtikten sonra 766 (1365) yılına kadar Karaman ve Eretna tehdidi sebebiyle Anadolu’da kalmıştır. I. Murad, 1362 kışını Bursa’da geçirdikten sonra güçlü bir ordu toplayarak ertesi yılın baharında sefere çıkmış, Eretna’nın Moğol birliklerini (Barımbay ve Samagar aşiret kuvvetleri) Eskişehir bölgesinde bozguna uğratmıştır. Ayrıca Karaman ordusunun saldırılarını da durdurmuş ve ahîlerin elinde bulunan Ankara şehrini kuşatma altına almıştır. Kuşatma altında bulunan Ankara ahîleri kalenin anahtarlarını getirip teslim etmişlerdir¹¹¹⁷. Böylece Karaman ve Eretna tehdidi ortadan kalkmıştır.

I. Murad yaşanan olayların akabinde Trakya’daki fetihleri kalıcı hale getirmek ve İstanbul’a doğru yeni fetihler yapmak için tekrar 767(1366)’de Rumeli’ye gitmiş ve 1370’e kadar Edirne’nin çevresindeki birçok yeri ele geçirmiştir. I. Murad’ın orduları 1371 yılında Sırp ve Rum askerlerine karşı Sırp Sındığı savaşını kazanmış bunun sonucunda Makedonya’daki Sırp Prensleri, I. Murad’a itaat edip haraç vermiştir. Yapılan fetihlerin ardından 779 (1377) yılında Gelibolu da ele geçirilmiştir.

¹¹¹⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.114.

¹¹¹⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.113, 114; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.195, 197; Hoca Sadeddin, *Tacü’t Tevarih I*, s.115, 116, 117.

¹¹¹⁷ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.191, 193; Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.346; Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, s.395.

I. Murad döneminde Anadolu beylikleri üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesi ile Germiyanogullarının topraklarının bir kısmı akrabalık yoluyla, Hamitoğlu topraklarından bir kısmının ise satın alınmak suretiyle ele geçirilmiştir. Anadolu'daki diğer beylikleri kontrol altına almak için 784(1382)'de oğlu Bayezid'e büyük bir düğün düzenleyerek bütün beyleri davet etmiştir. Böylece bu düğün sayesinde Anadolu beylerine hâkimiyetini kabul ettirdiği bir diploması elde etmiştir. Ardından 785(1383)'te tekrar Rumeli fütuhatına çıkarak Selanik, Bosna, Arnavutluk gibi önemli yerleri kuşatmıştır. Bu dönemde Karamanlılar'ın 1367'deki başarısız Gorigos seferi ve 1387'deki Osmanlılar karşısındaki Frenk Yazısı mağlubiyetleri diğer Anadolu beyliklerine hâkim olma konusunda Osmanlıları rakipsiz bırakan önemli olaylardan olmuştur¹¹¹⁸.

Trakya'daki yapılan fetihler Anadolu'da yapılan fetihler gibi aynı şekilde devam etmiştir. Bölgede bulunan Rumlar, sürekli gazi akınları karşısında kalelere sığınmışlardır. İslam fetih siyasetinin gereği olarak, gönüllü teslim olan şehre saldırıda bulunulmamış, karşı koyanlar Osmanlılar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Osmanlı yönetimi feth ettiği bölgeleri yurt yapmak ve kalıcılığı sağlamak amacıyla Anadolu'da bulunan vatandaşları yeni fethedilmiş topraklara yerleşmeye teşvik etmiş, bazen de zorla göçmen sürüp yerleştiriyordu. Fethedilen bu bölgelerde Dervişler, yeni Türk göç ve köylerinin çekirdeğini oluşturacak olan sayısız zâviye kurmuşlardı. Türk göç ve yerleşme hareketi, Trakya'daki fetihlerin hemen ardından gelerek Avrupa'da Osmanlı yayılmasına sağlam bir temele oturtmuştu¹¹¹⁹.

Trakya ve Balkanlardaki seferlerinin ardından I. Murad, 1389 Kosova savaşı mağlubiyetinin sonrasında birkaç askeriyle savaş meydanında dolaşırken, cesetler arasına saklanmış bulunan bir Sırp tarafından hançerle yaralanmış ve orada şehit olmuştur¹¹²⁰. Başka bir rivayete göre; savaştan sonra Sırp bir asker, Sultan ile görüşmek istemiş ve bu görüşme sırasında onu hançerleyip yaralamıştır. Bu yaradan dolayı Gazi Sultan, kısa süre içerisinde şehit olmuştur. Sultan, şehit olunca iç

¹¹¹⁸ Vedat Turğut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yy. Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015, s.36.

¹¹¹⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s.16.

¹¹²⁰ Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s.347; Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, s.395;

organları şehit düştüğü yer olan savaş meydanına gömülmüştür. İç organlarının gömülü olduğu yere daha sonra bir türbe (Meşhed-i Hüdâvendigâr) yapılmıştır. Naaşı ise Bursa'ya getirilerek Çekirge semtinde inşa ettirdiği Hüdâvendigâr Külliyesi'nde oğlu Yıldırım Bayezid tarafından üzerine türbe inşa edilen hazireye defnedilmiştir¹¹²¹.

I. Murad, Rumeli'nde yaptığı fetihler neticesinde; Batı Trakya, Arnavutluk, kısmen Makedonya ve Sırbistan'ı Osmanlı topraklarına katmıştır. I.Murad ölümü sonrasında arkasında bir Balkan İmparatorluğu, Anadolu'da ise bir Türk birliği bırakmıştı. Ayrıca fütuhatla geçen yirmi yedi yıllık saltanatında fethedilen bölgeleri gerek doğrudan kendisinin kurduğu gerek teşvik ettiği ve desteklediği zâviye, dergâh ve hankah vakıfları kanalıyla ihya ve imar etmiş, yerleşim birimlerini sayısız vakıf eserleriyle donatmıştır. Bursa, Gelibolu, Malkara, Bolayır, Karacabey, İnegöl, İznik, Yarhisar, Gebze, Yenice Taraklı, Gönen, Ayvacık, Edirne, Behramkale, Lapseki, Bandırma'da külliye, cami, mescit, medrese, mektep, imaret, hamam, tabhane ve zâviye gibi pek çok eser yaptırmıştır.

Sultan Murad, ilk fethedilen Rumeli topraklarında ve Bursa çevresinde çok sayıda hayrat eser inşa ettirmiş ve daha çok sayıda zâviye ve tekkelerin kuruluşunu tahsis ettiği köylerle desteklemiştir. Ahî Musa, Abdal Cüneyd, Ahî Yegân Paşa/Reis, Mehmed Seydi, Ali Seydi, Turud Fakih, Şah Çelebi, Şeyh Murad, Ahî Gündüz, Hızır Fakih, Ahmed Fakih, Runguş Paşa, Tuğrul Bey, Şeyh Akbıyık, Hızır İlyas Fakih ve Hamza Bey tekke ve zâviyeleri adına yapılan tahsisler ve kurulan vakıflar bunlardan en meşhurlarıdır¹¹²².

3.1.Bursa'daki Zâviyeler

3.1.1.Bursa Hudâvendigâr Tabhâne-Zâviyesi

Hudâvendigâr Tabhânesi, Hudâvendigâr Zâviyesi ve Hudâvendigâr İmareti olarak bilinen yapı Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murad Caddesi ile Hamam

¹¹²¹ Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, XXXI, Ankara 2020, s.156-164; Semavi Eyice, "Hudâvendigâr Meşhedi", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s.295-296.

¹¹²² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, s.279-387; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (I)", s.524-569; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (II)", s. 56-78; Ocak, "Zaviyeler", s.247-270.

Caddesi arasında kalan parselde, Hudâvendigâr İmaretî'nin ve aynı adlı caminin batısında yer almaktadır. Arşiv belgelerinde genellikle Hudâvendigâr Gazi İmaretî olarak tanımlanan özgün yapının asıl yapısı Sultan Murad Hudâvendigâr tarafından yaptırılmıştır. Hudâvendigâr İmaretî'nin inşa tarihi belli değildir. Fakat 1385 tarihli vakfiyeden önce ve büyük olasılıkla uzun süren bir inşaat döneminde (1366-1385) yapılmıştır¹¹²³. İmarete ilişkin vakfiye ise H. 787/M. 1385 yılında düzenlenmiştir. Orijinal vakfiye henüz ortaya çıkmamakla birlikte ilki bu tarihten on beş yıl sonra 1400 senesinde ve diğeri ise 1417 yılında aslından istinsah edilen iki vakfiye nüshası mevcuttur¹¹²⁴. Vakfiyenin aslı ve istinsah edilen nüshaların her ikisi de Arapça olup, ilk defa Kanûnî'nin devrinde 1545 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Hudâvendigâr dönemine ait 1385 tarihli vakfiyenin suretine göre mezkûr zâviyenin işlevine dair bazı mühim bilgiler verilmiştir. Vakfiyede Hudâvendigâr yapıları: *"her kim bu zâviyede fukara ve mesakin müşavirlerinden nüzul edüp konarlarsa kezalik anların üzerlerine dahi vakf-ı müebbed ve habs-i muhalled olduğu halde zâviye-i mezburede sadirini mezburin ve varidini mezkurin nüzul ederler ve içinde geceleyeler ve at'imesi ve eşribe ile ni'metleneler ve örtüsü ve döşeği ile meta'leneler yani faydalanalar"* biçiminde tasvir edilmiştir¹¹²⁵.

Osmanlı sultanlarının görkemini ve ihtişamını sergileyen Bursa Çekirge'deki Murad Hudâvendigâr İmaretî, dönemin mühim kaynaklarından olan kroniklerde de tasvir edilmiş ve bu yapının önceden yapılan zâviyelerden farklı olduğu belirtilmiştir. Nitekim Âşıkpaşazâde bu imaret için "üzerine bir medrese yapılan bir imaret yani zâviye"dir¹¹²⁶ tabirini kullanmıştır. Neşrî ise eserinin iki ayrı yerinde bu yapıya dair şu bilgilere yer vermiştir: *"... Ve Kapluca'da dahi bir 'imaret yapub üzerine medrese yaptı"*¹¹²⁷ *"Bursa'da Kabluca 'İmâretin ol yaptı. Hem 'İmaret ve hem cami' ve hem medresedir"*¹¹²⁸. Neşrî'nin verdiği bilgilere göre bu yapının imaret, cami ve medrese gibi dönemin en mühim müesseselerinin bir arada yer alması bu zâviyenin külliye niteliğinde fonksiyonel güzel ve işlevsel bir eser olabileceğini ortaya koymaktadır.

¹¹²³ Kuban, "Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye", s.87.

¹¹²⁴ Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.55.

¹¹²⁵ VGMA, nr. 2157, s.100, Sıra:81.

¹¹²⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.117.

¹¹²⁷ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.203.

¹¹²⁸ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.309.

Osmanlı kuruluş döneminde inşa edilen zâviyelerden farklılık gösteren bu yapı sanat tarihçileri arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim 1833'te zâviyeyi görüp bu mekanın bir kilise olduğunu söyleyen Texier, 1913'te yapıyı inceleyen Heinrich Wilde, daha sonra Osmanlı mimarisinin kökeni sorunu ile birlikte bu alanı çalışan Albert Gabriel, Sedat Çetintaş, Ali Saim Ülgen, Ekrem Hakkı Ayverdi gibi araştırmacılar bu mimariye dair farklı yorumlar yapmışlardır. Hudâvendigâr İmareti'nin Osmanlı mimarlık tarihinde başka eşi olmayan bir programla başladığını ve pek çok bölümleri bulunan üst düzey bir şaheser olduğunu vurgulamışlardır. Sanat tarihçilerine göre yapı Anadolu'da XIII. Yy'dan birkaç örneği kalmış zâviye tipolojisinin büyük boyutlu bir örneğidir. Fakat üst katına bütün eski yazarların özellikle belirttiği gibi bir medrese eklenmesi de Osmanlı mimari anlayışında başka örneği olmayan bir tasarımdır¹¹²⁹. Zâviye yapısına medrese eklenmesi durumu ise Osmanlı Tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira farklı minvallerde yer alan zâviye ve medrese kurumu bu yapıda birlikte yer almış ve Sultanların bilime, eğitime değer vermesine dair güzel bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Sultanların ve üst düzey yöneticilerin inşa etmiş olduğu bu tür yapıların işlevselliğini de ortaya koymuştur.

Tayyib Gökbilgin de “Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfıyesi” adlı makalesinde bu yapının zâviye olduğunu söylemiş ve bu eser için hazırlanmış vakfiyeden önemli bilgiler vermiştir. Mezkûr vakfiyeye göre; Kapluca nâhiyesinde “İmaret-i Kapluca” denilen zâviyeyi, içinde bulunduran mekânlar, meskenler, matbahlar, mahtaplar ...v.s. ile birlikte “...ulemâ, meşâyih; sâdât, huffâz ve vâ'izlardan veyâ fukarâ ve mesâkînden müsâfir olarak gelenlerin ikametine vakf ve tahsis etmiştir”. Vakfedilen mekânın hududlarını da ayrıntılı bir şekilde vakfiyede belirtilmiştir. Ayrıca hududlar içerisinde yer alan köyü, bağları, bahçeleri, ağaçları, hayvanları, köyde yaşayan halkı ve köleleri imârete vakfetmiştir. Mudanya kalesini, Bursa şehrinde biri kadınlara diğeri erkeklere ait iki büyük hamamı, Bursa'da 19 dükkânı, ismi tespit edilemeyen bir köydeki bir kıt'a bağı ve bir gözdeğirmeni içinde hizmet eden köleleri, Ermenos köyündeki bir bağı imârete vakfetmiştir. Vakfın “hibe, terhin, temlik ve itlâf edilemeyeceğini, halef ve varis bırakılmayacağını”

¹¹²⁹ Kuban, “Osmanlı Mimarısının Öncül Yapısı: Zaviye”, s.86.

bildirmiştir. “*Vakfın, hükümdar, halife, vezir, kadı muhtesip veyâ nâsden hiç bir kimse tarafından tebdil, tağyir, tahvil, tâtil ve ihmâl’ edilemeyeceğini*”, bu tür harekette bulunanların günâh işlemiş olacaklarını ifade etmiştir. İmârete gelenlerin üç gün misafir kalabilecekleri ve bundan sonraki ikametleri mütevellinin reyine bağlı olacağı ve misafirlere güzel bir şekilde hizmet edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak fâsık olanların misafirliklerinin uzatılmayacağı ifade edilmiştir. İmam, hâfiz, nakib gibi görevlilerin maaşlarının da mütevellinin isteğine göre belirleneceği bildirilmiştir. Zaman içinde zâviyenin yıkılması durumunda vakfın hâsılatının *fukarâ-i müslimîne sarf edileceği* bilgisi verilmiştir¹¹³⁰.

Vakfiyenin ikinci bölümünde genel olarak bu vakfa konu olan hayrat ve akarların türleri ile vakfedilen mevkufatın ayrıntılı tanıtımı yapılmıştır. Bu kısım ayrıca kurulan vakfın şartlarının vakıf kurucusunun belirlediği esaslar doğrultusunda, ebediliğine zarar verecek tağyir, tebdil, ta’til ve tahvile yönelik her türlü müdahalenin ayet ve hadislerle dayanılarak yasaklandığı bölümdür. Bu kısımda bâni, Bursa’nın Kaplıca Nahiyesi’nde Kaplıca İmaretini adıyla bir zâviye kurmuş ve zâviyenin etrafında bulunan mekânları, meskenleri, imaretini, odunlukları, samanlıkları, ahırları ve ambarları vakfetmiştir. Daha sonra Uludağ yamaçlarından Bursa ovasının bir bölümünü kapsayan geniş bir bölgenin ana hatlarıyla sınırları belirtilip bu hudut içinde kalan tüm arazi, ev, değirmen, mezraa, bağ, ağaç, öküz, manda, koyun vesaire ile reyanın vergileri vakfa tahsis kılınmıştır. Ayrıca Muntuntine (Mudanya) Kalesi ile Eğriceköy, Ürmenos ve Gürle’de bağ ve değirmenler ile Bursa’da kadın ve erkeklere tahsis edilen iki hamam, on dokuz dükkân ve İmraile adlı cariye dahi vakfedilmiştir. Vâkıf tüm bu sayılanları mülkünden ifraz edip, tasarrufundan çıkardıktan sonra sahîh bir şekilde vakfetmiş, lüzumuna, sıhhatine ve ebediliğine yönelik halife, melik, vezir, kadı, muhtesip ve sair ileri gelen kişilerce yapılacak olası müdahaleler men edilmiş ve şartların iptali ve değiştirilmesine yönelik girişimler yasaklanmıştır¹¹³¹.

Üçüncü bölümde yönetim, denetim ve iç işlerine ilişkin vakfın idari yapısı ele alınmıştır. Zâviyeden kimlerin ne şekilde yararlanacağı, hangi kadrolarda ne tür

¹¹³⁰ M- Tayyib Gökbilgin, “Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaretini Vakfiyesi”, *Türkiyat Mecmuası*, Yıl 1953, C.10, s.220, 221, 222.

¹¹³¹ Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.57.

özelliklere sahip kişilerin çalışacağı, vakıf gayrimenkullerinin nasıl işletileceği, elde edilen hâsılatın nasıl sarf edileceği, vakıf hayrat yapıların nasıl ve hangi koşullarda tamir ve termim edileceği, mütevellî ve nazırın görev ve yetkilerinin tanımına dair özel şartlar burada belirtilmiştir. Bu cümleden olarak vakıf, vakfın tevliyetini ve nezaretini dönemin sadrazamı (Çandarlı) Hayreddin Paşa'ya vermiştir. Zâviyeye gelenler üç gün ücretsiz olarak misafir kalabilecek, daha fazla konaklamak isteyenlerin durumuna mütevellî karar verecektir. Gelen misafirlerin sosyal statülerine bakılmaksızın ister ulemâ, meşâyih, seyyid, bey, efendi olsun ister fukara ve miskinlerden olsun herkese eşit hizmet sunulacaktır. Dahası kalpleri kırılmış, gücenmiş kimseler olmaları hasebiyle fukara ve miskinlerin verilen hizmeti daha çok hak ettikleri özellikle vurgulanmıştır. İmam, hafız, nakip, câbi, aşçı, ferraş gibi görevlilerin ücretlerini mütevellî belirleyecektir. Gayrimenkullerin işletim usulü olarak bir yıllık süre zarfıyla sınırlanan icâre-i vâhîde yöntemi benimsenmiştir. Vakfın mahsulatı öncelikle imaretin ve vakfın diğer hayrat yapılarının tamir ve termimine sarf edilecektir¹¹³².

Vakfiyenin son bölümünde müruruzamanla zâviyenin yıkılıp arsaya dönüşmesi durumunda hâsılatın Müslüman fakirlere sarf edileceği ifade edildikten sonra vakfiyenin tarihi ve şahitlerin isimleri verilmiştir. Buna göre vakfiye 787/1385 yılında tanzim edilmiş ve 952/1545 yılında da tercüme edilmiştir. Şuhûdü'l-hâl kısmında 39 kişinin adı yazılıdır. Şahitler arasında Karaca, Sungur, Barımbay, Beypars, Polat gibi Türk isimlerinin bulunması dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra bazılarının ümerâdan, saray görevlilerinden, devşirmelerden ve imaret personelinden oldukları anlaşılmaktadır¹¹³³.

Bursa kadısı Celaleddin Dede Bali tarafından yazılan vakfiyede çok sayıda mekân, mesken, matbah, odun deposu, su kuyusu ve ambardan oluşan Kaplıca İmareti'nin mütevellîsi ve nazır (Çandarlı) Hayreddin Paşa olduğu ifade edilmiştir. Külliyyede görevli imam, hafız, nakib, hadim, ferraş, câbî, tabbah, nüvvab gibi çalışanların tayin ve azillerinden de bu kişinin sorumlu tutulduğu belirtilmiştir¹¹³⁴.

¹¹³² Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.57.

¹¹³³ Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.58.

¹¹³⁴ Hızlı, "Bursa'da Selatin İmaretlere", s.44.

Vakfiyede, vakfın bu imareti âlimler, şeyhler, seyyidler, hafızlar, vaizler veya fakir ve miskinlerden misafir olarak gelenlerin ikametine tahsis ettiği, imarete gelenlerin üç gün süreyle misafir kalabilecekleri, bu süreden uzun ikametlerinin mütevellinin kendi isteğine bırakıldığı, misafirlerin gereği gibi ağırlanacağı, binek hayvanlarının da bakımlarının yapılacağı bildirilmiştir. Bu uygulamanın gelen kişi fakir bile olsa değişmeyeceği, fakat fasık ve namaz kılmayanların imarette kalacakları sürenin uzatılmayacağı ifade edilmiştir¹¹³⁵.

Yıldırım Bayezid, 1417 tarihli vakfiye suretinin sonunda da kayıtlı olan zeyl vakfiye ile günümüzde Karacabey ilçesi sınırları içerisinde kalan Kurşunlu Köyü'nün bağlarını, çarşılarını, caddelerini, üzüm bağlarını, meyveli ve meyvesiz tüm ağaçlarını, nehirlerini ve mezraalarını tüm hak ve hukuklarıyla birlikte burada ikamet eden gayrimüslimlerden satın alarak babasının Kaplıca İmareti'ne vakfetmiştir. Buradan elde edilen hâsıllardan ise Kaplıca Zâviyesi müderrisine günlük 12 dirhem, medresede okuyan 18 öğrenciye günlük birer dirhem, türbede Kur'an tilavet eden 15 kariye dörder dirhem, sıbyan muallimine ve hatibe birer dirhem maaş tahsis edildikten sonra arta kalan fazlanın zâviyeye ilhak ve zam olunması şart kılınmıştır¹¹³⁶. 1455 tarihli Kırmastî Tahrir Defteri'ne göre 73 gayrimüslim haneden müteşekkil olan Kurşunlu Karyesi, I. Murad'ın Kaplıca İmareti Vakfı köyleri arasındadır ve 12.000 akçe tutarında haraç vergi gelir vardır¹¹³⁷.

Zeyl vakfiyeyi, beş sayfa boşluktan sonra 26 Rebûlâhir 873/13 Kasım 1468 tarihli bir hüccet takip eder. Hüccet, I. Murad'ın Kaplıca İmareti Vakfı'na ait Bursa'daki dükkânlardan birinin Mahmud Paşa'nın Bursa'da kurduğu vakfına (Sadrazam Mahmud Paşa-yı Veli Vakfı) kiralanması hakkındadır. Mahmud Paşa Vakfı'nı Davud Çelebi bin Abdullah, Kaplıca İmareti Vakfı'nı ise vakfın mütevellisi Hacı Ali Bey bin İsa'nın temsil ettiği Arapça hücceti Bursa Kadısı Mustafa bin Yusuf onaylamıştır¹¹³⁸.

¹¹³⁵ Hızlı, "Bursa'da Selâtin İmaretleri", s.45.

¹¹³⁶ Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", s.222; Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.55.

¹¹³⁷ Kaplanoglu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kırmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.34.

¹¹³⁸ Çam, Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, s.56.

İmaretle ilgili Bursa Mahkeme Sicilleri'nde ilk belge 1562 yılında Bursa kadısına gönderilen bir fermanla oluşmaktadır. Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed ve Gazi Hudâvendigâr imaretleri mütevellilerine ulaştırılması için tanzim edilen “emr-i şeri’f’in içeriğinde, bu tarihte adı geçen imaretlerin ehl-i vukûf eşliğinde yapılacak bir keşifle tamir harcamalarının tespit edilmesi gerektiği istenmektedir. Bu talep üzerine oluşturulan bilirkişi komisyonu imaretler için gereken onarım giderlerini belirlemiş ve Gazi Hudâvendigâr evkafı tamirine yirmi dokuz bin yüz akçenin gerekli olduğunu belirtmiştir¹¹³⁹.

Bahsi geçen imarete dair arşiv kayıtlarını incelediğimiz zaman bu yapı için düzenlenmiş görevlendirmeler ve vakıf kayıtları karşımıza çıkmaktadır. H. 18 Cemâziyelâhir 1188/ M. 26 Ağustos 1774 Cuma tarihli bir belgede Bursa’da Gazi Hudâvendigâr evkafından imaret nezareti hakkında müteveli Mustafa imzalı arzuhal bulunmaktadır. Bu arzuhale göre; Gazi Hudâvendigâr tabe sarehü hazretlerinin evkafı mahsulünden olmak üzere yevmi beş akçe vazife ve senede dört müd hinta ile imaret nazırı olan Ahmed Halife’nin kendi isteğiyle bu görevden çekilmesi üzerine erbâb-ı istihkaktan Mehmed halifenin bu göreve getirilmesine dair hazırlanmış bir belge mevcuttur¹¹⁴⁰.

XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru yazılmış bir belgede ise Hudâvendigâr İmareti Evkafı’ndan Bursa’ya tabi Hamidler, Soğanlı ve Karaman köylerinin mahsulatı, vakfin câbîsi görmeden kaldırılmış ve sekizde bir öşürleri verilmemiş olduğundan şikâyet bildiren arşiv vesikası bulunmaktadır (H. 7 Muharrem 1208/ M. 15 Ağustos 1793)¹¹⁴¹.

Arşiv kayıtlarına göre Hudâvendigâr İmareti’nin XX. Yüzyılda da aktif olduğu bilinmektedir. Mezkûr belge, Hudâvendigâr Gazi Hazretleri’nin Bursa’da bulunan imaretinde altı adet ve atıkayı sened mucibince kırk iki kıta duagü fodulasına mutasarrıf olan Tahir Paşa’nın vefat etmesi üzerine bahsi geçen mutasarrıflık görevinin evladına intikal etmesi üzerine hazırlanmıştır¹¹⁴².

¹¹³⁹ BŞS A 81 240b. Hızlı, “Bursa’da Selatin İmaretleri”, s.45.

¹¹⁴⁰ BOA. C.EV. 556-28066.

¹¹⁴¹ BOA. C.BLD. 46-2257.

¹¹⁴² BOA. Ş.D. 172-19.

Zâviyelere yapılan bütün minareler gibi bu yapının da minaresi XIX. yy ekidir. Bu nedenle de yapı cephesinde asimetri oluşmuştur. Yapı 1905'te (H.1322) II. Abdülhamid döneminde kapısı üzerindeki kitabede yazıldığı gibi "ihya" edilmiştir. Bu yapıda çok sayıda derleme Bizans yapı ögesi kullanılmıştır¹¹⁴³.

1855 depreminde imaretle aynı bölgede yer alan Hudâvendigâr Cami ve Hudâvendigâr Türbesi ile birlikte Hudâvendigâr İmareti'nin de zarar gördüğü bilinmesine karşın, söz konusu zararın içeriği ve 1906 yılındaki yeniden inşasını gerektirecek boyutta bir yıkım olup olmadığını kaynaklar üzerinden belirlemek oldukça güçtür¹¹⁴⁴.

Yirminci yüzyıla gelindiği zaman yapı yıkılmış ve Sultan II. Abdülhamid tarafından 1322 H. (1904) yılında temelden itibaren yeniden yaptırılmıştır¹¹⁴⁵. Bu nedenle mezkûr zâviyenin orijinal yapısına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, yapının yeniden inşası öncesindeki mimari dokusundan sadece kuzey cephedeki pencerenin korunduğunu belirtirken, yapının tamamı ile yenilendiğini ifade etmiştir¹¹⁴⁶. 1950'li yılların başında bir askeri birliğin ahır olarak kullanıldığı bilinen¹¹⁴⁷ yapı mimari özellikler bakımından XX. yüzyılın ilk yarısını temsil eder nitelikte olup, ilk inşa dönemi olan Hudâvendigâr dönemi yapısına dair herhangi bir tespit ve çıkarımda bulunmak mümkün görünmemektedir¹¹⁴⁸.

3.1.2. Nilüfer Hatun Zâviyesi

Nilüfer Hatun, Orhan Bey'in eşi I. Murad'ın da annesidir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Âşıkpaşazâde ve Neşrî, Nilüfer Hatun'un Bursa civarındaki Yarhisar tekfurunun kızı, Bilecik tekfurunun nişanlısı olduğu bilgisini vermektedirler. Rivayetlere göre Bilecik tekfuru düğüne Osman Gazi'yi de davet ederek, onu pusuya düşürmek istemiştir. Ancak Harmankaya tekfuru Köse Mihal

¹¹⁴³ Kuban, "Osmanlı Mimarısının Öncül Yapısı: Zaviye", s.88.

¹¹⁴⁴ B. Özcan, "Bursa depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, 1999, s.86.

¹¹⁴⁵ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.29; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s.387.

¹¹⁴⁶ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, s.148.

¹¹⁴⁷ Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları - Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazıt I. Binaları*, s.11.

¹¹⁴⁸ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, s.148.

tarafından kendisine yapılan tuzaktan haberi olan Osman Bey, düşmanını gafil avlayarak Bilecik’i zaptetmiştir. Ardından Bilecik’in yakınında bulunan “Kaldırak” adlı dereye düğün alayını basıp, Yarhisar’ı ele geçirip birçok esir almıştır. (1299) Esirler arasında yeni gelin Nilüfer Hatun da vardır. Osman Gazi, Nilüfer Hatun’u Orhan Bey ile evlendirmiştir¹¹⁴⁹. Bu evlilikten Murad Hudâvendigâr doğmuştur. Vefatında Sultan Osman türbesine defnedilmiştir. Oğlu I. Murad annesi namına 1388 yılında İznik’te bir imaret inşa ettirmiştir. Ayrıca İznik’te bir zâviye yaptırmış ve bu zâviyede üç aylarda fukaraya yemek vermiştir. Nilüfer Hatun Zâviyesi’nde günde 5 cüz okunduğu bilgisi de yer almaktadır. Zâviye yakınında Hatun köyü, Bursa’da 17 dükkân ve ayrıca sonradan harap olan 3 dükkân ve Tahıl pazarı’nda bir kervansaray yeri vakfedilmiştir¹¹⁵⁰.

Birçok hayratı olduğu ve bu yönüyle tanındığı bilinen Nilüfer Hatun, tarihçilerin rivayet ettiğine göre Bursa ovasından geçen bir çay üzerine köprü, Bursa Hisarı’nda Kaplıca Kapısı yanında bir tekke, Darphâne mahallesinde bir mescid inşa ettirmiştir. İznik’in 1331’de ele geçirilmesinin ardından uzun süre burada oturduğu anlaşılan Nilüfer Hatun adına oğlu I. Murad bir imaret yaptırmıştır¹¹⁵¹. İznik’te şehrin doğusunda Lefke Kapısı yakınında şehrin kuzey - doğu kısmında ve Kutbeddin Cami’inin karşısında, Yeşil Cami’nin yakınında yer alan bina, kapı üzerindeki kitâbesine göre 790 (1388) yılında I. Murad tarafından annesi Nilüfer Hatun için yaptırılmıştır¹¹⁵². Uzun zaman çok perişan, bakımsız ve hatta yıkılmaya mahkûm bir harabe halinde durduktan sonra son zamanlarda tamirine başlanmış ve bir ek müze deposu haline getirilmiştir. Nilüfer Hatun İmareti’nin kapısı üstünde bir kitabe bulunmaktadır¹¹⁵³. Bazı araştırmacıların yanlışlıkla hamam, kilise, aşevi¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.67, 68, 69, 70; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.97, 99, 101, 103, 105; Müneccimbaşı Ahmet, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.66-67; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr I*, s.52, 53, 54; Hoca Sadettin, *Tacü’t-Tevarih I*, s.33, 34, 35, 36.

¹¹⁵⁰ Kâmil Kepecioğlu, “Nilüfer Hatun”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.274.

¹¹⁵¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.70; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.105; Müneccimbaşı Ahmet, *Müneccimbaşı Tarihi*, s.67; Hoca Sadettin, *Tacü’t-Tevarih I*, s. 36; Feridun Emecen, “Nilüfer Hatun”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s.124.

¹¹⁵² Kepecioğlu, “Nilüfer Hatun”, s.274; Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Nilüfer Hatun İmareti”, XXXIII, *DİA*, İstanbul 2007, s.124.

¹¹⁵³ Kepecioğlu, “Nilüfer Hatun”, s.274; Ali Saim Ülgen, “İznik’te Türk Eserleri”, *VD*, I, 1938, s.65-66; Semavi Eyice, İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: İznik’te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri’deki Köşk Medrese”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara 1958, s.108.

şeklinde vasıflandırdıkları yapı, erken Osmanlı mimarisi içinde çok sayıda görülen ve zâviyeli/tabhâneli cami diye isimlendirilen yapılar içinde yer almaktadır¹¹⁵⁵. Hudâvendigâr devrinin en nadide eserlerinden olan, muhteşem bir zerafet ve güzelliğe sahip Nilüfer Hatun İmareti halen müze şeklinde varlığını sürdürmektedir¹¹⁵⁶. Yapının tam olarak ne olduğu bilinmemekle birlikte Semavi Eyice ve birçok araştırmacı, Osmanlı-Türk tarihinin ilk safhası sırasında büyük bir ehemmiyeti olan dervişlere mahsus bir zâviye olduğunu iddia etmişlerdir¹¹⁵⁷.

Vakıf kayıtlarında bu yapı “Zâviye-i Nilüfer Hatun” şeklinde anılmakta olup, burada fakirlere yemek dağıtıldığı ifade edilmiştir. Vakfa gelir kaydedilen Hatuniye köyünün, adını Nilüfer Hatun’dan aldığı düşünülebilir. XV. yüzyıldaki tahrir kayıtlarına göre; Nilüfer Hatun Zâviyesi Vakfı’na ait Hatun köyünün 2 hane, 2 mücerred ve 885 akçe hâsıdan müteşekkil olduğu bilinmektedir¹¹⁵⁸. Vakfın diğer gelirleri İznik’te hamam kirası, kapan vergileri, bağlar, Bursa’da Tahıl pazarı’nda bir kervansaray ve on yedi dükkân kirasından temin ediliyordu. Bu tahsisatın, sağlığında Nilüfer Hatun’a ait gelirleri teşkil etmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca Şile’de daha sonra sattığı bir mülkü bulunduğu anlaşılmaktadır¹¹⁵⁹.

Nilüfer Hatun İmareti ile ilgili H. 29 Zilhicce 1078/ M. 10 Haziran 1668 tarihli bir belgede 1078 senesi hâsılatından câbî vekili İbrahim tarafından vukubulan makbuzat ve masraflarının muhasebesi yer almaktadır. Bu belgede mezkur imaret zâviye olarak anılmakta olup muhasebe ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *İznik kazasında vaki merhume Nilüfer Hatun zâviyesi vakfına mütevellî olan kimesnenin seksen yedi senesinde zuhur eylemekle vilayet kazası marifetiyle câbî vekili olup mahsulatın kabzı İbrahim kullarının görülen bir yıllık muhasebenin iradi masarîfi zikr olunur.*

¹¹⁵⁴ Oktay Aslanapa Nilüfer Hatun Zâviyesi’ni imâret (aşhane) olarak göstermektedir. Bakınız: Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, s.19.

¹¹⁵⁵ Çobanoğlu, “Nilüfer Hatun İmareti”, s.124.

¹¹⁵⁶ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, s.11.

¹¹⁵⁷ Eyice, “İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: İznik’te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri’deki Köşk Medrese”, s.109-110.

¹¹⁵⁸ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri’ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.213.

¹¹⁵⁹ Emecen, “Nilüfer Hatun”, s.124.

*Bursa’da mahsul vakıftan cedid akçe hesabı üzere yedi bin yediyüz yetmiş yedi akçe makbuzu olup meblağı mezbureden eski hesabı üzere dört bin yüz yirmi akçesi zâviye hidamatın vazifelerine eda olunup ve yedi bin yirmi iki akçesi dahi zâviyede tabbah olunan taam için harç olunup cem’an on bir bin yüz atmış iki akçe olur cedid akçe hesabı. Yalnız altı bin yüz seksen akçe eyleyip sarf olmakla bu takdirce hala vakfın iradından bin doksan yedi akçedi kese. Vakıf zuhur eylediği arz olunur*¹¹⁶⁰.

3.1.3.Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Zâviyesi

Nilüfer Sultan I. Murad’ın kızı olup kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nilüfer Sultan hayırsever bir kişiliğe sahip olup, Hıdırlık mahallesindeki mescidi inşa ettirmiştir. Bu mescid için Pınarbaşı’nda bir tarafı kale duvarına ve bir tarafı su seddine ve bir yanı vakıf evlere ve bir yanı da “odacık” denilen mevziye birleşik olan araziye ve burada tesis eylediği bir değimeni ve Bursa içindeki 14 dükkânı irad olmak üzere vakfeylemiştir¹¹⁶¹. Sanat tarihçileri bahsedilen mescidin yanında aynı adı taşıyan bir zâviyenin olduğunu söylemişler ve bu zâviyenin günümüze kadar varlığını muhafaza edemediğini aktarmışlardır. Ayverdi, Kepecioğlu’nu referans göstererek söz konusu zâviyenin varlığını Hızırılık Cami’sini ele aldığı bölümde belirtmektedir¹¹⁶². Ancak söz konusu çalışmalar dışında herhangi bir arşiv belgesinde ve modern araştırmalarda bu yapının varlığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.4.Seyyid Nasır Zâviyesi

Seyyid Nasır hakkındaki bilgiler yetersiz ve net olmamakla birlikte yaşadığı dönem hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre bazı araştırmacılar onun XIV. Yüzyılda yaşadığını ve Abdal Murad ile birlikte Buhara’dan Bursa’ya geldiğini rivayet ederken, bazı araştırmacılar ise onun XV. Yüzyılda yaşadığını Emîr Sultan ile birlikte Bursa’ya geldiğini iddia etmişlerdir. Bu iddialara göre Bursa’da yaşamış iki tane Seyyid Nasır’ın olduğu ve bu iki kişinin de Buhara’dan Bursa’ya gelmiş olabileceği söylenebilir. İsmâil Belîğ, Seyyid Nasır’ın Buhara’lı olduğunu ve asıl

¹¹⁶⁰ BOA. TS. MA. d. 3923-

¹¹⁶¹ Kepecioğlu, “Nilüfer Hatun”, s.274.

¹¹⁶² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s.230.

isminin de Hüsrev olduğunu rivayet etmiştir¹¹⁶³. Sanat tarihçileri kimliği ve yaşamı tam olarak belirlenemeyen bu zat adına Bursa'da Pınarbaşı'nda Molla Fenârî Mahallesi civarında bir zâviyenin bulunduğunu rivayet etmişlerdir. Sultan Alâeddin Vakfi'ndan, Timurtaş ve Bademli köyü âşârı hâsılatından yevmi 30 akçe tahsis olunmuş ise de günlük bu miktar alınmamış ve şart-ı vakıf icra edilmemiştir. Bu zâviyeye tahsisat ayrıldığı bilgisi bu yapının Orhan Bey devrinden beri faaliyette bulunduğunu göstermektedir¹¹⁶⁴.

Seyyid Nasır Zâviyesi hakkında, arşiv belgelerinde ve literatürde bilgi bulmak mümkün olmasa da, İsmâil Belîğ ve Kamil Kepecioğlu bu zâviyeye dair önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu araştırmacılara göre; Bursa tüccarlarından Hacı Şehabeddin, II. Murad zamanında Buhara'dan Bursa'ya gelmiş ve zâviyenin olduğu yerde bir mescid yaptırmıştı. Fakat bir süre sonra Hacı Şehabeddin'e Şiilik isnad edilerek katledilmiştir¹¹⁶⁵.

Ancak Ekrem Hakkı Ayverdi, Bursa Kadı Sicillerinden edindiği kayıtlara göre; İsmail Belîğ ve Kamil Kepecioğlu'nun bilgilerinin eksik veya yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu 10 Şâban 1027 (6 Ağustos 1618) tarihli bir vesikada “*Kutb'ül-ârifîn Esseyid Nâsirüddin kaddese sırrehu'l-hatîr hazretlerinin binâ eylediği mescid ...*¹¹⁶⁶” denmektedir. Bu kayda göre Ekrem Hakkı Ayverdi “*tüccar mescidi Seyyid Nasır namıyla vakfetmiştir veya bir iltibas olmuştur*” ifadelerine yer vermiştir. 4 Safer 1082/12 Şubat 1671 tarihli sicilde ise “*Seyyid Nasır vakfı mütevellîsi ve türbedârı Hacı-zâde Mustafa Dede, merhûmun türbesi ve mescid-i şerîfi ve ekser mevâzı'ı harâb olub türbe ve mescid ve bir tahtânî oda bir matbah ve sâire mevâzı'ı müceddeden 'imaret ve meremmet olunduğu müşâhede olundukta 69670 akçe ile ta'mîr olunduğu ve civarındaki bağının kirizme idilüb dut eşcârı gars edildiği*” tescil olunmuştur¹¹⁶⁷. Bu kayıttan da, zâviye ve mescidin 70 bin akçe sarfi lazım gelecek bir ehemmiyette ve aynı zamanda, eski bir tesis olduğu

¹¹⁶³ İsmail Belîğ, *Tarih-i Brusa*, s.215.

¹¹⁶⁴ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.410; Kaplanoğlu, “Bursa ve Çevresinde Alevi/Bektaşî Kültürü”, s.643.

¹¹⁶⁵ İsmail Belîğ, *Tarih-i Brusa*, s.215; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.409; Kâmil Kepecioğlu, “Nâsir”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.267.

¹¹⁶⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri I*, s.290.

¹¹⁶⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri I*, s.290.

anlaşılmaktadır. Ayverdi'nin ifadesine göre; zâviyenin son dönemlerdeki hali bir tek odadan ibaret olup, eski ma'mûre ile alakası kalmamıştır¹¹⁶⁸.

1893 Mayıs'ında ise Sultan Hamid'in karını Hacı Ali Bey tarafından Seyyid Nasır Türbesi ile tekkesi yeniden tamir ve tefriş edilmiştir. Kepecioğlu'nun kaynak belirtmeksizin rivayet ettiği bilgilere göre; eski padişahlar Seyyid Nasır için birçok köyler vakfetmişlerdir. Zamanın geçmesiyle tekke yıkılmış, türbesi ise ahşap ve harap bir şekilde kalmıştır¹¹⁶⁹.

Kazım Baykal'ın anlatımı ile Seyyid Nasır Zâviyesi 1950'li yıllarda "küçük moloz taşla yapılmış, üstü ahşap örtülü" ve mimari özellikleri bakımından önem arzetmeyen bir yapı olarak tanıtılmıştır¹¹⁷⁰. Ekrem Hakkı Ayverdi yapıyı moloz taşla inşa edilmiş küçük bir oda olarak tasvir ederek Kazım Baykal'ın tasvirini doğrulamıştır¹¹⁷¹.

Bugün Bursa'da, Pınarbaşı Mahallesi Seyyid Nasır Caddesi üzerinde yer alan bir yapı, Kazım Baykal ve Ayverdi'nin tasvirlerine uymakla birlikte Seyyid Nasır Türbesi olarak tanıtılmaktadır. Ancak Seyyid Nasır adına zâviye, türbe ve mescid olmak üzere aynı mevkide üç farklı yapının olduğu bilinmesine karşın Baykal ve Ayverdi'nin eserlerinde türbenin varlığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Her iki yayında da zâviyenin çevresinde mezarların varlığına dikkat çekilmekte, Ayverdi ayrıca mezar taşlarının yazısız olduğu ve hangi mezar taşının Seyyid Nasır'a ait olduğunun tespit edilemediğini belirtmektedir¹¹⁷². Yine Seyyid Nasır adına inşa edildiği belirtilen mescidin ise H. 855 (M. 1451-1452) yılında Şahabettin isimli bir tüccar tarafından yaptırıldığı bilinmektedir¹¹⁷³. Dolayısı ile mevcut bilgilerden hareketle bugün ayakta olmayan mescidin XV. yüzyılda Seyyid Nasır adına inşa edildiği ve bugün Türbe olarak işlevlendirilen yapının büyük olasılıkla Seyyid Nasır Zâviyesi olabileceği ve yapının içerisine yerleştirilen sanduka ile bir makam türbesine dönüştürülmüş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Söz konusu belirsizlikler haricinde bugün türbe olarak işlevlendirilmiş, fakat yayınlardaki

¹¹⁶⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.290.

¹¹⁶⁹ Kepecioğlu, "Nâsır", s.267.

¹¹⁷⁰ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.74.

¹¹⁷¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.290.

¹¹⁷² Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.74; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.290.

¹¹⁷³ İsmail Belig, *Tarih-i Brusa*, s.215; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.74.

tanıtılan zâviye olması muhtemel yapı 2006 yılında tamamı ile yenilenmiştir. Mevcut hali ile restorasyon öncesindeki durumunu tespit eden iki araştırmacı olan Baykal ve Ayverdi'nin de altını çizdiği gibi, yapının özgün hali ile herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır¹¹⁷⁴.

Söz konusu bilgiler kapsamında, Bursa'da Pınarbaşı mahallesinde Seyyid Nasır adına zâviye, türbe ve mescid inşa edildiği, mezkûr yapılardan sadece zâviyenin I. Murad döneminde inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Türbenin inşa tarihi hususunda herhangi bir verinin bulunmadığı, mescidin ise 1452 yılında bir tüccar tarafından inşa edilerek Seyyid Nasır adına vakfettiği anlaşılmaktadır¹¹⁷⁵.

3.1.5.Elvan Seydi Zâviyesi

Elvan Seydi'nin hayatı ve kimliği hakkında Osmanlı kroniklerinden önemli bilgiler edinmekteyiz. Bu bilgilere göre; I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'in 1381 yılı dolaylarında Germiyanoglu Süleyman Çelebi'nin kızı ile evliliği neticesinde Sultan Hatun'u almak için kalabalık bir heyet içinde gönderilen kişilerden biride Elvan Bey'in babası Paşacık Ağa'dır. Rivayetlere göre; gelin gelirken atını yetmek için çeşnigirbaşısı Paşacık Ağayı da yanında getirmiş ve onu çeşnigirbaşı olarak alıkoymuştu. Çeşnigirbaşının "Elvan Bey" adlı bir de oğlu vardı. Bu kişi bizim çalışmamızda adı geçen Elvan Seydi olması kuvvetle muhtemeldir. Elvan Seydi adına yapılan vakıf kayıtlarda da babasının adının Paşacık Ağa olduğu bilgisi bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bahsi geçen şahıs da daha sonra babası gibi Çeşnigirbaşı olmuştur¹¹⁷⁶. Ayrıca Çelebi Mehmet vefat edince II. Murad'a haberi bu zat götürmüştür¹¹⁷⁷. Osmanlı kroniklerinde verilen başka bir rivayette ise; II. Murad, İsfendiyar Bey'in kız ile evlenmek istemiştir. Gelinin hazırlanması için Çeşnigirbaşı Elvan Beyi ve Tavâşîden Şerefeddin Paşa ile Germiyanoglu Yakup Bey'in karısını kalabalık bir maiyyet ile Kastamonu'ya göndermişlerdir¹¹⁷⁸.

¹¹⁷⁴ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, s.192.

¹¹⁷⁵ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, s.192.

¹¹⁷⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.120; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.131; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.207-209.

¹¹⁷⁷ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.118; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.186.

¹¹⁷⁸ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.176; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih I*, s.142; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.205; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.37.

Osmanlı devletinde önemli kademelerde görev alan Elvan Bey, Geyve’de bir cami ve Bursa’da bir imaret inşa etmiştir. Ayrıca Bursa nevâhîsinde, babası Paşacık’tan kalan Elvan Bey Çiftliği, bağ ve değirmenleri, Kadı Alişar Köyü, Karagöl’de mezraası vardır. Elvan Bey şeceresi ise şu şekildedir: babası Paşacık Ağa (Hoca Yusuf Ağa), Elvan Bey, Elvan Bey’in oğlu Sinan Bey, Sinan Bey’in oğulları: Mehmet Çelebi ve İlyas Çelebi. Elvan Bey’in oğlu Sinan Bey, babasının vakıflarına birçok vakıflar ilave etmiştir. Elvan Bey’in yaptırdığı camiye ve imaretine akar olmak üzere Kütahya’da Ahî Erbasan mahallesinde Aktimur(?) Hamamı’nı, Geyve’de Elvan Bey Hamamı’nı vakf etmiştir. Elvan Bey’in karısı Firuze Hatun da Tokmak değirmenini vakf etmiştir. Bursa yakınındaki Balıklı köyünde “Elvan Bey yeri” demekle maruf arazisi vardır. Oğlu Sinan Bey’in mezarı Balıklı Köyünde’dir¹¹⁷⁹.

Kamil Kepecioğlu’nun verdiği bilgilerden hareketle Elvan Bey’in ailesi hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. Söz konusu yazıya istinaden Elvan Bey’in babasının isminin Paşacık Ağa (Hoca Yusuf Ağa) olduğu bilinmektedir. Elvan Bey’in, Sinan Bey adında bir oğlu ve Sinan Bey’in de Mehmet Çelebi ve İlyas Çelebi adında iki oğlu olduğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Elvan Bey’in zengin ve hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu cami ve imaret yaptırdığı bilinmektedir.

Kazım Baykal’ın *Bursa Anıtları* adlı eserinde ise Elvan Bey Cami’nin anlatıldığı kısımda Elvan Bey’in “Honde Hatun” adlı bir kızının olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen çalışmada Elvan Bey Cami haziresinde Elvan Bey’in kızı Honde Hatun’a ait H.878/ M.1473-1474 tarihli güzel nakışlı kitabeli bir mezar bulunmaktadır. Bundan başka iki tane daha nakışlı mezar taşı bulunduğu mezarları belli olmadığı ve değerli oldukları için müzeye kaldırıldığı ifade edilmiştir. Elvan Bey’in oğlu Sinan Bey’in ise Fâtih Sultan Mehmed’in seferlerine katılmış tanınmış zatlardan biri olduğu belirtilmiştir¹¹⁸⁰.

Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri’nden edinilen bilgiye göre I. Murad döneminde Elvan Seydi Vakfı’na bazı yerler vakfedilmiştir. Buna göre; İnegöl’e

¹¹⁷⁹ Kâmil Kepecioğlu, “Elvan Bey”, *Bursa Kültüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009, s.20-21.

¹¹⁸⁰ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.37.

bağlı Baba Köyü'nde Gazi Hudâvendigâr nişanıyla bir çiftlik yer olan “İshak Ede Çiftliği”, Elvan Seydi'ye vakf-ı ebna olarak verilmiştir. Elvan Seydi'den sonra evladından Hüseyin oğlu Hamza ve kardeşi Arif tasarruf etmiş, Hamza'nın ölümünden sonra oğlu Tahir'e verilen hisse, Tahir'in de ölümüyle mezkûr Arif'e müstakil olarak geçmiştir. Vakfa tasarruf eden son isim Emir Hüseyin'dir. Çiftliğin hâsılı 1000 akçedir¹¹⁸¹. Elvan Bey, II. Murad zamanında vefat edince Geyve'de yaptırdığı cami yanına defnedilmiş ve üzerine bir türbe yaptırılmıştır¹¹⁸².

3.1.6.Baba Şemseddin bin Pir Gaybe'l-Kalenderî Zâviyesi

Kaynaklarda Bursa'nın fethinden önce Bursa'ya yerleştiği adının Baba Şemseddin veya Mehmed Şemseddin el-Hindî olduğu belirtilmektedir¹¹⁸³. Pir Gayb oğlu Baba Şemseddin tarafından Bursa Pınarbaşı'nda Baba Şemseddin Kalenderhânesi inşa edilmiştir. Mehmed Şemseddin'in atalardan intikal eden doğruluğu şüpheli olan rivayetine göre; Bursa fethi öncesinde bölgeye gelen ve kalenin dışında yaşamını sürdüren Baba Şemseddin dönemin önemli zatlarında biriydi. Bu dönemde Bursa Kralı'nın biricik kız hastalanmıştı. Kral kızı için her türlü çareler aramış ise de kızın derdine bir türlü derman bulunamamış ve kendisinden ümit kesilmişti. Bu sırada Kral'a kızının bazı ruhani tedavi yöntemlerine de başvurması gerektiği ve Baba Şemseddin adlı azize gitmeleri gerektiği söylenmiştir. Bunun üzerine Kral, kızını Baba Şemseddin'in tedavi etmesini istemiştir. Rivayetlere göre Baba Şemseddin Kral'ın kızını mübarek nefesi ve yazdığı bir nüsha ile sağlığına kavuşturmuştur. Bu durumdan oldukça memnun olan Kral, Baba Şemseddin'e kendisinden ne isterse vereceğini bildirmiştir. Bu söz üzerine Baba Şemseddin dergâh ile kabristanın bulunduğu mahali istemiştir. O dönemde bu yerler krala özel bir gül bahçesiymiş, Kral kendisine ait bu mekânı vermek istememiş ve kendisinden başka bir şey talep etmesini söylemiştir. Ancak Baba Şemseddin “ben orasını can bahçesi yapacağım” diye ısrar ederek o yerin verilmesini istemiş ve başka bir şey kabul etmeyeceğini tekrar etmiştir. Baba Şemseddin'in bu isteği red olunmayarak istediği mahaller kendisine verilmiştir. Baba Şemseddin söz konusu mekânda

¹¹⁸¹ KKA. TD 585, s. 307a; BOA. MAD. 16016, s. 4, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.117.

¹¹⁸² Kepecioğlu, “Elvan Bey”, s.20-21.

¹¹⁸³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, s.589; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Kültür Aş., Bursa 2012, s.224.

Hindiyeye mahsus bir zâviye inşa etmiş ve bu mekânları can bahçesine dönüştürmüştür¹¹⁸⁴.

XIX. yüzyıl arşiv belgelerinde bahsi geçen zâviyenin ismi “*Hindiler Tekkesi*¹¹⁸⁵” ve “*Kalenderhâne-i Hindiler Tekkesi*¹¹⁸⁶” gibi farklı adlandırmalarla yer almış olup yapının kurulduğu tarih tam olarak belli değildir. Farklı dönemlerde kalenderhânenin muhtelif isimlerle anılması bu yapının yönetiminin inşa edilmesinden bir süre sonra isimleri zikredilen grupların uhdeleri altına alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Baba Şemseddin buraya Kalenderhâne’ye mahsus kitaplar ve bazı esbablar vakfetmiştir. Burada bulunan vakıf mallara Baba Şemseddin’in oğlu Mehmed nazır olmuştur. Söz konusu Kalenderhâne’nin “Bursa’nın Pınarbaşı kurbunda vaki olan makrebeler içinde” bulunduğu kaydedilmiştir¹¹⁸⁷. Baba Şemseddin vefat ettikten sonra kendi inşa ettiği bu kalenderhâneye defnedilmiştir.

I. Murad döneminde Baba Şemseddin bin Pir Gaybe’l-Kalenderî Zâviyesi’ne vakıflar tahsis edildiği bilinmektedir. Mezkûr kalenderhâne Şeyhlerine Murad Hudâvendigâr’ın Kapluca Vakfı’ndan günlük 4 akçe tayin olunmuştur XVI. Yüzyıl tahrir kayıtlarından elde edilen bilgiye göre bu zâviyenin 1.440 hâsıl akçe geliri bulunduğu bilinmektedir¹¹⁸⁸.

Bu zâviye ile ilgili yapılan çalışmalar neticesinde görev yapan şeyhlerin isimleri tespit edilmiştir. Buna göre; tekkenin bânisi ve ilk şeyhi Baba Şemseddîn bin Pîr Gayb el-Kalenderî’den sonra ikinci şeyh 3 Temmuz 1592 tarihinde meşihate getirilen Şeyh Hacı İshak’tır. Şeyh İshak’tan sonra sırasıyla Abdülkerim Efendi, Şeyh İshak Hindi, Kudretullah Halife, Şeyh Yusuf, Abdurrahman Halife, Abdullah Efendi şeyhlik görevine getirilmiştir¹¹⁸⁹. Abdullah Efendi’nin 1783 yılındaki vefatıyla yerine Ahmed Neşati Efendi getirilmiş ve bu vazifede 1791 yılında

¹¹⁸⁴ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsi*, s.589.

¹¹⁸⁵ BOA. C.EV. 135/6724. (H. 29 Cemâziyelevvel 1224/ M. 12 Temmuz 1809).

¹¹⁸⁶ BOA. C.EV. 228/11363. (H. 29 Rebülevvel 1253/ M. 3 Temmuz 1837).

¹¹⁸⁷ KKA. TD 570, s. 139b, 270a; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.38.

¹¹⁸⁸ KKA. TD 570, s. 270a; Kâmil Kepecioğlu, “Kalenderhane Tekkesi”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.283.

¹¹⁸⁹ Ali Emre İşlek, “*Osmanlı Devleti’nde Hindî Tekkeleri*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2020, s.35, 36.

ölümüne kadar bulunmuştur¹¹⁹⁰. Ahmet Neşafî Efendi'den sonra tekkenin şeyhlik görevini sırasıyla Şeyh Hacı İbrahim, Şeyh Hacı Mehmed, Şeyh Hacı Mehmed Can Halife, Esrar Şah Halife, Gılşah Halife, Hacı Mahmud Halife, Şeyh Mehmed Halife, Hindî Şeyh Hacı Mehmed Efendi, Mehmed Emin, Abdurrahman Efendi yerine getirmiştir¹¹⁹¹. Uzun yıllar varlığını sürdürdüğü bilinen Bursa Hindiler Tekkesi'nin son şeyhi Abdullah Efendi şeyhlik vazifesini 1910 yılı mart ayından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılı kasım ayına kadar devam ettirmiştir¹¹⁹².

Tarihi kayıtlardan elde edilen bilgilere göre; Baba Şemseddin bin Pir Gaybe'l-Kalenderî Zâviyesi'nin Hintliler ile bir bağı olduğu, eskiden beri Hintliler'in buraya hürmet ettikleri bilinmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra Kalender Baba Hacı Mehmet, Baba Şeyh Hacı Ahmed'in ve diğer Hintlilerin mezarlarının da burada bulunduğu belirtilmektedir¹¹⁹³.

3.1.7. Şahin (Şahan) Baba Zâviyesi

Şahin Baba, Osmanlı devletinin kuruluş dönemi dervişlerinden olup türbesi Keles'in Kıranışıklar mahallesinde yer almaktadır. Kaynaklarda yaşamı ve kimliğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bursa'da yaşadığı düşünülen Şahin Baba'nın kendi ismiyle anılan bir zâviyesi bulunmaktadır. Ancak zâviyenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hakkında net bir bilgi yoktur. Zâviyenin kurulduğu yer tam olarak bilinmemekle birlikte, eski bir mezarlık içinde ve tarihi bir kervan yolu üzerinde yer almaktadır¹¹⁹⁴. Şahin Baba Zâviyesi'nin kervan yolu üzerinde bulunması tüccarlar ve köy ahalisi açısından büyük önem taşımaktadır.

Dönemin sultanı I. Murad kendisine Orhaneli'nin Şeyh köyünü vakfetmiş, Şahin Baba da bu yeri zâviyesine tahsis etmiştir¹¹⁹⁵. XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre Şeyhler adıyla anılan köy, Sultan I. Murad'ın vakıf köylerinden

¹¹⁹⁰ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s.590.

¹¹⁹¹ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s.591, 592; İşlek, *Osmanlı Devleti'nde Hindî Tekkeleri*, s.36, 37.

¹¹⁹² Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s.594.

¹¹⁹³ Kepecioğlu, "Kalenderhane Tekkesi", s.283.

¹¹⁹⁴ Ömer Faruk Dinçel, "Orhaneli, Keles, Büyükorhan, Harmancık'ın Manevi Önderleri Dağın Ulu Dervişleri Tekke ve Zaviyeleri", *Bursa Günlüğü*, Sayı I, Bursa Mart 2018, s.68.

¹¹⁹⁵ Kâmil Kepecioğlu, "Şahin Baba", *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.140.

biriydi¹¹⁹⁶. Şeyhler/Şeyhlü olarak anılan Kıranışıklar köyüne, Şahkulu adı da verildiği bilinmektedir¹¹⁹⁷. Adranos Şeyhler/Şihlar köyünün Şahin Baba Zâviyesi'ne I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde vakfedildiği görülmektedir. Her iki sultan tarafından vakıflarla desteklenen bu zâviyenin Osmanlı Devleti nezdinde tanındığı ve faaliyetlerini devam etmesine yardımcı olunduğu düşünülebilir.

Tahrir kayıtlarında adı zikredilen Şahin Baba Zâviyesi'nin evlâdiyet usulüne göre zâviyede mutasarrıflık görevinin icra edildiği bilinmektedir. Şahin/Şahan Baba'dan sonra Azâdlu zâviyede mutasarrıf olmuştur. Azâdlu'nun mutasarrıf olduğu tarihte köyde; İdris Şeyh, Aslıhan Şeyh ve Şeyh Paşa gibi kişilerin kayıtlı olduğu belirtilmiştir¹¹⁹⁸. Azâdlu'dan sonra ise sırasıyla Hüseyin, Şeyh Alâeddin ve Emir Fakîh vakfin mutasarrıfları olmuştur. Bu dönemde zâviyeye bağlı olarak 19 neferin kaydedildiği bilinmektedir¹¹⁹⁹. Ellerinde merhum Sultan Murad Han Hudâvendigâr'ın nişanı hümayunu olduğu bilgisi de aktarılmaktadır¹²⁰⁰. Son tahrirde köy halkından 19 kişi bu zâviyenin vakfına vergi ödemekte olup Mustafa ve Mehmed adlı kişilerin müştereken zâviyede şeyhlik yaptıkları, Şahkulu adlı kişinin de zâviyenin temizliğinden sorumlu olduğu belirtilmektedir. 1573 tarihinden sonra köy, "Kıranışık" adını almıştır¹²⁰¹. XVI. yüzyılın sonlarında Şahin Baba evlâdından Şeyh Alâeddin zâviye şeyhi olup vakfiye üzere mutasarrıflık görevinde bulunmuştur¹²⁰². Kirmastı tahrir defterinde yer alan bilgiye göre; Şahin Baba Zâviyesi için Ateri Köyü'nünde vakf edildiği kayıtlara geçmiştir. 1521 tarihli tahrir defterine göre; bahsi geçen köyde 36 hane, 22 mücerred ve 15 bennak kayıtlı olduğu bilinmektedir¹²⁰³.

¹¹⁹⁶ BOA. MAD. 16016, s.22.

¹¹⁹⁷ KKA. TD 585, s.324a.

¹¹⁹⁸ BOA. MAD. 16016, s. 22.

¹¹⁹⁹ KKA. TD 585, s. 324a.

¹²⁰⁰ KKA. TD 585, s. 234.

¹²⁰¹ KKA. TD 570, s. 94b.

¹²⁰² KKA. TD 585, s. 234.

¹²⁰³ KKA. TD 585, s. 234.

Şahin Baba Zâviye'si ile ilgili 1530 yılına ait kayıta ise amme vakıfları arasında gösterilen Şeyhlü köyünde 11 nefer bulunduğu ve bunların zâviyeye hizmet ettikleri kaydedilmiştir. Zâviyenin hâsılatının 150 akçe olduğu bildirilmiştir¹²⁰⁴.

Arşiv kaynaklarındaki bilgilere göre; Şahin Baba Zâviyesi'nin XIX. Yüzyılda da faal olduğu bilinmektedir. Nitekim Hicri 1246/Miladi 1830 senesi nüfus kayıtlarına göre Kıranışıklar köyündeki Şahin Baba Zâviyesi'nin üç zâviyedârının olduğu kayıtlara geçmiştir. Bunlar; 50 yaşında olan Halil oğlu Derviş İbrahim, 40 yaşında olan Abdullah oğlu Mehmed ve yine 40 yaşında olan Süleyman oğlu Himmet'tir¹²⁰⁵.

3.1.8.Runguş Zâviyesi

Runguş Zâviyesi, Bursa'nın Mihaliç ilçesinde bulunmaktadır. Zâviyenin kurucusu ve inşa tarihi bilinmemektedir. Tahrir defterlerinde "Runguş Paşa" adıyla bilinen bu zatın "Paşa" unvanından soylu ve zengin bir aileye mensup olduğu düşünülebilir. I. Murad bu zâviye için bazı vakıflar tahsis etmiştir. *Kirmasti Defteri*'nde verilen bilgiye göre; Mihaliç'te yer alan Runguş Zâviye'sine Gazi Hudâvendigâr'dan Boz İbrahim köyü vakıf olarak verilmiştir. Runguş Paşa'nın Mihaliç'de bir zâviyesi ve mescidi bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca mezkûr köyün kadimden vakfiyet üzere tasarruf edildiği, mahsulünün zâviye ve mescide sarf olduğu defteri köhne kaydedilmiştir. Mezkûr tahrir defterinde 3 çift, 5 nim, 2 bennâk, 5 mücerred, 1 ekinlü ve 20 neferin kaydedildiği bilgisi yer almıştır¹²⁰⁶.

Mihaliç'de kırk sekiz adet dükkân, bir harap berberhane, küp icareleri ve Bursa'da evler vakfedilmiştir. Bunlardan toplam 4084 akçe gelir elde edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca vakfa, onu on bir buçuk şer'î hesap ile işlem yapılması için 18.000 nakit akçe bağışlanmıştır. Vakfa ait kaya altında bulunan bir değirmen ise harap olunca 3300 akçeye satılarak mescidin aydınlatılmasına ve dükkânların giderlerine kullanılmıştır. Mütevellî Mevlânâ Muhyiddin'in bildirdiğine göre, vakfa ait olan otuz bir baş su sığırı ile iki baş esir satılmış ve vakıf mahsûlâtından bir kısmı

¹²⁰⁴ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyeti Anadolu Defteri, (937/1530), Ankara 1995, s.175; Dinçel, "Orhaneli, Keles, Büyükorhan, Harmancık'ın Manevi Önderleri Dağın Ulu Dervişleri Tekke ve Zaviyeleri", s.68.

¹²⁰⁵ BOA. Nfs. d 1514.

¹²⁰⁶ KKA. TD 580, s.79b.

dükkânların imaretine harcandıktan sonra vakfa ait 20.000 akçe geriye kalmıştır. Daha sonraki dönemlerde mütevellî Yusuf'un ifade ettiğine göre; hiç sığır ve esir kalmamış, vakfa ait 9700 akçe bulunduğu belirtilmiştir¹²⁰⁷.

3.1.9.Kızıl Murad Zâviyesi

Kaynaklarda Kızıl Murad'ın kimliği ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tarihi kayıtlar ve arşiv belgelerinde verilen bilgilere göre; Kızıl Murad, Orhan Gazi'nin dönürü, I. Murad'ın kayınpederi olan Murad Bey'in olabileceği düşünülebilir. Nitekim Orhan Gazi, Kızıl Murad oğluna helallik olarak verdiği Koçi ve Adaöyük köylerini vakfetmiştir. Daha sonra vakfedilen bu yerlerin Orhan Bey'in gelini Paşa-Melek Hatun'a geçtiği, bu hatunun evlatlık olarak vakfettiği ve Gazi Murad İmareti'ne sarf olunmasını şart koştuğu görülür. Sultan Mehmed Gazi zamanında Paşa Melek'in torunu Murad tarafından tasarruf edilen yer, her sefere 2 eşkinici göndermekle mükelleftir. Ancak daha sonra evladın tasarrufundan çıktığı görülmüştür¹²⁰⁸. Verilen bu bilgilere göre zâviyeye ismi verilen Kızıl Murad'ın, I. Murad'ın eşi Paşa-Melek Hatun'un babası olduğu söylenebilir. Zâviyenin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen İnegöl'de kurulmuştur.

Tahrir defterlerinde yer alan bilgilere göre Adaöyük köyünde de bir çiftlik yer, Kızıl Murad Zâviyesi'ne Gazi Murad Hudâvendigâr'dan vakıftır¹²⁰⁹. *1521 Tarihli Tahrir Defteri*'nde ise “*Mezraa-ı Ada-öyüğü'nde Kızıl Murad Zâviyesi'nin bir çiftlik yeri vardır, vakıftır. Merhum Gazi Hudâvendigâr'dan, deyü nakl olunmuş 'an Defter-i Kirmastî. (..)*” ifadelerine yer verilmiştir¹²¹⁰. Kızıl Murad'ın ölümünden sonra kızı Paşa-Melek tasarruf etmiş, onun ölümünden sonra da görevin boş kaldığı gerekçesiyle Mevlânâ Nureddin'e sadaka olunmuştur. Mevlânâ Nureddin feragat ettikten sonra Paşa-Melek'in torunu Murad'a verilen yer, daha sonra Hasan Ağa'ya sadaka olunmuştur. Akabinde bahsi geçen çiftlik, Ahmed adında birine sadaka

¹²⁰⁷ KKA. TD 580, s.82a.

¹²⁰⁸ Vedat Turgut, “Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 4, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s.76.

¹²⁰⁹ BOA. MAD. 16016, s. 9.

¹²¹⁰ BOA. TD 453, s. 248a.

olunmuştur. Ancak bir süre sonra bu görev onun elinden alınarak Derviş Hamza'ya verilmiştir. Çiftliğin hâsılı her iki sayımda da 210 akçe olarak kaydedilmiştir¹²¹¹.

Kızıl Murad Zâviyesi ile ilgili XVI. Yüzyıl kayıtlarında bahsi geçen Koçi köyünde, ilk 2 sayımda 17 hane ve 5 mücerred nüfustan müteşekkil 22 nefer meskûn iken, köyün nüfusu son sayımda 35'er hane ve mücerreden oluşan 70 nefere yükselmiştir. Köyün hâsılı ilk sayımda 3945, ikinci sayımda 1083, son sayımda ise 4100 akçe olarak hesaplanmıştır¹²¹².

3.1.10.Yegan Reyhan Paşa Zâviyesi

Yegan Reyhan Paşa hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Oktay Aslanapa'nın Reyhan Paşa'nın mezar taşında yaptığı bir araştırma neticesinde ölüm tarihinin 734 (1333) yılı olduğu bilinmektedir. Bu kayda göre; Yegan Reyhan Paşa muhtemelen Orhan Bey döneminde yaşamış önemli kişilerden biridir. Zafer Erginli, Baldırzâde'den naklettiği bir bilgiye göre Yegan Gazi'nin Geyikli Baba ile birlikte Horasan'a geldiğini ve Bursa'nın fethine katıldığını rivayet etmektedir¹²¹³. Yenişehir'de yaşadığı düşünülen Yegan Reyhan Paşa'nın bu mevkiide kendi adı ile anılan bir zâviye, cami ve hamamın bulunduğu bilgisi yer almaktadır¹²¹⁴. Kaynaklarda verilen bilgileri değerlendirdiğimiz zaman Osmanlı kuruluş sürecinde Yegan Reyhan Paşa adlı bir zatın yaşadığı ve Bursa'da faaliyet gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. I. Murad döneminde Yegan Paşa Zâviye'sine bazı vakıfların tahsis edilmesi de bizim görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Bursa Yenişehir'de bulunan¹²¹⁵ bu zâviyeye I. Murad tarafından bazı vakıflar tahsis edilmiştir. *1455 Tarihli Tahrir Defteri*'ne göre; “*Mezraa-ı Yoğurdıkara vakf-ı zâviye Reyhan Paşa ki, merhum Sultan Gazi Hündkâr'dan vakıf olarak verilmiştir.*”

¹²¹¹ KKA. TD 585, s. 308a; BOA. MAD 16016, s.5; BOA. TD 453, s. 248a. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 121.

¹²¹² Vedat Turğut, “XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalân-ı Rum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.19, Güz 2011, s.211.

¹²¹³ Zafer Erginli, “Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2002, s.186, 78 ve 88 numaralı dipnot.

¹²¹⁴ Oktay Aslanapa, “Bursa Yenişehir'inde Reyhan Paşa'nın 734 (1333) Tarihli Mezartaşı ve Lahdi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.3, 1970, s.64.

¹²¹⁵ Kâmil Kepecioğlu, “Yegân Paşa”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.241.

Bu dönemde Yegan (Reyhan) Paşa Zâviyesi vakfına ait 14 hane, 4 mücerred, 1 imam ve 3 vakıf köleden müteşekkil Yoğurdukara köyü vakfedilmiştir. Aynı vakfa bağlı Ayas ve Zağanos mezraalarında 10.950 akçe hâsıdan oluşan iki çiftlik ile bir kervansaray mukâtaasının da vakfedildiği kayıtlara geçmiştir. Bursa’da 5.400 akçe gelire sahip bir hamam ve 14 dükkânın bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca 30.910 akçe hâsıdan oluşan İğdir çiftliği ile başka köyler vakfedilmiştir. 270 akçe hâsıla sahip Yunus köyü de bunlardan biridir¹²¹⁶. 1530’da vakfının, senede 38.219 akçe geliri bulunmaktadır¹²¹⁷.

Yegan Reyhan Paşa Zâviyesi ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde bulunan 12 Şevval 987/ 2 Aralık 1579 tarihli bir belgeye göre; Bursa kadısına ve Dergah-ı Ali çavuşlarından Yenişehirli Mehmed Çavus’a yazılan bir hüküm belgesi bulunmaktadır. Söz konusu belgeye göre; Yenişehir’de merhum Reyhan Paşa Zâviyesi’ne müteveli olan Seyyid Mehmed’in sabık mütevelilerden olan Muharrem ve Abdurrahman’ın hesaplarının görülmesi için yetkililerden talepte bulunmasına dair bir kayıt yer almaktadır¹²¹⁸.

Oktay Aslanapa’nın Topkapı Sarayı müze arşivinde elde ettiği arşiv vesikasına göre 1030 (1620) tarihli vesika (D.6068) Reyhan Paşa’nın Yenişehir’deki zâviyesinin gelir ve giderleri için müteveli Mehmet Çelebi ve Kâtip Ahmed tarafından yapılan müfredat cetveli bulunmaktadır¹²¹⁹. 1041 (1631) tarihli vesika (E.7496/17) Reyhan Paşa türbesinde bir buçuk akçe ile cüz’ü şerif (Kur’an) okuyan Sefer halife öldüğünden yerine Ebubekir Halife’nin tayini için berat verilmesine dair bir belge bulunmaktadır. 1169 (1756) tarihli üçüncü vesikada (E.7496/14) Yenişehir-i Bursa’da medfun Reyhan Paşa’nın yaptırdığı cami ve imaretin günde üç akçe ile bakımı ve günde bir akçe ile senede bir subaşı karyesinden mahsulleri toplayıp getirmek için Mehmed bin İsmail’e berat verildiği ve yine bu vakıftan günde beş akçe ile tabbahlık ve günde iki akçe ile hafız-ı ecza (Kura’an okuyucu) için

¹²¹⁶ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.235.

¹²¹⁷ Kepecioğlu, “Yegân Paşa”, s.241.

¹²¹⁸ BOA. A. {DVNSMHH. d... 41-491.

¹²¹⁹ Aslanapa, “Bursa Yenişehir’inde Reyhan Paşa’nın 734 (1333) Tarihli Mezartaşı ve Lahdi”, s.64.

mutasarrıf İsmail bin Hasan'a berat verildiği ruzname-i askeriden işaret olunmuş denilmektedir¹²²⁰.

XIX. Yüzyılda da aktif olduğu bilinen zâviyenin 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828 tarihli arşiv vesikasında Bursa Yenişehir'de Reyhan Paşa Zâviyesi vakfının hâsılat ve sair hususat kayıtları bulunmaktadır¹²²¹. Ancak bu dönemden sonra zâviye hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

3.1.11. Akbıyık Zâviyesi

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan bazı belgeler,¹²²² Yarhisar'da Akbıyık adına bir zâviye inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Akbıyık Sultan'ın kimliğine dair literatürde farklı görüşler olmakla birlikte, Osmanlı tarihinde iki tane Akbıyık adlı şahıs bulunmaktadır. I. Murad döneminde yaşamış ve çalışmamıza konu olan Akbıyık Sultan ile İstanbul'un fethine katılan ve İstanbul'da vakıfları olan Akbıyık farklı kişilerdir. Ayrıca BOA. C.EV. 515/26034 numaralı vesika bahsedilen şahsı Yarhisar nahiyesinin Cebel köyünde¹²²³ BOA. C.EV. 497/25109 vesika ise bahsi geçen kişinin Ayvacık köyünde kayıtlı olduğunu bildirmektedir¹²²⁴. Akbıyık, Yarhisar'ın Kureyş dağında (Şeyh köyünde) bir zâviye bina eylemiş bu yapı için vakıflar tahsis etmiştir¹²²⁵.

1455 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre; "Mehmedbeg tımar-ı Nayiboğlu, Hündkâr zamanında Anastos yermiş. Yarhisar'a bağlı 8 nefer vakf-ı gulaman ile meskûn Akbıyık köyü, Yenişehir'e tabi 20 nefer Gayrimüslimin ile 4.835 akçe hâsılı bulunan İmad köyü Akbıyık Zâviyesi için vakfedilmiştir¹²²⁶. Akbıyık Zâviye'sine vakfedilen akarlar arasında Yarhisar'a bağlı 8 nefer vakf-ı gulaman ile meskûn olup, 1588 akçe hâsılı bulan Akbıyık Köyü, 20 nefer ile meskûn olup, 700 akçe hâsılı

¹²²⁰ Aslanapa, "Bursa Yenişehir'inde Reyhan Paşa'nın 734 (1333) Tarihli Mezartaşı ve Lahdi", s.65, 66.

¹²²¹ BOA. EV. d. 9161- .

¹²²² BOA. C.EV. 497/25109; BOA. C.EV. 288/14683; BOA. İE. EV. 35/4013; BOA. C.EV. 515/26034; BOA. C.EV. 59/2949.

¹²²³ BOA. C.EV. 515/26034.

¹²²⁴ BOA. C.EV. 497/25109.

¹²²⁵ Kâmil Kepecioğlu, "Akbıyık Türbesi", *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 97-98; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.359-360.

¹²²⁶ KKA. TD 570, s. 260; KKA. TD 580, s. 28; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.244.

bulunan Karakiçe mezraası, 8 nefer ile meskûn mezraa ve çiftlikler, 42 nefer ile meskûn olup 1010 akçe hâsılı kayıtlı olan Ayvacık Köyü bulunmaktadır¹²²⁷.

Kirmastı defterinde; Yarhisar Tevabi'inde Kureyş Dağı'nda Akbıyık Zâviye'sinin evkafı zikredilmektedir. Ferekçe'de bir eşkünçi çiftliği ve Alaca Hamza oğlu Yayabaşılığından Pir ve Murad mezraasına ve Turnapınar'ında Segidpınar'ında mezraasına ve Gökezlerde İsa oğlu Halil ve Kulfal Çiftliği ki dört çiftliktir. Yaya yeridir. Merhum Sultan Murad hündgâr nişanıyla vakf olmuştur¹²²⁸.

Vakfa Şeyh Akbıyık'tan sonra oğlu Habibullah oğlu Abdullah müteveli, Şeyh Emirullah ise nazır olmuşlardır. Habibullah oğlu Zayfullah oğlu Nasrullah Çelebi son olarak vakfa tasarruf etmişlerdir. Mezraa ve çiftlikler kısmında bahsi geçen 8 nefer dervişin daha sonra Samrı nam karyeye göç ederek on yıldan fazla orada kaldıkları ve bu köyü şenlendirdikleri belirtilmiştir¹²²⁹.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Yarhisar'ın Kariş/Kureyş Dağı'nda¹²³⁰ Akbıyık Sultan adına bir zâviye inşa edildiğini belirtirken, Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait bir tahrir defterinde yer alan bilgiye dayanarak bu zâviyeyi I. Murad dönemi eseri olarak tanıtmaktadır. “.....zıkr olunan çiftlikleri merhûm Sultan Murâd-ı Hudâvendigâr temlik idüb merhûm Akbıyık Dede Sultan Hazretlerine vakf itmiştir...”¹²³¹. Yine bir başka tahrir defterinde söz konusu zâviyenin evkafının Sultan Murad “Hundgâr” nişanıyla vakfedildiği belirtilir¹²³². 1785 tarihli bir Cevdet Evkaf kaydı Yarhisar'ın Livacık karyesinde zâviyenin tevliyet ve zâviyedarlığına dair bilgi vermekte olup, bu tarihte yapının aktif durumda olduğunu ortaya koymuştur¹²³³. Günümüze ulaşmayan yapının hangi tarihe kadar varlığını sürdürdüğü ve mimari özelliklerinin nasıl olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tahrir defterlerinde, Yarhisar'a bağlı Samrı köyünün Nasrullah Çelebi ile birlikte marifet ve hakikat ehli olan Ahmed Akbıyık tasarrufunda olduğu

¹²²⁷ KKA. TD 585, s. 296a,

¹²²⁸ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastı Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.183.

¹²²⁹ KKA. TD 585, s. 298b, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 147.

¹²³⁰ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.151.

¹²³¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.359-360.

¹²³² *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.151.

¹²³³ BOA. C.EV. 515/26034.

anlaşılmaktadır.¹²³⁴ Vergi kalemlerine dayalı tespitlere göre hayvancılık, meyvecilik ve hububat üretiminin yapıldığı anlaşılan Samri Karyesinde 1573 yılı kayıtlarında “Dervişan-ı Akbıyık” ve “an ebna-i dervişan” adı altında ilkinde 21 hane, ikincisinde 16 hane bulunduğu tespit edilmiştir¹²³⁵.

I. Murad döneminde Akbıyık Zâviyesi için Yenişehir’de vakıflar düzenlenmiştir. Şeyh Akbıyık Zâviyesi vakfı için Mehmedbey köyü vakfedilmiştir. 7 nefer gulam/köle ve 4.835 akçe hâsıdan oluşmaktadır¹²³⁶. Vakıf kayıtlarından bu zâviyenin zengin bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca diğer küçük zâviyelerden farklı olarak muayyen kadrolu dervişlerin mevcudiyeti zâviyenin aynı zamanda yolcuları barındıran bir misafirhane özelliği taşıdığını göstermektedir¹²³⁷.

XVIII. Yüzyıl kayıtlarındaki bilgilere göre, Akbıyık Sultan Zâviyesi ile Bursa’da medfun Akbıyık Sultan’ın Yarhisar kazasında Akbıyık karyesinde vaki zâviyesi evkafının evlattan müteveffa Mustafa Bekir’in vefat etmesi üzerine tevliyetinin oğlu İbrahim’e tevcihine dair Yarhisar Naibi Mehmed Efendi’nin yazdığı arz (H. 16 Ramazan 1112/ M. 24 Şubat 1701) bulunmaktadır¹²³⁸. Osmanlı arşivinde XIX. Yüzyıldaki kayıtlarda ise Akbıyık Sultan Zâviyesi Vakfı’nın nazır ve katip cihetleri hissesinin tevcihi yer almaktadır (H. 1 Cemâziyelevvel 1218/ M. 19 Ağustos 1803) Bu tevcihe göre; Akbıyık Sultan Zâviyesi vakfı mahlülünde olmağın tevcih hassa-i itibarıyla katip vakfı ve nezaret evkaf cihetine ve işbu vecih hassa-i itibarıyla Bursa’da hatip ve şubede mutasarrıf olan Nusrettin halife ibni Mehmed mutasarrıf olduğu cihet-i mezkure bizzat hüsn-ü rızasıyla erbab-ı istihkaktan Abdullah halifeye bir hissesini ve üç hissesini ise Hasan bin Abdullah kullarına tevcih ve yedine başkaca berat-ı şerif-i alişan i’ta buyurulmak ricasına her surette arz olunmuştur¹²³⁹.

¹²³⁴ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.138; İ. H. Aslantürk, *XVI. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleri (Tahrir Defterlerine Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007, s.47.

¹²³⁵ Aslantürk, *XVI. yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük nahiyeleri (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.47.

¹²³⁶ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.234.

¹²³⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.359.

¹²³⁸ BOA. İE. EV.. 35-4013.

¹²³⁹ BOA. C.EV. 59/2949.

3.2.Trakya'daki Zâviyeler

3.2.1. Abdal Cüneyd Zâviyesi

Abdal Cüneyd, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişine katkı sağlayan gazilerden birisidir¹²⁴⁰. Osmanlılar, Rumeli'yi ele geçirdiği zaman toprakların büyük bir miktarını gazilere mülk olarak vermiştir. Gaziler ellerine temlik verilmek suretiyle, mülklerine aldıkları bu toprakları daha sonra birer vakıf haline getirmişlerdir. Abdal Cüneyd de bu gazilerden birisidir ve I. Murad döneminde bu uygulamaya dayanılarak ona da Dimetoka'da bir mülk verilmiştir¹²⁴¹. Dimetoka I. Murad döneminde 1361 yılında fethedilmiş, ardından zâviye kurulmuş olmalıdır¹²⁴². İskân ve göçler neticesinde zâviyenin etrafında bir süre sonra bir mahalle teşekkül etmiş ve burası Abdal Cüneyd Mahallesi olarak adlandırılmıştır¹²⁴³. Böylece zâviyelerin önemli fonksiyonlarından biri olan şenlendirme gerçekleşmiş ve Abdal Cüneyd Mahallesi Dimetoka'daki ilk yerleşim birimi olma özelliğine sahip olmuştur¹²⁴⁴. Arşiv kayıtlarına göre mahallenin adında herhangi bir değişiklik olmamış, mahallenin adı XIX. yüzyılın başına kadar aynı kalmıştır. Arşiv belgelerinde, Dimetoka'da Abdal Cüneyd adına bir mahallenin bulunduğu XIX. yüzyıl başına kadar kaydedilen belgelerde¹²⁴⁵ takip edilebilmektedir. 1833-1835 yıllarına ait nüfus sayımı kayıtlarına göre, Dimetoka'daki 13 mahalle arasında Abdal Cüneyd Mahallesi de kaydedilmiştir¹²⁴⁶.

Zâviyenin vakfı, Abdal Cüneyd'in soyundan gelen kişiler tarafından yönetilmiştir. Nitekim XV. ve XVI. Yüzyıllardaki tahrir kayıtlarında zâviyenin Abdal Cüneyd'in sülalesinden olan bir kişinin tasarrufunda olduğu bilinmektedir. Söz konusu dönemde sülalede erkek kalmadığı için kız torun zâviyenin vakfını idare etmiştir. Bu dönemde zâviyenin yıllık geliri 392 akçe olarak kaydedilmiştir¹²⁴⁷. 1530 tahririnde ise zâviyenin vakfının Abdal Cüneyd'in neslinden gelen torununun çocuğu

¹²⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu- Halit Eren, "Batı Trakya", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.145.

¹²⁴¹ KKA. TD 54, s.84a, 86b; BOA. TD 20, s. 301; BOA. TD 77, s. 242.

¹²⁴² Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299- 1402)*, s.312-313.

¹²⁴³ Levent Kayapınar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka'da Bektaşî Tekke ve Zaviyeleri", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi / 2018 / 18*, s.142-143.

¹²⁴⁴ Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s.313.

¹²⁴⁵ BOA. C.EV. 227/11350; BOA. HAT. 1463/68; BOA. HAT. 1501/89.

¹²⁴⁶ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, s.198.

¹²⁴⁷ BOA. TD 20, s. 301; BOA. TD 77, s. 242.

olan Seydi isimli bir kişinin idaresinde olduğu kayıtlıdır. Bu dönemde yapılan tahrire göre zâviyenin vakıf geliri, bağlar ve hassa çayırdan oluşmaktadır. Bu tarihte zâviye 730 akçelik bir gelire sahiptir¹²⁴⁸. Dimetoka'daki Abdal Cüneyd Zâviyesi uzun süre varlığını sürdürmüş ve I. Murad'ın şehir civarında buna tahsis ettiği bir parça yer bu zâviyeye ait olmuştur. Vakfına 890 tarihlerinde hafidesi nezaret etmekte ve tasarruf ettiği hassa çayırları ile bağlar oşründen senede 396 akçeyi tekkeye harcamakta idi¹²⁴⁹. 1826 yılında II. Mahmud tarafından Dimetoka'daki diğer Bektaşî tekkeleri ile birlikte kapatıldığı bilinen¹²⁵⁰ yapı, günümüze ulaşmamış; mimari özellikleri hakkında çıkarım yapılabilecek herhangi bir veriye rastlanmamıştır¹²⁵¹.

3.2.2. Timurhan Şeyh Zâviyesi

Timurhan Şeyh, Balkan topraklarında heterodoks zümreye mensup önemli dervişlerden biridir. Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte muhtemelen I. Murad döneminde yaşamış ve Balkanlara yapılan fetihlerde görev almıştır. Nitekim Timurhan Şeyh, Dimetoka kazasına tabi Elmalu mezrasında bir zâviye inşa etmiş ve yaptığı hizmetler neticesinde yöre halkının sevgi ve saygısını kazanmıştır¹²⁵².

Arşiv kayıtlarından öğrendiğimiz bilgilere göre Timurhan Şeyh'in dervişleri ile birlikte Dimetoka kazasına tabi Elmalu mezraasında bir vakıf tesis ettiği bilinmektedir. Evladiyelik üzerine bu vakfın tasarrufu Timurhan Şeyh'in evlatları tarafından sürdürülmüştür. Vakfın kuruluşu I. Murad zamanındandır¹²⁵³. Timurhan Şeyh adına düzenlenen bu vakıf kaydı zaman zaman yenilenmiş ve vakıfta bazı değişiklikler yapılmıştır. Vakıf kayıtlarında verilen bilgilere göre; Timurhan Şeyh vakfının I. Murad (1361-1389) döneminden beri vakıf olduğu belirtilmiştir. Ancak

¹²⁴⁸ BOA. TD 370, s. 30.

¹²⁴⁹ Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar*, s.174.

¹²⁵⁰ Nedim Bakırcı, Hüseyin Kürşat Türkan, "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü ve Önemi", *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2013, s.151.

¹²⁵¹ Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisini*, s.198.

¹²⁵² Selçuk Demir, "XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağında Nesl-i Timurhanlar", *Balkan Tarihi*, C.I, Editörler: Zafer Gölen, Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, s.97, 99.

¹²⁵³ BOA. TD 20, s. 268. Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar*, s.174; Huriye Emen, *XVI. Yüzyılda Rumeli Bölgesi'nde Tekkeler ve Zaviyeler (Sağ Kol Örneği)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Muğla 2018, s.32.

Fâtih Sultan Mehmed döneminde bu zâviyeye bağlı vakıflar tımara dönüştürülmüştür¹²⁵⁴. Fakat diğer vakıflar gibi Timurhan Şeyh Vakfı da Sultan II. Bayezid zamanında tekrar vakıf statüsüne getirilmiştir¹²⁵⁵. II. Bayezid döneminde yeniden açılan bu vakfın arazileri Timurhan'ın oğulları ile kardeşlerine evlatlık olarak verilmiştir¹²⁵⁶. Buna göre; II. Bayezid döneminde vakfa ait haklar Timurhan Şeyh'in evlatlarından Ahmed Dede ile Hızır Derviş'e ve kardeşlerine iade edilmiştir. Timurhan Şeyh Vakfı'na 1530 yılında Musa Dede ve Ahmed Dede'nin oğlu Abdi Dede ve evladının mutasarrıf olduğu ifade edilmiştir. Tarihi kayıtlarda Timurhan Şeyh'in evladının ve hizmetkârlarının hepsinin Müslüman olduğu da kaydedilmiştir. Ayrıca vakfa ait olan Elmalu mezraasında dervişlerin oturduğu belirtilmiştir¹²⁵⁷.

Osmanlı Devleti, Balkanların İslamlaşması ve Türkleşmesine katkı sağlayan Timurhan Şeyh ve nesline önem vermiş onları bir kısım vergilerden muaf tutmuştu. Timurhan Şeyh nesline mensup kişilerin muaf sayıldığı vergilerin başında avarız-ı divaniye gelmekteydi. 1538 tarihli defterde yer alan bir kayıta Şumnu kazasına tabi Kulağuz köyünde meskûn nesl-i Timurhanların avarız-ı divaniye vergisinden muaf oldukları ifade edilmişti¹²⁵⁸. Osmanlı Devleti'nin Timurhan Şeyh neslini muaf saydığı vergilerden biri de raiyyet rûsûmu idi. Niğbolu sancağında meskûn Müslüman reaya çift vergisi olarak 22 akçe ve mücerred vergisi olarak 8 akçe ödemekle yükümlü tutulmuştu. Buna karşılık Timurhan Şeyh neslinden olan kişiler 1538 ve 1557 tarihli defterlerde bahsi geçen vergilerden tamamen muaf bırakılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1579 yılında yapılan tahrirle birlikte Timurhan Şeyh soyunun da sair reaya gibi çift vergisi olarak 22, mücerred vergisi olarak 8 akçe ödemesi uygun görülmüştü¹²⁵⁹. Timurhan Şeyh soyuna mensup kişilerin muaf olduğu bir diğer vergi âdet-i ağnamdı. 1569 tarihli *Silistre Kanunnamesi*'nden anlaşıldığına göre, nesl-i Timurhanlar bu tarihe kadar ağnam vergisinden muaf sayılmıştı. Ancak

¹²⁵⁴ Ayşe Kayapınar, "Trakya-Doğu Rodop Bölgesinde Alevi-Bektaşî Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıllar)", *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2018, s.24.

¹²⁵⁵ BOA. TD 498, s. 596. Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar*, s.174.

¹²⁵⁶ *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, C. 1, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 2001, s.33.

¹²⁵⁷ Kayapınar, "Trakya-Doğu Rodop Bölgesinde Alevi-Bektaşî Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıllar)", s.24.

¹²⁵⁸ BOA. TD 439, s. 209.

¹²⁵⁹ BOA. TD 416, s. 617-618; BOA. TD 439, s. 107; BOA. TD 382, s.127; KKA. TD 42, s. 62-63.

ekonomik nedenlerden dolayı bu muafiyetler XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmış ve nesl-i Timurhanlar reaya statüsünde kaydedilmiştir. Kanunnâmede bu duruma dair şu bilgi verilmiştir: "*Nesl-i Timurhan şeyh olanlar şimdiye değin âdet-i âğnâm vermediklerinin veçhi olmamağın mîrî için alınmak ferman olunmuştur denmektedir*"¹²⁶⁰.

3.2.3. Malkara'daki Ahî Mûsâ Zâviyesi

Ahî Mûsâ, I. Murad devrinin önde gelen ahîlerinden olup Gelibolu'ya bağlı Malkara'da yaşamıştır. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte dönemin sözü geçen mühim ahîlerinden biri olduğu söylenebilir. Nitekim Malkara'da kendisine bir zâviye inşa edilmiş olması ve bu zâviye için vakıfnâme düzenlenmesi görüşümüzü destekler niteliktedir. Ayrıca vakfiyede verilen bilgiye göre Sultan Murad'ın Ahî Musa'nın üzerindeki ahîlik kuşağını bizzat kendi eliyle kuşatıp ahî icazeti vermeside¹²⁶¹ dikkate şayan bir durumdur. I. Murad Hudâvendigâr'ın bu şekilde davranması yeni fethedilen Malkara şehrinin iskâna açılması hususunda önemli bir adımdır. Zira Osmanlı kuruluş döneminin ilk zamanlarından itibaren feth edilen bölgenin iskânı için Osmanlı idarecileri tarafından Anadolu'dan buralara nüfus nakledilmiş ve bu bölgenin imar ve inşa edilmesi yoluna gidilmiştir¹²⁶².

1519 tarihli tahrirdeki vakıf kaydından anlaşıldığı üzere, I. Murad, Ahî Mûsâ'ya Malkara'da bir çiftlik vermiş ve 1366 yılının Mart ayına tarihli vakıfnâme düzenlenmiştir¹²⁶³. Bu bağlamda Tahsin Öz'ün, Yemen Fatihî Gazi Sinan Paşa'nın Çarşıkapı'daki türbesinde ele geçen belgeler arasında bulduğu ve 1941 yılında neşrettiği 767/1366 tarihli Türkçe vakfiye, yeni fethedilen Malkara'da Sultan Murad'ın üzerindeki ahîlik kuşağını bizzat kendi eliyle kuşatıp ahî icazeti verdiği Ahî Mûsâ'ya bazı köylerin evlatlık olarak verilmesi hakkında önemli bilgiler

¹²⁶⁰ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt Kanunlar*, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 285; Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.5, S.5, 1947, s.485.*

¹²⁶¹ Barkan "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.293.

¹²⁶² İbrahim Sezgin, "Malkara Şehri (1475-1601)", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 2, 1996, s.120.

¹²⁶³ Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, s. 162, 173-174; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s. 342-344.

bulunmaktadır. Mezkur belgeye göre; I. Murad'ın Malkara nahiyesinde bir parça yeri vakfettiği bilgisi verilmiştir. Ahî Mûsâ vefat edince vakfın şeyhliği, ahî olmaları şartıyla oğullarına, kızlarına ve bu ailenin soyundan gelen kişilere evlatlık olarak bırakılmış, avarız ve örfi vergilerden, *ulakdan ve sekbandan ve carehurdan ve nayibden ve salgundan muaf ve müselleme* olmaları gerektiği belirtilmiştir¹²⁶⁴. Ahî Mûsâ vefat edince vakıf, oğulları Ahî Mustafa ve Ahî Tayfur'un tasarrufuna geçmiş, onlar da vefat edince Ahî Tayfur'un oğlu Ahî Mahmud vakfa mutasarrıf olmuştur. Ahî Mahmud'dan sonra da Ahî Mûsâ'nın oğlu olan Ahî Mustafa'nın kızının torunu Mehdi Hatun'un eşi İshak vakfa ahî ve şeyh olmuştur¹²⁶⁵. 1518 yılında Yavuz Sultan Selim'den mukarrernâme ve hükm-i hümayun almıştır¹²⁶⁶. Ayrıca Ahî Musa ailesinin incitilmemesi gerektiği de vakıf kayıtlarında yer almıştır.

Ahî Mûsa Zâviyesi uzun yıllar Malkara'da faaliyette olup bölgenin İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli misyonlar üstlenmiştir. XVI. Yüzyılda da aktif olduğu bilinen zâviyenin vakıfları düzenli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Nitekim 1519 yılında Ahî Mûsâ Zâviye'sinin vakıf gelirleri arasında bostanlar, bağlar, çiftlik ve değirmen olup, yıllık 2456 akçe gelire sahip olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Malkara'daki başhânenen elde edilen 1200 akçe geliri vardır. Zâviyenin toplam gideri ise yıllık 3240 akçedir¹²⁶⁷. Kaynaklarda Ahî Mûsâ Zâviyesi ile ilgili bu yüzyıldan sonra herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte yapı günümüze kadar varlığını muhafaza edememiştir.

3.2.4.Yegân Reis Zâviyesi

Yegân Reis Zâviyesi, I. Murad'ın Yegân Reis'e evlatlık olarak verdiği vakıf ve şeyhlik ile Malkara'da kurulmuştur¹²⁶⁸. I. Murad'ın Yegân Reis'e bağışladığı bu köye Yegân Reis'in evladları da yerleşmiş ve kısa bir süre sonra bu yerin ismi Yegân Reis köyü olarak tesmiye edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bu yerin isminin Yegân Reis Köyü olarak kabul edilmesi bu bölgenin de zaman içinde

¹²⁶⁴ Tahsin Öz, "Murad I. ile Emîr Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, C.1 S.4, 1941, s. 243-244.

¹²⁶⁵ BOA. TD 75, s. 538. *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defterinde (925 / 1519) I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:105, Ankara 2009, s.197.

¹²⁶⁶ BOA. TD 75, s. 538.

¹²⁶⁷ BOA. TD 75, s. 538.

¹²⁶⁸ Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar*, s.171.

Osmanlılar tarafından iskan ve imara açıldığına göstergesidir. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*'nde İnögöl'e bağlı Yegân Gazi adlı bir köyün olduğu anlaşılmakla birlikte Malkara'daki Yegân Reis ile bir ilişkisinin olup olmadığı tespit edilememiştir¹²⁶⁹.

Fâtih Sultan Mehmed zamanında zâviyenin vakfının Ahî İsa oğlu Yusuf Han ile Ahî İsa'nın kardeşi İdris'in oğlu Abdülkerim elinde olduğu bilinmektedir. Ayrıca dönemin padişahının hükmü ile zâviyedeki meşihatlik görevinin evladiyet usulüne göre yapılması belirtilmiştir. Yegân Reis adıyla anılan bu köyün, II. Mehmed'in hükmü ile avarız vergisinden muaf tutulduğu da bildirilmiştir¹²⁷⁰.

Yegân Reis Zâviyesi'nin vakfi olan Malkara'daki Yegân Reis köyünde 22 vakıf hanesi bulunduğu bunlardan 12 çiftli, 8'i bennâk ve ikisi mücerred resmine tabi olduğu bilinmektedir. Muhtelif mahsulâtı arziye öşürleri ile Malkara'daki hamam (senede 4000) - I. Murad vakfına ait olan hamamdan ayrıdır- yine Malkara'daki bağışların öşrü (100) yekûnu 6547 akçe idi. Zâviye masrafı ise 860 sıralarında günde sekiz akçe bulunuyordu. Söz konusu kayıtlardan Malkara'da Yegân Reis adına bir köy ve bir de hamam vakfedildiği anlaşılmaktadır¹²⁷¹.

Yegân Reis Zâviyesi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 7 Safer 918 / M. 24 Nisan 1512 tarihli bir belgede zâviyeye ait bir köy ve hamam vakfedildiği bilgisi tekrarlanmakta ve vakıf hizmetlerinden gelen gelirlerin fakirlere harcandığı bildirilmektedir. Ayrıca Malkara'da Yegân Reis Zâviyesi vakfi hâsılatının kötüye kullanıldığı hakkında yapılan bir şikâyet de bulunmaktadır¹²⁷².

Arşiv kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre Yegân Reis Zâviyesi'nin XVIII. Yüzyılda da faal olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu döneme ait Malkara'da Yegân Reis Zâviye ve İmareti Evkafı tevliyetine kaymakam tayini bulunmaktadır¹²⁷³.

¹²⁶⁹ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.95.

¹²⁷⁰ Barkan "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s.345.

¹²⁷¹ Tayyip Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.10, 1953, s.218; Gökbilgin, *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası vakıflar-mülkler-mukatalar*, s.171-172; Neşet Çağatay, "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, S.12, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978, s.10; İ. Sezgin, "Malkara Şehri (1475-1601)", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.2, İstanbul 1996, s.120.

¹²⁷² BOA, TS. MA. e 810-63.

¹²⁷³ BOA, C. BLD. 148-7354.

3.2.5.Ezine Abdurrahman Gazi Zâviyesi

Abdurrahman Gazi Zâviyesi Ezine merkezinde kurulmuştur. İnşa tarihi ve bânisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde Çanakkale topraklarının içinde yer alan Ezine'deki Abdurrahman Gazi Zâviye'sine Süleyman Paşa ve I. Murad tarafından vakıflar tahsis edilmiştir. *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre* Süleyman Paşa ve Sultan I. Murad tarafından Abdurrahman Zâviyesi için 18 hane, 6 mücerred, 1 imam, 1 kethüda, 1 müezzin ve 4.794 akçe hâsıdan oluşan Ömer Danişmendlü (Abdurrahman) köyü vakfedilmiştir. Aynı vakfa ait Ezine içindeki hamamdan 5.760 akçe kira geliri de bulunmaktadır¹²⁷⁴. Söz konusu köyün hâsılı *fukaraya taam için ve hudemaya mevacip virile deyu tayin olunmuş ve ellerinde selatin-i maziyeden hükümleri olduğu* bildirilmiştir¹²⁷⁵. Ömer Danişmendlü ismi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Abdurrahman Köyü'nün zaman içinde adının değişmesine bağlı olarak bahsi geçen köye bu ismin verilmiş olabileceği söylenebilir. Osmanlı kuruluş sürecinde zâviyelerin etrafında toplanan insanların oluşturduğu yerleşim birimleri bu bölgede de meydana gelmiş ve Abdurrahman Gazi'ye vakfedilen mahal kısa bir süre sonra Abdurrahman Gazi (Ömer Danişmendlü) köyü adıyla anılmaya başlamıştır. Bu durumda zâviyelerin kuruldukları yerde yeni yerleşim birimlerinin açılmasında büyük rollerinin olduğu söylenebilir.

Abdurrahman Zâviyesi, Osmanlı kuruluş sürecinde devrin sultanları tarafından kabul gören önemli kurumlardan biridir. Nitekim devrin hanedan üyeleri tarafından desteklenen ve köyler bağışlanan bu zâviyeye yeni yerlerin vakfedildiği kayıtlara geçmiştir. Söz konusu kayıtlara göre; Süleyman Paşa ve Gazi Hudâvendigâr'dan Ezine'deki Abdurrahman Zâviyesi için 11 hane, 14 mücerred ve 2.632 akçe hâsıdan müteşekkil Bozan/Burunili köyü ve 11 hane, 10 mücerred ve 4.008 akçe hâsıla sahip olan Çardak beli nam-ı diğer El begi¹²⁷⁶, Çerdikenlü/Elbeg(?) köyü vakfedilmiştir. Aynı vakfa ait Kafırviranı köyü ile

¹²⁷⁴ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.228-229.

¹²⁷⁵ Sezai Sevim, "Şehzade Süleyman Paşanın Zâviye Vakıflar", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Yayına Hazırlayan: Hasan Basri Öcalan, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2004, s.159.

¹²⁷⁶ Sevim, "Şehzade Süleyman Paşanın Zâviye Vakıflar", s.159.

Lapseki’de 5 müdlük 881 akçe hâsılı olan bir yerin de vakıf olarak kaydedildiği bilgisi yer almaktadır¹²⁷⁷.

Abdurrahman Gazi Zâviyesi’ne, Süleyman Paşa ve I. Murad’ın vakfettiği yerler hakkında ayrıntılı bilgilerde mevcuttur. Söz konusu çalışmada şu bilgiler bulunmaktadır. “*Vakf-ı Merhûm Süleyman Paşa ve Gâzi Hudâvendigâr Abdurrahman’a, nefis-i Ezine pazarında olan zâviyesine zikr olan karyeleri vakf etmiş, ellerinde selâtin-i mâziden hükümleri var imiş, zayi’i olmuş mezkûr karyelerin hâsılı fukaraya ta’âm pişüb ve huddâmına mevâcib verilür ve mütevelliyeti olan üç yüz akçe ile berât-ı şahıyle mutasarrıftır.*

Bu zikr olan yerlerin hâsılı olan müteveli olan Abdullah elinde imzalı? Vakfın sureti defter-i bulunub, defter mucebince hin-i teftişde tâhrir olan kadı ve ehl-i “ayân huzurlarında vaki” olan Aydın veled-i Çavuş Mustafa tasarrufunda bir buçuk çiftlik yer vakfın bulunub resm kırkdokuz buçuk akçe eyler ve buçuk çiftlik yer dahi Mehmed bin Balı, subaşı tasarrufunda olub, resm onaltı buçuk ve dört dönüm bağ Mehmet Kadioğlu Avni elinde ve beş dönüm bağ kethüdâ Mustafa oğlu Mehmet elinde ve üç dönüm bağ Abdullah oğlu Bahadır elinde ve bir dönüm bağ Pazar elinde ve iki dönüm bağ Salih bin Bicân elinde bulunub, bunların mabeynlerinde zikr olan hâsıl meblağ olub, bir akçe ve bir hisse vakfa virilür, mezkûr müteveli olan vakfa zarardır dedikde hin-i teftişte olan tasarruflarında bulunub, üzerlerine kayd olundu, resimlerin ve “öşürlerin müteveli marifetiyle olucak, sal be sal vakfa teslim ideler”¹²⁷⁸.

Abdurrahman Gazi Zâviyesi’nin XVI. Yüzyılda aktif olduğu bilinmekle birlikte bu dönemde zâviyede bir takım kötü olayların yaşandığına dair bir belge bulunmaktadır. Söz konusu belgeye göre; Abdurrahman Gazi Zâviye’sinde elinde bulunan bir hüküm ve hucyeti ortalık yerde yırtarak kendi başına hareket edip halka

¹²⁷⁷ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.229.

¹²⁷⁸ Hüsnü Demircan, *Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2000, s.193-194.

eziyet eden Yahya adlı şahıs hakkında gerekli tahkikatın yapılmasına dair bir vesika tarihi kayıtlara geçmiştir¹²⁷⁹.

Abdurrahman Zâviyesi ile ilgili XVI. Yüzyıldan sonra herhangi bir bilgi edinilememiştir. Kaynaklarda Abdurrahman Zâviyesi ile ilgili bir bilginin bulunmayışı bu asırdan sonra isminin değiştiği veya zâviyenin farklı yapı grupların içerisine dahil edildiğini akla getirmektedir.

3.2.6.Gittigiran Zâviyesi (Küştigirân Zâviyesi) / Pehlivan Cemâleddin

Tekkesi

Osmanlı Devleti'nde pehlivanlar için bazı tekkeler yapılmıştı. Bunlardan ilki Bursa'da bulunmaktaydı. İkincisi Edirne'deki Gittigiran Zâviyesi idi. Zâviyenin adı Gittigiran, Küştigirân¹²⁸⁰, Güreşçiler¹²⁸¹, Pehlivanlar¹²⁸², Küşte-gîrân¹²⁸³, Pehlivan Cemâleddin Zâviyesi¹²⁸⁴, Seyyid Cemaleddin Sultan Asitânesi¹²⁸⁵ gibi muhtelif isimler ile anılmakla birlikte vakıf kayıtlarında Güreşçiler Duâcısı Zâviyesi adı ile kayıtlıdır¹²⁸⁶. Pehlivan Cemâleddin tarafından yaptırılmış olduğu bilgisi verilmektedir¹²⁸⁷.

Küştigirân Zâviyesi, I. Murad tarafından Edirne'nin fethinden sonra Osmanlı ordusuna güçlü kuvvetli savaşçılar yetiştirmek amacıyla kurulmuştur¹²⁸⁸. Küştigirân Zâviyesi'nin Bayırbaşı'nda, daha önceki adıyla Mevlânâ Veliyüddin, sonrasında

¹²⁷⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564–1565) I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Ankara 1995, s.264.

¹²⁸⁰ Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, (Haz: N. Adıgüzel ve R.Gündoğdu) Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014, s.187.

¹²⁸¹ BOA. AE. SOSM. III 6-379; BOA. C.MF. 143-7107; BOA. C.MF 101-5047; BOA. C. MF. 156-7756; BOA. TS. MA. e 427-36; BOA. C. EV. 127-6345; BOA. C.MF. 46-2288; BOA. TS. MA. e 767-2.

¹²⁸² Rıfkı Melül Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, 1. Ciltten Ayrı Basım, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, 1. Baskı, İstanbul 1963, s.26.

¹²⁸³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, Hazırlayanlar: Seyyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.583.

¹²⁸⁴ BOA. AE. SOSM. III 6-379; BOA. C.MF 101-5047; BOA. C.MF. 156-7756; BOA. C.EV. 127-6345; BOA. C.MF. 46-2288; BOA. TS. MA. e 767-2.

¹²⁸⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.583.

¹²⁸⁶ Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul 2008, s.172; Hâluk Kayıcı, *Sâlnâmelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.104.

¹²⁸⁷ Ahmed Badi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s.187.

¹²⁸⁸ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.584.

Metropolit Mahallesi, Kale Kapısı Caddesi'nde, otuz üçüncü numarada bulunduğu belirtilmektedir¹²⁸⁹. Ahmed Badi Efendi, zâviyenin kurulduğu yerin Mevlânâ Velîyüddin mahallesinde olduğunu ve sakfının ahşaptan yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca Ahmed Badi Efendi *bu tekke için Evkâf-ı Hümâyûn Hazîne-i Celîlesince güreşçiler duâcısı zâviyesi nâmıyla mukayyedir* ifadelerine yer vermiştir¹²⁹⁰. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre; bu güreşçiler dergâhı Ali Paşa Çarşısı yakınlarında Balıkpazarı kapısının iç yüzünde bulunmaktadır. Fetihden sonra Gazi Hudâvendigâr burasını askerleri için yapmıştır. Haftada bir kere cuma günleri pehlivanlar yoğun miktarda yağlanarak güreş tutmuşlardır. Evliya Çelebi zâviyeyi gezdiği yıllarda burada pehlivanların Bektaşî öğretisine göre idman yaptığını, bakımlı bir yer olduğunu, taş bir binasının bulunduğunu, birçok odası, mutfığı ve küçük bir bahçesinin mevcut olduğunu bildirmektedir. Meydanında önceki yıllarda pehlivanlarının kullanmış olduğu demirden yaylar, kayın ağacından oklar, güzler, kemankeş darbları, sadakları, matrakları, manda derisinden mamul ağır kispetleri ve çeşitli pehlivanlık aletlerinin asılı olduğunu ifade etmiştir¹²⁹¹.

Küştigirân Zâviyesi'nde haftada iki defa pehlivanların güreştiği bilinmektedir. Pehlivanlar havalının yağışlı olduğu kış günlerinde tekkenin içerisinde, güzel havalının olduğu günlerde ise Edirne'de Namazgâh Ovası denilen yerde idman yapıyorlardı. Her yıl Hıdırellezde ülkenin her tarafından pehlivanlar güreşmek için tekkeye geliyorlardı¹²⁹². Evliya Çelebi de meşhur seyahatnâmesinde pehlivanların burada güreş yapması hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre zâviyede güreş yapılan yerin *zemini siyah taş gibi yağ ile bulanmış bir arbede meydana olduğunu, Ehil olmayan adamların o tekkeye ayak bassa, yağ üstünde tepesi üzere gelip kendi kendine yenildiğini ifade etmiştir. Ancak meydan sahibi yiğit kişilerin yalınayak ve gömleksiz bu meydanda iki-üç saat bu yağ üzerinde*

¹²⁸⁹ Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s.172; Nesrin Çicek Akçıl, *Edirne'nin Mimarlık Tarihinde Tekkeler, Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012, s.270, 61. Dipnot; Kayıcı, *Sâlnâmelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, s.104.

¹²⁹⁰ Ahmed Badi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s.187.

¹²⁹¹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.585.

¹²⁹² Kemal Aras, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Tekkelerin Güreş Sporuna Katkıları", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, 2015, s.206.

güreştiklerini belirtmiştir. Ayrıca yapılan güreş neticesinde birbirine galip gelemeyen pehlivanların 360 çeşit pehlivanlık hilelerine başvurduklarını dile getirmiştir. Böylece pehlivanlar güreşçi hilelerinden birini yaparak rakibinin bir yerini gafil yakalayıp intikamını almıştır¹²⁹³.

Uzun yıllar bölgede faaliyet gösteren bu zâviyenin muhasebe kayıtlarından gelir ve giderleri de tesbit edilmiştir. Buna göre; Şeyh Cemaleddin zamanında Edirne'deki Güreşçiler Tekkesi/Zâviyesi için Serhâzin-i Enderûn-ı Hümâyûn (Enderûn Hazinedarbaşısı) Mehmed Ağa zamanında 1 Muharrem 1167-30 Zilhicce 1169 yılları arasında üç yıllık gelirleri muhasebe kaydında yer almıştır. Buna göre 1 Muharrem 1167-30 Zilhicce 1169 [29 Ekim 1753-25 Eylül 1756 tarihli kayıta Güreşçiler Zâviyesi'nin 3 yıllık geliri İcârât-ı mukâtaât-ı zemin-i dekâkîn (Dükân kiralari) 7680 akçeden oluşmaktadır. Muhasebe kayıtlarında yer alan bilgiye göre Güreşçiler Zâviye'sinin giderleri ise; günlüğü 8 akçeden 120 gün 1 yıllık 960 akçe, 3 yıllık 2800 akçe vakıf görevlilerinin maaşları ve hizmetleri için harcanmaktaydı. El-İhrâcât olarak tabir edilen genel giderlerden ise olarak Tekke şeyhine 3 yıllık 1920 akçe maaş, 3 yıllık 1800 akçe Taâmiye (yemek masrafı), 3 yıllık 1080 akçe muhasebe harcı olmak üzere toplamda 7680 akçe harcama yapılmaktaydı¹²⁹⁴.

Zâviyenin kurulduğu dönemdeki tasavvufî durumu bilinmemekle birlikte bir süre Bektaşîlik¹²⁹⁵ tarikatı bünyesinde hizmet vermiş¹²⁹⁶, daha sonra ise Nakşibendiyye tarikatı içerisinde yer almıştır¹²⁹⁷. Evliya Çelebi zâviyede Bektaşîlik ritüellerine göre uygulamaların yapıldığına dikkat çeker ve pehlivanların güreşe başlamadan önce “gülbâng-ı Muhammedî” çektiğini rivayet etmektedir¹²⁹⁸. Küştigirân Zâviye'sinde uygulanan bu tür uygulamalara göre XVIII. Yüzyılda bu kurumun Bektaşî tarikatına mensup olduğu söylenebilir. Zamanla harap olan tekke,

¹²⁹³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.584.

¹²⁹⁴ Mustafa Küçük, “Osmanlı Dönemi'nde Güreş ve Güreşçiler Tekkesi”, *Din ve Hayat, İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S.17, 2012, s.163.

¹²⁹⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.584.

¹²⁹⁶ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.584.

¹²⁹⁷ Ahmed Badi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s.187; Kayıcı, *Sâlnâmelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, s.104.

¹²⁹⁸ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, s.584.

1308/1890 senesinin ilk ayında yeniden yapılmıştır¹²⁹⁹. Bugün, aynı adreste Pehlivanlar Mezarlığı bulunmaktadır¹³⁰⁰. Mezarlıkta; Pehlivan Cemalettin, Ali Efendi, Mehmed Ağa ve kimliği belirlenemeyen bir kişiye ait mezarlar yer almaktadır¹³⁰¹.

Arşiv kayıtlarına göre mezkûr zâviyenin XVIII. Yüzyılda faal olduğu bilinmektedir. Nitekim H. 2 Rebûlevvel 1170/ M. 25 Kasım 1756 tarihli bir belgeye göre; Edirne'nin Veliyüddin mahallesinde vaki Güreşçiler Tekyesi (Pehlivan Cemaleddin Zâviyesi) mektep muallimliğinin İsmail bin Yusuf'a tevcihine dair bir berat bulunmaktadır¹³⁰². Bu kayıttan bahsi geçen zâviyenin kendisine bağlı bir medresesinin de bulunduğunu öğrenmekteyiz.

XVIII. yüzyıla ait başka bir belgede ise Edirne'de Pehlivan Cemaleddin'in Güreşçiler Tekkesi şeyhi olan İdris oğlu Süleyman'ın yevmi iki akçe ile şeyhlik görevinde bulunduğu ve onun vefat etmesi üzerine vazifesinin Pehlivan Gülşen Hasan'a tevcihine dair bilgiler bulunmaktadır¹³⁰³. (H. 22 Şaban 1181/ M. 13 Ocak 1768). Pehlivan Gülşen Hasan'dan sonra muhtemelen onun oğlu Pehlivan Gülşen Ahmed bu göreve getirilmiştir. Nitekim H. 29 Cemâziyelâhir 1205 / M. 5 Mart 1791 tarihli bir belgede Pehlivan Cemaleddin Zâviyesi evkafının yevmiye iki akçe vazife ile mütevellisi olan Hasan bin Ahmed'in (Pehlivan Gülşen Ahmet) evlatsız olarak vefat etmesi üzerine erbâb-ı istihkaktan Ömer İbn Osman'ın tayini hakkında bir berat-ı şerif bulunmaktadır¹³⁰⁴.

Pehlivan Cemaleddin Zâviyesi vakfı mahsulünden meşrut vazife ile mektep muallimliğinde mutasarrıf olan Derviş Ahmed'in uygunsuz davranışlarda bulunduğu ve halkı rahatsız ettiğine dair bir yazı bulunmaktadır. Söz konusu belgeye göre; Derviş Ahmed'in, kadın ve çocuklara nüsha yazıp okuduğu ve bazı ahlaksızlıklarda bulunduğu bildirilmektedir. Yaşanan bu olaylar akabinde adı geçen şahsın görevden alınmasına ve mektep muallimliği mutasarrıflık görevine Kadı Mevlana Ahmed Arif

¹²⁹⁹ Ahmed Badi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s.187; Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s.172.

¹³⁰⁰ Akçıl, *Edirne'nin Mimarlık Tarihinde Tekkeler*, s.270.

¹³⁰¹ Nesrin Çicek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.74.

¹³⁰² BOA. AE. SOSM. III 6-379.

¹³⁰³ BOA. C.MF. 143-7107.

¹³⁰⁴ BOA. C.MF. 101-5047.

Efendi'nin mührü ile Mehmed Nuri Halife bin el hacı Hasan'a tevcih edildiği bildirilmektedir (H. 29 Muharrem 1207 / M. 16 Eylül 1792)¹³⁰⁵.

XIX. Yüzyıl kayıtlarında ise Cemaleddin Pehlivan Zâviyesi'ni mütevelliliğine dair bir arşiv vesikası bulunmaktadır. Söz konusu belgeye göre; Cemaleddin Pehlivan Zâviyesi Evkafı'nın yevmi iki akçe vazife ile mütevellisi olan Ömer Halife İbn Osman'ın arkasında evlad bırakmadan ölmesi üzerine görev yeri boş kalmıştır. Bunun üzerine erbâb-ı istihkaktan Ahışhalı Pehlivan İbrahim Halife Cemaleddin Pehlivan Zâviyesi'nin mütevelliliği görevine getirilmiştir¹³⁰⁶.

H. 18 Zilkade 1230/ M. 22 Ekim 1815 tarihli belgede ise Pehlivan Cemaleddin Zâviyesi Şeyhi Ahmed oğlu Hasan Pehlivan'ın evladsız bir halde vefat etmesi üzerine zâviyenin şeyhliği görevine Ahışhalı İbrahim Pehlivan'a verildiğine dair bir berat bulunmaktadır¹³⁰⁷.

3.3.Diğer Zâviyeler

3.3.1. İznik'teki Zâviyeler

3.3.1.1.Yâkub Çelebi Zâviyesi

Yâkub Çelebi, I. Murad'ın oğlu olup¹³⁰⁸ kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yâkub Çelebi, I. Murad döneminde Karesi Sancağı beyi olarak görev yapmıştır¹³⁰⁹. Babası zamanında birçok muharebelere katılarak, cesaret ve kahramanlığını göstermiştir. Babası ile birlikte I.Kosova savaşına iştirak etmiş, savaşta ordunun sol tarafında yer almış ve Sırlara karşı büyük bir gayretle mücadele etmiştir¹³¹⁰. Ancak bu savaş esnasında babası I. Murad, Miloş adlı hain bir Sırp tarafından şehit edilmiştir. Bu sırada Yâkub Çelebi düşman ordusu ile uğraşmakta olup, babasının akıbetinden haberdar olmamıştır. Yıldırım Bayezid'i hükümdar yapmak isteyen bir grup Yâkub Çelebi'yi ortadan kaldırmak için ona bir plan yapmışlardır. Buna göre savaş alanında bulunan Yâkub Çelebi'yi “baban seni

¹³⁰⁵ BOA. C.MF. 156-7756.

¹³⁰⁶ BOA. C.EV. 127-6345.

¹³⁰⁷ BOA. C.MF. 46-2288.

¹³⁰⁸ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.39.

¹³⁰⁹ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.133; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.259; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.51.

¹³¹⁰ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.134; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.291; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.64.

çağırıyor” diyerek babasının yanına gelmesini istemişlerdir. Yâkub Çelebi de bu isteğe riayet ederek babasının bulunduğu mevkiye gelmiştir. Yâkub Çelebi, I. Murad’ın olduğu mekâna gelir gelmez 1389 yılında Yıldırım Bayezid yandaşları tarafından şehit edilmiştir¹³¹¹. Münecimbaşı, Yâkub Çelebi’nin bizzat Yıldırım Bayezid’in emri ile öldürüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Yıldırım Bayezid’in saltanat için kardeşini ilk öldürten kişi olduğu bilgisini de vermektedir¹³¹². Kepecioğlu da Yâkub Çelebi’nin Yıldırım Bayezid tarafından boğularak öldürüldüğünü ve 1389 yılında ölen bu zatın cenazesinin I. Murad’ın cenazesi ile Bursa’ya gönderildiğini rivayet etmektedir. Ayrıca Bursa’da gizlice defnedildiğini ve kabrinin de Çekirge’de Murad Hudâvendigâr Türbesi’nde bulunduğunu aktarmaktadır¹³¹³.

Osmanlı şehzadelerinin birçoğu gibi Yâkub Çelebi de Osmanlı topraklarında imar ve iskân faaliyetlerine önem vermiştir. Bu amaçla devletin muhtelif yerlerinde bazı yapılar inşa etmiştir. Bunlardan biri de İznik’te inşa edilen Yâkub Çelebi Zâviyesi’dir. Bazı eserlerde imaret olarak geçen bu yapı İznik’te XIV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen zâviyeli cami türlerinden biridir. Yâkub Çelebi tarafından 791 (1389) yılından önce yaptırılmış¹³¹⁴ olan binanın kitâbesi yoktur. Kepecioğlu, Maltepe mahallesinde bulunan bu yapının halen eski eserler deposu olarak kullanıldığını söylemiştir. Mezkûr yerde bulunan türbe ve imaret için Bursa’nın Aksungur köyünde 550 dönüm arazi vakf eylenmıştır. İznik ve Yalavo’da vakıfları bulunmaktadır. Yâkub Çelebi Şile’nin Salih köyünü dahi Hamza oğlu Ali Bey’den satın alarak bu imarete vakf eylemiştir. İznik’te iki pare bahçe, arsalar, çiftlikler ve dört bin akçe nakit de vakf eylemiştir. 1492 tarihli vakfiyesi vardır¹³¹⁵. İznik’te Yâkub Çelebi adına bir zâviye inşa edilmiş olduğu, 1580 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır: “...İznik’de vakı’ Yâkub Paşa Zâviyesi vakfına ve Nilüfer Hatun

¹³¹¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.124-125; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.134; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.48; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.305-307; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû’l-Ahbâr I*, s.122; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, s.68, 69.

¹³¹² Münecimbaşı Ahmet, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.101.

¹³¹³ Kâmil Kepecioğlu, “Yakup Çelebi”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.234.

¹³¹⁴ Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, s.20.

¹³¹⁵ Kâmil Kepecioğlu, “Yakup Çelebi İmareti ve Türbesi”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.234.

evkaafına mütevellî olan kimsenin hesab vermediği ihbar edilmekle, keyfiyet hizane-i amirece tetkik edilmiş ve 985 Muharrem guresinde verilmesi lazım gelen üç senelik muhasebenin verilmediği görüldüğünden İznik Kadısına (Hakk-ı sarîh) dairesinde muhasebe teftişinin yapılması Divan-ı Hümayun'dan yazılmaktadır. 13 Zilhicce 987 (1 Kanun-ı Sani 1580) ¹³¹⁶.

Vakıf kayıtlarından mezkur zâviyeye dair önemli bilgiler edinmekteyiz. Buna göre; Kandıra'ya tâbi Salihköy, Murad Hudâvendigâr'ın oğlu Yâkub Paşa/ Yâkub Çelebi tarafından Hamid Bey oğlu Ali Bey'den satın alındıktan sonra, İznik'teki zâviyesine vakfedilmiştir. Vakıf köyde, hariçten gelenlerle beraber 45 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği anlaşılmakla beraber, köyün hâsılı mukayyed değildir¹³¹⁷.

Yâkub Çelebi Zâviyesi 1919 yılına kadar fonksiyonunu sürdürmüş, bir süre boş kaldıktan sonra 1934'te müze deposu yapılmış, 1963'te onarılarak yeniden ibadete açılmıştır. Yapı yakın zamanda bir onarım daha görmüştür. Zâviyeli/tabhâneli diye adlandırılan plan grubu içerisinde değerlendirilen bu yapı bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile almaşık örgülü duvarlara sahiptir. Duvarların üstü tuğladan kirpi saçaklarla sonlanmış, üst örtüyü meydana getiren kubbe ve tonozlar dıştan hafif kavisli kiremitlerle kaplanmışır¹³¹⁸. İbadet mekanı tek kubbeli olarak tasarlanmıştır. Yapıya girildikten sonra doğu ve batı cephelere yerleştirilmiş zâviye mekanları tonoz ile örtülüdür. Yapıda beş bölümlü son cemaat yeri bulunur. Son cemaat yeri revaklar aynalı tonozlar ile örtülmüş olup revakı taşıyan üç ayak ve iki sütun bulunur¹³¹⁹. Zâviye duvarları, üç sıra tuğla bir sıra taş eklende almaşık teknikte örülmüştür¹³²⁰. Zâviyenin hemen yanında bulunan türbe kare planlı olup üzeri kubbe

¹³¹⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.328.

¹³¹⁷ KKA. TD 579, s. 136a.

¹³¹⁸ Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", s.66-67; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yâkub Çelebi Zâviyesi ve Türbesi", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s.280.

¹³¹⁹ *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986, s. 253-255; Özlem Çuhadar, *Bursa Camilerinde Revak-Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011, s.61.

¹³²⁰ Güllü Uzun, *Erken Osmanlı Mimarlığında Sütun Kullanımı (1299-1453)*, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019, s.174.

ile örtülmüştür. Bu türbe bir makam olup, gerçekte burada Yâkub Çelebi yatmamaktadır¹³²¹.

3.3.1.2. Balaban Bey Zâviyesi

İnce lakabıyla da anılan Balaban Bey, I. Murad devrinde yaşamıştır. I. Murad'ın emîrlerinden olup askere serdar olmuştur¹³²². Müneccimbaşı Toyca/Toğuca Balaban olarak zikretmektedir¹³²³. Kamil Kepecioğlu ise ona “Torça” ve “Deli Balaban” isimleri ile hitap edildiği bilgisini vermektedir¹³²⁴. İnce Balaban 1382’de Sofya’yı fetheden askerin kumandanı olarak görev yapmıştır¹³²⁵. I. Murad döneminde Edirne’ye düzenlenen fetihlerde görev almıştır¹³²⁶. I. Murad ile birlikte 1386 yılında yapılan Karaman seferinde yer almıştır¹³²⁷. Orhan Bey’in kumandanlarından olan Balabancık Bey’in oğlu olan Balaban Bey, 1389 yılında yapılan I. Kosova Savaşı’na katılmıştır¹³²⁸. Mehmed Süreyya, Balaban Bey’in Kosova savaşından bir iki sene sonra vefat ettiğini nakletmektedir¹³²⁹. Kepecioğlu ise Balaban Bey’in 1390 yılında öldüğü bilgisini aktarmaktadır¹³³⁰. İznik’te Balaban adında bir zâviye inşa edilmiştir. Yapım tarihi ve bânisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. XV. Yüzyılda da faal olan bu zâviyeye bazı yerler vakıf olarak verilmiştir. Kirmastı defterindeki kayıtlara göre; İznik’de Balaban Bey Zâviyesi Vakfı’na ait 42 haneden oluşan Ayucuk köyü vakfedilmiştir. 13 mücerred ve 9.697 akçe hâsılı bulunmaktadır¹³³¹.

¹³²¹ https://www.bursa.com/wiki/Yakup_celebi_zaviyesi_ve_turbesi_iznik 12.04.2022, saat: 22:42.

¹³²² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.2, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.356.

¹³²³ Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.126, 130.

¹³²⁴ Kâmil Kepecioğlu, “İnce Balaban”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.234.

¹³²⁵ Kepecioğlu, “İnce Balaban”, s.234.

¹³²⁶ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.215.

¹³²⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.119; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.118; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.52, 53.

¹³²⁸ Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi I*, s.126; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 2*, s.356; Kepecioğlu, “İnce Balaban”, s.234.

¹³²⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 2*, s.356.

¹³³⁰ Kepecioğlu, “İnce Balaban”, s.234.

¹³³¹ Kaplanoğlu, Topçu, Delil, *1455 Tarihli Kirmastı Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, s.213.

3.3.2. Karesi Topraklarındaki Zâviyeler

3.3.2.1. Ahî Mustafa Zâviyesi

Balıkesir’de Sahn-ı hisar Mahallesinde bulunan zâviyenin Gazi Hudâvendigâr zamanında veya daha önceki bir tarihte Ahî Şeyhi Mustafa b. Ahî tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir. 1573 yılında Ahî Mustafa Zâviyesi’ni kullanan Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi’nin elinde, Gazi Hudâvendigâr zamanından daha önceki şeyhlerin eline verilmiş ve daha sonra da Sultan Bayezid devrinde onaylanmış beratların olduğu bilinmektedir. Bu beratın bize verdiği bilgiye göre, zâviyenin Gazi Hudâvendigâr zamanında veya daha önceki yıllarda inşa edildiği söylenebilir. Ahî Mustafa Zâviyesi hem konaklama hem de yemek verilen bir zâviye olarak faaliyetlerini sürdürmüştür¹³³². Zâviyenin işletilebilmesi için Ahî Mustafa’nın yaptığı vakıflar oldukça zengindir. Bu vakıflar içinde muhtelif yerlerde 7 parça tarla, 2 dükkân, 1 başhâne, 1 tuz hane zemini ve 1 tane tahunhanenin de yarım hissesi mevcuttur. XVI. Yüzyılda bu vakıflardan sağlanan gelir 4129 akçedir¹³³³.

1573 - 1574 tarihinde yapılan tahrir göre Balıkesir kazasında bulunan zâviyenin meşihatine 24 akçe ile Seydi Hüseyin mutasarrıftır. Gelirleri ise Balıkesir’de bulunan 5 parça bağ zemininden 720 akçe, 5 tane dükkân mukâtaasından 85 akçe, mukâtaa-yı başhânedan 2.800 akçe, 2 parça zemin mukâtaasından, zemin-i mukâtaa 2 kıta; Balıkesir’deki mukâtaa-yı tafthaneden (?) 500 akçe ve mukataa-yı zemin-i buzhaneden (?) 24 akçe olmak üzere toplam 4.129 akçeden müteşekkildir¹³³⁴.

Ahî Mustafa Zâviyesi’nde fukaraya yemek şartı olduğu XVII. yüzyıl kayıtlarında da belirtilmektedir. Ancak bu dönemde mütevellilerin ilgisizliği nedeniyle vakfin harabeye döndüğü ifade edilmektedir. Bu duruma karşı 1110/1698-1699 tarihli beratta tamir ve bakımını yapmak şartıyla yeni bir müteveli tayin

¹³³² Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.289.

¹³³³ BOA. TT 166, s.255; KKA. TD 568, s.123a. Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.289; M. Murat Öntuğ, “Ahi Mustafa Zaviyesi (Balıkesir)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.155; M.Murat Öntuğ, “*XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*”, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s.93-94.

¹³³⁴ KKA. TD 568, s. 123a.

edildiği kayıtlıdır¹³³⁵. 1136/1723-1724 tarihli bir beratta vakfin zâviyesinde çalışan dakkülhınta (buğday öğüten)'nin günde bir buçuk akçe maaş aldığı ve yine 1139/1726-1727 tarihli diğer bir beratta ise cüzhân ve tabbah (aşçı) olan görevlilerin günde birer akçe maaş ile çalıştıkları kayıtlıdır. XVIII. Yüzyıl sicillerinde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıfları birlikte zikredilmekle beraber, mescidin Ahî Mehmed tarafından, zâviyenin ise Ahî Mustafa tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. 1139/1726-27 tarihli bir arzda Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarının mütevellisi, vakfin ekserisinin müsakkafat olduğunu açıkladıktan sonra günde iki akçe maaş ile bir câbî tayin edilmesini arz etmektedir¹³³⁶.

Ahî Mustafa Zâviyesi ile ilgili H. 17 Zilkade 1149/ M. 19 Mart 1737 tarihli belgede ise Balıkesir'de vaki Ahî Mehmed oğlu Mustafa vakfında şeyh olmak üzere yevmi dört akçe vazifeye mutasarrıf olan Halil Efendi'nin evlatsız ölmesi üzerine onun görev yeri boş kalmasından dolayı yeni bir şeyhin atanmasına dair hazırlanmış bir belge kayıtlara geçmiştir¹³³⁷. Bu belgeden sonra Ahî Mustafa Zâviyesi'nin akıbeti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüze kadar varlığını muhafaza edemeyen Ahî Mustafa Zâviyesi'nin XVIII. Yüzyılın son dönemlerinde yıkılmış olabileceği söylenebilir.

3.3.2.2. İne Bey Zâviyesi

İne Bey, kaynaklarda “İne Bey Subaşı¹³³⁸”, “Eyne Bey”, “İncei Bey” ve mahkeme sicil kayıtlarında da “İne Ali Baba” adıyla zikredilmektedir¹³³⁹. Babasının adı Feleküddin¹³⁴⁰ ya da İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesine göre ise “Meliküddîn” idi¹³⁴¹. Tarihi kaynakların aktardığı bilgilere göre İne Bey I. Murad'ın

¹³³⁵ Ünlüyol, *Şerriye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, s.201; Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.94.

¹³³⁶ Ünlüyol, *Şerriye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, s.201, 202.

¹³³⁷ BOA. C.EV. 482 -24395.

¹³³⁸ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.64.

¹³³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.331, dipnot 3; Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.289, 2. Dipnot.

¹³⁴⁰ Ekrem Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, *Kaynak Dergisi*, S.57, Balıkesir 1937, s.247; Kâmil Kepecioğlu, “İnebey (Subaşı)”, *Bursa Kütüğü*, C.II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s.235; Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s.287.

¹³⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.331, dipnot 3.

subaşıydı¹³⁴². Mehmed Süreyya'nın *Sicil-i Osmani* adlı eserine göre; Firûz Bey¹³⁴³ de onun yeğenidir. Neşrî'ye göre Ankara muhafızı Yakup Bey, Firûz Bey'in oğlu olduğu bildirilmekte ve İne Bey'in de Emîr Yakup'un dayısı olduğu bilgisi bulunmaktadır¹³⁴⁴. İne Bey'in, Emîr Yakup'un dayısı olduğu bilgisi *Solak-Zâde Tarihi*'nde de yer almaktadır¹³⁴⁵. İne Bey, Balıkesir de önce subaşılık daha sonra da sancakbeylik görevinde bulunmuştur¹³⁴⁶. Karamanoğlu ile yapılan muharebede I.Murad'ın oğlu ile sağ kola memur edilerek başarılı mücadelelerde bulunmuştur. Sırbistan muharebelerine Saruca Paşa ile beraber on bin erle gitmiş ve Şehirköy'ün etrafını yakıp yıkmıştır. Kosova Meydan Muharebe'sinde (1389) Gazi Evranos sağ cenaha ve İne Bey sol cenaha memur edilmiştir¹³⁴⁷. İne Bey, Sultan I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda subaşı olarak bulunmuş ve bu savaşın sonunda Balıkesir'de sancak beyliği görevine getirilmiştir. 1400 yılında bir süre vezirlikte bulunan İne Bey, Bursa, Bergama, Ankara ve Balıkesir'de birçok hayır eseri yaptırmıştır. İne Bey, Ankara savaşında Lala Şahin Paşa, Saruca Paşa ve Hacı Evranos Bey ile birlikte Osmanlı ordusunun sağ kolunda yer almıştır¹³⁴⁸.

Yıldırım Bayezid döneminde de etkinliğini sürdüren İne Bey 1402 Ankara savaşı sonrasında veliahtlar arasındaki taht kavgasına müdahil olmuş ve yaşanan olayların akabinde hayatını kaybetmiştir. Rivayetlere göre; Süleyman Çelebi, Ankara savaşının kaybedildiğini görünce vezîriâzam Çandarlızâde Ali Paşa, Murad Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Balıkesir Subaşı İne Bey ve bir kısım kuvvetlerle birlikte kaçmışlardır¹³⁴⁹. Böylece İne Bey, Ankara savaşı akabinde Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında vukubulan taht kavgasına karışmış ve şehzadeler arasında orta yolu bulmaya çalışmıştır. Bu nedenle İne Bey ilk olarak Mehmed

¹³⁴² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.225.

¹³⁴³ Firûz Bey hakkında ayrıntı malumat için bakınız: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.II, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.538.

¹³⁴⁴ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C.II, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s.423.

¹³⁴⁵ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.124.

¹³⁴⁶ Kepecioğlu, "İnebey (Subaşı)", s.235; Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.287.

¹³⁴⁷ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.64; Kepecioğlu, "İnebey (Subaşı)", s.235.

¹³⁴⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr I*, s.151; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.102.

¹³⁴⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 1988, s.326.

Çelebi ve Âsâ Çelebi arasında yaşanan taht mücadelesini barışçı yollarla çözmek istemiş ve Mehmed Çelebi'ye abisi Âsâ Çelebi ile Anadolu'nun aralarında paylaşılması için öneride bulunmuştur. Mehmed Çelebi de İne Bey'in önerisini kabul edip, kardeşi Âsâ Çelebi'ye mektup göndermiştir. Tokat ve Sivas'a kadar Bursa'nın kuzey ve doğusunda olan yerlerin kendisinde kalmasını, Osmanlı başşehrinin güney ve batısındaki Aydın, Saruhan, Germiyan, Karesi ve Karaman vilâyetlerinin Âsâ Çelebi'nin hükmünde olmasını teklif etmiştir. Ancak onun bu teklifi Âsâ Bey tarafından kabul edilmemiş, taraflar arasındaki taht mücadelesi devam etmiştir¹³⁵⁰. İne Bey kardeşler arasında yaşanan rakabetler/çatışmalar neticesinde 1402 yılında vefat etmiştir¹³⁵¹. Bazı kaynaklara göre ise Yıldırım Bayezid Han zamanında vezirlik (1400) yapan İne Bey, Çelebi Mehmed'in serdarı iken Âsâ Çelebi ile giriştiği Ulubat muharebesinde öldürülmüştür. Neşrî eserinde İne Bey'in, şehzadelerden Âsâ Çelebi'nin kılıcı ile öldürüldüğünü rivayet etmektedir¹³⁵². Uzunçarşılı da bu fikri teyit ederek bizzat Âsâ Çelebi tarafından öldürüldüğü bilgisini aktarmaktadır¹³⁵³. Kepecioğlu da yukarıdaki müellifleri destekleyerek, Âsâ Bey'in 1402 yılında İne Bey'i kılıçla şehit ettiğini belirtmektedir¹³⁵⁴. İne Bey'in kabri Balıkesir'de Kepsud kazasının Teke köyündeki türbesindedir¹³⁵⁵. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi de eserinde İne Bey'i I. Murad dönemi devlet adamları arasında zikretmiş ve onun hakkında medhedici sözler söylemiş, "*müdebbir-i vüfûr ve nik ü bed görmüş dilâver-i 'adalet şuhûr, seha vü keremi meşhûr idi* ifadelerine yer vermiştir¹³⁵⁶.

Yaptığımız çalışmalar neticesinde İne Bey'in hayırsever bir kişiliğe sahip olduğunu da görmekteyiz. Nitekim İne Bey; Bursa, Balıkesir ve Ankara gibi şehirlerde muhtelif yapılar inşa etmiştir. İne Bey, Balıkesir'de de kendi adıyla bilinen bir zâviye yaptırmıştır. Balıkesir şehrinin içindeki zâviyenin 3 Şaban 804/8 Mart

¹³⁵⁰ Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.124, 125; Kepecioğlu, "İnebey (Subaşı)", s.235; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.330; Nezihi Aykut, "Âsâ Çelebi", *DİA*, EK-I, Ankara 2020, s.646.

¹³⁵¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.146-147; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II*, s.423, 425, 427; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.125; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.799.

¹³⁵² Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II*, s.427.

¹³⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.331.

¹³⁵⁴ Kepecioğlu, "İnebey (Subaşı)", s.235.

¹³⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.331.

¹³⁵⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr I*, s.127.

1402 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır¹³⁵⁷. Vakfiyede İne Bey Zâviyesi'nin Balıkesir şehrinin hangi mahallinde inşa edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Halk arasında yapının bugünkü Zağanos Paşa Cami'nin güney tarafındaki yolun karşısında yer alan dükkânların bulunduğu yerde olduğu söylenmektedir¹³⁵⁸.

Vakfiye de verilen bilgiye göre; “misafirler, garipler, fakara ve yoksullar; zayıf ve miskinler ile ehli ilim, ehli Kuran va din taliplerinden yatacak yerleri olmayan ve hiç kimse tarafından misafir edilmeyen ve diğer müstahiklerden gelip konan ve gidenler için “bela ve musibetlerden mahfuz kalası Balıkesir şehrinde” etrafında matbah, odaları ve ahırını müstemil olarak “şerif bir zâviye bina eylediği” belirtilmektedir”¹³⁵⁹.

Vakfiyede yer alan bilgilere göre bu zâviyeye pek çok yer vakfedilmiştir. Buna göre; Balıkesir şehrine bağlı Kilisecik Köyü ile Fart nahiyesine bağlı Şehre Kozluca Köyü, Çakır çiftliği mezraası, Balıkesir, Bursa ve Bergama'da bulunan beş değirmen ile muhtelif mahallerde yer alan toplamda yedi adet değirmenlerden ikişer tanesinin Balıkesir ve Bursa'da, üçünün mahrusaî Bergamada bulunduğu ve zâviyenin hizmetine sunulduğu görülmektedir. Hamamlara gelince: ikisinin Balıkesir'de birinin Bursa'da (bu hamamın varidatından 39 Osmanlı dirhemi Bursa'da zâviye yanında bina eylediği medresenin, müderrisine, talebelerine, kayyumuna ve medrese avlusundaki türbede Kuran okuyan beş nefer gılmanına meşrut olup fazlasının Balıkesir'deki zâviyesine sarf edileceği bilgisi bulunmaktadır) Dördüncü hamamın “belalardan mahfuz kalası” Ankara kentinde ve iki hamamında Bergama şehrinde olduğu kayıtlara geçmiştir¹³⁶⁰. Zâviyenin bu akarlarının XVI. yüzyıldaki bir yıllık gelirleri 40.774 akçe idi¹³⁶¹. İne Bey Zâviyesi'nin XVII. yüzyılda, yukarıda belirtilen büyük vakıf akarları haricinde, ufak zemin gelirlerinin

¹³⁵⁷ Ekrem Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, *Kaynak*, S.57, Balıkesir 1937, 246, 247. Bu vakfiye ile ilgili bkz. VGMA. nr: 579, s.336-339; Arapça olan bu vakfiye tercüme edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, *Kaynak*, S.59, Balıkesir 1937, s.303-304; Ekrem Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, *Kaynak*, S.60, s.317, 318.

¹³⁵⁸ Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.288.

¹³⁵⁹ Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, s.247.

¹³⁶⁰ Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, s.247.

¹³⁶¹ BOA. TD 166, s.255.

de bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehrin neresinde bulunduğu belirtilmeyen beş zeminin Şaban 1040/Mart 1631 tarihinde bir yıllık geliri 6.000 akçe idi¹³⁶².

Mezkur vakfiyeye göre İne Bey, Balıkesir’de bu zâviye dışında bir imaret ile Taşpazarı ve Kanara hamamlarını da inşa ettirmiştir. Ayrıca bu yapıların haricinde Bursa’da bir medrese¹³⁶³ ve bir hamam, Bergama’da iki hamam (Saray ve Cami ya da İne Bey Hamamı) ve Ankara’da bir hamam (Öğle Hamamı)¹³⁶⁴ yaptırmıştır. Ayrıca vakfiyesinde geçmemekle birlikte Bergama-Soma yolu üzerinde bulunan köprüyü de İne Bey inşa ettirmiştir¹³⁶⁵. Bursa-Balıkesir yolu üzerinde Uluabad Köyü’ne 5 km. uzaklıkta bulunan yere H.797/M.1394 tarihli kitabesine göre Issız Han diye bilinen hanı da İne Bey inşa ettirmiştir¹³⁶⁶. Bazı dönemlerde tamir ve bakımdan geçirilmiş olan han, İne Bey’in yaptığı vakıflarla uzun süre işletilmiştir¹³⁶⁷.

Vakfiyede verilen bilgiye göre; İne Bey vakfının tevliyeti emîrlerin ve salih kimselerin en üstün olan zatlarından Feleküddür oğlu Alâeddin Ali Bey ile Abdullah oğlu Şahin Bey verilmiştir. Bu kişilerin ölümünden sonra evladiyet üsulüne göre nesilden nesile vakfın yönetim sistemi belirlenmiştir. Söz konusu şahısların çocukları olmadığı durumlarda ise vakfın akrabasından en iyi olanına verilmesi, bu kişilerin de olmaması durumunda kölelerin en iyisine görevin verilmesi kararlaştırılmıştır. Kölelerin de nesilleri kalmazsa dönemin imamı olan kimsenin sulehadan mütevellî tayin etmesini şart koşulmuştur¹³⁶⁸.

İne Bey Zâviyesi, XVII. Yüzyıla gelindiğinde şehrin en büyük zâviyelerinden birisi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Zâviye vakfının büyüklüğü ve gelir getiren akarlarının muhtelif yerlerde olması vakıfta görev yapan kişilerin sayısının artmasına

¹³⁶² Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.98.

¹³⁶³ İne Bey’in Bursa’da inşa ettirdiği bu medresenin 12 odadan oluştuğu bilinmektedir. İne Bey, Bursa da yaptırdığı hamamın gelirinden on dirheminin medreseye harcanmasından sonra, artan gelirin yine Balıkesir’deki zâviyesine harcanmasını istemiştir. Medrese ikinci sınıf bir medresedir. Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.288, dipnot 2.

¹³⁶⁴ Bu hamam hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Hamamları ve Kaplıcaları*, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s.27-32.

¹³⁶⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.229.

¹³⁶⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.526. Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.97.

¹³⁶⁷ Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.289.

¹³⁶⁸ Ekrem Çavuldur, “Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika”, *Kaynak Dergisi*, S.58, Balıkesir 1937, s.282.

neden olmuştur. Bu durum vakıf gelirlerinde usulsüzlük yapılması gibi olayları meydana getirmiş, bu nedenle de vakıfta görev yapan mütevelliler, vakfi zarara uğratmalarından dolayı sık sık değiştirilmişlerdir. Örneğin, Receb 1023/ Ağustos 1614 yılında İne Bey Zâviyesi vakfında müteveli olan Mevlânâ Muslihiddin ve Abdi adlı kişiler 2-3 seneden beri “mâl-ı vakfi” zarara uğrattıkları için görevlerinden alınmışlardır¹³⁶⁹. Bu görev H.1025/ M.1616 yılında Ahmed’e verilmiş fakat bu zatda görevde fazla kalıcı olmamış ve 29 Safer 1034/ 10 Aralık 1624 yılında bu göreve İbrahim Abdullah getirilmiştir¹³⁷⁰. Vakıfta müteveli olan kişiler XVII. yüzyılın ilk yarısında günde iki akçe ücret almaktaydılar¹³⁷¹. Zâviyede görev yapan şeyhler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterlerinde* yer alan bir bilgiye göre; Mevlânâ Pîr Ahmed’in, İne Bey Zâviyesi’nde şeyhlik görevinde bulunduğu bilgisi kayıtlara geçmiştir¹³⁷². Zâviyenin yakın zamana kadar mevcut olduğu ve medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir¹³⁷³.

3.3.3. Ankara’daki Zâviyeler

3.3.3.1. Ahî Elvan Zâviyesi

I. Murad döneminde timar sahibi olduğu bilinen Ahî Elvan, Hacı Mecdüddin adlı bir zatın oğludur. Ahîlerin seyfi koluna mensup olan bu şahsın esas adı Ahî Elvan Mehmed Bey’dir¹³⁷⁴. *918 Tarihli Vakıf Defteri*’nde Ahî Bayezid bin Ahî Elvan diye geçmektedir¹³⁷⁵. Ankara’daki Ahî Elvan Cami mimberinde de adı “*Nizamü’-d-din oğlu Zehrab oğlu Mecdü’-d-din İsa oğlu Mehmed Bey oğlu Hacı Elvan*” şeklinde zikredilmektedir. Zeki Oral’ın hazırlamış olduğu çalışmada 73. Sayfa, 112 numaralı dipnotta “*Etnografya Müzesine naklolunmuş 27 numaradaki mezar taşı Ahî Elvan oğlu Emir Paşa, 38 numaralı taşta ise Ahî Elvan kızı Seher Hatun’un adı geçmektedir.*” Bu bilgiye bağlı olarak Ahî Elvan’ın çocuklarını ve isimlerini de

¹³⁶⁹ Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.98.

¹³⁷⁰ Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki*, s.98.

¹³⁷¹ Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.98.

¹³⁷² *Erken Dönem Osmanlı İlimiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Hazırlayanlar: Ercan Alan - Abdurrahman Atçıl, Ankara 2018, s.158.

¹³⁷³ Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.288.

¹³⁷⁴ Mübarek Galip, *Ankara II, Kitabeler*, İstanbul, 1331/1928.

¹³⁷⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara’da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya 2011, s.73.

öğrenmiş oluyoruz¹³⁷⁶. Bu dönemde tımar sahibi olan ahîler kendilerini topluma adanmış, tımar işletip gelirlerini zâviyelerine vermişlerdir. Nitekim tahrir kayıtlarında *Karye-i Küçük adlı bir mevkiinin (Tımar-ı Mehmed Çelebi Hudâvendigâr zamanından beri) Ahî Elvan'ın yeri olduğunu belirtilmiştir*¹³⁷⁷. Aynı şekilde *Karye-i Okçu adlı mahalinde (Tımar-ı Mehmed mezkur Hudâvendigâr zamanında Ahî Elvan yeri olduğu ifade edilmiştir*¹³⁷⁸. Ayrıca Ahî Elvan'ın *Karye-i Kızılca şehir kadimî tımarı olduğunu bildirmiştir*¹³⁷⁹.

Ankara'nın nüfuzlu Ahîlerinden olduğu anlaşılan Ahî Elvan Bey, kendi adını taşıyan bir zâviye ve cami yaptırmıştır¹³⁸⁰. Zâviye zamanla yıkılıp ortadan kalkmıştır. Samanpazarı'nda Ahî Arap Mahallesi Koyunpazarı Sokağı'nda bulunan cami ise hâlâ ayakta. H.732-762 / M.1331-1360 tarihleri arasında yaptırıldığı tahmin edilen cami, minberindeki tarihine göre H.816 / M. 1413 yılında tamir görmüştür¹³⁸¹. H. 784 /M. 1382 tarihinde vefat eden Ahî Elvan'ın mezarı ise Yediler Kabristanı'nda bulunmaktadır¹³⁸².

Ahî Elvan Zâviyesi ile ilgili *1522 ve 1571 Tarihli Evkaf Defterleri*'nde yer alan kayıtlarda yapının hayır amacıyla kurulduğu ve yıllık gelirinin her iki deferde de 950 akçe olduğu tespit edilmiştir. Âyende ve revendeye hizmet eden zâviyenin gelirleri meyve bahçelerinden ve çiftlik arazilerden elde edilen hâsılattan oluştuğu ve bu yerlerin Ankara'da bulunduğu bilinmektedir¹³⁸³. Bu vakfın gelirleri hakkında ilk dönem kaynaklarında sınırlı bilgiler bulunmakla beraber 1530 tarihli MAD'ne göre çiftlik ve müstagille geliri hem yer, hem miktar olarak aynı şekilde geçmektedir¹³⁸⁴. 1522 numaralı 1532 tarihli deftere göre zâviyenin en önemli gelir kaynağı çiftlik ve

¹³⁷⁶ Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", s.72, 73.

¹³⁷⁷ BOA. MAD. 9, s.49a. Mehmet Ali Hacıgökmen, Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Haline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2012, S.32, s.281.

¹³⁷⁸ BOA. MAD. 9, s.49b.

¹³⁷⁹ BOA. MAD. 9, s.568a.

¹³⁸⁰ Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, s.73.

¹³⁸¹ Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", s.72-73.

¹³⁸² Mübarek Galib, *Ankara*, C.I, İstanbul 1341, s. 49-50; İsmail Çiftçiöğlü, "Ahiler Döneminde Ankara'daki Bazı İlim ve Fikir Adamları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, s.29.

¹³⁸³ Çetinkaya, "Ankara'da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri", s.156.

¹³⁸⁴ *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I Kütahya, Karahisar-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd, Ankara Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 13, Ankara 1993, s.368.

mezraa hâsılatıyla icâre-i müstegilledir¹³⁸⁵. Bu kayıttaki Ahî Elvan Zâviyesi'ne gelir sağlayan Gelenhoriyon (?) yakınlarında bulunan müstagille icaresi 400 kuruş, Etlik karyesindeki iki çiftlik büyüklüğünde bulunan mezranın geliri de 550 kuruştur¹³⁸⁶. Son dönem belgelerinde ise çoğunlukla âşâr bedeli, çayır ve yoncalıklar Ahî Elvan Zâviye'sinin gelir kaynakları arasında sayılmaktadır. Zâviyenin gelir kaynağı olan çayır ve yoncalıklar Ankara'da Gelenhoriyon (?) ve Akköprü civarında olup 315,5 kuruş yıllık gelire sahiptir¹³⁸⁷. Zâviyenin vakıf gelir miktarıyla ilgili olarak ilk dönem kaynaklarından sadece 1530 ve 1531-1532 tarihli defterlerde 950 kuruş geçmektedir. 1577-1868 yılları arasını kapsayan son dönem belgelerinde ise bu miktar 102-175 kuruş arasında değişiklik göstermektedir. Diğer belgelerin tamamında ise âşâr bedeli 123 kuruş olarak geçmektedir¹³⁸⁸.

Hurufat defterlerinde yer alan kayıtlardaki 1105/1693 yılındaki bilgiye göre; Ahî Elvan Zâviyesi zâviyedarı Sunullah'a tecdid ve ibka buyrulmuştur. Yani Sunullah'a verilen zâviyedarlık görevi yenilenmiş ve bu görevde devam etmesi gerektiği belirtilmiştir¹³⁸⁹. 1703 tarihli kayıta ise Ahî Elvan Zâviyesi'nin bir akçe ile zâviyedarı olan Sunullah'ın berat mucibince görevinin tekrar yenilediğine dair bir bilgi yer almaktadır¹³⁹⁰. Sunullah'tan sonra Ahî Elvan Zâviyesi'nde zâviyedar olarak görev yapan kişiler şunlardır; Sunullah'ın oğlu Mustafa, Mustafa'dan sonra Seyyid Halil Halife'ye, Abdullah, Tayyib Baba, Edhem Baba, Seyyid Kasım Baba bin Seyyid Halil Baba, Seyyid Halil baba bin Haydar Baba, Haydar Baba'dan sonra yeğenleri Seyyid Salih ve Seyyid İbrahim ve Seyyid Ahmed ibn Seyyid Mustafa isimli kardeşler ortak bir şekilde zâviyedarlık görevine geçmişlerdir¹³⁹¹.

Söz konusu görevlendirme yapılmasının ardından 1859 yılına kadar zâviyede zâviyedarlık görevine kimin getirildiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi

¹³⁸⁵ Ahmet Demir, "Elvankent'in Manevi Mimarı Ahi Elvan ve Vakıfları", *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C.II, Etimesgut Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, Ankara 2018, s.279.

¹³⁸⁶ Demir, "Elvankent'in Manevi Mimarı Ahi Elvan ve Vakıfları", s.279, 21 numaralı dipnot.

¹³⁸⁷ Demir, "Elvankent'in Manevi Mimarı Ahi Elvan ve Vakıfları", s.279, 22 numaralı dipnot.

¹³⁸⁸ Demir, "Elvankent'in Manevi Mimarı Ahi Elvan ve Vakıfları", s.279.

¹³⁸⁹ VGMA, HD. 1138, s. 10.

¹³⁹⁰ VGMA, HD. 1067, s.167.

¹³⁹¹ Adem Çetin, *Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.662, 663, 664.

bulunmamaktadır. 1859 yılı ve sonraki dönemlere ait bilgiler ise Ankara Hacı Bayram Mahallesi'nde bulunan zâviye muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Bu kayıtlar zâviyenin 1859-1867 yılları arası dönemine ait olup beş ayrı kısımdan oluşmaktadır. Buna göre 1859-1860 yılı muhasebe kayıtlarında Ahî Elvan Zâviye'sinin mütevellisi ve zâviyedarı Ahmet Baba'dır. Zâviyenin gelirleri âşâr bedeli olarak tahsil edilirken giderlerini ise zâviyedarlık ve fakire fukaraya yemek yedirme hizmeti oluşturmaktadır. Yıllık gelir ve giderlerinin 123 kuruş olduğu anlaşılmaktadır¹³⁹². Bir yıl sonra tutulan muhasebe kayıtlarında da zâviyenin yönetimi ve masrafarında herhangi bir değişiklik olmamış, aynı şekilde devam etmiştir¹³⁹³. 1861-1862 yılı kayıtlarında ise yine âşâr bedeli olarak elde edilen 123 kuruş gelirin belli bir miktarı Ahmet Baba'nın vazifeye tevcihi için harcanmıştır¹³⁹⁴. Zâviyenin bir yıl sonraki kayıtlarına göre zâviyedarlık bu dönemde de Ahmet Baba'dadır. 123 kuruş olan yıllık gelirin bir kısmı İbrahim Baba isimli ahînin boş olan yarı hissesi için bir diğer kısmı da Ahmed Baba'nın tevliyeti için harcanmıştır¹³⁹⁵. 1865-1866 yılına gelindiğinde zâviyenin gelir giderleri ve tevliyeti aynı kalmış görünmektedir¹³⁹⁶. Bahsi geçen dönemden sonra kaynaklarda Ahî Elvan Zâviyesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.3.3.2. Ahî Selman Zâviyesi

Ankara'nın Ayaş ilçesine bağlı Yeregözü (Sinanlı) köyünde yer almaktadır. Adına zâviye kurulan Ahî Selman'ın, I. Murad döneminde yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde Ahî Selman'ın oğlu Süleyman, I. Murad'ın beratıyla zâviyeye ait mahalleri tasarruf etmiştir. Bazı belgelerde bu zâviyenin adı *Ahî Selman'ın oğlu Süleyman* şeklinde de geçmektedir¹³⁹⁷.

Ahî Selman Zâviyesi'ne, Yeregözü'deki iki çiftlik yer kadimden vakfedilmiştir. Bayezid Hudâvendigâr hükmüyle Ahî Selman oğulları Ahî Süleyman ve Şems vakfedilen yerlere mutasarrıf olmuştur. Köhne defterin yazıldığı dönemde ise Ahî Selman evlâtlarından Ahî Mehmed, Ahî Şemseddin ve Ahî Selman'ın

¹³⁹² VGMA, 01974, 00147.

¹³⁹³ VGMA, 01974, 00049.

¹³⁹⁴ VGMA, 01954, 00019.

¹³⁹⁵ VGMA, 01975, 00198.

¹³⁹⁶ VGMA, 01955, 00145. Çetinkaya, "Ankara'da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri", s.156.

¹³⁹⁷ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara*, s.205.

ellerinde sultanın beratı bulunduğu halde mutasarrıf oldukları kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Yeregömi’de iki değirmenin 3/4’ü ve İlhan köyünde dört bağın da vakfa dâhil edildiği defter-i köhne de kayıtlıdır¹³⁹⁸.

Ahî Selman Zâviyesi’nin 1859-1860 yılı muhasebe kayıtlarında verilen bilgiye göre; zâviyenin mütevellileri Abdullah ve İsmail adlı kişilerdir. 768 kuruş âşâr bedeli geliri olan zâviyenin giderlerinin de aynı tutarda olduğu bilinmektedir. Bu yılda zâviyenin giderleri arasında çocuksuz vefat eden Abdullah’ın yarı hissesi, muharrir maaşı, muhasebe harcı, âyende ve revendeye yemek hizmeti yer almıştır. Zâviyenin vakfiyesi olmadığı sebebiyle zâviye gelirleri eskiden olduğu gibi zâviyedar ve meşihat vazifelerini ifa edenler tarafından yemek yedirme hizmeti olarak harcanmaktaydı¹³⁹⁹. Bir yıl sonrasına ait muhasebe kayıtlarında İsmail’in zâviyeye tek başına mütevellilik yaptığı görülmektedir. 1861 tarihli kayıta gelirleri âşâr bedeli olarak tahsil edilen zâviyenin toplam geliri bir önceki yıl ile aynıdır. Bu dönemde de bir yıl önce vefat eden Abdullah’tan kalan hissenin hazineye ait olan kısmı ile gelen geçen yolculara yemek yedirmek için ayrılan vakıf fazlası meblağ zâviyenin masrafarını oluşturmakta olup, yıllık 480 kuruşa tekabül etmektedir¹⁴⁰⁰. 1862-1863 yılı Ahî Süleyman Zâviyesi muhasebe kayıtlarında müteveli olarak İsmail Halife yer almaktadır. Bu dönemde de âşâr bedeli olarak tahsil edilen gelirlerin yıllık toplam 768 kuruş olduğu bilinmektedir. Aynı tutarda masraf ile yılı tamamlayan zâviyenin harcamaları arasında zâviye tamiri, muharrir maaşı, muhasebe harcı ile zâviyede âyende ve revendeye yemek yedirme hizmeti bulunmaktaydı¹⁴⁰¹. Bir sonraki yılın muhasebe kayıtlarına göre müteveli vazifesine ayrılan meblağ dışında zâviyenin işleyiş ve gelir giderlerinde herhangi bir değişikliğe rastlanmamıştır¹⁴⁰².

Ahî Selman Zâviye’sinin 1864 yılındaki zâviyedarı Seyyid İsmail idi. Seyyid İsmail’den sonra ise Abdullah ve İsmail’in zâviyedar olduğu kayıtlara geçmiştir.

¹³⁹⁸ KKA. TD 558, s. 136b-137a. Deniz Karaman, “XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası Vakıfları”, *Bellekten*, C.67, S.250, Aralık 2003, s.832, 77. Dipnot.

¹³⁹⁹ VGMA, 01974, 00098.

¹⁴⁰⁰ VGMA, 01954, 00068.

¹⁴⁰¹ VGMA, 01955, 00186. Çetinkaya, “Ankara’da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri”, s.157, 158.

¹⁴⁰² VGMA, 01975, 00119. Çetinkaya, “Ankara’da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri”, s.158.

1867 yılından sonra arşivde zâviyenin izine rastlanmaması, zamanla metrûk hale geldiğini veya yıkıldığını göstermektedir¹⁴⁰³.

I. Murad döneminde ele aldığımız bu zâviyelerin dışında Bursa'da; Şeyh Yusuf ve Gazi Oğlu Hızır, Yenişehir'de Şeyh Kara Zâviyesi, İnegöl'de Şeyh Ali Zâviyesi ve Mustafa Şeyh Zâviyesi, Söğüt'te Şeyh Ömer Zâviyesi ve Dursun bin Salih Şeyh Zâviyesi, Gölpazarı'nda Hızır Şeyh Zâviyesi, İsrail Şeyh Zâviyesi, Ahî Gündüz Zâviyesi, Menteşe Şeyh Zâviyesi, Şeyh İlyas Zâviyesi, Yenice-i Taraklı'da Osman Şeyh Zâviyesi, Musa Şeyh Zâviyesi, Geyve'de Muhammedi, İbrahim, Musa, Abdi ve Şeyh Mehmed Zâviyesi, Sülü Şeyh Zâviyesi, İznik'te Gündüz Bey Zâviyesi, Aydın Oğlu İsa Bey Zâviyesi, Karesi Topraklarında Ahî Zeynel Zâviyesi, Bayramiç Şeyh Zâviyesi, Oylat Baba Zâviyesi, Bigadiçte Saruhan Şeyh Zâviyesi, Vize'de Mihal oğlu Yahşi Bey Zâviyesi, Ahmed Baba Zâviyesi, Bolu'da Germiyanoglu Şeyh Nusreddin Zâviyesi, Gerede'de Aydın Şeyh Oğlu Abdürrahim Zâviyesi, Murad Şeyh Zâviyesi, Çağa'da Sevindik Şeyh Zaviyesi, Mengen'de Sofu Ali Zâviyesi, Onikidivan'da Şeyh Alaeddin Seydi Zâviyesi, Beypazarı'nda Bükler Şeyh Oğlu İshak Şeyh Zâviyesi ve Eskişehir Sivrihisar Nahiyesi'nde Ahî Fahreddin Zâviyesi¹⁴⁰⁴ bulunmaktadır. Ancak adı geçen bu zâviyeler hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığından dolayı tafsilatlı bilgi verilemeyip isimleri zikredilmiştir.

3.4.I. Murad Dönemi Zâviyelerinin Değerlendirilmesi

Murad Hudâvendigâr Dönemi, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını tamamladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Nitekim bu dönemde Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamlayıp yükselişe doğru adım atmıştır. Osman ve Orhan Bey döneminde Batı Anadolu ve Orta Anadolu'ya yapılan fetihlerin ardından I. Murad yönünü Balkanlara çevirmiştir. Edirne'nin Osmanlılar tarafından ele geçirilip ikinci bir başkent haline getirilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar ve Avrupa'daki varlığı kesinleşmiştir. Ayrıca Anadolu'da siyasî birliği sağlama adına bazı beylikler ile de mücadele edilmiş ve bu dönemde kısmen Anadolu'da Türk birliği sağlanmıştır.

¹⁴⁰³ Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Ahileri ve Eserleri*, Ankara 2011, s.116; Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara*, s.79; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Selman Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2020, s.171.

¹⁴⁰⁴ M. Murat Öntuğ, "Ahi Fahreddin Zâviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020, s.109.

Bu bölümde fetihlerin artmasına bağlı olarak yeni yerlerin Osmanlı topraklarına dâhil edildiği bilinmektedir. Osmanlılar, Türkleşme ve İslâmlaşmayı sağlamak için selefleri dönemindeki gibi feth ettikleri bölgelere zâviyeler açarak bölgedeki iskân ve yerleşimi kolaylaştırmışlardır. Özellikle bu dönemde Balkan topraklarında açılan zâviyeler Osmanlıların bölgedeki etki ve nüfuzunu güçlendirmiştir. Ancak bu süreçte zâviyelerin sayısında Orhan Bey dönemine göre nispeten azalma yaşandığı bilinmektedir. Bu azalmaya sebep olarak fetihlerin artması, Batı Anadolu'da birçok zâviyenin bulunması ve bu dönemde devletin kuruluşunu tamamlamasına bağlı olarak zâviyelere olan ilgi ve ihtiyacın azalması gösterilebilir.

Fakat bu dönemde Orhan Bey veya öncesinde açılan zâviyelerin I. Murad tarafından bizzat desteklendiği, eskiden vakıf olarak belirtilen yerlerin vakıflarının yenilendiği, şeyh, derviş ve mutasavvıfların açmış oldukları zâviyelere karşılık bağ, bahçe, çiftlik ve köylerin bağışlandığı kayıtlara geçmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Sultanlar ve hanedan üyelerinin inşa etmiş olduğu "imaret" adı verilen çok işlevli fonksiyonel tarzda zâviyeler yapıldığı görülmektedir. Bu yapılar eski dönemlerde yapılan zâviyelere göre daha büyük ve şehir merkezlerinde kurulmuştu. İmaretlar içerisinde cami, medrese, aşevi vb. bölümler barındırarak toplumun birçok gereksinimini sağlayan dönemin öncül yapılarını oluşturmuştur. İlk olarak Orhan Bey döneminde inşa edilmeye başlanan İmaret zâviyelerinin sayısı bu dönemde artmış ve bu yapılar toplumda sosyal ve dinî birçok hizmeti yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda Orhan Bey döneminde zâviyelerin niceliklerinde artış olduğu gözlemlenirken, I. Murad döneminde niteliklerinde artışın yaşandığı tespit edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNDE YER ALAN ZÂVİYELERİN FONKSİYONLARI

4.1. Zâviyelerin Dinî Fonksiyonları

Geçmişten günümüze kadar belirli bir din anlayışı insanlar için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. İnsanlar inandıkları dinî inançları yaşamak ve ona uygun olarak faaliyetlerde bulunmak için bir takım mimarî yapılar inşa etmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu amaçla kurulduğu ilk günlerden itibaren fethettikleri bölgelere cami, medrese, tekke ve zâviyeler inşa etmiştir.

Zâviyeler toplum içindeki kavga, anarşi, istila ve baskının sonucu olarak kendini dinlemek, huzur bulmak isteyenler için ruhi bir barınak ve güvenli bir sığınak olarak kullanılmıştır¹⁴⁰⁵. Korkunun, meşakkatin, siyasî ve içtimaî karışıklığın verdiği sıkıntı ile kendileri için bir dayanak ve manevi destek arayan insanlar, tarikat şeyhlerinin yanında sükûnet bulmuşlar, huzura kavuşmuşlardır. Anadolu'da çok önemli rolleri olan bu kuruluşlar toprağa bağlanmakla kalmamış, aynı zamanda büyük bir medeniyetin kurulmasına da yardım etmiştir¹⁴⁰⁶. Nitekim Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışına doğru yaşanan gelişmelere bağlı olarak bilhassa Orta Anadolu'da sünnî ve gayri sünnî bir çok zâviyeler inşa edilmiştir. Zâviyeler tarikatların zikir ve ibadet yeri olmasının yanı sıra okul, manevi tedavi, sosyal yardım yerleri ve misafirhane vazifesi görmüşlerdir¹⁴⁰⁷. Bu bağlamda Osmanlı kuruluş sürecinde varlığı bilinen Şeyh Şehabeddin Zâviyesi ve Şeyh Edebâli Zâviyesi dönemin önemli müesseselerini teşkil etmektedir.

İslam devletlerinde bir şehir fethedildiği zaman kale üzerinden ezanlar okunur, daha sonra ilk Cuma günü büyük bir törenle camiye çevrilen kilise de namaz kılınp, sultanın adı hutbede okunurdu. Genellikle şehirlerde camilerin etrafına medreseler, mektepler, tekkeler, zâviyeler, hastaneler, kervansaraylar, imaretler,

¹⁴⁰⁵ Mustafa Kara, *Dini Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s.58-59.

¹⁴⁰⁶ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1987, s.125.

¹⁴⁰⁷ Kara, *Dini Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, s.63.

çeşmeler, yollar, köprüler inşa edilir, İslâmi eğitim ve öğretim başlardı¹⁴⁰⁸. Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin nüfuz edemediği köylerin ve kırsal göçebe muhitinin dinî ve içtimaî hayatını düzenleme görevini zâviye ve tekkeler üstlenmişlerdi. Medreselerde uygulanan sınırlı bir aydın zümresine hitap eden din eğitimi, öğretimi ve anlayışının genellikle halk tabakalarına inemediği bilinmekteydi. Gerek kullanılan metot gerekse kırsal alanda yaşayan halkın şehirlerde olduğu gibi ulemâ ile temas imkânının bulunmaması, bulunsa da ulemânın o seviyeye inememesi sebebiyle dinî ve içtimaî hayatta doldurulması gereken bir boşluk meydana getiriyordu. İşte bu boşluğun zâviyeler tarafından devrine ve yerine göre müsbet veya menfi bir şekilde doldurulduğu görülmektedir¹⁴⁰⁹.

Osmanlı kuruluş döneminde zâviyelerin önemli bir hizmeti de Anadolu ve Rumeli'nin İslâmlaştırılması sırasında olmuştur. Nitekim Moğol istilası sebebiyle Maverâünnehir, Harizm ve Horasan'dan gelip Anadolu'daki köylere, sınır boylarına ve göçebelerin yaşadığı alanlara yerleşen dervişler birçok yerde zâviyeler açmışlardır. Anadolu'da XIII. asrın ikinci yarısından itibaren başlayan ve XIV. Asır boyunca varlıkları devam eden Rıfâîlik, Kâdirîlik, Nakşibendilik ve Halvetilik gibi sünnî tarikatların zâviyeleri, daha çok sünnî çevrelerde ve büyük yerleşim merkezlerinde faaliyet göstermiştir. Buna mukabil XIII-XV. asırlarda görülen heterodoks anlayışa mensup Kalenderîlere, Haydarîlere, Rum abdalları ve Bektaşîlere ait zâviyeler, daha çok sınır boylarında, göçebe muhitlerinde ve gayri müslimlerin meskûn olduğu yerlerde faaliyette bulunmuşlardır. Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı hristiyanların daha kolay ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılmışlardır¹⁴¹⁰. Nitekim Bizans sınırına yakın olan bölgelerde bulunan Batı Anadolu şehirlerinde heterodoks anlayışa sahip dervişlerin ve bu dervişlere ait zâviyelerin sayısının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu hususta Abdal Mûsâ Zâviyesi, Abdal Murad Zâviyesi, Geyikli Baba Zâviyesi, Kara Baba Zâviyesi, Esemen Baba Zâviyesi ve Sükkerim Baba

¹⁴⁰⁸ Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, s.139-140; Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C.III, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, s.12.

¹⁴⁰⁹ Ocak, "Zaviyeler", s.267.

¹⁴¹⁰ Ocak, Farûkî, "Zâviye", s.474.

Zâviyesi'nin Batı Anadolu bölgelerinde gayri müslim toplumun İslâmlaştırılması hususunda önemli misyonlar üstlendikleri bilinmektedir.

Ömer Lütfi Barkan zâviyelerin İslamlaşma faaliyetlerindeki rolünden bahsederken kayıtlarda birçok dervişin Abdullah oğlu ve kul oğlu olarak geçmelerinin zâviyelerin tesiri altındaki ihtida hareketleri ile izah edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca zâviyelerde uzun seneler oturan Hristiyan hizmetkârların, coşkun ve esrarlı dinî ortamın etkisi altında kalarak Müslüman olmalarının çok tabii olduğunu ifade etmiştir¹⁴¹¹.

İlk devirlerde özellikle hudut bölgelerinde Bizans'ın ağır vergilerinden bıkmış olan halka İslâmiyet'in bu zâviyelerde sunulan şekli çok ilgi çekici geliyordu. Bazen bir Hristiyan köyünde, bir manastırın, kilisenin yerine veya yanına kurulan zâviyeler, zamanla oradaki Hristiyan azizine ait menkıbeleri, zâviyeyi kuran şeyhinkine karışmasına, böylece her iki din mensupları arasında bir yakınlaşmanın ortaya çıkmasına imkân veriyorlardı. Bunun en güzel örneğini Hacı Bektaş ile Baba İlyas-ı Horasanî teşkil ederler. Hacı Bektaş Müslüman ahali tarafından kutsal bir veli kabul edilirken, bölgedeki Hristiyanlarca da Saint Charalambus olarak takdis olunmaktaydı¹⁴¹². Bursa'daki meşhur Uludağ (Keşiş) dağı da hem Hristiyanların hem de Müslümanların tasavvufî yapılarının olduğu dinî ve uhrevî bir yer olarak kabul edilmişti.

Heterodoks anlayışa mensup zâviyeler mahalli inanç ve kültürleri benimseyip, onları İslâmi bir şekle koyarak daha çok halk tabakası içinde, hatta rahipler arasında uygun bir çevre bulmak suretiyle İslamîyet'i yaymışlardır. Bu ihtidalarındaki en önemli etken dervişlerin zâviyelerinde yaydıkları din anlayışının, yerli inançları kolayca kendine mal edebilen bağdaştırıcı bir mahiyet arz etmeleridir. Halk İslâm'ı olarak nitelendirilen heteroks anlayışa sahip tarikatların zâviyelerinde yapılan ayin ve musikinin gayri müslimler üzerinde etkisi olmuş olabileceği muhtemeldir. Bu

¹⁴¹¹ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", s.303-304; Nazif Velikahyaoğlu, "Anadolu'nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü", *İlim ve Sanat*, S.13, Mayıs-Haziran 1987, s.41.

¹⁴¹² Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through The Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971, s.372; Ocak, "Zaviyeler", s.267.

hususla özellikle Osmanlı kuruluş döneminde gayrimüslim topraklar üzerine yapılan fetihlerin akabinde bölgede pek çok heterodoks anlayışa sahip Kalenderî ve Bektaşîlere ait zâviyelerin bulunması bahsi geçen tarikatların İslâmlaşmadaki rolünü göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de özellikle heterodoks anlayışa sahip abdal, dede, baba gibi unvanlara sahip Kalenderî ve Bektaşîlere ait birçok zâviyenin kurulduğu ve faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Nitekim Osmanlı kuruluş sürecinde yer alan Ermenipazarı'ndaki Zekeriya Baba Zâviyesi; İnönü'deki Kumral Abdal Zâviyesi, Tur Ali Baba Zâviyesi, Osman Baba Zâviyesi, Murad Baba Zâviyesi, Tigan Abdal Zâviyesi; Bursa'daki Abdal Mûsâ, Abdal Murad, Baba Şemseddin bin Pir Gaybe'l-Kalenderî, Şahin Baba Zâviyesi gibi birçok zâviye ve tekke bu anlayış doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde inşa edilen zâviyelerden bir kısmının gayri sünnî olmasına karşılık, bölgede kurulan sünnî zâviyelerin de hiçte azımsanamayacak oranda olduğu görülmektedir. Şeyh, Seyyid, Sofu, Hacı, Hoca ve Fakih unvanlarını taşıyan zâviyeler incelendiğinde heterodoks anlayıştan uzak olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna paralel olarak Osmanlı ordusunun fethettikleri bölgelerde manevi alanda destek olmuşlar ve buldukları bölgede pek çok zâviye inşa etmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti de Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde kurulan birçok zâviyeye dokunmamış ve onlara vakıflar tahsis ederek bu yapıları desteklemişlerdir. Özellikle Eskişehir, İnönü, Söğüt ve Bilecik gibi eskiden Türk ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı şehirlerde bu durumu görmek mümkündür. Bahsi geçen bölgelerde; Şeyh Süleyman Zâviyesi, Şeyh Selman Zâviyesi, Akbaş Derviş Zâviyesi, İsa Sofu Zâviyesi, Ada Şeyh Zâviyesi, Elvan Şeyh Zâviyesi, Şeyh Şehabeddin Zâviyesi, Şeyh Edebâli Zâviyesi ve Şeyh İshak Zâviyesi'nin sünnî anlayışa mensup oldukları ve bu bölgelerde sünnî akaidi yaydıkları söylenebilir.

Arşiv vesikalarında ve diğer belgelerde yer alan bilgilere göre; zâviyelerde şeyh, imam, huffaz, duâgû, cüzhan gibi İslâmi esaslara bağlı görevli kadrosunun bulunduğu bilinmektedir. Devlet tarafından atanan bu kişilere belli bir maaş tahsis edilerek zâviyelerde İslam dininin gereğine göre faaliyette bulunmaları istenmiştir.

İslami değerler üzerine kurulan zâviyelerin birçoğunun bünyesinde veya yakınında camilerin de inşa edildiği bilinmektedir. Nitekim Bursa Orhan İmaretî, Süleyman Paşa İmaretî ve Sölöz'de Orhan Gazi Cami ve Zâviyesi ile İzzeddin Cami ve Zâviyesi söz konusu dönemde zâviye-cami birleşimini özetler nitelikteki muhteşem yapılardan birkaçını temsil etmektedir.

Zâviyelerin birçoğunda dinî ritüel ve ibadetlerin uygulandığı bilinmekle beraber Ahî zâviyelerinde de aynı uygulamaların görüldüğü İbn Battûta'nın kayıtlarına da yansımıştır. Dönemin meşhur seyyahı İbn Battûta, Bursa'yı ziyareti esnasında, Ahî Şemseddin'in zâviyesinde misafir olduğunu, zâviye şeyhinin büyük bir ziyafet düzenlediğini ve burada iftar yaptıklarını anlatmıştır. Ayrıca hafızların Kur'an okuduğunu, dini sohbetlerin yapıldığını ve akabinde dervişlerin sema yaptığını ifade etmiştir¹⁴¹³.

Bahsi geçen yapıların muhtelif diyarlardan gelen insanların uğrak mekânı olmaları; bazı zâviyelerin mektep/medrese, mescit/cami gibi ilmî/dinî yapılarla iç içe hizmet etmeleri, onların birer kültür merkezi haline dönüşmesine sebep olmuştur. Bu durum bölgeler ve hatta ülkeler arasında kültür transferine ortam hazırlamıştır. Ayrıca semahâne, türbe, çilehâne, derviş odaları, selamlık, harem, mutfak ve kiler gibi yapılardan oluşan mimarî yapılara sahip olan zâviyelerin, çok sayıda sûfî, ulemâ ve sanatkâr yetiştirdiği bilinmektedir¹⁴¹⁴. Ancak geçen zaman içinde gelişen ve değişen şartlara bağlı olarak bu yapılara olan ihtiyaç büyük ölçüde ortadan kalkmış bu nedenle zâviyeler tarihteki öncelikli konumlarını kaybetmiştir¹⁴¹⁵. İlerleyen dönemlerde bu zâviyelerin birçoğunun cami, mescid ve tekkelere dönüştüğü bilinmektedir. Bazıları da farklı amaçlar için kullanılan imaret, külliye gibi değişik komplekslere yerini bırakmıştır. Mesela Osmanlı kuruluş sürecinde inşa edilmiş Bursa Orhan İmaretî, Süleyman Paşa Zâviyesi ve Bursa Hudâvendigâr İmaretî bahsi geçen türlere önemli bir örnek teşkil etmektedir.

¹⁴¹³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.428-429.

¹⁴¹⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019, s. 159-166

¹⁴¹⁵ Fatsa, *Karadeniz'de Zaviyeler*, s.20.

4.2. Zâviyelerin Siyasî Fonksiyonları

Tarihte genellikle iktidarı ve gücü ellerinde bulunduran gruplar toplumda bulunan bazı kişi veya toplulukları kendi yanlarına çekerek onların nüfuzundan ve gücünden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de gerek Osmanlı Sultanlarının, gerekse dönemin önemli devlet adamlarının; tarikat liderleri, dönemin abdalları, ahîleri, gazileri ve akıncı beyleri ile iç içe olduğu görülmektedir. Dönemin şartlarına dikkate aldığımız zaman Osmanlıların bu gruplar ile yakın ilişki içerisinde olmasının kaçınılmaz olduğu muhakkaktır. Zira kuruluş sürecinde Osmanlı Beyliği'nin teşekkül etmesinde ve İslâm fütuhatında söz konusu grupların önemli faydalarının bulunduğu bilinmektedir. Osman Bey döneminde; Şeyh Edebâli, Köse Mihal, Kumral Abdal; Orhan Bey döneminde; Abdal Mûsâ, Abdal Murad, Geyikli Baba gibi zatların Osmanlı hükümdarları ile ilişkilerinin iyi olduğu bilinmektedir. Osman, Orhan ve I. Murad döneminde idare ile el ele veren dervişlerin bu tür hizmet ve faaliyetlerine karşılık, onlarda kendilerine zâviyeler açıp, köyler bağışlamışlardır. Fethedilen bölgelerde kurulan bu zâviyeler din, hayır ve kültür faaliyetlerinin mihrakı olmuş, çevrelerinde teşekkül eden cami, medrese gibi müesseselerle hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Yol boylarında, ıssız geçit ve önemli kavşaklar ile tenha yörelerde kurulan zâviyeler sosyal hayat için sunduğu hizmetler yanında, fetihleri de kolaylaştırmış, siyasî otoritenin kurulmasında destek sağlamışlardır¹⁴¹⁶.

Sosyal hayat açısından birçok fonksiyonu üstlenen bu müesseseler Anadolu'nun fethi ve İslamlaşmasında, devlet idarecileri ile birlikte çalışmış ve devlet de bu idealist zümrenin cemiyet için bir nizam ve ahenk unsuru olduğunu bilerek, toprak, imar, iskân, kültür ve asayiş görevlerinin yerine getirilmesinde bu yapılardan istifade etmiştir. Bu siyasetin gereği olarak, Osmanlı Sultanları, meşâyihe karşı gerekli edebe riayet etmekte hassasiyet göstermişlerdir¹⁴¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Anadolu topraklarında yaşamını sürdüren misyoner dervişler ordularla birlikte, hatta ordulardan daha önce fütuhata

¹⁴¹⁶ İsmail Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zâviyeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005, s.32.

¹⁴¹⁷ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, 3. Basım, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s.20, 21.

çıkmiş ve düşman güçlerini manen ve ruhen fethetmişlerdir¹⁴¹⁸. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında yaşamını sürdürmüş olan Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Mûsâ, Karaca Ahmed vb. şahıslar fetihlerde ön planda yer almış ve özellikle Bursa'nın fethedilmesinde öncülük etmişlerdir. Dönemin derviş ve şeyhleri uç bölgelerde toplanarak, hem Türkmenleri yanına çekmiş, hem de gazâ ruhunu canlandırmışlardır. Bu dönemde derviş ve şeyhlerin göç ettikleri yerlerde inşa etmiş oldukları zâviyeler fetih hadisesini manen ikmal etmiştir. Şeyh ve dervişler kurdukları zâviyeler ile Osmanlı kuvvetlerinin giremediği dağlara ve uç bölgelere kadar giderek Osmanlı hâkimiyetini tesis etmişlerdir.

İlk Osmanlı vekâyinâmelerinde gördüğümüz şeyh ve dervişlere verilen imtiyazlara rağmen, bazı durumlarda bu dervişlerin faaliyetlerinin takip ve kontrol edildiği, uygunsuz fiillerde bulunanların cezalandırıldığı, âyende ve revendeye hizmette kusuru tespit edilen dervişlere uyarıda bulunulduğu bilinmektedir. Suçu ağır olan sorun çıkarıcı dervişlerin ise memleket dışına sürgün edildiği belirtilmektedir. Orhan Gazi'nin Bursa ve çevresindeki dervişleri teftiş ettiği olaylar söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu kayıtlar mezkûr şahısların tamamen başıboş bırakılmadıklarını ortaya koymaktadır¹⁴¹⁹.

Halk içindeki büyük nüfuzları ile dikkati çeken ve devlet ricali üzerinde önemli tesirleri olan şeyhlere, sultanların çoğu, valide sultanlar, padişah kızları, vezirler, paşalar, ağalar ve pek çok zengin eşraf bizzat intisab ederek zâviyeler inşa ettirmişlerdir. Ayrıca tahsis ettikleri vakıflarla, bu tür yapıların gelişip yayılmasına zemin hazırlamışlardır. Bu duruma Bursa'da Orhan İmareti Zâviyesi, Lala Şahin Paşa Zâviyesi, Mekece'de Orhan Gazi Zâviyesi, Tophisar'da Orhan Bey'in Kızı Hadice Hatun'un inşa ettirdiği Ahî Turca/Tuzcu Zâviyesi, Sölöz'de Orhan Gazi Cami ve Zâviyesi, Bursa Hüdavendigâr Tabhane-Zaviyesi, Nilüfer Hatun İmareti ve Süleyman Paşa tarafından kurulan pek çok vakıflar örnek verilebilir. Arşiv kayıtlarında Osmanlı sultanlarından Osman, Orhan ve I. Murad'ın söz konusu zâviyeler için vakıflar tesis ettiği, vakfiyeler tanzim edildiği, köyler, çiftlikler, bağ, bahçe ve tarlaların kullanıma sunulduğu pek çok zâviye kaydı bulunmaktadır.

¹⁴¹⁸ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi", s.353.

¹⁴¹⁹ Ocak, "Zâviyeler", s.257.

Osmanlı kuruluş döneminde faaliyet gösteren bu zâviyelerin siyasî olaylar ve ayaklanmalar (başkaldırı) ile ilgili durumları bulunmamaktadır. Ayrıca bu zâviyelerin Osmanlı kuruluş döneminde sultanların karşısında değil yanında bulunduğu bilinmektedir. Nitekim tahrir kayıtlarında verilen bilgiler bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Mezkûr dönemde Ahî zâviyelerinin de önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim ahîlik teşkilatının Osmanlı coğrafyasında hâkim olduğu ve devletin yakın çevresinde de pek çok ahî mensubunun bulunduğu görülmektedir. Bu ahîler buldukları bölgede merkezi yönetimin yetersiz kaldığı veya ulaşamadığı yerlerde huzur ve asayiş temin etmişlerdir. Ayrıca buldukları bölgelerde kurdukları zâviyelerde dinî, ekonomik, ticarî ve sosyal alanlarda görüşmelerde bulunmuşlardır. Ahî liderleri de fetihlerde ön saflarda yer alarak yeni yerlerin ele geçirilmesinde büyük yararlılık göstermişlerdir.

4.3. Osmanlı Kuruluş Döneminde Zâviyelerin İskân Faaliyetlerindeki Rolü

İnsan topluluklarının yaşadıkları bölgelerden başka bir bölgeye göç etmeleri, sosyal, siyasî ve ekonomik hayatı her anlamda etkileyen önemli bir sosyolojik olay olarak kabul edilmiştir. Yaşanan bu göç süreçleri neticesinde bir yerde ikamet etme, yaşamını idame ettirme sürecine ise iskân adı verilmiştir. Sözlükte ise iskân kavramı “sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek” şeklinde tanımlanmıştır¹⁴²⁰. Coğrafya terimi olarak iskân beşerî her türlü yerleşmeyi içermektedir. İnsanların doğal yaşam alanları ya da özel olarak yaptıkları barınaklarla göçebe kavimlerin çadır toplulukları, mevsimlere göre değişiklik gösteren, yazlık-kışlık mekânların hepsi iskân kapsamına girmektedir. Münferit evler, köy, kasaba ve şehirlerde geçici veya devamlı yaşanan bütün yerleşmeler iskân alanı içinde değerlendirilmektedir¹⁴²¹.

Devletlerin kuruluşları, parçalanmaları ve yıkılmaları gibi olaylar, bünyesindeki nüfusun geniş kitleler halinde yer değiştirmesine, haliyle yeni bir iskân hareketine neden olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılması akabinde

¹⁴²⁰ Yunus Koç, “İskân”, *DİA*, C. Ek-1, 2. Baskı, Ankara 2020, s.649.

¹⁴²¹ Ali Tanoğlu “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *TM*, XI (1954), s.1.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde kendisini böyle bir iskân hareketinin içinde bulmuştur. Nitekim Osmanlılar ilk hükümdarlar döneminde feth ettikleri topraklarda tekke ve zâviye kurucularına pek çok mezraa, çiftlik, tarla, bağ ve bahçe bağışlayarak mezkûr grupların bu coğrafyada yaşamasına imkân sağlamışlardır. Tezimizde ele aldığımız zâviyelerin büyük çoğunluğunda bu anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz verilere göre; Ahî İsmail Zâviyesi'ne, Büyükküre Köyü'nde 700 akçe hâsılı olan bir çiftlik vakfedilmesi¹⁴²², Ahî Yeni-Ahî Mustafa Zâviyesi için Eskişehir'de bir çiftlik yerin vakfedilmesi¹⁴²³, Ahî Mahmud Zâviyesi için Şehr-Eyüğü'nde iki çiftlik yerin vakfedilmesi¹⁴²⁴, Abdülkadir Derviş Zâviyesi için Karacaşehir'de bir çiftlik yerin “kadimden” vakfiyet üzere tasarruf edilmesi¹⁴²⁵, Bilecik'in Ölükçeöz Köyü'nde bir çiftlik yerin kadimden vakfiyet üzere Derviş Abdurrahman Zâviyesi için tasarruf olunması¹⁴²⁶, Bilecik'in Çadırlu Köyü'nde Burçaklı Zâviyesi'ne iki çiftlik yerin kadimden vakıf olduğu¹⁴²⁷ 'na dair verilen pek çok ifade Osmanlıların ilk dönemlerde zâviyelere bağışladığı toprakları açıkça göstermektedir.

Zâviyelere bağışlanan bu alanlarda tarım ve hayvancılığın yapılması kısa zamanda bu alanların gelişip büyümesine imkân sağlamıştı. Böylece ilk dönemlerde zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için tahsis edilen çiftlik, mezraa, bağ ve bahçeler ilerleyen süreçlerde yüksek hasıllata sahip çiftlik, köy ve kasabalara dönüştüğü görülmekteydi. Buna göre; Bilecik'e bağlı Güllüviran Köyü'nün Ahî Yunus Zâviyesi'ne bağlı “Vakıf Köyü” olarak kurulduğu¹⁴²⁸ söylenebilir. Bunun dışında ilk dönemlerde zâviyelere bağışlanan pek çok alanın zaman içinde köylere dâhil edildiği veya köy, kasaba gibi kırsal yerleşim alanlarının oluşumuna katkı sağladığı düşünülebilir. Bazı durumlarda ise zâviye şeyhine verilen yerin zâviye kurucusunun adı ile anıldığı veya şeyhe tahsis edilen yerin yerleşim yerine dönüştüğü söylenebilir. Kutlu Ali Zâviye'sine bağışlan Kutlu Ali Köyü, Geyikli Baba'ya

¹⁴²² KKA. TD 541, s. 52a.

¹⁴²³ BOA. MAD. 27, s. 23.

¹⁴²⁴ BOA. KK. 3358, s.6; BOA. MAD. 27, s.54.

¹⁴²⁵ KKA. TD 541, s. 22b.

¹⁴²⁶ KKA. TD 541, s. 52a.

¹⁴²⁷ KKA. TD 541, s. 52b.

¹⁴²⁸ KKA. TD 541, s. 52a.

vakfedilen Geyikli Baba Köyü¹⁴²⁹, Kumral Baba'ya verilen Kumral Baba Köyü¹⁴³⁰ ve Zekeriya Baba Zâviyesi için vakfedilen Zekeriya Baba Köyü¹⁴³¹ bu duruma dair örnekleri temsil etmektedir.

Osmanlıların, Selçuklular döneminde faaliyette olan zâviyelere de bağ, bağçe, tarla ve çiftlik vakıfları tesis ederek bu grupların Osmanlı coğrafyasında yaşamalarına imkân sağlandığı bilinmektedir. Böylece yıkılışa geçen Selçuklu Devleti'nden kaçan pek çok derviş ve insan toplulukları Osmanlıların feth ettikleri alanlara gelerek, bu bölgeleri tavattun ettikleri bilinmektedir. İlk başta ailesi, yakın çevresi ve müritleri ile belli bir yerde zâviye açan şeyhler, dervişler kısa zaman içinde yakın çevrede bulunan kişilerin katılımıyla yeni yerleşim birimlerini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Zâviyesi, “*selâtin-i mâziyeden*” ve “*kadimden*” hükümleri bulunan Tigan Abdal Zâviyesi¹⁴³², Akdoğan Zâviyesi¹⁴³³, Tur Ali Baba Zâviyesi¹⁴³⁴, Osman Baba Zâviyesi¹⁴³⁵, Ahî Hoca Zâviyesi¹⁴³⁶, Şeyh İshak Zâviyesi¹⁴³⁷ ve Seydi Ali Zâviyesi¹⁴³⁸ misal verilebilir. Söz konusu bu gruplar Osmanlı Devleti'ndeki hak ve imtiyazlarını *âyende ve revendeye* hizmet etmek mukabilinde almışlar, Osmanlı'nın bu topraklardaki fetih ve iskânını hızlandırmışlardır.

Genellikle derbend ve geçit yerlerinde kurulan zâviyelerde etrafında yavaş yavaş o zâviyenin merkez olduğu bir iskân topluluğunun teşekkül etmesi, zamanla o bölgenin canlanmasına sebep olmuştur¹⁴³⁹. Söz konusu duruma örnek olarak Bahşayış Baba, eskiden Karayörüklü adıyla bilinen bir derbendin ağzında zâviyesini inşa etmiş; aynı isimli dağın eteğinde dağlık taşlık araziden oluşan bir yeri kullanıma

¹⁴²⁹ BOA. TD. 16016, s. 10.

¹⁴³⁰ BOA. MAD. 27, s. 90; KKA. TD 541, s.46a.

¹⁴³¹ BOA. MAD. 16016, s. 6; BOA. TD 453, s. 233b.

¹⁴³² BOA. MAD. 27, s.89; KKA. TD 541, s.48a.

¹⁴³³ BOA. KK. 3358 s.14; BOA. MAD. 27, s.33; Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, s.214.

¹⁴³⁴ BOA. MAD. 27, s.88; KKA. TD 541, s.44a.

¹⁴³⁵ BOA. MAD. 27, s.93; KKA. TD 541, s.45b.

¹⁴³⁶ BOA. MAD. 27, s.88; KKA. TD 541, s.45a.

¹⁴³⁷ BOA. MAD. 27, s.86; KKA. TD 541, s.45a.

¹⁴³⁸ KKA. TD 541, s.49a.

¹⁴³⁹ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, s.299 vd; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s.95, 96.

açarak bu alanı tarım yapılabilir hale getirmiştir. Ayrıca zâviyenin yakınında bulunan dağın eteğinde Karayörüklü diye bilinen bir ırmak üzerinde değirmen yapmıştır. Zâviyede 11 dervişle birlikte öşürden muaf olarak yaşamış; arazi ve değirmenin geliriyle de gelip geçenlere yemek ve barınma hizmeti sunmuştur¹⁴⁴⁰. Bahşayış Baba Zâviyesi'nin bu civarda inşa edilmiş olması; o dönemlerde insanların gelip geçerken korktuğu ıssız bir geçit yeri olan mekânda hem asayişin sağlanması hem de zâviye etrafında zamanla iskânın teşekkül etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Boş ve ıssız yerde kurulan zâviyelerin, tabii bir gelişme neticesi olarak, buldukları bölgelerde yeni yerleşim birimlerinin teşekkülüne imkân sağlamaları yanında, genellikle, şehirlerin biraz dışında kurulan zâviyelerin de, şehirlerin büyümesine ve yeni mahallerin kurulmasında mühim rol oynadıkları söylenebilir. İncelemelerde bulunduğumuz zâviyelerde bazı mahallelerinde zâviye ile aynı adı taşıması bu yapıların şehirlerin büyümesinde mühim vazifesinin bulunduğunu göstermektedir. Bu konuda misal olarak I. Murad devrinde Dimetoka'da inşa edilen Abdal Cüneyd Mahallesi'ni verebiliriz. Abdal Cüneyd'in şehir dışında kurduğu zâviyesi ile kendi adını taşıyan bir mahallenin teşekkül etmesi şehrin genişlemesine olanak sağlamıştır¹⁴⁴¹. Şehirlerin kenarlarında âyende ve revendeye (gelip geçene) hizmet eden zâviyelerin, buldukları bölgelerin güvenliğinden sorumlu olarak ortaya çıkmaları ve zamanla buralardan gelip geçen insanlar için konaklama mekânı olmaları, Osmanlı kent gelişimi açısından ayrıca bir öneme sahiptir.

Şehirlerde kurulan yeni mahallerin, bilhassa zâviyelerin çevresinde teşekkül etmesinde bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bu konuda akla gelen ilk ihtimal, zâviye kurucusu şeyhe bağlı müritlerin ve şeyhin kerametine inanan kimselerin, ona yakın olmak bahanesiyle zâviye çevresine yerleşmiş olmalarıdır. İkinci ihtimal olarak, zâviyelerin gelip geçen yolcuların bilhassa dervişlerin ve fukaranın ücretsiz yedirilip içirildikleri yerler olması sebebiyle, bir takım işsiz güçsüz kimselerin barınabilmek amacıyla zâviye çevresine yerleştiği fikri ileri sürülebilir¹⁴⁴². Üçüncü ihtimal ise, muhtelif sebeplerle vatansız ve topraksız kalmış kimselerin zâviyelere

¹⁴⁴⁰ BOA. A.E.SMHD. I. 30-1803. Ayşe Değerli, "Eskişehir Kırsalında Bir Bektaşî Zaviyesi: Bahşayış Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.95, Güz-Eylül 2020, s.14.

¹⁴⁴¹ Kayapınar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka'da Bektaşî Tekke ve Zaviyeleri", s.142-143.

¹⁴⁴² Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi I*, s.495-497.

sığınmalarındır. Bilhassa güvenlik imkânlarının kalmadığı anarşi dönemlerinde köy ve mezraalarını terk edip şehirlere gelen kimselerin barınabilmeleri için en uygun yerlerin zâviyeler olacağı rahatlıkla söylenebilir¹⁴⁴³. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde devam eden iskân politikasında tekke ve zâviyelerin önemli rol oynadığı açıktır. Kentselleşme adına öncülük yapan bu dinî ve tasavvufî yapılar bir nevi iskân birimleri şeklinde örgütlenmiştir.

Osmanlı hanedanının daha kuruluş yıllarından itibaren, Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad'ın zâviyelere yaptıkları vakıflarla bu bölgenin iskâna açılmasını ve şenlenmesini temin etmeye çalıştıkları görülmektedir. Sonraki sultanların da bugün mevcut bulunan köylerin hemen hemen tamamının kuruluşlarının temelini atma hareketi olarak, bir kısım din önderlerine yapılan vakıf ve temlikleri mukarrer tuttuklarını hatta kendilerinin de bazı yeni araziler temlik ettiklerini veya vakfettiklerini, belgelerden tespit edebiliyoruz. I. Murad tarafından Malkara'da Ahî Musa'ya ahîlik icazeti verilip bir zâviye inşa edilmesi, yeni fethedilen Malkara şehrinin iskâna açılması hususunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir¹⁴⁴⁴. I. Murad tarafından Malkara'da Yegân Reis'e vakıf olarak verilen arazide Yegân Reis Zâviye'sinin kurulması da zâviyelerin Osmanlı topraklarının iskân faktöründe etkisini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır¹⁴⁴⁵. Sonuç olarak zâviyeler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde, Anadolu, Balkanlar ve Rumeli'de iskân faaliyetlerinde hayatî bir rol üstlenmiş ve bu sebeple dönemin hükümdarları tarafından vakıflar tahsis edilerek bu yapıların kuruluşu kuvvetle desteklenmiştir.

4.4. Zâviyelerin İktisadî Fonksiyonları

Devletin idâmesi için, ekonomik hâkimiyetin gerekliliği düşüncesinde olan Osmanlılar, kuruluş döneminden itibaren geniş bir fütuhât politikası takip etmiş, yeni yollar açmaya ve mevcut yolların emniyetine özen göstererek ticari hayatın

¹⁴⁴³ Savaş, 16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zâviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990, s.112.

¹⁴⁴⁴ BOA. TD 75, s. 538.

¹⁴⁴⁵ Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar, s.171.

canlılığını sağlamaya gayret göstermişlerdir¹⁴⁴⁶. Bu sebeplerden devlet, zâviyeler kurarak, dağ ve su geçitleriyle köprü yakınlarına derbentçiler (silahlı geçit bekçileri), yerleştirerek yolcuların ve kervanların güvenliğini temin etmişlerdir. Ayrıca dervişleri ve o bölgede yaşayan halkı bir takım vergilerden muaf tutarak zâviyelerin açılmasını ve güvenliğin sağlanmasını teşvik etmişlerdir¹⁴⁴⁷. Osmanlılar döneminde zâviyedarların çift, bennâk, ganem (koyun), caba ve avarız vergilerinden muaf tutulması önemli bir gelişme olmuştur. Vergi muafiyetinden yararlanmak için köylülerin zâviyeler etrafında toplandıkları, yaşamlarını zâviye çevresinde idame ettirdikleri söylenebilir¹⁴⁴⁸. Şeyh, derviş ve mutasavvıflar kendilerine bir yer seçer, zâviyelerini kurar ve vergiden muaf olurlardı. Devlet tarafından verilen vergi muafiyeti dolayısıyla buraya yeni göçmenler akın ederek bir Türk köyü oluşmaya başladılar¹⁴⁴⁹.

Özellikle kırsal bölgede kurulan zâviyelere köy, mezraa, yerleşim yeri, bağ, bahçe, zemin, tarım arazileri veya çiftliklerin tahsis edildiği görülmektedir. Bu yerlerden elde edilen ürünlerin işlenmesi için ise bazen değirmenler de vakıflar arasında yerini almıştır. Tezimizde ele aldığımız Akdoğan Zâviye'si¹⁴⁵⁰, Hamza Bey Zâviye'si, Ahî Yusuf Zâviyesi¹⁴⁵¹, Ahî Musa Zâviyesi, İne Bey Zâviyesi değirmen vakıflarına sahip zâviyelerdendi. Şehir merkezlerinde ya da yakınlarında kurulan zâviyeler de ise han, hamam, dükkân ile ev (hane) kiralari vakıf akarlarını oluşturmaktaydı.

Kırsal yerleşmelerde zâviyenin etrafında tarım ve hayvancılığın yapılması bir taraftan zâviyenin kendi ihtiyaçlarını karşılamasına fayda sağladığı gibi diğer taraftan şehirlerin üretim faaliyetlerine destek olup, hasılatın artmasına ve bu tür zâviyeler etrafında nüfusun çoğalmasına sebep olmaktadır. Bir süre sonra bu yerler birer çiftlik ve daha sonra birer köy haline dönüşmekteydi. Nitekim tahrir kayıtlarında verilen bilgilere göre zâviyeye bağlı yerlerden; hinta, Şa'îr, mahlut, bağ ve bahçe,

¹⁴⁴⁶ Gündüz, *Osmanlı Devlet ve Tekke Münasebetleri*, s.96.

¹⁴⁴⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s.155.

¹⁴⁴⁸ Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilâyeti Zaviyeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, S.1, Yıl 1994, s.97.

¹⁴⁴⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s.155.

¹⁴⁵⁰ BOA. KK. 3358 s.14; BOA. MAD. 27, s.33.

¹⁴⁵¹ BOA. TD 453, s. 248b; KKA. TD 585 s.308. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.121.

Öşr-i piyaz, Öşr-i emrud, Öşr-i keten, Öşr-i bostan, âdet-i ağnâm¹⁴⁵², “Resm-i kovan”¹⁴⁵³, Alef, Burçak, Mercimek, Nohud, Bakla, Öşr-i kovan, Resm-i zemîn, Tapû-yi zemîn ve Resm-i otlak¹⁴⁵⁴ gibi vergilerin tahsil edilmesi zâviyelerin tarım ve hayvancılık faaliyetlerini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Böylece ıssız yerler mamur hale dönüştürülmüş, boş araziler kullanıma açılmış, üretim faaliyetleri artmıştır.

Bununla birlikte zâviye görevlilerinin de tarım faaliyetleri ile ilgilendiğini Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşiv kaynaklarında görmek mümkündür. Buna göre; Ferraş Murad Zâviyesi’nde görevli İsa Fakih Veledi Tursun Fakih, Mahmut Fakih Veledi Yusuf Şeyh, Hamid Veledi Kara Fakih, Emir Fakih Veledi İsa gibi aile reisleri vakıf arazisinde tarım yapıyor, aynı zamanda zâviyenin hizmetinde bulunuyorlardı¹⁴⁵⁵. Osmanlı kuruluş sürecinin ilerleyen dönemlerinde ise zâviye dervişlerinin tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçimi, zâviyelerin artasına paralel olarak mezkûr zâviyenin çevresinde yer alan pek çok köyün, çiftliklerin ve mezraaların hasılatının vakıf yoluyla bu yapılara devredilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun neticesinde zâviyelerin ekonomik boyutu farklı bir alana dönüşmüştür. Nitekim araştırma yaptığımız döneme ilişkin kayıtlarda ilk başta mütevazı bir halde açılan bu zâviyelerin daha sonraki dönemlerde pek çok köyün, çiftliğin, mezraanın kendilerine bağlanmış olduğu görülmektedir. Büyük çapta faaliyette bulunan bu zâviyelere bağlı mezkûr vakıflar ise tahrir defterlerinde kayıt altına alınmıştır. Geyikli Baba Zâviye’sine vakfedilen Geyikli Baba Köyü¹⁴⁵⁶ ve Kulb(y)ar Köyü¹⁴⁵⁷, Karaoğlan Zâviye’sine vakfedilen, Muğrı¹⁴⁵⁸, Bacı¹⁴⁵⁹, Eğriçay¹⁴⁶⁰, Çokallı¹⁴⁶¹, Hüseyin¹⁴⁶², Katırözü¹⁴⁶³ ve Kastamonu¹⁴⁶⁴ köyleri söz konusu duruma dair örnekleri

¹⁴⁵² BOA. MAD. 27, s.19.

¹⁴⁵³ KKA. TD 585, s. 283a, 284a; BOA. TD 453, s. 231a.

¹⁴⁵⁴ BOA. MAD. 27, s. 90; KKA. TD 541, s.46a.

¹⁴⁵⁵ BOA. TD 438, s.144; KKA. TD 541, s. 52a; BOA. MAD. 18333, s.10.

¹⁴⁵⁶ BOA. TD. 16016, s. 10; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.110.

¹⁴⁵⁷ BOA. TD. 16016, s.20; BOA. TD 453, s. 109a; KKA. TD 570, s. 256a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.109.

¹⁴⁵⁸ BOA. TD 453, s. 173a; KKA. TD 585, s. 334a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.483-484.

¹⁴⁵⁹ BOA. TD 453, s. 173a; KKA. TD 585, s. 334a-b.

¹⁴⁶⁰ BOA. TD 453, s. 174a; KKA. TD 585, s. 335a-b.

¹⁴⁶¹ BOA. TD 453, s. 175b; KKA. TD 585, s. 337b.

¹⁴⁶² BOA. TD 453, s. 174b; KKA. TD 585, s. 336a.

¹⁴⁶³ BOA. TD 453, s. 175a; KKA. TD 585, s. 336b.

temsil etmektedir. Mezkûr vakıf köylerinde vakfedilen tarım arazisini işletmeyenler veya işletip zâviyeye göndermeyenler hakkında gerekli işlemlerin yapıldığı Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan belgelerde mevcuttur. Bazı köylerin gelirlerinin vakıflar yoluyla zâviyelere bağlanması mezkûr köylerdeki ziraati ayakta tutmuş ve bu köylerin uzun yıllar vakıflar sayesinde Osmanlı Devleti'nde varlığını sürdürmesine yardımcı olmuştur.

4.5. Zâviyelerin Eğitim Fonksiyonları

Türk-İslam toplumlarında eğitim, büyük öneme sahip olmuş ve her kesime hitap eden eğitim kurumları yer almıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde de medreselerin yanı sıra birçok tekke, zâviye açılarak halkın eğitim alması sağlanmıştır¹⁴⁶⁵. İslâm âleminde eğitim-öğretim faaliyetlerinde çok önemli roller üstlenen zâviyeler asırlarca Müslümanların dinî, ahlâkî ve ekonomik açıdan eğitilip-yetiştirildiği kurumlar olmuşlardır¹⁴⁶⁶. Selçuklular Dönemi'nde başlayan zâviye eğitim ilişkileri, eğitim açısından kurumsallaşmanın henüz başlamadığı Osmanlı'nın ilk dönemlerinde daha belirgin bir hal almış, medreselerin kurumsallaşmasına kadar olan süreçte eğitim ihtiyacını tekke ve zâviyeler karşılamıştır. Osmanlıların ilk dönemlerinde eğitim kurumlarının tam olarak teşekkül edemediği veya eksik kaldığı durumlarda tasavvuf ve tarikat erbabının, genellikle kırsal mekânlardaki göçebe ve yarı göçebelerden oluşan halkın eğitim ve kültür hayatlarına önemli bir katkı sağladıkları söylenebilir¹⁴⁶⁷. Medreselerin açılması ile beraber akademik eğitimde medreseler, geniş halk kitlelerinin eğitiminde ise zâviyeler daha etkin bir rol oynamışlardır. Nitekim mezkûr dönemde medreselerin ulaşamadığı köy ve göçebe çevrelerinde zâviyeler çok etkili olmuşlardır¹⁴⁶⁸.

Osmanlılarda eğitim ilk, orta ve yüksek tahsili içine alan medreselerde ve çeşitli tarikatların açtığı hankah ve zâviyelerde yapılırdı. Birinciler genellikle zâhirî ilimleri, ikinciler ise batinî ilimleri öğretirlerdi. Bu yapılar bir yandan sultanlar ve

¹⁴⁶⁴ BOA. TD 453, s. 174a; KKA. TD 585, s. 335a; *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*, s.485-486.

¹⁴⁶⁵ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s.60-61.

¹⁴⁶⁶ Yavuz Demirtaş, Ramazan Kamiloğlu, "Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları Ve Türk Mûsikîsine Katkıları", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017/8(2), s.204.

¹⁴⁶⁷ Savaş, "Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", s.73.

¹⁴⁶⁸ Savaş, "Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", s.74.

saray ileri gelenleri, diğer yandan da zenginlerin tahsis ettiği vakıflarla desteklenir ve yaşamlarını devam ettirirlerdi¹⁴⁶⁹. Eğitime-bilime önem veren Osmanlı sultanları da inşa etmiş oldukları imaretlerde medresenin de bulunmasına önem vermişlerdir. Ayrıca bu medrese de görev yapan muallimlerin devlet tarafından atamaları yapılmasına özen gösterilirdi. Orhan İmareti'ne bağlı bir medresede her gün görev yapan akademik ve idari personele olduğu gibi talebelere de düzenli yemeklerin verildiği bilinmektedir¹⁴⁷⁰. Bolayır'da Süleyman Paşa tarafından yapılan imarete ait bir belgede ise zâviyeye bağlanan vakıflardan elde edilen gelirler ile medreselerde öğrenim gören talebe için günde 5 cüz okuyanlara 15 dirhem verileceği belirtilmiştir¹⁴⁷¹.

Murad Hüdâvendigâr İmareti'nin üst katına medrese eklenmesi durumu Osmanlı sultanlarının eğitim ve öğretime önem vermesine dair güzel bir örnek teşkil etmiştir¹⁴⁷². Balıkesir'de bulunan İne Bey Zâviyesi'nin ise XVI. Yüzyılda faal olduğu ve medrese olarak kullanıldığı bilgisi Osmanlı Devleti'nde bilime olan ilgilinin farklı bir tezahürünü ortaya koymaktadır¹⁴⁷³. İne Bey Zâviyesi'nde konaklayacak misafirlerin, ehl-i dinin ve talebe-i ulûmun doyurulması için Balıkesir şehrine bağlı Kilisecik Köyü ile Fart nahiyesine bağlı Şehre Kozluca Köyü, Çakır çiftliği mezraası, değişik yerlerde yedi adet değirmeni, Balıkesir, Bursa ve Bergama'da bulunan beş değirmen ve Balıkesir'de iki, Bergama'da iki, Bursa'da bir, Ankara'da bir tane olmak üzere altı hamamı vakıf tarafından zâviyeye akar olarak vakfedilmesi¹⁴⁷⁴ ise eğitim ve öğretim gören talebelerin ve din ehlinin her konuda düşünüldüğü sonucunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde önemli bir mevkiide bulunan zâviyeler toplumda birçok ihtiyacı karşılamakla birlikte Türk sporunu da etkilemiş ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini tamamlayıp yükseliş sürecine

¹⁴⁶⁹ İsmail Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zâviyeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005, s.63.

¹⁴⁷⁰ BŞS A 29 8b.

¹⁴⁷¹ Ayverdi, "Gaazî Süleyman Paşa Vakfıyesi ve Tahrir Defterleri", s.19-28; Öcalan, "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", s.258-259.

¹⁴⁷² Kuban, "Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye", s.86.

¹⁴⁷³ Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, s.288.

¹⁴⁷⁴ BOA. TT 166, s.255. Öntüğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.98.

geçtiği dönemlerde, spor zâviyelerinin de inşa edildiği bilinmektedir. Bu zâviyelerin bünyesinde okçuluk, cirit, güreş, binicilik vb. gibi diğer sporlarında yapıldığını öğrenmekteyiz¹⁴⁷⁵.

Nitekim I. Murad döneminde Edirne'nin fethinden sonra Osmanlı ordusuna güçlü kuvvetli savaşçılar yetiştirmek amacıyla Gittigiran, Küştigirân, Güreşçiler, Pehlivanlar, Güreşciyân, Pehlivan Cemâleddin Tekkesi olarak tesmiye edilen zâviyelerin inşa edildiği bilinmektedir¹⁴⁷⁶. I. Murad'ın Edirne'yi fethinden sonra kurduğu pehlivanlar tekkesinde bütün yıl güreş çalışıldığı, oyunlar öğretildiği ve güreşin yanı sıra okçuluk, cirit, binicilikte yapıldığı bilinmektedir¹⁴⁷⁷. Kuştigirân Zâviyesi'nde haftada iki defa pehlivanların güreştiği ifade edilmiştir¹⁴⁷⁸. Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun'un da kentin güneyinde Pınarbaşı denilen yerde, Güreşçiler Tekkesi diye isimlendirilen pehlivanların güreş yaptığı ve halkın eğlence yeri olarak belirlediği bir yere vakıf oluşturulduğu bilinmektedir¹⁴⁷⁹. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemlerinde, sosyal fonksiyonlarını yitiren ve amaçları dışında faaliyet gösteren birer kuruluş haline gelen spor tekkeleri, özellikle devletin gelişme, büyüme dönemlerinde hem sosyal ve kültürel temasları sağlamış, hem de toplumun birleştirici ve bütünleştirici görevlerini yerine getirmiştir¹⁴⁸⁰.

4.6. Zâviyelerin Askerî Fonksiyonları

Tarihi kaynaklar ve menkıbevi eserler dervişlerin ve mutasavvıfların kahramanlıkları ve savaşlardaki üstün meziyetleri ile doludur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde; Kalenderîler, Bektaşîler, Haydarîler, Vefaîler gibi birçok gruplar fetih hareketlerine katılmış ve ön saflarda yerlerini almışlardır. Söz konusu grupların ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını da kolaylaştıran sebeplerden olmuştur. Nitekim Abdal Mûsâ, Abdal Murad ve Geyikli Baba'nın Bursa'nın feth edilmesinde sağladığı büyük katkılar Osmanlı kaynaklarında ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Osmanlı

¹⁴⁷⁵ Nâlân Bilge, "Spor Tekkeleri", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.V, Ankara 22-26 Eylül 1986, s.2191; Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zâviyeler*, s.50.

¹⁴⁷⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3*. Haz.: S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, YKY, İstanbul 2001, s.583-585.

¹⁴⁷⁷ Bilge, "Spor Tekkeleri", s.2192.

¹⁴⁷⁸ Aras, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Tekkelerin Güreş Sporuna Katkıları", s.206.

¹⁴⁷⁹ Bilge, "Spor Tekkeleri", s.2196.

¹⁴⁸⁰ Bilge, "Spor Tekkeleri", s. 2200.

kroniklerinde Abdal Mûsâ'nın, Orhan Gazi ile Bursa'nın fethine katıldığı ve fetihle büyük yararlılıklar ve kerametler göstermiş olduğu rivayet edilmiştir¹⁴⁸¹.

Bursa'nın fethinden önce Bursa civarına yerleştiği bilinen Abdal Murad'ın da daha bu dönemde o bölgede bulunan halkı yıldırım amacıyla bazı faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı dönemi tarihçileri Abdal Murad'dan bahsederken onun tepelerden Bursa kalesinin bulunduğu yere taşlar yuvarlamak suretiyle bölge halkını korkutmaya çalıştığını rivayet etmişlerdir. Orhan Bey, Bursa'yı kuşattığında da Abdal Murad ordudaki yerini alarak düşmana karşı ön saflarda savaşmıştır¹⁴⁸². Sonuç olarak bahsi geçen Abdalan zümrenin fetihlerin başarılı bir şekilde tamamlanmasında mühim hizmetleri olduğu bilinmektedir¹⁴⁸³. Fetihle sonra Bursa'ya yerleşen Abdal Murad için dönemin sultanı Orhan Bey Bursa'da bir zâviye yaptırmıştır¹⁴⁸⁴. Emrindeki dervişleriyle Bursa'nın fethine katıldığı bilinen Geyikli Baba da Orhan Gazi'nin iltifatına mazhar olmuş ve fetihteki katkısından dolayı kendisi için bir zâviye yaptırılmıştır¹⁴⁸⁵.

Zâviyeler, gelip geçenlere bir sığınak olarak hizmet vermelerinin yanı sıra bilhassa ıssız, dar ve tehlikeli yerlerde kurulmaları sebebiyle henüz sınırları belli olmayan Osmanlı topraklarında yol emniyeti temin etmiştir. Nitekim yolların güvensiz, taşıma araçlarının ilkel, han ve başka konaklama yerlerinin nadir bulunduğu bir devirde bu zâviyeler derbend vazifesi görmüşler şehir, kasaba ve köylerde emniyet ve asayiş sağlamışlardır. Bu tür zâviyeler özel izinleri ile derbendler gibi görev yapmıştır. Dervişlerin ıssız ve tenha yerlerde kurdukları tekke ve zâviyeler tesis ettikleri yerlerde âyende ve revendeye hizmet etmekte, aynı zamanda derbend bekleyerek asayişin temin edilmesine de mühim görevler ifa etmekteydiler¹⁴⁸⁶.

¹⁴⁸¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.299; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih* 5, s.11.

¹⁴⁸² Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.107.

¹⁴⁸³ Evliya Çelebi, *Seyhatname 2. Cild 1. Kitap*, s.59.

¹⁴⁸⁴ Baldırzade, *Ravza-i Evliya*, s.87; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s.265.

¹⁴⁸⁵ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.293; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, s.36 (2019); Ülken, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, s.76.

¹⁴⁸⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, s. 96.

Zâviyeler, hükümet tarafından, asayişin tehlikeye düştüğü mintikalarda tesis edilmek üzere teşvik ediliyor ve bu bölgelerde kurulan zâviyelere vergilerden muaf olma gibi bazı ayrıcalıklar veriliyordu¹⁴⁸⁷. Derbend teşkilatına has olan nizamların zâviyelerin birçoğu için geçerli olduğu¹⁴⁸⁸, dağ başlarında, Yalnız Kuyu ve Ahî Çukuru gibi isimlerle anılan yerlerde kurulan zâviyelerin emniyet ve konaklama hizmetleri olduğu gibi ıssız ve korkuluk olan yerleri görüp gözetmek gibi amaçlarla kurulduğu da söylenebilir¹⁴⁸⁹. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde aktif olarak hizmet veren Beştaş Zâviyesi¹⁴⁹⁰, Ahî İlyas Zâviyesi, Ertuğrul Zâviyesi, Bursa Orhan İmaretî Zâviyesi, Şahin Baba Zâviyesi bu alanda hizmet veren zâviyelere önemli bir misal teşkil etmektedir. I. Murad döneminde tarihi bir kervan yolu üzerinde kurulan Şahin Baba Zâviyesi'nin tüccarlar ve köy halkı açısından büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan dağlarda, korkunç boğaz ve geçitlerde inşa edilen zâviyeler, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkıya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesini de üstlenmişlerdir.

Osmanlı kronikleri Osman Bey'in yakın arkadaşı Köse Mihal ile beraber Sakarya nehrinin karşı yakasında bulunan Mudurnu köylerine akın yapmadan önce Beştaş Zâviye'sine geldiğini, burada konakladığını ve zâviyenin dervişlerinden rehberlik istediğini kaydetmektedir. Bahsi geçen rivayete göre; bir gün Osman Gazi, Mihal Bey'e : *“Darakçı Yenicesine seğirdelüm deriz. Sen ne dersin dedi.” Mihal Bey'de: Hanum Sorkun üzerine Saru Kayadan, Beş Dağdan geçelüm kim Sakarya suyunu geçebilevüz. Ve hem gaziler bize ol taraftan gelürler”* dedi. *“Mudurnu vilayetini dahi urmağa kolaydur”* dedi. *“Ve hem ol vilayet ma'murdur”* der ve *Samsa Çavuş dahi ol vilayete yakın yerde olur. Ve ona dahi habar edelüm ki bir fırsat olduğu demde bize bildüre.. Ve hem anun gibi etdiler. Vardılar Beş Daşun tekyesine kondular. Şeyhine sordular: Su geçüd verür mi? Şeyh eyidür: “Gazilere*

¹⁴⁸⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, s.101 vd.; Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, s. 299 vd.

¹⁴⁸⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, s.96.

¹⁴⁸⁹ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, s.149.

¹⁴⁹⁰ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.99; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s.89-91.

geçiddür Allah fazliyle” der. Bu söz üzerine Osman Bey ve beraberindekiler atlarına binip gitmişlerdir¹⁴⁹¹.

Osmanlı Devleti’nde, merkeze uzak olan yerlerde, otoritenin zaaf gösterdiği veya çeşitli faktörlere bağlı olarak vuku bulacak bazı isyanlara karşı bölgede bulunan zâviyelerin aktif rol oynadığı görülmektedir. Nitekim bölgede bulunan zâviye lider ve önderleri devlete karşı çıkabilecek herhangi bir isyanı önceden haber alıp asayiş sağlama noktasında önemli misyonlarda bulunabiliyordu. Böylece devlet bu yerlere maaş vermek suretiyle daimi bir zabıta kuvveti yerleştireceğine, orada bir zâviyenin kurulmasını daha uygun ve daha faydalı görüyordu. Bu vasıta ile devletin bu neviden dert ve sıkıntılarını, zâviyenin bölgedeki iletişim ve asayiş sağlama ile ortadan kaldırıyordu.

4.7. Zâviyelerin İctimaî Fonksiyonları

Türkiye tarihi için XII-XIV. yüzyıllar arası birçok olayların yaşandığı netametli bir dönem olmuştur. Nitekim Haçlı Seferleri, Moğol İstilasını akabinde başlayan Bâtınî hareketleri Anadolu’yu yaşanmaz hale getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Selçukluların yıkılmasından sonra başlayan fetret devri halkı derinden etkilemiştir. Toplum içindeki anarşi, kavga, istila ve baskının sonucu olarak kendini dinlemek ve huzur bulmak isteyenler için zâviyeler güvenli bir yaşam alanı haline gelmiştir. Nitekim Osmanlı Beyliği’nin ortaya çıkış süreçlerinde Bilecik’te hizmet veren Şeyh Edebâli Zâviyesi dönemin önemli müesseselerinden birini teşkil etmekteydi. Osmanlıların lideri Osman Bey’de zaman zaman şeyhin zâviyesine giderek dinî ve idarî konularda onun görüşlerinden istifade etmiştir¹⁴⁹².

Zâviyeler tarikatların zikir ve ibadet yerleri olduğu gibi devrin bir okulu, maddi manevi tedavi mekânları ve yolda kalmış, çaresiz ve kimsesiz halk için misafirhane vazifesi görmüşlerdir. Zâviyelerle ilgili birçok arşiv kaynaklarında ve tarihi kayıtlarda “*âyende ve revendeye hizmet*” ifadelerinin çok sık tekrarı ve adeta zâviyenin binasına sebep teşkil etmiş bulunması bu müesseselerin sosyal güvenlik ve

¹⁴⁹¹ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.99; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi I*, s.89-91.

¹⁴⁹² Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.64; Solak-Zâde Mehmed Hendemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, s.14, 15; Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)*, s.24; Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi I*, s.46.

yardımlaşma açısından ifa ettiği görevi en güzel şekilde açıklar niteliktedir. Bu bağlamda çalışmamızda yer alan Beştaş Zâviyesi, Baş Salih Zâviyesi, Ahd Zâviyesi, Ahî İdris Zâviyesi, Tur Ali Baba Zâviyesi, Abdal Mûsâ Zâviyesi, Esenli Şeyh Zâviyesi, Postinpûş Baba Zâviyesi, Ermeni Baba Zâviyesi, Yegân Reis Zâviyesi, Ahî Yunus Zâviyesi, Ahî Elvan Zâviyesi ve Ahî Selman zâviyelerinde “*âyende ve revendeye hizmet*” şartı bulunduğu, bu hizmetin yerine getirilmesi için bağ, bahçe, mezraa ve çiftliklerin vakfedildiği bilgisi yer almaktadır.

Toplumun bunalım içinde oldukları dönemlerde sosyal yapıyı teskin edici ve sosyal problemlere çözüm arayıcı bir rol üstlenen bu zâviyeler, huzur ve barış dönemlerinde ise günümüz kulüp ve dernekleri gibi toplumun sosyalleşmesini sağlayan fonksiyonlar icra etmişlerdir. Ayrıca toplumdaki insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamış, kişiler arasında dayanışmayı artırmıştır¹⁴⁹³. Bazı dönemlerde de devletin eksik kaldığı veya yetişemediği yerlerde halka yardımcı olmuştur. Genel olarak İslam dünyasındaki bütün zâviyelerin ortak ve en belirgin özelliği ücretsiz konaklama hizmeti vermektir. Bu özelliğiyle vakıflarla desteklenen ve vergi muafiyeti tanınan zâviyeler, faaliyetlerini yüzyıllar boyu sürdürebilmişlerdir. Genellikle ana yollar üzerinde, şehirlerin dış mahallelerinde, geçit yerlerinde bulunan köylerde, korkulu ve tehlikeli yerlerde kurulan zâviyeler, yeni fethedilmiş toprakların Türkleşmesinde, harap ve terk edilmiş durumdaki yapı ve arazilerin şenlendirilmesinde büyük öneme sahip olmuşlardır¹⁴⁹⁴. Yolculara olduğu gibi şehir ve kasabalara gelen misafirlere de hizmet vermesi, bu dönemde imaret, tekke ve zâviyelerin çokluğu ve ücretsiz olarak halka hizmet vermeleri mezkûr dönemde sosyal yardım duygularının ve bahsi geçen kuruluşların çok ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Zâviyelerin yolculara bedava yiyip içme ve yatıp kalkmalarını sağlaması faaliyeti hem seyahatlerin hem de ticaret hayatının düzenli bir biçimde akıp gitmesine yardımcı oluyordu. Ayrıca çevrede yaşayan yoksulların iâşesini karşılaması durumu kimsesiz, yoksul ve fakir grupların buralarda kendine bir sığınak bulmasına imkân sağlıyordu. Özellikle büyük kasaba ve şehirlerde bu durumun daha

¹⁴⁹³ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 66

¹⁴⁹⁴ Savaş, “Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü”, s.72.

da iyi teşkilâtlandığı ve büyük çaptaki zâviye, imâretlerin, kimsesiz ve yoksulların iâşe ve ibâtelere yükledikleri anlaşılıyor¹⁴⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ilk Osmanlı beyleri olmak üzere devletin diğer ileri gelenleri de beyliğin ilk kuruluş dönemlerinde veliler ile onların etrafında bulunan dervişler için imaret adı verilen muhteşem mimarilere sahip bina inşa etmişlerdir. Bu imaretler; fakirlere, düşkünlere, cami müstahdemi ile medrese talebelerine bedava yemek veren bir kurum olarak tarihi kayıtlara geçmiştir¹⁴⁹⁶. Sultan Orhan İmaretinde de fakirlerin doyurulması vazifesinin aktif bir şekilde uygulandığı arşiv kaynaklarına yansımıştır. Nitekim 1637 yılında imarete pişirilen yemekten her gün için 100 dirhem ağırlığında 6 adet fodula ve 3 kepçe dolusu yemek alma hakkına sahip olan Ebu Bekir bin Kasım vefat edince, bu hakkı fukaradan bir başkasına devredilmiş¹⁴⁹⁷ olduğuna dair şerhiye sicili bulunmaktadır.

İbn Battûta'nın kayıtlarından döneme ait Ahî zâviyelerinin sosyal alanda ne derece müspet rol oynadığını da açıkça görmekteyiz. Nitekim İbn Battûta'nın ahî zâviyeleri ile ilgili gözlemlerinden Bursa, Bolu gibi şehirlerde, Gürle kasabasında¹⁴⁹⁸, Geyve'de¹⁴⁹⁹, Yenice'de¹⁵⁰⁰ ve Gerede'de¹⁵⁰¹ bulunan ahî zâviyelerinde misafirlerin en güzelde şekilde ağırlandıklarına ve konukların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığına şahit oluyoruz¹⁵⁰². Orhan Bey döneminde Anadolu'ya geldiğinde hangi zâviyeye giderse gitsin büyük ilgi ve alaka gördüğünü dile getiren İbn Battûta bu dönemde misafir olduğu bir ahî zaviyesinin en güzel halı ve kilimlerle döşendiği, diğer eşyalarında çok hoş ve göz alıcı olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁰³.

Devlet bazı dönemlerde tekke ve zâviye şeyhlerinden ilmî kudretli olanları müftü ve fetva emini tayin ederek bu yolla ulaşamadığı geniş halk kitlesini boş bırakmazken, bunlar arasında ehliyetli olanları da medreselere müderris olarak atamak suretiyle hukuki bilgilerinden istifade etmeyi düşünmüştür. Kısaca devlet;

¹⁴⁹⁵ Ocak, "Zaviyeler", s.268.

¹⁴⁹⁶ Doğuş, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, s.321

¹⁴⁹⁷ BŞS B 61 78a.

¹⁴⁹⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.430.

¹⁴⁹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.432.

¹⁵⁰⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.433.

¹⁵⁰¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.438.

¹⁵⁰² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.433.

¹⁵⁰³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.405.

dinî, hukukî, idarî, eğitim, askerî, malî ve sosyal açıdan bu kurumlardan geniş ölçüde istifade ederken, bu kurumlar ile çatışmaya girmeden, inisiyatif kendisinde olmak kaydıyla, hem bunlardan istifade etmiş hem de desteklemiş gözükmektedir¹⁵⁰⁴.

¹⁵⁰⁴ Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, s.303-305; Döğüş, *Osmanlı Devleti’nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, s.323-324.

SONUÇ

Zâviyeler kuruldukları ilk günlerden Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecine kadar toplumda, sosyal, siyasal, ekonomik, ticarî ve dinî pek çok alanda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye Selçuklu ve Beylikler döneminde özellikle Orta Anadolu bölgesinde yer alan şehirlerde açılan zâviyeleri Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Batı Anadolu'da açılan zâviyeler takip etmiştir. Zâviyeler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde ilk fetih ve iskân dönemlerinde, medreselerin henüz kurulmadığı ya da medrese tesirinin ulaşmadığı yerlerde toplumun ihtiyacı olduğu hemen her konuda yardımcı olmuşlardır. Özellikle fethedilen yerlerin elde tutulması, buraların bayındır hale getirilmesi, iskân politikası gereği memleketlerinden göç ettirilen halkın kendilerine yeni bir hayat kurmasında etkili olmuşlardır.

Dinî görüntülerinin altında pek çok dünyevi etkinliğe ev sahipliği yapan bu kurumlar, sünnî ve gayri sünnî tarikatlar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin feth ettiği bölgelerde uzun yıllar faaliyet göstermişlerdir. Bahsi geçen dönemde Osmanlı sultanları Osman, Orhan ve I. Murad da zâviye liderlerine gereken ilgi ve desteği göstererek bu kurumların Osmanlı topraklarında artmasına ve yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı sultanları feth ettikleri bölgelerde eskiden mevcut olan zâviyelerin faaliyetlerine de izin vermişler ve yeni zâviyelerin kurulmasında öncülük etmişlerdir. Bununla birlikte Sultanlar ve Sultanların yakınları şehirlerde imaret adıyla fonksiyonel tarzda zâviyeler inşa etmişlerdir. Zamanla bu yapılar, bağımsız ve müstakil yapılara dönüşmüş veya kurucu ailelerin eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti yükselişe geçtiği süreçte vergi muafiyetinden yararlanan, gerçek işlevlerini yitirmiş zâviyelerin birçoğunun faaliyetlerine son verildiği görülmüştür. Vakıf oldukları sürece devlet onların topraklarını malî ve askerî amaçlarla kullanmadığı için özellikle Fâtih Sultan Mehmet döneminde yol üstünde olmayan, yolculara hizmet vermeyen zâviyeler ile gelirlerini hayır işlerinde kullanmayan vakıf ve zâviyeleri ortadan kaldırılmış, toprakları ise tımarlı sipahilere verilmiştir. Ancak II. Bayezid döneminde Fâtih Sultan Mehmed'in uygulamalarına son verilerek topraklar eski sahiplerine verilmiş ve bölgede faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiştir.

Bu çalışma vesilesiyle Osmanlı topraklarını renklendiren, her biri tarihe ayrı notlar düşen şeyh, mutasavvıf, âlim, derviş, fakih, gazi, abdal ve önemli devlet adamlarının kurmuş oldukları veya destekledikleri zâviyeleri okumak mümkündür. Böylece tarihimizin sadece siyasi tarihten ibaret olmadığı, Osmanlı fütuhatının yalnız “kılıç”la değil, “kalem”le de ilişkisi olduğu idrak edilmiş olacaktır. Bu nedenle hazırlamış olduğumuz tezde, söz konusu dönemin farklı bir perspektiften incelenerek, Osmanlı kuruluş sürecinin aydınlatılmasına dair önemli bir katkı sağladığımız kanaatindeyim.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA. *Bab-ı Asafl Mühimme Defterleri A. {DVNSMHH. d...: 14/864; 41/491.*

BOA. *Sadaret Umum Vilayat Evrakı A.} MKT.UM.. : 97-34.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Devri (A.E.SAMD. III): 188/18165; 189/18288; 207/20007.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Devri (AE. SABH.I.): 80/5556; 80/5557.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Mahmud Devri (AE. SMHD. I): 30/1803; 32/1910; 151/11304; 168/12770; 173/13303; 255/20797.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Devri (AE. SMST. III): 23/1568; 111/8396; 279/22360; 291/23320.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman Devri (AE. SOSM. III): 6/379.*

BOA. *Ali Emiri Tasnifi Musâ Çelebi (AE. MÇLB): 1*

BOA. *Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO): 605/45374; 1527/114523.*

BOA. *Cevdet- Belediye (C. BLD.): 46-2257; 59-2944; 148-7354.*

BOA. *Cevdet-Evkaf (C. EV.): 28/1398; 35/1712; 44/2154; 47-2320; 52/2589; 59/2949; 65/3247; 118-5864; 127/6345; 134/6692; 135/6724; 181/9024; 186/9258; 190/9493; 198/9888; 228/11363; 235/11741; 236/11788; 242/12051; 254/12966; 281/14320; 287/14603; 291/14823; 302/15357; 309/15736; 311/15842; 311/22444; 349 /17748; 370/18786; 400/20252; 401/20312; 440/22291; 447/22631; 468/23651; 482 /24395; 507/25611; 514/25988; 535/27001; 556/28066; 557/28103; 574/28961; 616/31085; 622/31380; 636/32079; 653/32929.*

BOA. *Cevdet-Maarif (C.. MF.): 46/2286; 46/2288; 101/5047; 143/7107; 156/7756.*

BOA. *Cevdet-Bahriye (C..BH.): 1-44.*

BOA. *Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.): 2264/123; 2381/142*

BOA. *Evkaf Defterleri (EV. d...): 9161- ; 9956-; 15098; 15498; 17119; 17148; 17742; 18215; 19396; 39841-.*

BOA. *Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV. HMMH.d...):7044-.*

BOA. *Hatt-ı Hümayûn (HAT.): 1507-2.*

BOA. *İbnülemîn Vakıf (İE. EV.): 35-4013.*

BOA. *Kamil Kepeci (KK): 3358*

BOA. *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF. İBT.): 314-79.*

BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*: 22, 27, 606, 9771, 16016, 18333.

BOA. Meclis-i Vala (MVL): 593/19.

BOA. *Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.)*: 172/19; 360/9.

BOA. *Tahrir defterleri (TD)*: 438, 453.

BOA. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS. MA. d.)*: 1678; 3923-

BOA. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS. MA. e.)*: 50/15; 87/29; 276/43; 427/36; 482/3; 742/33; 767/2; 1177/69; 1290/103.

Meşihat Şer'iyeye Sicilleri Defterleri (MŞH. ŞSC. d.) :

Bursa Şer'iyeye Sicilleri (BŞS.): A 29, A 81, B 49, B 61, B 74, C 2, C 3.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGM KKA) Tahrir Defterleri (TD): 49, 80, 541, 547, 558, 568, 570, 579, 580, 585.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.): 189, 579, 732, 732/61, 803, 2157, 3656, 3667, 3673.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf, Muhasebe Kalemi (VGMA. EV. MH.): 1039/231; 1197/46.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf, Mektubi Kalemi (VGMA. EV. MKT.): 009/064; 1349/170; 1349/171; 1349/172; 1349/177; 2077/206.

Hurufat Defterleri (HD.): 548, 1088, 1090, 1094.

2. Temel Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

ABDAL MUSA, *Vilâyetnâme*, Haz: Abdurrahman Güzel, TTK Yayınevi, Ankara 1999.

ABDURRAHMAN CÂMÎ, *Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, Tercüme ve Şerh: Lâmi Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

ABDÜLAZİZ EL-ALEVÎ, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999.

ACUN, Hakkı- Umut İnci, "Ankara Ahi Şerafettin Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 45 (2016), ss.29-57.

AHMED BADI EFENDİ, *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, Haz: N. Adıgüzel ve R.Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.

AHMED REFİK, *Bizans Karşısında Türkler*, Marifet Matbaası, İstanbul 1927.

AHMEDİ, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman*, Düzenleyen: Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

ADIGÜZEL, İsmail, *Tarihte Mihalıççık (XVI.-XIX. Yüzyıl) (Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Kurumsal Yapı)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

AKÇIL, Nesrin Çicek, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

AKÇIL, Nesrin Çicek, “Edirne’nin Mimarlık Tarihinde Tekkeler”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012, ss.265-284.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I (1243-1453)*, C.I, Üçüncü Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.

ALADAĞ, İrfan, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devrinde Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri”, *Akademik Matbuat*, C.2, S.2, 2018, ss.1-18.

AKSARAYI, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü’l Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk T.T.K. Yayınları, Ankara 2000.

AKTEPE, Münir, “Çimbi”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993.

AKYOL, Hasan, “Ankara’nın Türk Hakimiyetine Girişi ve Şehrin İlk Türk Fatihleri”, *Belleten*, S.80, C.289, 2016, ss.757-772.

Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.1247-1250/M. 1831-1834), cilt: 93, sayfa: 62, Hüküm no: 24.

ALTINSAPAN, Erol, *Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1997.

ALTINSAPAN, Erol, “Tarihsel Gelişim Sürecinde Eskişehir Bölgesindeki Ortaçağ Türk Yerleşimleri ve Yapısal Boyutu”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1999, ss.1-16.

ALTINSAPAN, Erol, “Ortaçağda Anadolu’da Türk Döneminde Belli Başlı Dini Oluşumlar (Tarikatlar)”, *Anadolu’da Tarikat Yapılarına Bakış (13-15. yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003.

ANHEGGER, R., “İznik”, *İA*, V/2, MEB, İstanbul.

ANNA KOMNENA, *Alexiad Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi Malazgirt’in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

ARAS, Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Tekkelerin Güreş Sporuna Katkıları”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, 2015, ss.203-209.

ARMAĞAN, A. M., *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*, İzmir 1983.

ASAN, Veli, “Abdal Musa Sultan”, *Cem*, Y.7, S. 67, Haziran 1997.

ASLANAPA, Oktay, “Bursa Yenişehir’inde Reyhan Paşa’nın 734 (1333) Tarihli Mezartaşı ve Lahdi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.3, 1970, ss.59-67.

ASLANAPA, Oktay, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş., Ankara 1977.

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, 2. Baskı, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2004.

ASLANTÜRK, İ. H., *XVI. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleri (Tahrir Defterlerine Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007.

ÂŞIKPAŞAOĞLU AHMED ÂŞİKÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Yay. Nihal Atsız, İstanbul 1949.

ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz., Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

AYHAN, Aydın –Tuncer Şengün, “Anadolu Beylikleri'nin ve Osmanlı Beyliği'nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 04-08 Ekim 1999, Ankara (III. Cilt-II. Kısım), ss.1161-1180.

AYKUT, Nezih, “Îsâ Çelebi”, EK-I. Cildi, *DİA*, Ankara 2020.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.IV, 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, ss.115-201.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Gaazî Süleyman Paşa Vakfıyesi ve Tahrir Defterleri” *Vakıflar Dergisi*, S.7, 1968, ss.19-28.

AYVERDİ, Ekrem, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe' i Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdevendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402)*, C.I, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

AVCI, Ali Haydar, *Abdalan-ı Rum ve Geyikli Baba*, La Kitap Yayınları, Ankara 2015.

Azimî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538, Nşr. ve terc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

BABİNGER, Fransız, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

BAĞCI, Büşra, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Yıl III, Sayı II, Aralık 2020, ss.240-252.

BAĞCI, Büşra, “Selçuklu ve Beylikler Dönemi Konya Zâviye Vakıfları”, *Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları*, C.I, Editörler: Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, Konya 2021, ss.339-361.

BAKIRCI, Nedim, Hüseyin Kürşat Türkan, “Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü ve Önemi”, *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2013, ss.145-160.

Baldırzade Selîsi Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Hazırlayanlar: Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, Arasta Yayınları Bursa 2000.

BAYATLI MAHMUD OĞLU HASAN, *Câm-ı Cem-Âyîn*, Sadeleştiren: Fahrettin Kırzıoğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

BAYKAL, Kâzım, *Bursa ve Anıtları*, 3. Baskı, Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları, İstanbul 1993.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD*, II, Ankara 1942, ss.279-386.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Esasları*, İstanbul 1943.

BARKAN, Ömer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (II)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.13, S.1-4, 1952, ss.56-78.

BARKAN, Ömer, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S.1-2,1963, ss.239-296.

BAŞAR, Fahameddin, “Mihaloğulları”, *DİA*, XXX, Ankara 2020.

BAYRAM, Mikail, “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler”, *Türkler*, VII, Ankara 2002, ss.320-326.

BAYSUN, Cavid, “Nilüfer Hatun”, *İA*, IX, İstanbul 1964.

BELİĞ, İsmail, *Tarih-i Brusa*, Hüdâvendigâr 1287.

BERKÜN, Jülide, *XVI. Yüzyılda Söğüt ve Domaniç Kazaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1994.

BOSTAN, İdris, “İzmit”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001.

BOZ, Cem, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2020.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, Hazırlayanlar: A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, II, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972.

Bursa Vakfiyeleri-I, Hazırlayanlar: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa Kültür A.ş., Bursa 2012.

BİLGE, Nâlân, “Spor Tekkeleri”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.V, Ankara 22-26 Eylül 1986, ss.2191-2200.

CENGİZ, Halil Erdoğan, “Yahşi Fakih”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C.XII/71, İstanbul 1989, ss.39-41.

ÇAĞATAY, Neş'et, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1947, ss.483-511.

ÇAĞATAY, Neş'et, "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, S.12, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978, ss.7-14.

ÇAM, Mevlüt, Ramazan Pantık, *Bursa Selâtin Vakıfları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2022.

ÇAVULDUR, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.57, Balıkesir 1937.

ÇAVULDUR, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.58, Balıkesir 1937.

ÇAVULDUR, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.59, Balıkesir 1937.

ÇAVULDUR, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.60, Balıkesir 1937.

ÇELİK, İsmail, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zâviyeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.

ÇETİN, Yusuf, *Sakarya ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999.

ÇETİN, Adem, *Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

ÇETİNKAYA, Canan, "Ankara'da Ahi Zaviyeleri ve Faaliyetleri", *100. Yıl Armağanı Ahilik ve Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2023.

ÇETİNTAŞ, Sedat, *Türk Mimari Anıtları - Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazid I. Binaları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

ÇİFT, Salih, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C.10, S.2, 2001, ss. 225-239.

ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001.

ÇİFTÇİOĞLU, İsmail, "Ahiler Döneminde Ankara'daki Bazı İlim ve Fikir Adamları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, 2001, ss.27-37.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Nilüfer Hatun İmareti", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Yâkub Çelebi Zâviyesi ve Türbesi", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013.

ÇUHADAR, Özlem, *Bursa Camilerinde Revak-Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011.

DARKOT, Besim, "Ankara", *İA*, I, MEB, Ankara 1978.

DARKOT, Besim, “Bolu”, *İA*, II, MEB, İstanbul 1979.

DARKOT, Besim, “Eskişehir”, *İA*, IV, MEB, İstanbul 1964.

DARKOT, Besim, “İzmit”, *İA*, V /II, MEB, İstanbul.

DARKOT, Besim, “Söğüt”, *İA*, X, MEB, İstanbul 1967.

DEĞERLİ, Ayşe, “Eskişehir Kırsalında Bir Bektaşî Zaviyesi: Bahşayış Baba”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.95, Güz-Eylül 2020, ss.11-25.

DEMİR, Ahmet, “Elvankent’in Manevi Mimarı Ahi Elvan ve Vakıfları”, *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C.II, Etimesgut Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, Ankara 2018, ss.270-292.

DEMİR, Selçuk, “XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağında Nesl-i Timurhanlar”, *Balkan Tarihi*, C.I, Editörler: Zafer Gölen, Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, ss.97-110.

DEMİRCAN, Hüsnü, *Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2000.

DEMİREL, Kadir, “Ankara Şer‘iyye Sicilleri Işığında Ahi Şerefeddin Evkafı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI – XVIII. Yüzyıl)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 6, Temmuz 2021, ss.351-372.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

DEMİRTAŞ, Yavuz, Ramazan Kamiloğlu, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları ve Türk Müsıkisine Katkıları”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017/8(2) , ss.199-214.

DİNÇEL, Ömer Faruk, “Orhaneli, Keles, Büyükorhan, Harmancık’ın Manevi Önderleri Dağın Ulu Dervişleri Tekke ve Zaviyeleri”, *Bursa Günlüğü*, S.I, Bursa Mart 2018, ss.66-73.

DOĞAN, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Târikat Yapıları, Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 1977.

DOĞRU, Halime, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.

DOĞRU, Halime, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara 1997.

DOĞRU, Halime, “Mahruse-i Sultanyüki’nden Eskişehir’e”, *Kebikeç*, S.15, Ankara 2003, ss.49-63.

DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005.

DÖĞÜŞ, Selahattin, *Osmanlı Devleti’nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri 1999.

DUYMAZ, Ali, “Bursalı Velilerin Balıkesirli Halifeleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012, 20. Yıl Özel Sayı, ss.231-247.

EMEN, Huriye, *XVI. Yüzyılda Rumeli Bölgesi'nde Tekkeler ve Zaviyeler (Sağ Kol Örneği)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Muğla 2018.

EMEN, Huriye, “Eskişehir’de Manevi Kültür Müesseseleri: Şeyh Şehâbeddin (Sühreverdî) Zaviyesi”, *Madde ve Mananın Fethi Fetih ve Medeniyet T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2021 - Yıl: 01, S.3, ss.22-25.

EMECEN, Feridun, “Bilecik”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

EMECEN, Feridun, “Gelibolu”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996.

EMECEN, Feridun, “Nilüfer Hatun”, *DİA*, XXXIII, Ankara 2007.

EMECEN, Feridun, “Süleyman Paşa”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

EMECEN, Feridun M., “Rumeli Fâtihî Süleyman Paşa’ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires* 2017, VI/1, ss.1-8.

EMİR, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

ENVERÎ, *Düsturnamei Enverî*, İstinsah ve Neşreden: Mükrimin Halil Yinanç, Evkaf Matbaası, İstanbul 1929.

ERAVCI, H. Mustafa, “Ahi Şerafeddin Zaviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ERAVCI, H. Mustafa, “Ahi Selman Zaviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ERDEM, Sargon, “Ankara: İslâm Öncesi Ankara”, *DİA*, III, İstanbul 1991.

ERDOĞAN, Abdülkerim, *Ankara Ahileri*, Ankara 2011.

ERDOĞAN, Abdülkerim, *Ankara Hamamları ve Kaplıcaları*, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, C.21, İstanbul 1990, ss.81-113

ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Karaman Vilâyeti Zaviyeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, S.1, Yıl 1994, ss.89-158.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar-II”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C/V. XVIII, S.2, Aralık 2003, ss.99-140.

ERKEN, Sabih, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977.

Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri, Hazırlayanlar: Ercan Alan - Abdurrahman Atçıl, Ankara 2018.

ERGİNLİ, Zafer, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.

ERGİNLİ, Zafer, "Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2002, ss.176-194.

ERPOLAT, Mehmet Salih, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda Dinî Hayatın İzleri", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı VI/1 – Temmuz 2020, ss.1-37.

ERŞAHİN, "Seyfettin, Türk Hâkimiyet Geleneğinde Bilge Kişi: Osmanlı Hâkimiyetinden Şeyh Edebali Örneği", *İslâmî Araştırmalar*, C.XII, S.3-4, 1999, ss.303-308.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyyid Ali Kahraman, 2. Cilt, 1. Kitap, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, Hazırlayanlar: Seyyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, 1963, ss.3-80.

EYİCE, Semavi, "İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: İznik'te Nilüfer Hatun İmaretini ve Kayseri'deki Köşk Medrese", *AÜ İlâhiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara 1958, ss.107-114.

EYİCE, Semavi, "Ahî Şerafeddin Camii", *DİA*, I, İstanbul 1988.

EYİCE, Semavi, "Ahî Şerafeddin Türbesi", *DİA*, I, İstanbul 1988.

EYİCE, Semavi, "Hudâvendigâr Meşhedi", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998.

EYMEN FUÂD SEYYİD, "Mesâlikü'l-Ebsâr", *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

FATSA, Mehmet, *Karadeniz'de Zaviyeler (15-17. Yüzyıl) -Çoruh-Kelkit Vadisi'nin Kuzeyi-*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ EFENDİ, *Kitâbü't- Târih-i Kühü'l-Ahbâr*, Hazırlayanlar: Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, C.I, Birinci Kısım, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

GİBBONS, H.A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara 1998.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaretı Vakfiyesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.10, Yıl 1953, ss.217-234.

GÖKBİLGİN, Tayyib, “Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enis-ül Müsamirin”, *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Orhan”, *İA*, IX, MEB, İstanbul 1964.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Deli Birader”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Balım Sultan”, *Kaynak Dergisi*, S.16, Balıkesir 1934.

GÜLEÇ, Melda Medine, “700 Yıllık Tarihi Geçmişe Sahip Bursa Cumalıkızık Köyü Alan Araştırmasının Sosyolojik Analizi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 20, 2011/1, s.35-49.

GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Tekke-Devlet Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara 1989.

GÜNAL, Zerrin, “Karesi Bey”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.

GÜNAL, Zerrin, “Karesioğulları”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.

GÜNEŞ, Ahmet, “16. Yüzyılda İznik'te Zaviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, S.36, 2004, ss.123 - 150.

GÜNEŞ, Ahmet, “16. Yüzyılda Osmanoğullarının Beşiği Eskişehir İle Karacaşehir'de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.31, 2000, ss.119-145.

GÜNEŞ, Ahmet, “Ahi Erdicik Zâviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd., 3. Baskı, Ankara 2020.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1455-1469.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Haline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2012, S. 32, ss.263-291.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, *Ahiler Şehri Ankara XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya 2011.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Ahi Bayezid (Ayaş)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

HALAÇOĞLU, Yusuf -Halit Eren, “Batı Trakya”, *DİA*, V, İstanbul 1992.

HALİL EDHEM, “Ankara'da Ahiler'e Ait İki Kitabe”, *TOEM*, VII/41, 1332.

HAMMER, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Mümin Çevik, C.1.

HEYD, W., *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Tercüme; Enver Ziya Karal, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

HIZLI, Mefail, “Bursa’da Selatin İmaretları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2001 ss.33-62.

HOCA SADETTİN, *Tacü't-Tevarih*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

HOCA SADETTİN, *Tacü't-Tevarih*, Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, C.5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, C.I, Haz. Ömer Lütfi Barkan – Enver Meriçli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, *TTEM*, 1 Eylül 1926, 17(94), ss.284-301.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, “Alaüddin Bey”, *Tarihi Osmanî Encümeni*, XIV/5 (82), ss.307-318.

İŞİK, Zekeriya, “Hasan Balım Sultan Zaviyesinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi”, *Turkish Studies*, S.13/3, 2018, ss.315-334.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. Sait Aykut, C.I, 2.Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.

İBN BİBÎ, *El Evâmirü'l-Alâ'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*, Haz.: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I-II, Ankara 1996.

İBN HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, haz.: Şerafettin Turan, Ankara 1991.

İBN KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, TTK Basımevi, Ankara 1991.

İDİZ, Ferzende, “Arvâsî Şeyhlerinin Anadolu’ya Gelen İlk Ceddi: Şeyh Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhatnâme Adlı Eseri’nin Kayıp Olan Orijinal Nüshası”, *Sufiyye Dergisi*, S.14, 2023, ss.237-256.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Bihişt*, C.I, Haz: Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara.

İLGÜREL, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, XI, İstanbul 1995.

İNALCIK, Şevkiye, “İbn Hacer’de Osmanlılar’a Dair Haberler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.3, 1948, ss.189-195.

İNALCIK, Halil, “Osman I”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007

İNALCIK, Halil, “Orhan”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007.

İNALCIK, Halil, “Bursa”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

İNALCIK, Halil, “Murad I”, *DİA*, XXXI, Ankara 2020.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

İSMAİL BELİĞ, *Târih-i Brusa*, Hüdavendigâr 1287.

İstanbul Ahkâm Defterleri/ İstanbul Defterleri, İstanbul 1998.

İŞLEK, Ali Emre, “Osmanlı Devleti’nde Hindî Tekkeleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2020.

KAHRAMAN, İsmail, “Orhan Gazi Dönemin’de Kocaeli Bölgesi ve Gebze’de Kurulan Vakıflar”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*, C.I, Kocaeli 2019, ss.535-546.

KAHRAMAN, Nurfeddin, Refik Arıkan, Mehmet Can Çetin, “İsa Sofî Türbesi: Tezyinatı ve Türklerin İslamlaşma Süreci Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, İstanbul 2019, ss.121-154.

KALAFAT, Yaşar, “Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları” (Diyaret İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre), *TÜBAR*, S.14, 2003, ss.177-186.

KAPLANOĞLU, Raif, “Bursa ve Çevresinde Alevi/Bektaşî Kültürü”, *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*, Editör; Nilüfer Alkan Günay, Gaye Kitabevi, Bursa 2018.

KAPLANOĞLU, Raif, Niyazi Topçu, Hüseyin Delil, *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

KAPLANOĞLU, Raif, *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri İznik Kazası (İznik ve Orhangazi İlçeleri)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2021.

KAPLANOĞLU, Raif, *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri İznikmid/İzmit Kazası (İzmit, Gölcük, Kartepe ve Başiskele İlçeleri)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2022.

KAPLANOĞLU, Raif, *Sultanönü Livası Tahrir Defterleri İnönü Kazası (Bözüyük İlçesi)*, Asa Kitabevi, Bursa 2023.

KARA, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.

KARA, Mustafa, “Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, S.2, C.2, 1987, ss.77-88.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

KARA, Mustafa, *Dini Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

KARA, Mustafa, “Tekke”, *DİA*, XL, İstanbul 2011.

KARA, Mustafa, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Kültür Aş., Bursa 2012.

KARAKAYA, Ebru, “Postinpûş Baba Zâviyesi”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.

KAYAPINAR, Levent, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zaviyeleri”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2018, ss.135-162.

KAYAPINAR, Ayşe, “Trakya-Doğu Rodop Bölgesinde Alevi-Bektaşî Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıllar)”, *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2018, ss.3-37.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019.

KARAMAN, Deniz, “XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası Vakıfları”, *Bellekten*, C.67, S.250, Aralık 2003, ss.801-852.

KARAMANLI NİŞANCI MEHMET PAŞA, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, Türkçeye çev: İbrahim Hakkı Konyalı, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

KARAZEYBEK, Mustafa, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Nisan 2020, Yıl 13, S.XLV, ss.868-901.

KAYADİBİ, Fahri “Anadolu Selçuklular Döneminde Ahi Teşkilatında Eğitim”, *Sosyoloji Konferansları*, S.26, Yıl 2000, ss.177-188.

KAYICI, Hâluk, *Sâlnâmelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Abdal Murad”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Ahi Hasan Zaviyesi”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Ahi Ardic”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Hunân (Ahi) ”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Akbiyık Türbesi”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Alâeddin Paşa”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Alâeddin Bey Zâviyesi”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Bedreddin (Hacı)”, *Bursa Kütüğü*, I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Eftendize”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Elvan Bey”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Esenli Şeyh”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Hamza Bey”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “İnce Balaban”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “İnebey (Subaşı)”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “İnegöl”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “İznik”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Kalenderhane Tekkesi”, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Kara Oğlan”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Mihal (Köse)”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Mihaliç Bey”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Nâsır”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Nilüfer Hatun”, *Bursa Kütüğü*, III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Pazarlı”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Postınpuş Baba”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Savcı Subaşı”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Şahin Paşa (Lala)”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Şahin Baba”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Şeyh İshak Zaviyesi”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Yakup Çelebi”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Yakup Çelebi İmareti ve Türbesi”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Yegân Paşa”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KEPECİOĞLU, Kâmil, “Yenişehir”, *Bursa Kütüğü*, IV, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2010.

KİEL, Machiel, “Dimetoka”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.

KOÇ, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzumesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 28, Bahar 2018, ss.281-308.

KOÇ, Yunus, “İşkân”, *DİA*, Ek-I, 2. Baskı, Ankara 2020.

KOMİSYON, “Eskişehir”, *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını*, 1-11, IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.

KONUKÇU, Enver, “Akçakoca, Akçakocalılar ve Kocaeli”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, ss.121-145.

KONRAPA, M. Zekâî, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1964.

KÖÇ, Ahmet, “Ankara’da Ahi Şerafeddin Evkafı (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2023, C.9, S.3, ss.521-539.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Abdal Kumral”, *THEA*, I, İstanbul 1935.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Abdal Kumral”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat, Abdal Mûsâ, *DİA*, I, İstanbul 1988.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., Abdal Murad, *DİA*, I, İstanbul 1988.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Gazâlî”, *İA*, IV.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991.

KÖPRÜLÜ, Fuad - Franz Babinger, *Anadolu’da İslâmiyet*, Çev: Ragıp Hulusi, Haz: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

KUBAN, Doğan, “Osmanlı Mimarisinin Öncül Yapısı: Zaviye”, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayın, İstanbul 2007.

KUNTER, Halim Baki, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942, ss.431-455.

KÜÇÜK, Mustafa, “Osmanlı Dönemi’nde Güreş ve Güreşçiler Tekkesi”, *Din ve Hayat, İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S.17, 2012, ss.160-164.

KRONİATES, Niketas, *Historia*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995.

LÂTÎFÎ, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.

LAUNA, Mari De-Bonkofski Bey, *Bursa ve Civarı*, trc. Ahmed Atâ, Kırık Anbar Matbaası, İstanbul 1298.

MADEN, Fahri, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2010.

MADEN, Fahri, Hümeýra Karabıyık, "Kaynaklar Işığında Bursa'da Bir Horasan Ereni: Abdal Murad Sultan, Türbe ve Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz - Eylül 2023, S.107, ss.115-178.

MANAZ, Selma, "Yunus Emre'nin Tarikat Sorunu ve Yaşadığı Dönemde Eskişehir Kent Merkezinde Bulunan Zaviyeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.22, S. Özel Sayı, Yıl 2022, ss.119-138.

MATRAKÇI NASUH, *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Hazırlayan: Göker İnan, Editör: Erhan Afyoncu, 1.Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

MECDÎ MEHMET EFENDÎ, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri (Hadâiku's-Şekâik)*, C.I, nş. haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

MECDÎ MEHMED EFENDÎ, *Hadâ'iku's -Şakâ'ik Mecdi'nin Şakâ'ik Tercümesi*, C.2, haz. Bilal Alpaydın, Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, I, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, II, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, III, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MEHMED ŞEMSEDDİN, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997.

MENEKŞE, Metin, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir'de Sosyal ve Ekonomik Açından Meslekler", *Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, Kasım 2013, ss.195 - 229.

MERİÇ, Rıfıkı Melül, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, 1. Ciltten Ayrı Basım, 1. Baskı, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1963.

MÜBAREK GALİB, *Ankara*, I, İstanbul 1341.

MÜBAREK GALİP, *Ankara II, Kitabeler*, İstanbul, 1331/1928.

MÜNECCİMBAŞI AHMET BİN LÜTFULLAH, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, Metin ve Notlar; Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çev: İsmail Erünsal, C.I., Kervan Kitapçılık.

OĞUZOĞLU, Yusuf- Feridun Emecen, "Eskişehir", *DİA*, XI, İstanbul 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, Mars Matbaası, Ankara 1978, ss.247-269.

OCAK, Ahmet Yaşar –Suraiya Faruki, "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

ORAL, M. Zeki, "Ahi Şerefüd-din Türbesi ve Sandukası", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959): Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, ss.306-321.

ORBAY, Kayhan, "Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S.49, 2011, ss.145-182.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşîretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

ORHONLU, Cengiz, "Bolu", *DİA*, VI, İstanbul 1992.

ORUÇ BEĞ, *Oruç Beğ Tarihi*, Baskıya Hazırlayan: Atsız, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1972.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Tercüme Fikret Işıltan, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÖCALAN, Hasan Basri, "Bursa'da Ahi Zâviyeleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Türkiye, 12 - 13 Ekim 2004, ss.674-684.

ÖDEN, Zerrin Günel, "Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifâkı", *Tarih Dergisi*, S.35, İstanbul 1994, ss.123-130.

ÖDEN, Zerrin Günel, *Karasi Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

ÖMERÎ, Şihabeddin B. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, çeviri ve notlar: D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ÖNTUĞ, M. Murat, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Paşa Zaviyesi (Sivrihisar)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Fahreddin Zâviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Kılıç Zaviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Salih Zaviyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Süleyman Zaviyesi (Eskişehir)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Yunus Zâviyesi (Kal‘a-i Sultaniye)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Mahmut Zaviyesi (Eskişehir)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖNTUĞ, M. Murat, “Ahi Mustafa Zaviyesi (Balıkesir)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

ÖSEN, Serdar, “İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tesbitler”, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016 Bildiriler*, C.I, Editörler: Doğan Yavaş, Sezai Sevim, İhlas Gazetecilik AŞ., İstanbul 2017, ss.449-459.

ÖZ, Baki, *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, 3. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZ, Baki, *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Olayı*, Can Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S.22, 1991, s. 429-439.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 425-429.

ÖZ, Tahsin, “Murad I. ile Emîr Süleyman’a Ait İki Vakfiye”, *Tarih Vesikaları*, C.1, S.4, 1941, ss.241-244.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ankara: İslâmî Dönem”, *DİA*, III, İstanbul 1991.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Âşıkpaşazâde”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Danişmendliler”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Alâeddin Bey”, *DİA*, II, İstanbul 1989.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Âşıkpaşazâde”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Lala Şâhin Paşa”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.

ÖZCAN, B., “Bursa depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, 1999, ss.73-118.

ÖZDEMİR, Tuncay, *Bolu Şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1992.

ÖZDEMİR, Rifat, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, Yıl 1994, ss.259-310.

ÖZKÖSE, Kadir, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 2014, ss.11-42.

ÖZMEN, Fatih, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C.III, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2003.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Kemâl Paşa-zâde”, *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

PAY, Salih, “Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, 2009, ss.279-297.

RUBEN, Walter, “Budhist Vakıflar Hakkında”, Çeviren: Meliha Torkak, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara 1942, ss.173-181.

RUHÎ, *Ruhî Tarihi*, haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, *Belgeler*, C.XIV, S.18 (1989-1992), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, C.I, 2. Baskı, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

SARIKÖSE, Barış, “Ahi Yusuf Zaviyesi (İnegöl)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd., 3. Baskı, Ankara 2020.

SARIKÖSE, Barış, “Ahi Şemseddin Zaviyesi (Bursa)”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Ankara 2020.

SAVAŞ, Saim, *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zâviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990.

SAVAŞ, Saim, “Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.459-467.

SEVİM, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

SEVİM, Sezai, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993.

SEVİM, Sezai, “Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Yayına Hazırlayan: Ramis Dara, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2002, ss.150-157.

SEVİM, Sezai, “Şehzade Süleyman Paşanın Zâviye Vakıflar”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Yayına Hazırlayan: Hasan Basri Öcalan, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2004, ss.151-166.

SEVİM, Sezai, “Ermeni Derbendi (Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancakları Arasındaki Ulaşım)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, S.7, 2004/2, ss.61-69.

SEVİM, Sezai, “İlk Osmanlı Vakayınamelerinde Sultanlar ve Dervişler”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, 1.Basım, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa 2005, ss.305-315.

SEVİM, Sezai, Hasan Basri Öcalan, “Lala Şahin Paşa Vakfiyesi”, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

SEYİRCİ, Musa, “Abdal Musa Sultan Üzerine”, *Milli Kültür*, S. 90, Kasım 1991.

SEZGİN, İ., “Malkara Şehri (1475–1601)”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.2, İstanbul 1996, ss.119-130.

SEZGİN, İbrahim, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1998.

SEZGİN, İbrahim, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları”, *Çanakkale Savaşları Tarihi, II*, (Ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HENDEMÎ ÇELEBÎ, *Solak-Zâde Tarihi*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

SOYDAN, Elif, *Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

SÖNMEZ, Selâmi, *Anadolu’daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 1992.

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreyan, 1944.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Abdalân-ı Rum (1300-1400)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2001.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

ŞAHİN, Haşim, “Yahşi Fakih”, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013.

ŞAHİN, Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400), Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2020.

ŞAHİN, İlhan, “Söğüt”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

ŞAHİN, Kamil, “Edebâli”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

ŞAHİN, Gülseren Kan, Nihal Kardoruk, “Roma ve Bizans Devirlerinde İnegöl Arkeolojisi ve Tarihi”, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İhlas Gazetecilik A.Ş., C.1, İstanbul 2017, ss.269-277.

ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1987.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2012.

ŞENER, Cemal, *Alevi Törenleri*, İstanbul 1992.

ŞENTÜRK, M. Hüdayi, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyâseti ve Neticeleri”, *Belleten*, C.57, S.218, Nisan 1993, ss.89-112.

ŞİMŞEK, Selami, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, Yıl 2007, ss.251-310.

ŞİMŞEK, Selami, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul 2008.

ŞÜKRULLAH, *Behcetütevârih*, Düzenleyen ve çev.: N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

TAESCHNER, Franz, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, S.1-4, 1953, ss.3-32.

TANMAN, M. Baha, “Edebâli Zâviyesi”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

TANMAN, M. Baha, “Geyikli Baba Külliyesi”, *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996.

TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *TM*, XI, 1954, ss.1-32.

Tarih-i Âl-i Selçuk, Anonim Selçuknâme, Ter; Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

TAŞ, Kenan Ziya, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993.

TAŞ, Kenan Ziya, “Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.4, 1993, ss.365-374.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Çeviren: Muharrem Tan, İz yayıncılık, İstanbul 2007.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMED EFENDİ, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, Hazırlayan: Muhammet Hekimoğlu, 1. Baskı, Editör: Derya Örs, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2019.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Neşri”, *İA*, IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Süleyman Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, XI, İstanbul 1979.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, I, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TEZCAN, Nuran, “Seyahatnâme”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

TOPAL, Mehmet, Kamil Çolak, “Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, S.9, 2015, ss.51-74.

TOPUZ, Ayşe Yıldız, “Balkanlar'ın Yapılandırılmasında Tasavvuf ve Tekkelerin Rolü”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Şumnu – Bulgaristan, 17-19 Mayıs 2000, ss.689-695.

TOPRAKEŞENLER, Sema, *XVI. Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1994.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

TUNÇBİLEK, Necdet, “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953, ss.189-208.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme, Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958.

TURAN, Osman, “Süleyman Şah”, *İ.A.*, XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

TURAN, Şerâfeddin, “Sa'd-ed-din”, *İA*, X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

TURAN, Şerafettin, “Sâdeddin Efendi”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998.

TURAN, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, XXV, Ankara 2022.

TURĞUT, Vedat, “XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalân-ı Rum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.19, Güz 2011, ss.207-227.

TURĞUT, Vedat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yy. Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015.

TURGUT, Vedat, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, V, Kocaeli 2019, ss.391-472.

TURGUT, Vedat, “Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 4, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, ss.67-80.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II (Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezli), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986.

UÇAR, Ramazan, Pir-i Sani: Abdal Musa, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 1. Baskı, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çeviren: Hrant D. Andreasyan. Notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, 3.Baskı, T. T. K. Yayınları, Ankara 2000.

UZUN, Güllü, *Erken Osmanlı Mimarlığında Sütun Kullanımı (1299-1453)*, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul 1925.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, Milli Matbaa, İstanbul 1345/1927.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Bellekten*, C.V, S.19, Ankara 1941, ss.277-288.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı, *Bellekten*, 27 (107), 1963, ss.437-451.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Bellekten*, Yıl 1975, C. 39, S.156, ss. 659 - 696.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Köse Mihal”, *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Karasi-oğulları”, *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Alâeddin Paşa”, *İA*, I, Beşinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜLGEN, Ali Saim, “İznik'te Türk Eserleri”, *VD*, I, 1938, ss.53-69.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın, Kalan Yayınları, Ankara 2003.

ÜNLÜYOL, Aynur, *Şerriye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa 1995.

VELİKAHYAOĞLU, Nazif, “Anadolu'nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü”, *İlim ve Sanat*, S.13, Mayıs-Haziran 1987, ss.38-47.

VRYONIS, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamization from the Eleventh through The Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971.

Vesâik-i Bektaşiyân, Hazırlayanlar: Ayşe Değerli, Eşref Temel, Bekir Şahin, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

WITTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yayınları, İstanbul 1995.

WITTEK, Paul, “Ankara’da Bir İlhanlı Kitabesi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, ss.161-164.

YILMAZ, Hakan, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihine ve Osman Gazi’nin Sakarya Fetihlerine Işık Tutan En Eski Vesika: 1301 (H. 700) Tarihli Çalica Mülknâmesi”, *HAİD*, XVIII/215 (Ağustos 2011), ss.44-46.

YILMAZ, Hakan, “Ayşegül Kılıç / Heath W. Lowry Tartışmasında, Evrenos Beg’in Soyu ile İlgili Belgenin Okunuşuna İlişkin Önemli Bir Düzeltme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya Üniversitesi, C.1, S.1, Sakarya 2015, ss.197-214.

YILMAZ, Hakan, “Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa’nın Gerçek Fetih Tarihi”, *Şehir & Toplum*, S.II (Haziran 2015), ss.61-73.

YILMAZ, Hakan, “Orhan Gâzî’yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sûfî: Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Seyâhat-nâme’sinin Kuruluş Devri Osmanlı Târihi Açısından Önemi”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, ed.: M. Y. Ertaş-H. Kılıçaslan, Mahya Yay. & OSAMER, İstanbul 2017, ss.17-39.

YILMAZ, Hakan, “Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya’nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Târihi”, *Geçmişten Günümüze Sakarya (Tarih-Kültür-Toplum)*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları & OSAMER, Sakarya 2018, ss.75-130.

YILMAZ, Hakan, “Yeni Târihî Bulgular Işığında Bursa’nın Fetih Süreci: Bursa ve Çevresi Ne Zaman Fethedildi?”, *Bursa Günlüğü*, S.VIII, Aralık 2019/Ocak-Şubat 2020, ss.14-32.

YILMAZ, Hakan, “Osman Gâzî’nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi”, *Âb-ı Hayât’ı Aramak: Gönül Tekin’e Armağan*, ed.: Ozan Kolbaş-Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, ss.763-788.

YILMAZ, Hakan, “Seyâhat-nâme’sinin Orijinal Nüshasına Göre Hacı Kâsım el-Bağdâdî’nin Bursa Seyahati (724-725/1324)”, *Bursa Günlüğü*, S.X, Eylül-Ekim-Kasım 2020, ss.86-96.

YILMAZ, Hakan, “Çağdaş Kaynaklardaki Kronolojik Verilere Göre Sultan Orhan’ın İznik Kuşatması ve Fethi”, *Bursa Günlüğü*, S.XI, Aralık-Ocak-Şubat 2020/2021, ss.62-71.

YILMAZ, Hakan, “Osmanlı Kuruluş Devrini “Seyâhat-nâme”lerden Okumak”, *Şiraze Kitap Kültürü Dergisi*, XII, Temmuz-Ağustos 2022, ss.70-75.

YILMAZ, Hakan, “Çağdaş Tarihî Bir Takvim Işığında Bursa’nın Fetih Târihine Katkı”, *Bursa Günlüğü*, S. XVI, Nisan-Mayıs-Haziran 2022, ss.72-77.

YILMAZ, Hakan, “Çağdaş Kaynak ve Belgelere Göre Bursa’nın Gerçek Fetih Târihi ‘1322’ mi, ‘1326’ mı?”, *Şehrengiz Tarih ve Kültür Dergisi*, XIV/140, Mart-Nisan 2023, ss.8-19.

YILMAZYAŞAR, Hasan, *Bursa’dan Kosova’ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Doktora Tezi, Eskişehir 2017.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1944.

YİNANÇ, Refet, Söğüt Vakıfları, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.22, 1988, ss.55-70.

Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır), “Bursa”, III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.

3 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, hk. no. 199, 1408, 1587.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564–1565) I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Ankara 1995.

75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defterinde (925 / 1519) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:105, Ankara 2009.

166 Numaralı Muhâseb-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Dizin ve Tıpkı Basım I, Ankara 1993.